

SAVARIA 42

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2020

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum fenntartója
Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata

Szombathely, 2020

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

SAVARIA 42

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2020
(bulletin of museums of county vas)

Tartalomjegyzék

---

természettudomány

- BALOGH LAJOS: Nagy János Sándor (1889–1964) jánosházai paptanár herbáriumai **7–21**
VIG KÁROLY: Impériumváltás előtt és után Romániában. Erdélyi rovarászportrék **23–86**

régészet

- KOLONITS LÁSZLÓ: A Gáta–Wieselburg-kultúra két sírja
a Kozár-Borzó patak partjáról (Szombathely–Zanat, Vas megye) **89–108**
SÁNTA BARBARA: Kora császárkori hamvasztásos sír Csepregről **109–123**

történettudomány

- HORVÁTH SÁNDOR: A trianoni döntés határmenti hatásaiból
(Vasi példák alapján) **127–151**

tudásátadás

- MÁRTFAI MÁRTA: Az elektronikus tananyagfejlesztés múzeumi hasznáról **155–159**

eseményleltár

- BODORKÓS ORSOLYA & TANAI IBOLYA & TÓTH KÁLMÁN: Eseményleltár 2019 **163–218**

természettudomány

NATURAL HISTORY

Nagy János Sándor (1889–1964) jánosházai paptanár herbárium

Balogh Lajos

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
balogh.lajos@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Nagy János Sándor jánosházai paptanár herbárium 2014-ben került a Jánosházi Múzeumból a szombathelyi Savaria Múzeumba. Két kötegében 187 db herbáriumi lapot tartalmaz. A gyűjtemény jelentőségét elsősorban keletkezési ideje adja, hiszen a XX. század közepéről kevés herbáriumi anyagot ismerünk Jánosháza térségéből, flórájáról. Túlnyomórészt gyakori, közönséges növényeket tartalmaz, de ma már ritkábbnak számítók is előfordulnak benne, például a vasúti töltésen talált apácavirág (*Nonnea pulla*), vagy a parlagon lelt tátos (*Microrrhinum minus*). A legértékesebb növényelőfordulási (florisztikai) adatokat két védett faj példányai jelentik, a környék egykor gazdagabb élőhelyeinek, növényvilágának emlékeiként: kornistárnics (*Gentiana pneumonanthe*) és keskenylevelű gyapjúsás (*Eriophorum angustifolium*).

KULCSSZAVAK: flóra, herbárium, Jánosháza, Túrje, Zalaszegvár

Abstract

The herbarium of Fr. Sándor János Nagy (1889–1964), priest and teacher. *The Savaria Museum in Szombathely acquired the herbarium of Fr. Sándor János Nagy, priest and teacher, from Jánosháza Museum in 2014. It consists of 187 herbarium sheets in two fasciculi. Its importance lies mainly in its period of collection, as little other herbarium material from the Jánosháza district and its flora was collected in the mid-20th century. Most of it consists of common plants frequently found, but rarer ones appear, such as a monkswort (Nonnea pulla) from railway embankments and small toadflax (Microrrhinum minus) from fallow. The most valuable floristic data are examples of two protected species from an earlier period when the district was richer in plant life: the marsh gentian (Gentiana pneumonanthe) and common cotton-sedge (Eriophorum angustifolium).*

KEYWORDS: flora, herbarium, Jánosháza, Túrje, Zalaszegvár

Bevezetés

Ha természetvédelmi megfontolásokból napjainkban már másképp is van, régebben bevett gyakorlat volt, hogy egy-egy térség növényvilágának alapos megismeréséhez az ott fellelt növények bizonyító példányait begyűjtötték, s szárítva préselés után tudományos növénygyűjteménybe (herbáriumba) helyezték. Jánosháza és környéke növényvilágának ismeretét is gazdagítják ilyen, ún. herbáriumi példányok, például Freh Alfonz (1832–1918) kőszegi bencés tanár (BALOGH & KESZEI 2018) és Waisbecker Antal (1835–1916) Vas vármegyei tisztifőorvos (BALOGH & KESZEI 2015) szombathelyi Savaria Múzeumban, Kálovics Rezső (1890–1942) pannonhalmi bencés tanár Pécsi Tudományegyetemen (VÖRÖSS

1980) őrzött herbáriumainak néhány lapja, vagy az utóbbi évtizedekben Mesterházy Attila saját és Balogh Lajos múzeumi gyűjtései. Elsősorban keletkezési ideje szerint van jelentősége Nagy János Sándor jánosházai paptanár 20. század közepi, közel kétszáz tételes, Jánosháza és környékéről származó növénygyűjteményének, amelyet korábban a Jánosházai Múzeum (HORVÁTH 2012), 2014 óta pedig a Savaria Múzeum őriz.

Nagy János Sándor rövid életrajza

A gyűjtő életrajzát dr. Horváth Lóránt Ödön ny. premontrei apát rendfőnöki közlése (HORVÁTH 2004: 450), könyve (HORVÁTH 2016: 69, 83, 85,

100, 112, 230, 244, 259, 260, 317), és levélbeli közlése¹ alapján ismertetjük.

Nagy János Sándor Jánosházán született, 1889. július 13-án. Apja Nagy János (1828–1894) földműves, anyja Hanner Anna (1854–1897) háztartásbeli volt. A keszthelyi premontrei főgimnáziumban érettségizett 1907. június 5-én. A premontrei rendbe (KOVÁCS & LEGEZA 2002) Jászón lépett be 1907. szeptember 8-án. Első fogadalmát 1908. szeptember 8-án itt, örök fogadalmát 1911. szeptember 8-án Csornán tette, ahol 1912. augusztus 18-án szentelték pappá. Teológiai tanulmányait Jászón és a budapesti Norbertinumban végezte. A Budapesti Tudományegyetemen 1913-ban természetrajz–földrajz szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. További életállomásai: 1911/12-ben Türijén hitoktató, 1912/13-tól 1920-ig Keszthelyen gimnáziumi tanár (természetrajz, földrajz), 1920-tól 1925-ig Jánoshidán hitoktató, 1923-ban bérleti ellenőrző is. 1925-től 1933-ig Csornán jószágkormányzó, 1933/34-ben Szombathelyen (1. ábra), 1934/35-től 1943-ig Keszthelyen tanár, 1943-tól 1946-ig Jánoshidán kisegítő lelkész, 1946-tól 1948-ig Szombathelyen tanár. 1948. november 5-én itt vonul nyugalomba, majd 1950-től a keszthelyi rendházban él, közben még néha kisegítő szolgálatot teljesít (pl. Berzencén, Balatonszentgyörgyön). A rend szétszórátásakor, 1950. június 19-én Máriabesnyőre, a kapucinus rendházba internálták, majd szeptember 7-étől Jánosházán, rokonainál talált otthonra. Ott is hunyt el 1964. április 23-án; a helyi temetőben szüleivel egy sírban nyugszik (2. ábra).

Nagy János Sándor premontrei kanonok tagja volt a Királyi Magyar Természettudományi Társulatnak és a Katolikus Tanáregyesületnek (STEINER 1934: 106), valamint a Szombathelyi Premontrei Diákszövetség tagnévsorában is szerepel, mint csornai jószágkormányzó (STEINER 1933: 109), illetve gimnáziumi tanár (STEINER 1934: 151). A szombathelyi premontrei gimnáziumba rendtársa, Pauer (Pákay) Arnold (1885–1968) tanár (egyúttal a Vasvármegyei Múzeum Természetrajzi Tárának őre, 1933–1944; BALOGH & KOVÁCS 2002) megbetegedése folytán került helyettesíteni, de

1. ábra. Nagy Sándor tanár fényképe a szombathelyi premontrei gimnázium 1933/34. évben végzett növendékeinek tablóján

Figure 1. Teacher Sándor Nagy's photograph on his pupils' 1933–1934 graduation tableau at the Premonstratensian Gymnasium, Szombathely

annak felépülése után is az intézetnél maradt és rendes tanárrá lett (STEINER 1934: 95), földrajzot, természetrajzot és egészségtant tanított (STEINER 1934: 103). Előfordult, hogy együtt is vezettek iskolai kirándulásokat, például 1934. május 26-án Jelibe, az ottani „Heide-park” megtekintésére, ahol özv. Ambrózy-Migazzi Istvánné grófné előzékenységéből az uradalom erdésze vezette a kirándulókat. A csarabos (*Callunetum*), felláp és a Koponyás-patak forrása körül elterülő szálerdő bőséges alkalmat nyújtottak florisztikai, dendrológiai és növényföldrajzi megfigyelésekre, az Ambrózy-bükknél pedig megtartották a Madarak és fák napját is (STEINER 1934: 101–102). Nagy Sándor egy téli erdei kiránduláson készült fény-

¹ Horváth Lóránt Ödön levele Balogh Lajoshoz, Csorna, 2017. január 31. (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely).

2. ábra. Nagy Sándor János és szüleinek sírja a jánosházai temetőben

Figure 2. The grave of Sándor János Nagy and his parents in the Jánosháza cemetery

képen Gótz Ferenc Mihály (1880–1959) szombathelyi premontrei perjel, tanár, főiskolai igazgató, tanügyi főtanácsos (HORVÁTH 2016) társaságában látható (3. ábra). Rendi tanártársaival nem lehettek ritkák a természetben tett kirándulásai, hiszen például Gótz Mihály és Pauer Arnold a helyi plébánosok társaságában további fényképeken is szerepelnek, amelyek a Herpenyő menti ikervári kockásliliomos réten, illetve a kiszennyei öreg tölgnél készültek 1932-ben (BALOGH & VADÁSZ 2017: 17, 21; BALOGH & VADÁSZ 2018).

A herbárium és feldolgoása

A 2014-ben a Savaria Múzeumba került szárított-préselt növénygyűjtemény két kötegből áll, az alábbiak szerint: a „Jánosháza flórája, Nagy Sán-

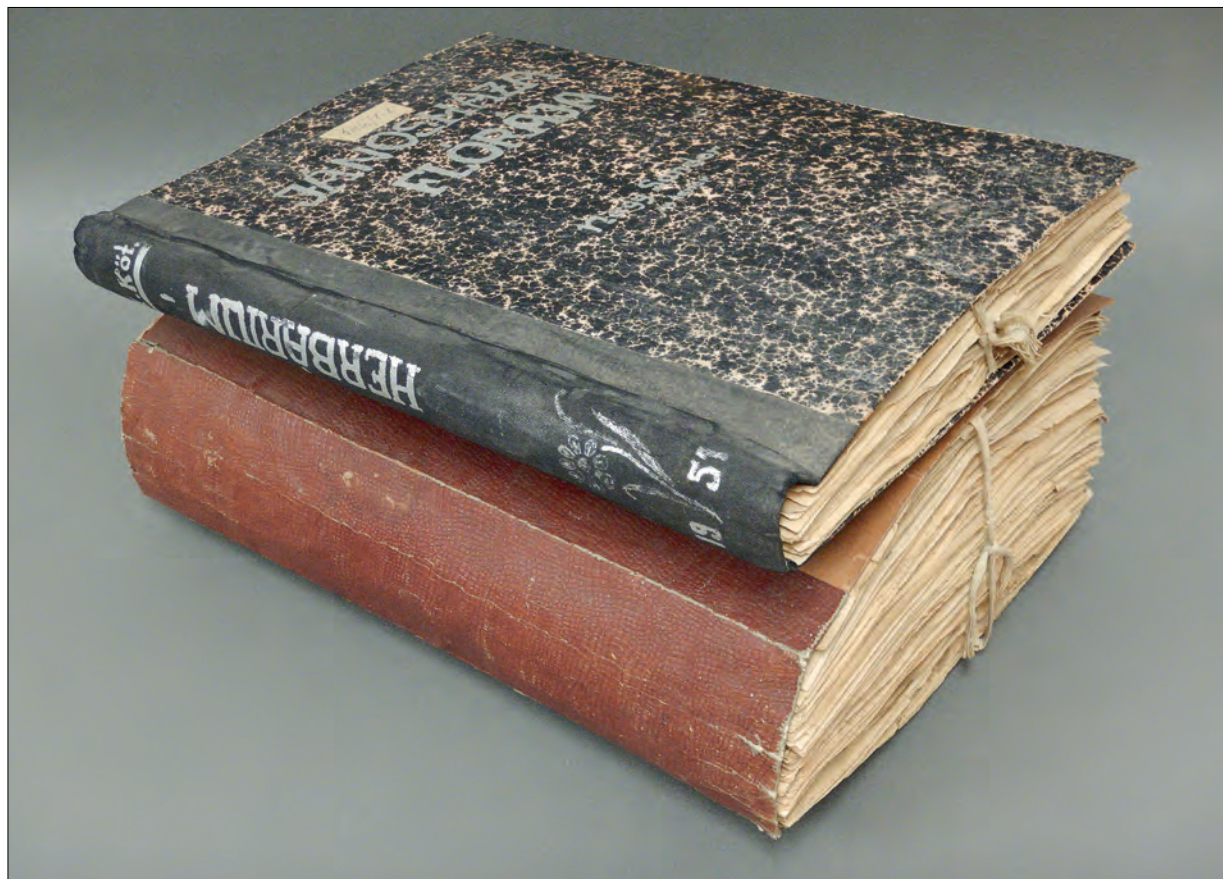

3. ábra. Gótz Mihály és Nagy Sándor premontrei tanárok (Forrás: Csornai Premontrei Apátság)

Figure 3. The Premonstratensian teachers Mihály Gótz and Sándor Nagy (Photograph from Csorna Abbey)

dor ny. tanár” (146/1-1 kataszteri számmal) feliratú köteg 47, a „Nagy Sándor paptanár növénygyűjteménye” (146/1-2 kataszteri számmal) feliratú pedig 140, a kettő összesen: 187 herbáriumi lapot tartalmaz (4. ábra). A jánosházai Rába Tivadarné szerint: „a Tanár Úr a növénygyűjteménnyel töltötte szabadidejét, amelyet néhai férjével, Rába Tivadarral – aki jól ismerte a környező területeket – állítottak össze. Ő segített neki gyűjteni, szárítani, elhelyezni a növényeket. Aztán mikor a Tanár Úr betegeskedett, barátjának, Horváth Istvánnak, a jánosházai Múzeum vezetőjének adták a gyűjteményt” (a Rába-házaspárt is Nagy Sándor eskette össze).² A herbárium növényeit 25×36 cm-es papírlapokra ragasztották fel keskeny enyvespapír-csíkokkal. A lapokra keretet rajzoltak, a növények neveit és lelőhelyi adatait pedig szintén a lapokra írták. A bal felső sarokban a befoglaló növény család latin, a

² Rába Tivadarné levele Balogh Lajoshoz, Jánosháza, 2019. október 8. (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely).

4. ábra. Nagy Sándor herbáriumának két kötege (Fénykép: Dankovics Róbert)

Figure 4. Two fasciculi from Sándor Nagy's herbarium (Photo: Róbert Dankovics)

jobb felső sarokban pedig magyar nevét tüntették fel. A lapok többnyire bal alsó sarkában a fajoknak a használt kézikönyvekből (JÁVORKA 1924–1925, JÁVORKA & SOÓ 1951) származó sorszámai szerepelnek (de a gyűjtemény alábbi elősoroláskor legújabb növényhatározónk – KIRÁLY 2009 – sorrendjét követjük). Ezek mellett utólagos kézírásos bejegyzések is találhatóak a lapokon, amelyek többnyire a növény meghatározásának felülvizsgálatára vonatkoznak, s valószínűsíthetően szintén a gyűjtőtől származnak. Közlésünk előtt a növények meghatározását Mesterházy Attila ellenőrizte (revidálta) 2017-ben. Mivel a taxonok szerzőnevei (két kivétellel) hiányoztak, ahol az azonosítás jónak bizonyult, a szerzőneveket pótoltuk, illetve érvényes neveiket KIRÁLY (2009) szerint adtuk meg, csakúgy, mint a helyesbített meghatározások esetében.

A herbárium értékelése

Terjedelem és taxonszám – A herbáriumban található növények azonosításának ellenőrzése (revidálása) során azok mintegy 80 százalékban bizonyultak helyesnek. A gyűjtemény 187 herbáriumi télt tartalmaz, valamennyi zárvatermő növény (Angiospermatophyta). Taxonok szerint található benne 23 növény család (*familia*), 99 nemzetség (*genus*), 148 faj (*species*), ebből 132 kétszikű (Dicotyledonopsida) és 16 egyszikű (Monocotyledonopsida), továbbá 8 alfaj (*subspecies*), 5 változat (*varietas*), 6 alak (*forma*). Ezekon kívül a herbáriumi lapok felirataiban még az alábbi négy faj említése szerepel: *Scleranthus annuus* L. [egynyári szikárka], *Ranunculus trichophyllus* Chaix [hínáros víziboglárka], *Raphanus raphanistrum* L. [repcsen retek], *Pseudolysimachion longifolium* (L.) Opiz [hosszúlevelű veronika].

Magyar növénynevek – A lapokon feltüntetett magyar növénynevek a gyűjtő által használt

kézikönyvekben (JÁVORKA 1924–1925, JÁVORKA & SOÓ 1951) szereplőket követik (ahol ez nem volt teljes, ott szögletes zárójelben kiegészítettük), néhány esetben azonban eltérőek, ezek bizonyosan Jánosházán gyűjtött tájnevek, például: *Berteroa incana* hamuvirág, *Thlaspi perfoliatum* gallérozó tarsóka, általbúvó, *Diploxys tenuifolia* németfű, *Saxifraga bulbifera* gumós köröntő, *Sanguisorba minor* vérállító fű, *Geum urbanum* vadszegfű, Szent Benedek füve, *Astragalus glycyphylus* édeslevelű bóka, *Symphytum officinale* fekete nadálylapu, *Ajuga reptans* aranyos nadály, *Solidago gigantea* kései istápfű, *Filago arvensis* mezei gyopár, *Echinochloa crus-galli* futó mohar, talpasfű.

Gyűjtési helyek – A herbáriumban található növények gyűjtési helyei: Jánosháza (Vas megye) 185 lap, Zalaszegvár: Nagyberzseny (Veszprém megye) 1 lap, Túrje (Zala megye) 1 lap.

Gyűjtési időszak – A jelzett gyűjtési idejű herbáriumi példányok gyűjtésének időszaka: 1951. március 22. – 1952. október 25.; egy példány 1950. április 30-i keltezésű, 39 lapon pedig nincs dátum.

A példányok egytizedén nem szerepelnek gyűjtési adatok, de a gyűjtemény címe alapján ezek is Jánosháza flórájához tartoznak.

Néhány kiemelendő növénypéldány a herbáriumból – A gyűjtemény – amelynek egytized részén található az előfordulásra vonatkozó mennyiségi utalás – túlnyomórészt gyakori, közönséges növényeket tartalmaz, de ma már ritkábbnak számító is előfordulnak benne, például a vasúti töltésen talált apácavirág (*Nonnea pulla*), vagy a parlagon lelt tátos (*Microrrhinum minus*). A legértékesebb növényelőfordulási (florisztikai) adatokat két védett faj példányai jelentik, a környék egykor gazdagabb növényvilágának emlékeiként. Az egyik a kornistárnics (*Gentiana pneumonanthe*), amely a lap felirata szerint a hosszúlevelű veronikával (*Pseudolysimachion longifolium*) együtt fordult elő nedves, de kiszáradt réten a Halom nevű dombon (amelyet később szántóvá alakítottak, illetve amelyről a helybeliek úgy tudják, hogy ókori sírdomb, ahol az 1930-as években urnákat találtak; BALOGH *et al.* 1982). A másik a keskenylevelű gyapjúsás (*Eriophorum angustifolium*), amely a lapon olvashatók szerint a Szilvásdomb alatt, a Nagyárok mentén élt (ahol a vízi menta, *Mentha*

aquatica herbáriumi lapja szerint „forráskifolyásos” hely is volt). A kollekción néhány nem őshonos, termesztett, illetve jövevény (adventív) növényt is felmutat, amilyenek például a kerti gyomként elvadult retek (*Raphanus sativus*), a Temető-árokban lelt kultúrszőkevény kaukázusi varjúháj (*Sedum spurium*), a temetői dísznövény kerti macskamenta (*Nepeta racemosa*), továbbá az észak-amerikai magas aranyvessző (*Solidago gigantea*) a Karakói- és az Alsó-erdőből, a környéken közönségesnek talált kanadai betyárkóró (*Conyza canadensis*), illetve a Karakói-sertéslegelőn akkor tömegesen előforduló, dél-amerikai szúrós szerbtövis (*Xanthium spinosum*), de érdekes adat a tavaszi aggófű (*Senecio vernalis*) Felsőmezőn való megléte is. Utóbbiak közül a magas aranyvessző a 20. század második felében a Nyugat-Dunántúl legelterjedtebb inváziós növényfajává, az őshonos növényvilágot veszélyeztető özönnövényé vált.

Földrajzi nevek a herbáriumi növények lelőhely-leírásában, zárójelben az élőhely jellegére vonatkozó adattal, szögletes zárójelben a Vas megye földrajzi nevei című kötetben (BALOGH *et al.* 1982) is szereplőkhöz tartozó magyarzatokkal; mindezekhez lásd még MAKOS (1936, 1941) és KOZÁRY (1940) közleményeit:

Jánosháza (Vas megye)

Agyaggödör.

Alsó erdő [Ós-erdő: az 1857–1860-as első kataszteri térkép és a második kataszteri térkép, más néven színes birtokvázlat szerint; sík, erdő].

Avasalja.

Babosdomb [Babos-domb: domb, szántó].

Cigányvíz (dombos részén).

Csalit (vasúti töltés [is]) [Csaliti-düllő: az 1857–1860-as első kataszteri térkép szerint; Alsó-Felső Csaliti, sík, szántó].

Csaliti á.[rok].

Csapás (parlag, rét) [Csapás: az 1857–1860-as első kataszteri térkép és a második kataszteri térkép, más néven színes birtokvázlat szerint; út. Csapási-düllő: mélyen fekvő, szántó, rét; a második kataszteri térkép, más néven színes birtokvázlat szerint; sík, szántó].

Felsőmező (árokpart, országúti árokpart, parlag) [Főső-mező: a második kataszteri térkép, más néven színes birtokvázlat szerint; sík, szántó. Az I. világháború után vagyonsváltás címén kapták a jánosháziak].

Fürdő (Nagyárok mellett).

Halom (rét) [Halom: domb, szántó. Úgy tudják, hogy ókori sírdomb. A 30-as években urnákat találtak itt. Halomi-düllő: sík, szántó, rét. 6–7 m magas, 10–12 m átmérőjű halom. Régi temető].

Hódtó(i) árok [Hóttó: az 1857–1860-as első kataszteri térkép szerint; sík, rét. Régen három leány holttestét húzták ki belőle] [A gyűjtő névhasználata tehát elhalláson alapulhat, téves. BL].

Karakai vagy *Karakói erdő*.

Karakói sertéslegelő.

Kelédi erdő [Kelédi-erdő-csucs: az 1857–1860-as első kataszteri térkép és a második kataszteri térkép, más néven színes birtokvázlat szerint; Alsó e., sík, erdő].

Kerekestő [Kerekes: falurész, régen kavicsgödör volt].

Körtélles, Körtélyes (téglasszin) [Körtéllesi utca: Uradalmi cselédek építették be].

Műút (árokpart, anyagárok) [Műút: 8-as főút, 1935-ben kezdték építeni].

Nagyárok, Nagyárok part.

Nyirfási düllő.

Páskum (árokban, vizenyős helyeken) [Páskom: sík, legelő].

Sástó [Belső-sás-tó: Tér, falurész. A község csapadékvízét gyűjtötte össze. Ma [1982] már feltöltötték].

Sertéslegelő (téglagyár környékén).

Szífáki d.[ü]lő [Szilfák: az 1857–1860-as első kataszteri térkép szerint: Szilfák; a második kataszteri térkép, más néven színes birtokvázlat szerint: Szilfák, düllő; dombos, szántó].

Szilvásdomb (alatt árokban, alatt Nagyárok mentén, alatt forrás kifolyásában, alján) [Szivás: az 1857–1860-as első kataszteri térkép és a második kataszteri térkép, más néven színes birtokvázlat szerint; sík, szántó].

Sz[en]t. László utca (árokpart).

Téglágető, Téglagyári gödör [Téglagyár; Téglagödör (falurész, gödör). Téglasszin: gödör. Uradalmi téglágető volt itt].

Tehénkút (parlag, rét) [Tehén-kut: kút].

Temető [Temető: dombtetőn].

Törzsökös (parlag) [Törzsökös: az 1857–1860-as első kataszteri térkép szerint, Tordas; sík, szántó. Múlt [XIX.] századi erdőirtás].

Vágóhidi gödör [Vágóhíd].

Vasút árok.

Türje (Zala megye): *Nádas patak*.

Zalaszegvár: Nagyberzsény (Veszprém megye).

A herbárium növényeinek elősorolása (enumeráció)

Papaveraceae – Mákfélék

Fumaria vaillantii Loisel., [szürke] füstike, Karakói-erdő, 1951.V.6.

Cruciferae – Keresztesek

Arabidopsis thaliana (L.) Heynh., lúdfű. Alsó-erdő, 1951.IV.4.

Erysimum repandum L., [fürtös] repcsény. Törzsökös (parlag), 1952.

Cardamine hirsuta L., [borzas] foszlár. Rét, 1951.IV.9.

Cardamine pratensis L., [réti] foszlár, kakukktorma. Nagyárok part, 1951.IV.5.

Alyssum alyssoides L., [pusztai] ternye. Csalit, vasúti töltés 1951.IV.10. – Csapás, 1951.V.23. – [adatok nélkül]

Berteroa incana (L.) DC., hamu virág. Tehénkút (parlag), 1951.IV.9.

Rorippa ×menyhartiana Borb., [hibrid] kányafű. Tehénkút 1951.IV.

Rorippa sylvestris (L.) Besser, [erdei] kányafű. [adatok nélkül]

Thlaspi perfoliatum L., gallérozó tarsóka, általbúvó. Szilvásdomb, 1951.IV.1.

Thlaspi arvense L., [mezei] tarsóka. Tehénkút, 1951.IV.15.

Cardaria draba (L.) Desv., útszéli zsázsa. Felsőmező, 1951.IV.30.

Diplotaxis tenuifolia (L.) DC., németfű, [útszéli] kányazsázsa]. Felsőmező (parlagon), 1951.IV.28.

Sinapis arvensis L., vadrepce, mezei mustár. Közönséges gyom, 1951.IV.30.

Sinapis alba L. [fehér v. angol mustár]. Felsőmező (árokpart), 1951.IV.30.

Raphanus sativus L., kerti retek. Elvadult, kerti gyom, 1952.X.25.

Crassulaceae – Pozsgásfűfélék

Sedum spurium M. Bieb., [kaukázusi] varjúháj. Temető-árok, szövik v. temetőből, 1952.

Saxifragaceae – Kőtörőfűfélék

Saxifraga bulbifera L., gumós köröntő [kőtörőfű]. Csapás (rét), 1951.IV.21.

Rosaceae – Rózsafélék

Rubus caesius L., hamvas szeder. Karakói-erdő, 1951.V.20. – Alsó-erdő.

Agrimonia eupatoria L., apróbojtorján. 1951.VI.20. – Alsó-erdő, 1951.IX.5.

Sanguisorba minor Scop., vérállító fű, [Csabaire]. Csalit (vasút-árok), 1951.V.6.

Geum urbanum L., vadszegfű, Szt. Benedek füve, [erdei gyömbérgyökér]. Alsó-erdő 1951.V.3. – 1951.V.18.

Potentilla anserina L., libapimpó. Szt. László utca, árokpart, 1951.V.23.

Potentilla supina L., henye pimpó. Csapás, 1951.VIII.25.

Potentilla reptans L., indás pimpó.

Potentilla argentea L., ezüstös pimpó. Árokpart, 1951.V.20. – Karakói-erdő, 1951.VIII.24.

Potentilla recta L., egyenesszárú pimpó.

Potentilla heptaphylla L., vörösszárú pimpó. Karakói-erdő, Csalit, vasúti töltés, 1951.IV.15.

Potentilla arenaria Borkh., homoki pimpó. Csalit, vasúti töltés, 1951.IV.15. – Vasút-árok, 1951.V.6.

Fragaria moschata Duch., kerti szamóca. [adatok nélkül]

Fragaria vesca L., erdei szamóca. 1950.IV.30.

Leguminosae – Hüvelyesek

Chamaecytisus supinus (L.) Link, gombos zanót. Karakói-erdő, 1951.V.6. – Karakói-erdő, 1951.VII.29.

Chamaecytisus supinus (L.) Link subsp. *aggregatus* (Schur) A. Löve et D. Löve, gombos zanót. Karakói-erdő, 1951.V.20.

Genistella sagittalis (L.) Gams, szegett szárú rekettye, [szárnyas r.]. Karakói-erdő, 1951.V.20.

Genista pilosa L., selymes rekettye. Csapás.

Astragalus glycyphyllus L., édeslevelű bóka [csüdfű]. Alsó-erdő, 1951.VIII.6.

Vicia pannonica Crantz, pannon bükköny.

Vicia grandiflora Scop. subsp. *sordida* (Waldst. et Kit.) Dostál, szennyes bükköny. Alsóerdő-szél, műúti árokpart, 1951.IV.22.

Vicia sepium L., gyepű bükköny. Nyirfási-düllő, 1951.V.6.

Vicia sativa L., takarmány bükköny. Karakói-erdő, 1951.V.20.

Vicia angustifolia L., szűklevelű [vetési] bükköny. Csalit, V.2.

Ononis spinosa L., tövises iglice. [adatok nélkül]

Medicago lupulina L., komlós lucerna. Tehénkút (rét), 1951.IV.21.

Trifolium campestre Schreb., vadhere, [mezei here]. Karakói-erdő, 1951.VII.29.

Trifolium hybridum L., korcs here. Vizes réten, 1951.VI.24.

Trifolium alpestre L., [bérci here]. Karakói-erdő, 1952.

Trifolium incarnatum L., bíbor here. [adatok nélkül]

Trifolium arvense L., herehura fű. Közönséges, 1951.V.17.

Anthyllis vulneraria L. subsp. *polyphylla* (Kit.) Nyman, magyar szapuka. Karakói-erdő, 1952.

Malvaceae – Mályvafélék

Althaea officinalis L., orvosi ziliz. Téglagyári gödör, 1952.

Oenotheraceae – Ligetékfélék

Epilobium hirsutum L., [borzas] füzike. Túrje: Nádas-patak, 1952.VII.11.

Umbelliferae – Ernyősvirágzatúak

Eryngium campestre L., mezei iringó. Útmenti gyom, 1952.

Trinia glauca (L.) Dumort., szürke trinia [nyúlkapor]. [adatok nélkül]

Gentianaceae – Tárniczfélék

Gentiana pneumonanthe L., kornis tárnic. Halomréten. *Pseudolysimachion longifolium* (L.) Opiz [hosszúlevelű veronika]-val (?) együtt, nedves, de kiszáradt réten, 1952.IX.17. (5. ábra)

Convolvulaceae – Szulákfélék

Cuscuta epithymum (L.) Nath. subsp. *epithymum*, [kakukfűfojtó] aranka. Csaliti-á[rok]. – *Raphanus raphanistrum* L. [repcén retek] és *Scleranthus annuus* L. [egynyári szikárka] növényeken, Csalit, 1951.VI.22. (6. ábra)

Boraginaceae – Érdeslevelűek

Buglossoides purpureocaerulea (L.) I. M. Johnston, erdei gyöngyköles. [adatok nélkül]

Buglossoides arvensis (L.) I. M. Johnston, mezei gyöngyköles. Csalit, vasúti töltés, 1951.IV.2.

Cerinth minor L., szeplőlapu. Közönséges, 1951.V.16.

Alkanna tinctoria (L.) Tausch, homoki pirosító. [adatok nélkül]

Echium vulgare L., terjőke kígyószisz. [adatok nélkül]

Nonnea pulla (L.) DC., apácavirág. Csalit (vasúti töltés), 1951.IV.15.

Symphytum officinale L., fekete nadálylapu [nadálytő]. Felsőmező (orsz.[ág]úti árokpárt), 1951.IV.29.

Anchusa officinalis L., orvosi atracél. Kelédi-erdő, 1952.

Anchusa officinalis L. f. *angustifolia* Tausch, orvosi atracél. [adatok nélkül]

Borago officinalis L., kerti borágó. Temető, 1951.V.8.

Myosotis scorpioides L. f. *elatior* Op., mocsári nefelejcs. Nagyárok partján, 1951.V.27.

Myosotis stricta Link, apró nefelejcs. Alsó-erdő, 1951.V.3.

Myosotis arvensis (L.) Hill, parlagi nefelejcs. Csapás, 1951.V.23.

Cynoglossum officinale L., közönséges ebnyelvű fű. Alsó-erdő, 1951.V.26.

Cynoglossum hungaricum Simonk., magyar ebnyelvű fű. Karakói-erdő, 1951.V.20.

Verbenaceae – Vasfűfélék

Verbena officinalis L., közönséges vasfű. 1951.VI.12.

Labiatae – Ajakosok

Ajuga reptans L., aranyos nadály, fehérvirágú infű [indás infű fehér virágú alakja]. Alsó-erdő, 1951.IV.22. – Alsó-erdő, 1951.V.3.

Ajuga genevensis L., piros virágú közönséges infű [színváltozat]. Kelédi-erdő, 1952.

Teucrium chamaedrys L. f. *glabratum* Beck., sarlós gamandor. Csalit, 1952.

Teucrium scordium L. var. *pannonicum* (Wallr.) Borb., vizi gamandor. Műút menti anyagárokban, 1952.IX.17.

Scutellaria hastifolia L., dárdalevelű csukóka. Nagyárok, 1952.

Scutellaria hastifolia L. × *S. galericulata* L., dárdalevelű csukóka × vízmelléki csukóka keresztezése. Csapás, 1951.VI.25.

Marrubium vulgare L., orvosi pemetefű. Árokpárti gyom, 1952.

Marrubium xpaniculatum Desr., [korcs] pemetefű. [adatok nélkül]

Melittis melissophyllum L., erdei méhfű. Karakói-erdő, 1951.V.20.

Ballota nigra L., fekete peszterce. Közönséges.

Stachys annua L., tarló tisztessű. Tarlókon közönséges.

Stachys palustris L., seppedéki [mocsári] tisztessű. Babosdomb, kukoricában, 1952.X.9.

Nepeta racemosa Lam., kerti macskamenta. Temetőben síron dísznövény, 1952.

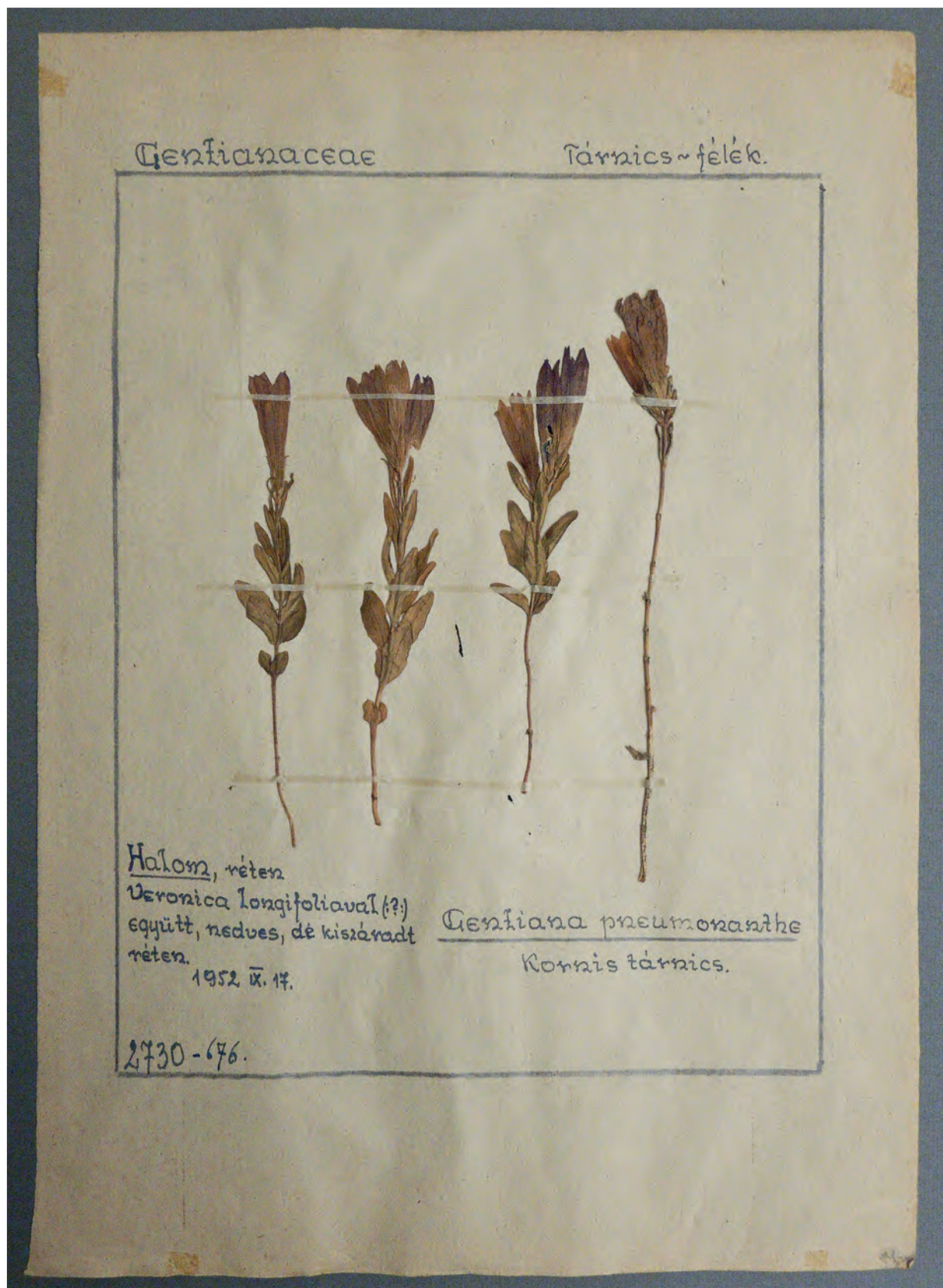
Glechoma hederacea L., kereklevelű repkény. Közönséges, 1951.III.30., IV.24.

Prunella vulgaris L., közönséges gyíkfű. [adatok nélkül]

Acinos arvensis (Lam.) Dandy, [parlagi pereszleny]. 1951.VI.26. – Csalit, 1952.

Clinopodium vulgare L., borsfű pereszleny. Alsó-erdő, árokpárt, 1952.IX.22.

Thymus pulegioides L., [vékony] kakukfű. Vágóhídi gödör, 1951.X.31. – Alsó-erdő.

5-8. ábra. Négy lap Nagy Sándor herbáriumából (Fénykép: Dankovics Róbert)

Figure 5-8. Four sheets from Sándor Nagy's herbarium (Photo: Róbert Dankovics)

5-8. ábra. Négy lap Nagy Sándor herbáriumából (Fénykép: Dankovics Róbert)

Figure 5-8. Four sheets from Sándor Nagy's herbarium (Photo: Róbert Dankovics)

Thymus pannonicus All., [nyúlánk] kakukkfű. Vágóhídi gödör, 1951.X.31.

Thymus praecox Opiz., [korai kakukkfű]. [adatok nélkül]

Lycopus europaeus L., vízi peszérce. Nagyarok, 1952.X.10. – Páskum, árokban.

Mentha pulegium L., [csombor] menta. Páskum, vizenyős helyeken árokban, 1952.IX.22. – Sástó, 1952.X.6. – Árokban, gyom, 1952.

Mentha longifolia (L.) Nath., [lóló] menta. Karakai-erdő, 1951.VIII.24. – Hódtó-árok mellett, 1952.X.9. – Anyagárok (Avasalja), 1952. – Csallit, 1952. – Szíjfáki-d.[ülő], 1952. – Szilvásdomb alatt árokban, 1952. – Felsőmező, árokpart.

Mentha longifolia (L.) Nath. subsp. *vineicola* Topitz, [lóló] menta. Felső-mező (árokpart).

Mentha aquatica L., [vízi] menta. Hódtó-i árok, 1952.X.9. – Agyaggödör, 1952. – Szilvásdomb alatt, forrás kifolyásában 1952. – Szilvásdomb alján, 1952.

Solanaceae – Burgonyafélék

Solanum dulcamara L. f. *assimile* (Friv.) Jáv., ebszőlő csucor. (Fürdő) Nagyarok mellett, 1951.V.27.

Scrophulariaceae – Tátogatók

Verbascum blattaria L., molyúzó ökörfarkkóró. 1951.VI.23.

Misopates orontium (L.) Raf., vetési oroszlánszáj. Ülő vagy majdnem ülő virágokkal és hátrahajló levelekkel. Alul szőrös, felül ± kopasz, kivéve a magház fala. 1952.X.18.

Microrrhinum minus (L.) Fourr., [tátos]. Csapás, parlagon, 1951.X.31.

Linaria vulgaris L., közönséges gyújtoványfű. Törzsökös, 1951.VI.18.

Veronica prostrata L., lecsepült veronika. Alsó-erdő, 1951.V.3.

Veronica austriaca L., fogaslevelű veronika. [adatok nélkül]

Veronica triphyllos L., ujjaslevelű veronika. Alsó-erdő, 1951.III.22.

Veronica serpyllifolia L., kakuk veronika. Csapás, 1951.V.4. – Cigányvíz dombos részén, 1952. Egy szál, váltakozó levélállással. / Csavarosodás.

Veronica sublobata M.A. Fisch., [sövény-] veronika. Alsó-erdő, Csapás, 1951.III.27. – Erdő, Csapás, 1951.III.27.

Veronica persica Poir. var. *byzantina* Sm., perzsa veronika. 1951.X.23. – [adatok nélkül]

Rubiaceae – Buzérfélék

Galium elongatum C. Presl in J. Presl et C. Presl, [megnyúlt] galaj. Körtélyes, téglaszin, 1952.X.10.

Galium verum L., tejtöltő galaj. Közönséges, 1951.VI.22.

Galium mollugo L., közönséges galaj. Gyümölcsös kert, 1952.

Galium mollugo L. var. *angustifolium* Roth, közönséges galaj. Alsó-erdő, 1951.VIII.25.

Caprifoliaceae – Bodzafélék

Sambucus nigra L., fekete bodza. Kerítésekben közönséges, 1952.

Dipsacaceae – Mácsonyafélék

Cephalaria transsilvanica (L.) Schrad., erdélyi fejvirág. Tarló lóhere közt, 1951.VIII.20.

Dipsacus laciniatus L., héjakút [mácsonya]. Alsó-erdő, 1951.VIII.6. – Tégláégető, Körtélles.

Succisa pratensis Moench, ördögharaptafű. Halom, réten gyakori, 1952.IX.17.

Compositae – Fészkes virágúak

Solidago gigantea Aiton, kései istápfű, [magas aranyvessző]. Karakói-erdő 1951.V.20. – Alsó-erdő, 1951.VIII.6. (7. ábra)

Conyza canadensis (L.) Cronquist, küllőrojt, [betyárkóró]. Közönséges.

Filago vulgaris L. s. str., német penészvirág. Karakói-erdő.

Filago arvensis L., mezei gyopár, gyapjas penészvirág. Múút (árokpart), 1951.VI.24.

Gnaphalium uliginosum L., iszapi gyopár. Csallit-Csapás, 1951.VIII.25. – Sástó, 1952.X.6.

Inula britannica L., réti peremisz. Karakai-erdő, 1951.VII.28. – Nyélbekenyeredő levelekkel, Karakai-erdő, 1951.VIII.24. – Kopasz [növény], Karakói-erdő, 1951.VIII.25.

5-8. ábra. Négy lap Nagy Sándor herbáriumából (Fénykép: Dankovics Róbert)

Figure 5-8. Four sheets from Sándor Nagy's herbarium (Photo: Róbert Dankovics)

- Pulicaria vulgaris* Gaertn., parlagi bolhafű. [adatok nélkül]
- Xanthium spinosum* L., szúrós szerbtövis. Karakói sertéslegelőn tömegesen.
- Xanthium strumarium* L., bojtorjános szerbtövis. Sertéslegelő, téglagyár környékén.
- Anthemis cotula* L., nehézszagú pipitér. Közönséges, 1951.V.15.
- Achillea collina* Becker ex Rchb., [mezei] cickafark. Karakai-erdő, 1951.VII.9.
- Tanacetum vulgare* L., gilisztaűző varádics. Karakói-erdő, 1951.VIII.24.
- Senecio vernalis* W. et K., tavaszi aggófű. Felsőmező, 1951.IV.28.
- Senecio erraticus* Bertol., vízi [réti] aggófű. Alsóerdő, 1951.VIII.25.
- Carlina vulgaris* L., közönséges bábakalács. Alsóerdő, 1951.IX.5.
- Carduus acanthoides* L., útszéli bogáncs. [adatok nélkül]
- Cirsium vulgare* (Savi) Ten., lándzsás aszat. Közönséges.
- Centaurea jacea* L., [réti imola]. Karakai-erdő, 1951.VIII.24.
- Hieracium pilosella* L. subsp. *trichadenium* N. et P., ezüstös hölgyfű. [adatok nélkül]
- Hieracium umbellatum* L. subsp. *umbellatum* var. *umbellatum* f. *chlorocephalum* Uechtr., és ~ var. *subvirgatum* Zahn, ernyős hölgyfű. Karakói-erdő, 1951.VIII.24.
- Hieracium sabaudum* L. subsp. *auratum* (Fries) Zahn, olasz hölgyfű. Karakói-erdő, 1951.VIII.24.

Gramineae – Pázsitfűfélék

- Poa pratensis* L., [réti perje]. Halom–Csapás, 1952.
- Poa angustifolia* L., [keskenylevelű perje]. Cigányvíz, 1952.
- Glyceria maxima* (Hartm.) Holmbg., [vízi harmatkása]. Alsó-erdő, 1952.
- Glyceria fluitans* (L.) R. Br., [réti] harmatkása. Ke-rekestő, 1952.

- Anthoxanthum odoratum* L., szagos borjúpázsit. 1951.IV.23. – Kaszálókon közönséges, 1952.
- Phalaris arundinacea* L., pántlikafű. Nagyárok partján, 1951.V.27.
- Phragmites australis* (Cav.) Steud., nád. [adatok nélkül]
- Echinochloa crus-galli* (L.) P. Beauv., futó mohar, talpasfű, [közönséges kakaslábű]. 1951.
- Digitaria sanguinalis* (L.) Scop., [pirók] ujjas mohar. 1951.
- Setaria viridis* (L.) P. Beauv., zöld muhar. 1951.

Lemnaceae – Békalencsefélék

- Lemna trisulca* L., [keresztes] békalencse, *Ranunculus trichophyllus* Chaix [hínáros vízibog-lárkáj]-val, Nagyárok, 1952.
- Lemna minor* L., [apró] békalencse. Vágóhidi gödör.

Cyperaceae – Palkafélék

- Eriophorum angustifolium* Honckeney, keskenylevelű gyapjúsás. Szilvásdomb alatt, Nagyárok mentén, 1951.V.28. (8. ábra)
- Carex vulpina* L. f. *choristachya* Borb., [róka sás]. Cigányvíz, 1952.
- Carex flacca* Schreb., [deres] sás. Csapás, 1952.
- Carex riparia* Curtis, [parti] sás. Nagyárok 1952. – Nagyberzsény, 1952.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm Nagy Zoltánnak a herbáriumra való figyelemfelhívást, Mesterházy Attilának a növények revideálását, Horváth Lóránt Ödönnek és Rába Tivadarnénak az adatközlést, Flórián Laurának az adatbevitelben, Dankovics Róbertnek pedig a fényképes ábrák elkészítésében nyújtott segítségét.

5-8. ábra. Négy lap Nagy Sándor herbáriumából (Fénykép: Dankovics Róbert)

Figure 5-8. Four sheets from Sándor Nagy's herbarium (Photo: Róbert Dankovics)

Irodalom

- BALOGH L., BARBALICS I.J., BÁRDOSI J., BOKOR J., GUTTMANN M., GYARMATHY M., HAJDÚ M., LAKY R., ÖRDÖG F., POMOGYI J., SZABÓ L. & VÖRÖS O. (1982): *Vas megye földrajzi nevei*. – Szombathely, Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, 839 pp.
- BALOGH L. & KESZEI B. (2015): 180 éve született dr. Waisbecker Antal. – *Kitaibelia* **20**(2): 179–192.
- BALOGH L. & KESZEI B. (2018): Száz éve hunyt el Freh Alfonz botanikus, tanár. – *Kőszeg és Vidéke* **31**(11): 29.
- BALOGH L. & KOVÁCS I.E. (2002): Pákay (Pauer) Arnold (1885–1968). – In: KÖBÖLKUTI K. (szerk.): *Szombathelyi tudós tanárok. II.* – Szombathely, Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár, pp. 121–145.
- BALOGH L. & VADÁSZ D. (2017): A Vasvármegyei Múzeum Természetráji Tárának dr. Gáyer Gyula által létrehozott kép-gyűjteménye, I. rész. – *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* **39**: 7–30.
- BALOGH L. & VADÁSZ D. (2018): A Vasvármegyei Múzeum Természetráji Tárának dr. Gáyer Gyula által létrehozott kép-gyűjteménye, II. rész. – *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* **40**: 7–38.
- HORVÁTH L.Ö. (2004): Nagy János Sándor (1889–1964). – In: *Magyar Katolikus Lexikon, IX. kötet, Meszr-Olt*, p. 450.
- HORVÁTH L.Ö. (2016): *A Csornai Premontrei Prépostság története 1940–2016*. – Csorna, Csornai Premontrei Apátság, 355 pp.
- HORVÁTH S. (szerk.) (2012): *Jánosháza Ritter Múzeum közérdekű muzeális kiállítóhely. Kiállításvezető*. – Jánosháza, Jánosháza Nagyközség Önkormányzata, 30 pp.
- JÁVORKA S. (1924–1925): *Magyar Flóra (Flora Hungarica)*. – Budapest, Studium, 1307 pp.
- JÁVORKA S. & SOÓ R. (1951): *A magyar növényvilág kézikönyve*. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 1120 pp.
- KIRÁLY G. (szerk.) (2009): *Új magyar fűvészkönyv. Magyarország hajtásos növényei. Határozókulcsok*. – Jósvalfő, Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság, 616 pp.
- KOVÁCS I.E. & LEGEZA L. (2002): *Szerzetesrendek a Kárpát-medencében. Premontreiek*. – Budapest, Mikes Kiadó, 160 pp.
- KOZÁRY K. (1940): A jánosházi gróf Erdődy-birtok és vár rövid története. – *Dunántúli Szemle* **7**(1–2): 62–77.
- MAKKOS L. (1936): Hely- és határnevek a vasmegyei Jánosházáról. – *Vasi Szemle* **3**(4): 298–299.
- MAKKOS L. (1941): Jánosháza nagyközség történeti és jelenkori leírása. – In: *Jánosházi Magyar Királyi Állami Részben Koedukált Polgári Fiú- és Lányiskola 1940/41. tanévi évkönyve*, Celldömölk, Turul Nyomda, Különlenyomat, 36 pp.
- STEINER M. (1933): *A csornai premontrei kanonokrendi Szent Norbert Gimnázium 1932–33. évi értesítője*. Közzéteszi: Steiner Miklós. – Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt., 143 pp.
- STEINER M. (1934): *A csornai premontrei kanonokrendi Szent Norbert Gimnázium 1933–34. évi értesítője*. Közzéteszi: Steiner Miklós. – Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt., 186 pp.
- VÖRÖSS L.Zs. (1980): A pannonhalmi herbárium törzsgyűjteménye, 2. – *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei [1979]* **22**: 273–280.

Impériumváltás előtt és után Romániában. Erdélyi rovarászportrék

Vig Károly

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
nathist@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Az első világháború kitörésének centenáriumaához kapcsolódó emlékévkben számtalan, addig ismeretlen vagy lappangó személyes visszaemlékezés, háborús napló, levelezés került nyilvánosságra, amelyek napjaink számára is átélhetővé teszik a háború történéseit. A nagy háború velünk él tovább. Elmondható-e mindez a trianoni békediktátumot követő „mindennapokról”? Adható-e közös válasz arra a kérdésre, hogy mi történt *velünk*, az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraival 1920-ban és utána?

A hazai rovarani kutatások történetét bemutató könyvhöz (VIG 2019) gyűjtöttem adatokat, így kerültek látóterembe az Erdélyben és a Partium területén élt magyar rovarászok. Személyes sorsuk révén a Romániához csatolt területek magyar alapítású múzeumainak, tudományos intézményeinek, egyesületeinek mindennapjaiba is bepillantást nyerhetünk.

Az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területén az első világháború befejezésével, majd az 1918–1920-as politikai változásokkal a természettudományi kutatások is törést szenvedtek. A Magyar Királyságtól elcsatolt területeken a magyar alapítású intézményeket felszámolták vagy átalakították, szakemberek lettek a zavaros kor áldozatai, és szakmai kapcsolatok tucatjai enyésztek el. Számos esetben a kapcsolattartás egyedüli módja a levelezés maradt, ami egyben hiteles bizonyítéka a magyar tudományosság személyi szálakon át megvalósuló változatlan összetartásának.

Jelen közleményben Buda Ádám (1840–1920), Diószeghy László (1877–1942), Kenderessy Dénes (1846–1881), Köntzei Gerő (1875–1949), Mallász József (1875–1933), Teleki Jenő (1881–1947) és Zilahi Kiss Endre (1873–1931) tudományos hagyatéka, levelezése és az elszórtan fellelhető visszaemlékezések segítségével mutatjuk be a trianoni békediktátum utáni időszak romániai valóságát.

KULCSSZAVAK: tudománytörténet, Osztrák–Magyar Monarchia, Erdély, Partium, Románia, Trianoni békeszerződés, impériumváltás

Abstract

Before and after Romania's change of regime. Portrait of entomologists in Transylvania. *The centenary functions marking the outbreak of the First World War have led to publication of large amounts of hitherto unknown or forgotten reminiscences, war diaries and letters. These supply first-hand experience of the wartime events. Can the same be said of "day-to-day" events following the peace treaty of Trianon imposed on Hungary after the war? Can we respond as one to the question of what happened to citizens of the Austro-Hungarian Monarchy in and after 1920?*

While working on a history of entomological events in this country (VIG 2019), I came across Hungarian entomologists from Transylvania and from the Partium. Their accounts of their lives provided me with glimpses into the daily affairs of Hungarian-founded museums, scientific institutes and associations in the ceded regions. The break-up of the Austro-Hungarian Empire at the end of the war and the political changes of 1918–1920 also disrupted the natural scientific research going on there. Hungarian-founded institutions in the ceded areas of the Hungarian Kingdom were wound up or altered. The specialist staff were victimised by this and dozens of their professional ties were lost. In many cases the one remaining means of contact was correspondence, which showed also how the personal strands in the Hungarian scientific community stood.

This contribution makes use of scientific bequests and correspondence of Ádám Buda (1840–1920), László Diószeghy (1877–1942), Dénes Kenderessy (1846–1881), Gerő Köntzei (1875–1949), József Mallász (1875–1933), Jenő Teleki (1881–1947) and Endre Kiss Zilahi (1873–1931), and their sporadic accounts of conditions in Romania after the imposition of Trianon.

KEYWORDS: history of science, Austro-Hungarian Monarchy, Transylvania, Partium, Romania, peace treaty of Trianon, change of regime

Bevezetés

Az első világháború kitörésének centenáriuma-hoz kapcsolódó emlékévkben számtalan, addig ismeretlen vagy lappangó személyes visszaemlékezés, háborús napló, levelezés került nyilvánosságra és a közgyűjteményekbe. A harcterek mindennapjait egykori fényképek és filmfelvételek tömege, Mednyánszky László (1852–1919), Nagy István (1873–1937), Herman Lipót (1884–1972), Zádor István (1882–1963), Farkas István (1887–1944) rajzai és festményei, vagy a szárnyait próbálgató Moholy-Nagy László (1895–1946) rajzolt tábori levelezőlapjai teszik napjaink számára is átélhetővé. A nagy háború *velünk* élt, él tovább.

Elmondható-e mindez a trianoni békediktátumot követő „mindennapokról”? Adható-e közös válasz arra a kérdésre, hogy mi történt *velünk*, az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgáraival 1920-ban és utána?

Ma már sejtjük, hogy Trianon emlékezete alapvetően kulturális, ráadásul már az 1920-as években elnyerte máig fennmaradt formáit és rítusait. A megszemélyesített nemzet esett „seb”, sőt, „csonkolás” formájában, feldolgozhatatlan sérülésként jelent meg a terület- és népességvesztés. A két világháború között a magyar állam intézményes lehetőségeit kiaknázva erőltette rá polgárait a saját gyászverzióját és revánskultuszát. A családoknál fennmaradt „Trianon-relikviák” ékesen bizonyítják ezt az erőfeszítést. A második világháború után tabutéma lett a békeszerződés miatti elcsatolás, így a személyes és családi emlékezetből 1945 után lassan kikopott Trianon, és távoli legendává vált annak ellenére, hogy a tragédia mély nyomot hagyott a kollektív emlékezetben. Amit ma Trianon-érzésnek nevezhetünk, az elsősorban a „csonkaország” két világháború közötti magyar népességének *kollektív* emlékezete. Ezzel párhuzamosan szlovákok, romá-

nok, szerbek, horvátok milliói örültek, hogy végre önálló államiságra tettek szert (KOVÁCS 2015). Ráadásul a francia óhajra és nyomásra kialakuló utódállamok ölébe olyan kulturális, tudományos örökség és gazdagság hullott, amit talán felfogni sem tudtak.

Számomra az 1970-es évek közepén, Székesfehérvár bontásra ítélt házainak padlásán talált „relikviák” akkor még ismeretlen világa jelenítette meg első ízben Trianon szellemét, hiszen alig tudtam róla bármit is. 1978-ban érettségiztem, így érthető, hogy a gimnáziumi tananyag még elég „nagyvonalúan” mutatta be a békekötést és annak következményeit.

Az első, igazán szívbemarkoló élményt a Trianon nyomán kisebbségbe szorult szlovákiai magyarság életéről a felvidéki írók, Mács József (1931–2017), Dobos László (1930–2014) és Tamás Mihály (1897–1967) regényei jelentették. Az újabb, megrázó találkozás már napjainkhoz köthető. A hazai rovarantani kutatások történetét bemutató könyvemhez (VIG 2019) gyűjtöttem adatokat, így kerültek látóterembe az Erdélyben és a Partium területén élt magyar rovarászok. Személyes soruk révén a Romániához csatolt területek magyar alapítású múzeumainak, tudományos intézményeinek, egyesületeinek mindennapjaiba is bepillantást nyerhetünk.

Impériumváltás előtt és után Romániában

Az Osztrák–Magyar Monarchia egykori területén az első világháború befejezésével, majd az 1918–1920-as politikai változásokkal a természet-tudományi kutatások is törést szenvedtek. A Magyar Királyságtól elcsatolt területeken a magyar alapítású intézményeket felszámolták vagy átalakították, szakemberek lettek a zavaros kor áldozatai, és szakmai kapcsolatok tucatjai enyésztek el.

Számos esetben a kapcsolattartás egyedüli módja a levelezés maradt, ami egyben hiteles bizonyítéka a magyar tudományosság személyi szálakon át megvalósuló változatlan összetartásának. Az érzelmekkel átítatott levelek ékesen beszélnek erről az időszakról. Példaként idézzünk Csutak Vilmos (1878–1936), a sepsiszentgyörgyi (Sfântu Gheorghe, Románia) Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának Szilády Zoltánhoz (1878–1947) írt leveléből (Kocs 2002): „*Sajnos, reám szakadt úgy a kollégium, mint a múzeum igazgatása, s azt sem tudom, ki marad utánam, ha én kidőlök, a sok munka, folytonos, kibeszélhetetlen izgalmak és pénztelen állapot miatt. Sokszor gondolok reátok, kik egy nyugodt, boldog világban éltek, és szívemből örvendek, amikor azt olvashatom, hogy annyit és oly szépen dolgoztok a mindnyájunkat vigasztaló és összekötő magyar tudományért.*”

Az újrakezdés Magyarországon sem volt könnyű. A nehézségeket, az ocsúdással együtt járó vajdás elhúzóását jól tükrözi, hogy Dudich Endre (1895–1971) is csak majd’ egy évtized múlva, a Királyi Magyar Természettudományi Társulat Állattani Szakosztályának 1927. november 4-i ülésén vázolta fel a hazai állatvilág megismerésének programját (DUDICH 1928). A hazai faunakutatás szervezettsége és tervszerűsége már az első világháború előtt is kívánni valókát hagyott maga után. Méhelő Lajos (1862–1953) erre már 1914-ben figyelmeztetett, amikor hangsúlyozta, milyen fontos (idézi DUDICH 1928: 7): „... *hazánk területének meghatározott terv szerint való átkutatása s a hazai állatvilágunk rendszeres összegyűjtése.*”

Dudich felhívása alig 20–30 évvel a *Fauna Regni Hungariae* köteteinek kiadása után hangzott el. A szerző arra is figyelmeztetett, hogy az utódállamokban rendkívül intenzív faunakutatás indult el, részben francia és svájci segítséggel. Az eredmények nyomán a románok nem kis rosszindulattal jegyezték meg, hogy lám, a magyarok olyan rosszul kutattak, hogy még ezt meg azt sem találták meg.

Dudich programjában a kutatást egyelőre nem terjesztette ki az utódállamok területére, hiszen véleménye szerint a megcsonkított ország is elegendő munkát ad. Ugyanakkor szükségesnek tartotta meghatározott állatcsoport vizsgálatára

kutatók programszerű kiküldését az elcsatolt országrészekre is, mert „... *faunánk állatföldrajzi viszonyainak megértéséhez okvetlenül szükséges, hogy a környező országok faunáját, főleg délkelet és kelet felé ismerjük és tekintetbe vegyük.*”

Szükségesnek tartotta az utódállamok területén publikált szakirodalom megismerését, nyilvántartását, ismertetését. Szerinte irodalomhoz, összehasonlító anyaghoz főleg úgy lehet jutni, ha személyes kapcsolatok épülnek ki. Ennek fényében különösen fontosnak érezte, hogy: „*Talán még nem volt idő, amikor annyira szükséges lett volna a tudományos kutatás nemzeti feladatainak hangsúlyozása, mint ma, amikor tombol a nacionalizmus a tudományban, mi pedig csak nagy céljainkat szem elől tévesztve állandóan a nem-nemzeti vonatkozású problémák felé kacsingatunk.*”

Magyarországnak, mint vesztés, kifosztott, kiverzett kisállamnak korlátozottak voltak a lehetőségei a természettudományi kutatások újraindításában. Az utódállamokban kisebbségbe került magyar kutatók ugyanakkor egészen más folyamatokkal szembesültek. Ahogy Dudich Endre is jelezte, a magyaroktól átvett vagy újonnan létrehozott intézmények nem az egykori anyaország együttműködését keresték, sokkal inkább közvetlenül Nyugat-Európa felé orientálódtak. Ez gyakorta a szakmai örökség elvesztésével járt, másrészt új, pozitív hozadéka is voltak: a román természettudományos muzeológiának külföldön is jó híre lett, Grigore Antipától (1867–1944) német kollégák is tanultak, az Antarktisz-kutató Emil Racoviță (1868–1947) pedig a barlangbiológia megalapítója lett. A Bukarest központú hatalom alá nemcsak az Erdélyben létrejövő új intézmények tagozódtak be, de kényszerűségből a kisebbségbe került magyar kutatók is, mint a régész Roska Márton (1880–1961) vagy a botanikus Nyárádi Erazmus Gyula (1881–1966). Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy Roska Mártont és többeket is *sub rosa* a magyar kormány kérte, hogy maradjanak, és vigyázzanak a gyűjteményekre.

A helyzetet súlyosbította, hogy számos, egykoron magyar alapítású intézmény átalakítása, elvesztése mellett a kolozsvári tudományegyetem Szegedre költöztetésével a magyar szakemberek nagy többsége is elhagyta Erdélyt, vagy állás nél-

kül maradt (VINCZE 2006). A magyar tudományos elit alsó- és középfokú oktatási intézményekbe szorult vissza.

Rendezetlen helyzete miatt a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egylet (napjainkban Erdélyi Múzeum-Egyesület) gyűjteményein román intézmények jöttek létre, és az Egylet működését is sikerült egészen 1930-ig megbénítani: „alapszabály-hamisításért” beperelték az Egyletet, később nem adták meg a királyi ellenjegyzéseket. Az Egylet tudományos vezető lehetőségei beszűkültek, periodikái megszűntek, sokáig csak néhány népszerűsítő előadás tartására korlátozódott a tevékenysége. A nem kolozsvári gyűjtemények szintén elveszítették jelentőségüket, vagy elszigetelődtek. A Romániához csatolt területen az egyetlen talpon maradó nagy magyar tudományos intézmény – nem kis részben épp hírnevének és alapszabályának köszönhetően¹ – a Székely Nemzeti Múzeum volt, amely jogi helyzetének rendezésével a széthullott szakmai erőket is igyekezett felkarolni (Kocs 2002).

Sajátos módon, a nagypolitikai változásokat az erdélyi szász tudományosság szenvedte meg a legkevésbé, hiszen jól kiépített intézményei védelmében már korábban is együttműködött a kisebbségi román erővel. A nagy múltú, nagyszabású székely Erdélyi Természettudományi Egyesület (Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt) folyóirata, az 1850-ben alapított *Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* az impériumváltás után is megjelenhetett, és számos, Erdélyben maradt magyar szakember ebben közölt cikkeket, így Nyárády Erazmus Gyula, a rovartanos Zilahy Kiss Endre (1873–1931), a lepkesz Diószeghy László (1877–1942) és az ornitológus Dobay László (1873–1943). Ők a későbbiekben a Székely Nemzeti Múzeum intézményi hátterének támogatásával próbáltak kutatni és publikálni.

Ahol a politikai erőviszonyok kevésbé élezték ki a nemzeti alapú ellentéteket, ott a szakmai élet megőrizhetett bizonyos folytonosságot. Ilyen helyzet alakult ki a korábban is döntően román

többségű Hunyad megyében, Déván (Deva, Románia). Az egyik legrégebb erdélyi múzeumban a helyi román politikai vezetés elfogadta az ottmaradt magyar szakember, Mallász József (1875–1933) személyét (1. ábra), ami biztosította az általa megkezdett szakmai munka folyamatosságát (GAÁL 1933; PATKÓ 2003; BOÉR 2006). Vajon hogyan, milyen eszközök bevonásával, milyen kapcsolatok kiépítésével sikerülhetett mindezt elérnie Mallásznak?

Mallász József

Életéről, a tudományok terén tett első lépéseiről saját maga számolt be barátja és munkatársa,

1. ábra. Az ifjú Mallász József (1875–1933), a dévai múzeum későbbi igazgatója (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

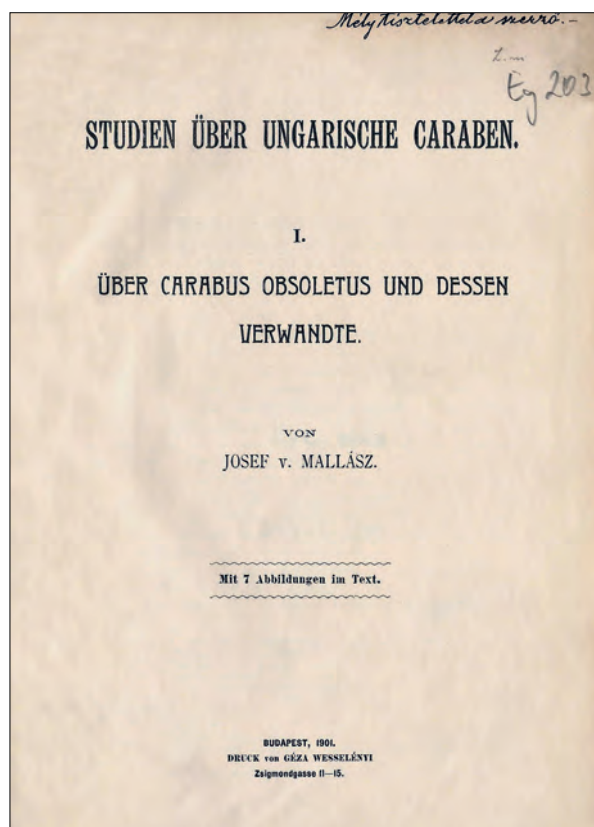
Figure 1. The young József Mallász (1875–1933), later director of the Déva Museum (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

¹ 1916-ban rendezték a múzeum jogállását: „önmagát önmegújító testület által képviselő alapítvány”-ként definiálták. Vagyis nem állami, nem megyei, sem egyesületi szervezet. Emiatt nem vehette át semmilyen román utódhatóság, és román tagfelvétellel, „elrománosítás” végett sem volt „majorálható”, amint az az erdélyi múzeumok zömével történt az impériumváltás után.

Péterfi Márton (1875–1922) botanikusról írt nekrológiában (MALLÁSZ 1926).

Mallász 1875-ben született Szászvárosban (Orăștie, Románia). Elemi és középiskolai tanulmányait a szászvárosi evangélikus református Kún-Kollégiumban (máshol Kuun Kollégium) és Déván, a Magyar Királyi Állami Főreáliskolában végezte, ahol 1896-ban érettségizett (TÉGLÁS 1896: 38). Olyan kiválóságok tanították, mint Téglás Gábor (1848–1916) vagy Mailand Oszkár (1858–1924), akik később a dévai múzeumot is vezették.

Pártfogója, Gaál István (1877–1957) Mallász-életrajzában említette (GAÁL 1933), hogy a budapesti egyetem bölcsészeti karán a természettudományi előadásokat kezdte hallgatni, de gyenge fizikuma miatt abbahagyta az egyetemet.

2. ábra. Mallász József *Studien über ungarische Caraben I. Über Carabus obsoletus und dessen Verwandte* című munkájának címlapja, Mallász dedikálásával (MALLÁSZ 1901) (Magyar Természettudományi Múzeum, Bogárgyűjtemény, Budapest)

Figure 2. Title page of József Mallász's *Studien über ungarische Caraben I. Über Carabus obsoletus und dessen Verwandte*, with an author's dedication (MALLÁSZ 1901) (Hungarian Natural History Museum, Coleoptera Collection, Budapest)

1896 és 1903 között pénzügyigazgatósági szám-tisztként Nagyszebenben (Sibiu, Románia), Egerben és Budapesten dolgozott, végül 1909-ben hazatért Dévára, ahol állami pénzügyi számvizsgálóként helyezkedett el. Előtte egy ideig Szászvároson hivatalnokoskodott, és megbecsüléssel szerkesztette a *Szászváros* című hetilapot. Itt jegyezte el 1907 februárjában Skácel József nyugalmazott vasgyári gondnok leányát, Skácel Lucyt.

1917-ben Déváról áthelyezték, és az aranyosmaróti járási számvevői teendők ellátásával bízta meg (ANONYMUS 1917a, 1917b). Ennek okát nem sikerült kideríteni, ahogyan azt sem, hogy ténylegesen felvette-e a munkát Aranyosmaróton (Zlaté Moravce, Szlovákia).

Már elemi iskolásként élénken foglalkozott természetrajzi gyűjtéssel és megfigyeléssel. Később a dévai múzeumigazgató, Téglás Gábor ajánlotta be Budapesten Klement Róberthez és Csiki Ernőhöz (1875–1954). 1896-ban Péterfivel és a jeles szász floristával, Joseph Barth-tal (1833–1915) botanizált a Páring hegységben (Munții Parâng). Egerben, 1898 júniusában az egri minorita templom tornyában gyűjtötte a durvavitorlájú törpedenevér (*Pipistrellus nathusii*) egy példányát (MÉHELY 1990: 272). Csiki Ernő támogatása is hozzájárulhatott, hogy első cikke Déva és környéke bogárfaunáját mutatta be (MALLÁSZ 1898a). Később folytatta bogarászati tárgyú közleményei sorát (MALLÁSZ 1898b, 1899, 1900b, 1901, 1903, 1916, 1928b) (2. ábra). A *Loxocarabus Reitt. alnemről* című cikkében (MALLÁSZ 1900a) *Carabus obsoletus csikii* és *Carabus obsoletus prunneri* névvel új változatokat írt le. Bár napjainkban számos szerző az alfajokat nem ismeri el érvényes taxonnak és pusztán a fajon belüli változatosság megnyilvánulásának tekinti őket, több érv is amellet szól, hogy a *Carabus obsoletus csikii* önálló taxon (SZÉL & ZIERIS 2008: 247) (3. ábra).

Mallász a *Carabus obsoletus csikii* és a *C. obsoletus prunneri* mellett további fajokat és változatokat is leírt. A Hunyad megyei Boica (Băița, Románia) közelében nyíló Karácsonyfalvi-barlangból származik az *Anophthalmus gabriellae* típuspéldánya (MALLÁSZ 1916). A fajt kirándulótársa, Heutschy Ella kisasszony tiszteletére nevezte el. A taxon helyzetét később módosították, napjainkban elfogadott neve *Duvalius mallaszii gabriellae*.

3. ábra. A csillogóan fémeszöld színű *Carabus obsoletus csikii* (Fénykép: György Zoltán és Németh Tamás, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Figure 3. The metallic green *Carabus obsoletus csikii* (Photo: Zoltán György & Tamás Németh, Hungarian Natural History Museum, Budapest)

Mallász kitüntetett figyelemmel fordult a hangyavendég bogarak felé. Kifinomult és kíméletes módszerekkel gyűjtött, mindig csak pár példányt tett el. Egy addig ismeretlen *Claviger*-fajból például csak hat példányt gyűjtött be, hármat visszahelyezett a bolyba. A leírással összefüggő munka ezután megakadt, mert a román betörés miatt gyűjteményét Budapestre kellett menekítenie, ahol két évig gazdátlanul hanyódott. Később

hiába próbált újabb példányokat gyűjteni, erőfeszítései nem jártak sikerrel. Miután – legnagyobb meglepetésére – gyűjteménye épségben visszakerült hozzá, megtörténhetett a leírás. Mallász a fajt Kuun Géza (1838–1905), a Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat egykori elnöke tiszteletére nevezte el (MALLÁSZ 1918). A *Claviger kuuni* név később a *Claviger handmanni* szinonimjának bizonyult.

Mallász szívén viselte Hunyad megye, ezen belül is a Retyezát (Munții Retezat) élővilágának megismerését. Ebben a kérdésben Köntzei Gerő (Könczei Gerő, 1875–1949) Hunyad vármegyei orvossal a *Rovartani Lapok* hasábjain vitába is keveredett.

Köntzei hátszegi (Hațeg, Románia) éve alatt rendszeresen lepkésztett a Retyezátban. Gyűjtéséről 1917-ben számolt be (KÖNTZEI 1917). Cikke azonban messze nem faunisztikai eredményeit mutatta be, sokkal inkább a magyar entomológusoknak címzett vádirat volt azért, mert – Köntzei véleménye szerint – elhanyagolják a Retyezát kutatását. Az írás Mallászt hosszabb válaszra készítette (MALLÁSZ 1917–1978). Szerinte évekre szóló gyűjtőprogram szükséges, hogy a hegység élővilágát valóban megismerjék. A gyűjtőprogramot azonban nemcsak a Retyezátra kell fókuszálni, hanem Magyarország teljes területét le kell fednie, amihez a kormány támogatását is meg kell nyerni. Cikkében 1914-es memorandumának (MALLÁSZ 1914) megállapításait elevenítette fel. A konkrét retyezáti gyűjtőmunkát három évre tervezte, évekre lebontott programmal. Cikkét abban a reményben fejezte be, hogy a Magyar Entomológiai Társaság vezetősége is magáévá teszi a tervet, és minél több hazai rovarásszal találkozhat majd a Retyezát vonulatai között. Tudjuk, hogy a háború, majd az impériumváltás mindezt hosszú időre megakadályozta.

Mallász, bár a fizikai távolságot tekintve nagyon messze élt Budapesttől, hatékonyan hozzájárult a Magyar Entomológiai Társaság működéséhez. Az 1914. január 17-i ülésen a közgyűlés utáni egyetlen napirendi pontot például *A hangyaleső* című, „poétikusan megírt” tanulmányának felolvasása jelentette (ANONYMUS 1914a).

Az első világháborút követő történések nyomán kialakuló bizonytalanság, a dévai múzeum-

ban jelentkező feladatok elvonták Mallász figyelmét a tudományos munkától. Újabb koleopterológiai cikkel csak 1924-ben jelentkezett, amelyben az *Anophthalmus kenderessyi*-t írta le (MALLÁSZ 1925: 15), amely később a *Duvalius budae budae* szinonimja lett.

1929-ben René Jeannel (1879–1965) francia entomológussal közösen írták le a *Duvalius spiessi* alfajt (JEANNEL & MALLÁSZ 1929: 116). Jeannel elsősorban a Pireneusok és a Kárpátok barlangi bogárfaunáját vizsgálta, de számos más csoporttal is foglalkozott. 1928-tól a Román Akadémia tiszteleti tagjává választották. Ez a tény is jól mutatja a román tudományosság irányultságát.

Mallász legjelentősebb taxonómiai munkái 1928-ban, 1929-ben és 1930-ban jelentek meg (MALLÁSZ 1928a, 1929, 1930), amelyekben számos faj, alfaj és változat leírása olvasható; ezek egy része napjainkban is érvényes, bár rendszertani helyzetük változott: *Duvalius baznosanuli* (= *Duvalius budae baznosanuli*), *Pseudoduvalius diószeghyi* (= *Duvalius budae diószeghyi*), *Pseudoduvalius gaali* (= *Hungarotrechus gaali*), ugyanakkor szinonimákat is találunk közöttük: *Carabus auronitens decebali* (= *Carabus auronitens escheri*), *Duvalius victori* (= *Duvalius budae budae*), *Trechus dubiosus* (= *Trechus malomvicensis*), *Trechus lepsi* (= *Trechus malomvicensis*), *Pseudoduvalius* (= *Hungarotrechus*).

Említésre érdemes még megjegyzése az oleanderszender (*Daphnis nerii*) egyik, felettébb megbízhatatlannak gondolt adatáról (MALLÁSZ 1902a). Nem kellett, hogy szigorú kritikus legyen: egyik recenziója (MALLÁSZ 1902b) fényt vetett a korabeli természettudományi ismeretek elkeseirtően alacsony szintjére is.

1904-ben jelentette meg Hunyad vármegye álskorpíóiról készített dolgozatát (MALLÁSZ 1904), melyben a területről 21 fajt mutatott ki. A teljességhez tartozik, hogy az általa gyűjtött anyagot a norvég Edward Ellingsen (1855–1938) azonosította. A pókszabásúak vizsgálatát később is folytatta, amit egy 1905-ös dolgozata bizonyít (MALLÁSZ 1905).

Déván Péterfivel kutatott együtt (PÉTERFI & MALLÁSZ 1905). Munkásságuk legjelentősebb elismerése az 1904-ben, a Királyi Magyar Természettudományi Társulattól kapott Bugát-díj. Saj-

nátatos, hogy *A virágoknak és rovaroknak a beporzásban nyilvánuló kölcsönössége, különös tekintettel Déva flórájára és rovarfaunájára* című dolgozatuk kéziratban maradt (GYÓRFFY 1922). Mallász a dolgozatot *A rovarok alkalmazkodása a virágokhoz* címmel a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Szegeden, 1905. augusztus 27. és 30. között tartott XXXIII. vándorgyűlésén is felolvasta.

Közös gyűjtőútjaik emlékére Mallász még egy bogarat is elnevezett barátja tiszteletére, *Otiorhynchus péterfi* névvel (MALLÁSZ 1903). A név később az *Otiorhynchus remotegranulatus* szinonimjának bizonyult.

Mallász a Piskiteleptől (Simeria, Románia) nem messze fekvő Tompa (Tâmpa, Románia) határában miocén rovar-, hal- és növénymaradványokat fedezett fel, melyekről 1912. szeptember 12-én, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat közgyűlésén *A harmadkori rovar- és állatköveletről* címmel tartott előadást.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1912–1913-as társulati gyűlésein került előtérbe Mallász József személye, aki átveheti a dévai múzeum igazgatását. Tény, hogy már korábban is hallatta a hangját múzeumpolitikai (és nemzetiségpolitikai) kérdésekben (MALLÁSZ 1910a, 1910b; s – 1 – 1910).

A dévai múzeumot a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapította 1880-ban. Bár a múzeum gyűjteményeinek fejlődése felemás képet mutatott, a jelentős feldolgozó munkának és a pezsgő közösségi életnek köszönhetően 1882 és 1914 között a társulat évkönyvének huszonkét kötete jelenhetett meg. A természettudományos tevékenység az első világháború előtt élénkült meg. Elsősorban az ekkor még Déván tanító, később jeles paleontológussá és címzetes múzeumigazgatóvá lett Gaál István (1877–1957) közölt írásokat a periodikában. A társulat választmányi tagjaként 1912-ben Gaál vetette fel, hogy a társulat elnevezésében is jelenjen meg a természettudomány, mert az utóbbi években épp a természettudományi vizsgálatok voltak a legeredményesebbek.

Gaál később is kiállt Mallász mellett. Amikor a magyarországi sajtó nagy csindadrattával bejelentette, hogy Dancza János (1899–1985) a Bükk-

ben új cseppkőbarlangot fedezett fel, és ő volt, aki az első „magyarföldi” ősemberleletet 1932. április 27-én megtalálta a Suba-lyukban (később egy ideig Mussolini-barlang), Gaál felemelte a szavát (GAÁL 1939), hogy Mallász már 1923-ban talált neandervölgyi embertől származó lábujjpercet az Ohábonor (Ohaba-Ponor, Románia) közelében lévő Bordul Mare d’Ohaba Ponor barlangban (GAÁL 1928, 1931, 1934, 1939, 1941). A teljességhez tartozik, hogy Gaál datálta a leletet. 1928–29-ben Gaál két újabb emberi maradványt talált: egy mutató- és egy gyűrűsujjpercet. Már Roska Márton (1880–1961) hangsúlyozta, hogy az egyes darabok különböző egyedektől származnak. Sajnos, a leletek datálása kérdéses, ráadásul Constantin S. Nicolăescu Ploșor (1900–1968) román régész feltárásai során a barlang teljes feltöltését kitermelték, így további leletek előkerülése kizárt, és rétegtani vizsgálatokat sem lehet elvégezni (CÂRCIUMARU 1999).

Az 1910-es évekre a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat tagjainak aktivitása csökkent, a társulat anyagi gondokkal küszködött. Mindenki érezte, hogy változtatásra, friss erőre van szükség a megújuláshoz. 1913. október 4-én Algyógyfalun (Geoagiu, Románia), a társulat rendes közgyűlésén Mallászt választották múzeumigazgatónak, és a társulat névváltoztatását is elfogadták: az új név a Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat lett. Rövid időre ekkor lett a választmány tagja Köntzei Gerő is. Mallász a közgyűlésen tartott rövid programbeszéde mellett barlangtani és néprajzi kutatásairól és terveiről is beszámolt. Felvette a kapcsolatot a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztályával, ezért a Hunyadmegyei barlangok feltárása szakszerű keretek között kezdődhetett meg. 1914-re barlangkutatót egyeztetett Kadić Ottokárral (1876–1957).

Az aradi kultúrpalota felavatásán, 1913. október 26-án memorandumot adott át Szalay Imrénének (1846–1917), a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelő-helyettesének. Bár az írás végén Pogány Béla, a társulat alelnökének neve

szerepel, a cikk első lábjegyzetéből világosan kiderül, hogy az Mallász munkája (MALLÁSZ 1914): államsegélyt kért a barlangi ősembermaradványok, a havasi flóra és fauna, valamint a recens barlangi fauna kutatására, a madárvonulások adatgyűjtésére, madár-, hulló- és emlősadatgyűjtések megkezdésére. Felajánlotta, hogy a típuspéldányok a Magyar Nemzeti Múzeum állattári osztályába kerülnek, ősmaradványok előkerülése esetében a Magyar Királyi Földtani Intézetet és a kolozsvári egyetemet értesítenék, folytatnák a tompai rovarkövületek kutatását, összegyűjtenék az Erdélyi-érchegység és főleg a nagyági és aranyi hegyek terméselemeit, ásványait, a megye kőzeteit. Félte a dévai várhegy európai hírű növényzetét, kritizálta a hegy déli oldalának beültetését és az északi oldalon végzett irtásokat.

Más fontos ügyben is harcba szállt a vármegyei törvényhatóság 1913. december 30-án tartott közgyűlésén: a múzeum kapja meg a Várhegy tövében álló Bethlen-kastélyt, a Magna Curiát. A pénzügyminiszter 1914. május 18-án kelt 38.564. számú leiratában értesítette a vármegye alispánját, hogy a Magna Curia épületére a királyi kincstárnak még hosszú ideig szüksége lesz, ezért nincs lehetősége arra, hogy a Társulatnak átengedje (ANONYMUS 1914b).² Sajnálatos, hogy az alapszabály 1913-as módosítását a háború kitörése miatt nem tudták jóváhagyatni.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőisége megbízásából 1914. június végén Posta Béla (1862–1919) országos felügyelő szemlét tett a múzeumban. Jelentése alapján, az általános mozgósítás elrendeléséig Mallász gigászi munkát végzett a múzeum anyagának rendezése és gyarapítása terén. Beállt festőnek, mázolónak, rakodómunkásnak, és 200 korona tiszteletdíját, ahogyan 1913-ban is tette, a régészeti gyűjtemény gyarapítására fordította. A természetrajzi gyűjteményben ekkor 702 db tárgyat őriztek (ANONYMUS 1915; MIHALIK 1915).

Tény, hogy a korábbi igazgató, Téglás Gábor a múzeumot sokkal inkább régészeti szenvedélye kiélésére használta, a tárgyakat gyűjtötte és fel-

² Az épület csak 1938-ban lett véglegesen a múzeum székhelye. Kristóf György (1878–1965) erdélyi irodalomtörténész ezzel kapcsolatban megjegyezte (KRISTÓF 1942: 120): „E hosszú vergődés ismételtlen igazolja, hogy korszerű, normális múzeumi tevékenység folytatására elsősorban megfelelő épület kell. Ehhez viszont Széchényi Ferencnek és Mikó Imrénének áldozatkészségére van szükség, különösen olyan vagyonilag szegény társadalmakban, mint amilyen volt a magyarság zöme egész Erdélyben, a Székelyföldön, Hunyadmegyében, mindenütt.”

halmozta, de leltározásukkal, rendszerezésükkel keveset törődött. Az őt követő Mailand Oszkár etnográfus az átvett anyagot megfelelő épület hiányában csak átmentette az utókornak, de rendezésével ő sem foglalkozott. Sem ereje, sem kedve nem volt a múzeumi „tiszviselői” munkához, inkább lemondott. Ebben a helyzetben vette át Mallász a múzeumot (KRISTÓF 1942).

Az elismerés és Mallász minden igyekezete ellenére a háború kitörése miatt a múzeum 1914-ben nem kapott államsegélyt, sőt 1915-ben és 1916-ban sem kapott pénzügyi támogatást gyűjteménygyarapításra. Pusztán a város körül kiépített védelmi vonalak lövészárkainak ásásakor remélhetett leleteket. A Várhelytől (Sarmizegetusa, Románia) és Veceltől (Vețel, Románia) délre kialakított vonalak semmi eredményt nem hoztak, ellenben Marosolymoson (Șoimuș, Románia) szkíta leletek kerültek elő, igaz, a katonák kincséhsége a tárgyakat jórészt tönkretette. A Haró (Hărău, Románia) melletti szőlőkben bronzkori sír került elő, töredékes mellékletekkel.

A Múzeumok és Könyvtárak Főfelügyelősége nevében Horváth Géza (1847–1937) főfelügyelő 1916. július 17-én tett szemlét a múzeumban. Örömmel állapította meg, hogy a korábban tapasztalt kaotikus állapotok helyett most rend és tisztaság fogadta. Mindez Mallász odaadó tevékenységének volt köszönhető.

Az 1916-os román betörés után Mallász hivatalában maradt, és minden segítség nélkül megkezdte a műtárgyak mentését. 1916. szeptember 3-án kelt táviratában jelezte, hogy a római feliratos köveket elásta, a legértékesebb műtárgyakat két ládába csomagolva Budapestre szállíttatta. Később még hét ládányi műtárgyat indított útnak (MIHALIK 1916).

A központi hatalmak sikeres ellentámadása után a múzeumnak otthont adó épületet hadikórházzá alakították. A német csapatok komoly károkat okoztak magában az épületben, illetve a múzeumban maradt műtárgyakban is (ANONYMUS 1917c). Mallász műtárgymenekítő buzgalmát a román tudománytörténet is elismeri (FERENCZ 2017: 49), különösen annak fényében, hogy 1919-ben betörés nyomán a múzeum néprajzi gyűjteményének egy része eltűnt.

Bár a háború után minden megváltozott, Mallász igazgatói kinevezését a megyefőnök prefektus 1920. november 22-én megerősítette, és az alapszabály újabb módosítására 1921-ben rábólintottak a román hatóságok.

A román tudománytörténet számos forrása úgy állítja be, mintha az intézményt 1920-ban „Hunyad megye múzeumaként” („Muzeului Județean Hunedoara”) szervezték volna újjá, valójában még 1923-ban is egyesületi formában működött, amit a Hunyadvármegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat 1923. március 4., délután négy órára összehívott közgyűlésének kétnyelvű meghívója is bizonyít. A közgyűlés tárgysorozata az alábbi volt (PICIORUȘI 1979):

1. A „Vármegyei Múzeum” alapszabályának bemutatása
2. A Társulat új alapszabályának jóváhagyása
3. Az igazgatóválasztmányi tagoknak és tiszviselői karnak megválasztása
4. 4 tagnak a „Hunyadvármegyei központi múzeumi bizottság”-ban való kiküldése
5. Esetleges indítványok.

Az aláírók: Cristof Tarján titkár, Josif Mallász igazgató.

Tény, hogy a dévai (és a gyulafehérvári) múzeum, pontosabban a múzeumot fenntartó egyesületek esetében is nagyszámú román tag beléptetésével „tagságmajorálás” történt, így lett például 1922. november 25-én az egyesület tagja Petru Groza (1884–1958) is.

Hamarosan világossá vált, hogy a román tudományosságának – elsősorban régészeti szempontból – kulcsfontosságú az intézmény: a megye területén található dák és római emlékek miatt annak hosszú távú fejlesztéséről született megállapodás, ami a bőkezű állami finanszírozásban is megjelent. (A második világháborút követően felerősödő dák–római–román folytonosság elmélete következtében a dévai múzeum jellege eltorzult, ami a vidék gazdag középkori hagyatéka kutatásának háttérbe szorulását eredményezte. Szerencsére a helyzet az utóbbi évtizedekben a kiegyensúlyozódás irányába mozdult el.)

A gyűjtemények a volt Hunyadmegyei Nőegylet árvaházába kerültek, de Mallásznak ideiglenes múzeumi szállását a néprajzi és természettudományi gyűjtemények elhelyezése céljából is át kellett adnia, amiért bérleti díjat kapott. Mint korábban a magyar, most a román hatalomtól is ígéretet kaptak a Magna Curia épületének átengedésére.

Mallász olyan, a magyar fülnek is jól ismert politikusok támogatását nyerte meg a múzeum fejlesztéséhez, mint Octavian Goga (1881–1938), vagy a törekvéseit később is segítő Petru Groza. A jogi rendezéssel párhuzamosan Mallász újrakezdhetette a természettudományos munkát, helyreállította és újraépítette szakmai kapcsolatait, így 1924 márciusában Grigore Antipával, a román Természettudományi Múzeum igazgatójával is találkozhatott.

Mallász jó politikai érzékkel megtalálta a mindkét részről elfogadható kompromisszumokat. Sikerei közül a Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat periodikájának 1925-ös újraindítása a legjelentősebb. A régi számozását részben továbbvivő, *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* folyóirat 1928-ig jelent meg.

A teljességhez hozzátartozik, hogy a két világháború között a hazai tudományosság egyes szereplői úgy tekintettek Mallászra, mint aki „... román szolgálatba állt”.

Az 1924. évi jelentésből több figyelemre méltó tény derült ki: a múzeum állattani gyűjteménye valójában az igazgató tulajdonát képezte és csak ideiglenes letétként volt a múzeumban, így amíg hivatalosan nem vásárolta meg a múzeum, az összeférhetetlenség okán Mallász nem tudta gyarapítani. Ugyanakkor a múzeum megszerezte a szászvárosi Melitska János madárgyűjteményét, ezért Mallász megtanulta a madártömést, és preparátorműhelyt létesített. Tompa mellett újabb kövületlelőhelyet talált: a rovarmaradványokat azonosításra a kolozsvári egyetem Földtani és Őslénytani Intézetébe küldte, míg a növény- és halmaradványok a jászvárosi (Iasi, Románia) egyetem Földtani és Őslénytani Intézetébe kerültek.

A kolozsvári egyetem Barlangtani Intézetének kutatói, René Jeannel, Pierre-Alfred Chappuis (1891–1960), Valeriu Pușcariu és a francia Cl. Boucardaux társaságában rovarokat gyűjtött Hunyad és Alsófehér megyei barlangokban.

Az 1926. évi közleményekben Péterfi Mártonról emlékezett meg (MALLÁSZ 1926). Ugyanitt jelent meg Iosif Lepși (1895–1966) két román nyelvű dolgozata német kivonattal. Az egyikben 55 egysejtűt közölt a Szászváros melletti Solymos-tóból, az egyik faj Mallász nevét viseli (*Trachelomonas mallászi*) (LEPȘI 1926). Lepși ekkor még csak harmincéves volt, a berlini egyetemen doktorált természettudományokból és a Besszarábiai–Kisinyovi Tartományi Múzeum igazgatójaként dolgozott.

Az 1928-ban megjelenő, összevont 1927–1928-as utolsó évkönyv nekrológokkal indult. Mallász előbb politikai személyiségekről, I. Ferdinánd (1865–1927) román királyról és Ion I. C. Brătianu (1864–1927) miniszterelnökről emlékezett meg (MALLÁSZ 1928a, 1928b). I. Ferdinánd látogatására egy másik írásban is visszatért (MALLÁSZ 1928c). Ugyanebben a számban Pongrácz Sándor (1887–1945), a Magyar Természettudományi Múzeum későbbi főigazgatója németül közölt a tompai anyagból fosszilis rovarokat (PONGRÁCZ 1928). Ezután Mallász József három szakközleménye következett: előzetes jelentés újabb barlangi bogarakról (német határozókulcsok román bevezetővel) (MALLÁSZ 1928d); a *Procerus gigas*-ról román és német nyelven (MALLÁSZ 1938e); valamint egy német nyelvű vitacikk *Előzetes megjegyzések K. Petri közleményéhez* címmel (MALLÁSZ 1928f). Az évkönyvet a múzeum 1927. évi jelentése zárta szintén az ő tollából (MALLÁSZ 1928g).

1927-ben igen rossz pénzügyi helyzetben volt az intézmény. Ennek ellenére Mallász elérte, hogy két rovarszekrény készült a Lepidoptera- és Hymenoptera-gyűjtemény számára. Háromhetes retyezáti gyűjtőutat tett Winkler Viktor (?-?) preparátorral³ és Diószeghy Lászlóval. Felfedeztek több új barlangot, köztük egy jégbarlangot is. A legna-

³ Jól érzékelteti a román államgépezet törekvését a kisebbségek ellehetetlenítésében az az 1931. február 24-én kelt, 3004–1931 számú belügyminiszteri rendelet, amely előírta, hogy meg kell vizsgálni a kisebbségi tisztviselők nyelvtudását, és fegyelmi bizottság elé kell állítani azokat, akiknek román nyelvismerete hiányos. A *Keleti Újság* ekként számolt be a Déván lefolytatott vizsgálatról (ANONYMUS 1931): „Hunyadmegyébe is megérkezett ez a rendelet, s a vármegye hozzá is fogott alkalmazásához. A kisebbségi tisztviselők nyelvtudásával a bizottság meg volt elégedve, csupán a múzeumban alkalmazott Winkler Viktor laboráns nyelvtudását kifogásolta. A vármegyei bizottság legutóbbi ülésén a rendeletre való hivatkozással a fegyelmi bizottság elé állította Winklert, akinek a munkájához semmiféle nyelvtudás nem szükséges, és mint múzeumi laboráns a munkáját némán végezheti a legjobban.”

gyobb szenzációnak azonban a Secatura-fennsík mellett egy őskori bánya megtalálása bizonyult (ANONYMUS 1927).

Mallász előadással (MALLÁSZ 1929) vett részt a budapesti X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszuson. Rajta kívül Romániát csak a Nevelési Minisztérium, az Akadémia, a bukaresti és iași-i egyetem és a nagy-szebeni Erdélyi Természettudományi Egyesület nevében Czekelius Dániel (1857–1938) képviselte. A kongresszus ideje alatt Ioan Borcea (1879–1936) bukaresti professzorral a budapesti múzeumokat és kulturális intézményeket tanulmányozta.

Részt vett az 1930. szeptember 4. és 11. között Padovában rendezett XI. Nemzetközi Zoológiai Kongresszuson is,⁴ ahol a rovar-tani szekcióban hazánkat Kadocsa Gyulával (1880–1962) együtt képviselték. Ugyanitt Kolosváry Gábor (1901–1968) a *Gasteracantha*- és az *Argyope*-fajokról értekezett, és vonatkozó tanulmánya is megjelent (WAGNER 1933).

Mallászt meghívták a román természettudósok első kongresszusára is, amit Kolozsvárott rendeztek 1928. április 18–28. között (FERENCZ 2017: 58). Talán ennek a folyománya volt, hogy 1928. június 18. és 21. között az Alexandru Borza vezette kolozsvári egyetemi csoportot Mallász kísérte tudományos kirándulásukon a Maros völgyében. 1929-ben 28 egyetemi tanár, köztük Sextil Pușcariu (1877–1948) nyelvész töltött három napot a környéken történeti emlékek megtekintése végett. Mallász sokoldalú érdeklődése még ekkor is jól érzékelhető: régészeti írásai közül kiemelkedik az erdélyi Nándori-völgyben nyíló barlangban talált paleolit leletekről készített, halála után megjelent leírás és értékelés (MALLÁSZ 1933).

Az 1929 végén meghozott megyei tanácsi döntés nyomán a múzeum 1932-ben a szegényház épületébe került, az ASTRA Társaság (Erdélyi egyesület a román irodalomért és a román nép kultúrájáért – Asociația Transilvană pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român) mellé, majd 1938-ban a Magna Curia épületében talált végleges otthonra. Igaz, ekkor már négy éve a régész Octavian Floca (1904–1983) volt az igazgató. 1937-ben ő indította el a máig megjelenő *Anaraul Sargetia* nevű évkönyveket.

Az első számban olvasható Iosif Lepși két cikke a Maros hőmérsékleti és vízminőségi viszonyairól. Bár a cikk az 1921 és 1931 közötti kutatások nyomán született, az előszó mélyen hallgatott az előzményekről. 1939-ben az alapszabályt bevallottan már azért cserélték le, hogy eltüntesék az Osztrák–Magyar Monarchia korabeli társulatok nemkívánatos emlékét.

Ha az utódok a múltat nem is érezték magukénak, Mallász 1920-as évekbeli munkásságának köszönhetően megmaradt a Dévai Múzeum (napjainkban Dák és Római Civilizáció Múzeuma – Muzeul Civilizației Dacice și Romane) természettudományos jellege. Igaz, hogy Flocának 1936-ban Sextil Pușcariut, mint a helyi állat- és növényvilág jó ismerőjét kellett megkérnie, hogy segítsen egy Hunyad megyei kalauz összeállításában.

Mallász 1930. szeptember 1-jén vonult nyugdíjba, de haláláig megbízott igazgatója maradt a múzeumnak.

1969-ben, köszönhetően a Mallász és Péterfi által feltárt lelőhelyeknek, a kolozsvári egyetem szakemberei újra a tompai tortonai korú flóráról és a dévai flóra ritkaságairól cikkeztek. 1977-ig a *Sargetia* rendszeresen közölt természettudományos közleményeket, egy időben külön sorozatként is. 1987-ben a folyóirat a megjelent természettudományos cikkeinek bibliográfiáját is összeállította (BURNAZ 1987), majd 2002-ben a nagy-szebeni természettudományos muzeológia történetét is bemutatták (POPESCU 2002).

Mindenkit megrázott a hír, hogy Mallász 1933. március 10-én hirtelen elhunyt. A *Keleti Újság* híradása szerint (ANONYMUS 1933) életének utolsó pillanatát is a múzeumban, íróasztala mellett töltötte, 1933. március 7-én még levelezett (SZALAY 1935). Az emlékezet úgy tartotta, hogy ő a Hunyad megyei múzeum második megalapítója, hiszen sikerült neki a múzeum felosztását, a műtárgyak széthordását megakadályozni. Az erdélyi és a magyar tudóstársadalom mellett özvegye és két gyermeke gyászolta.

Emlékét számos általa leírt faj és alfaj, illetve róla elnevezett taxon őrzi. Ilyen a Csiki Ernő által az Állattani Szakosztály 1901. október 4-i előadó-

⁴ Atti del XI. Congresso Internazionale di Zoologia. – *Archivio Zoologico Italiano* (1931) 16(1–2): 1–837 + 26 tábla, (1932) 16(3–4): 839–1508 + 12 tábla.

4. ábra. Buda Ádám (1840–1920) Hunyad megyei földbirtokos, madarász, lepkegyűjtő (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

Figure 4. Ádám Buda (1840–1920), Hunyad County landowner and bird and butterfly collector (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

napján bemutatott *Anophthalmus mallaszii* (= *Duvalius mallaszii mallaszii*) (CSIKI 1901a, 1901b), a René Jeannel által leírt *Trechus mallaszi* (= *Trechus mallaszianus*), a Diószeghy László által 1930-ban leírt *Entephria mallaszi* (= *Entephria infidaria*). Ugyanakkor már Csiki Ernő szinonimnak tartotta a Georges Vacher de Lapouge (1854–1936) által leírt *Carabus obsoletus* subvar. *mallaszi*-t (CSIKI 1909; LAPOUGE 1908).

A közelmúltban a dévai múzeum történetéről tárgyilagos hangú kötet jelent meg Romániában, amely Mallász munkásságát is méltó módon mutatja be (FERENCZ 2017).

Buda Ádám

A Retyezátról szóló 19. század végi vadászati beszámolók, túraleírások és tudományos cikkek egyik visszatérő alakja volt Buda Ádám (1840–1920) reai (Gonoszfalva, Reea, Románia) földbirtokos, nemzetközi hírű természetbúvár (4. ábra). Ennek fényében különösen sajnálatos, hogy életéről alig maradtak adatok az utókorra; egy szűkszavú nekrológból (BODNÁR 1921), madártani és vadászati írásaiból, illetve rövid híradásokból kaphatunk képet alakjáról.

Galaczi Buda Ádám 1840. szeptember 13-án született a Hátszeg melletti kis faluban, Ruşiban. Déván, majd a szászvárosi református és a szászsebesi (Sebeş, Románia) evangélikus iskolákban tanult. Tanulmányai befejezése után apja Magyarbrettyén (Bretea Streiului, Románia) lévő birtokán gazdálkodott, és ott kezdett rovarokkal foglalkozni, megalapozva rovar-, különösen lepkegyűjteményét. A *Fővárosi Lapok* tudósítása szerint 1873. október 28-án Szászvárosban vette feleségül Fornszek Gabriellát (ANONYMUS 1873), ami azt jelenti, hogy már 1873-ban olyan híre volt, hogy egy fővárosi lap is érdemesnek tartotta megemlíteni esküvőjét.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1877-ben Hunyad megye területén Klopotiva (Clopotiva, Románia), Osztró (Ostrovu Mic, Románia) és Totesd (Toteşti, Románia) településekre ideiglenes iskolátogatóvá nevezte ki (ANONYMUS 1877a).

Földbirtokos édesapja, Buda Elek (Buda Alexius, 1815–1901) maga is vadász és a madárvilág jó ismerője volt. Az ő példája ébresztette fel a fiúban a vadászszenvedélyt és a madarak iránti érdeklődést, és ő vezette be fiát a madárpreparálás mesterségébe is.

Erdélyben a madártan felvirágzása az 1840-es évekre tehető, amikor többen kezdtek el madarakkal foglalkozni és madárgyűjteményt felállítani (SCHENK 1916). A legnagyobbak között érdemes említeni Stetter Frigyes Vilmos (1800–1871) dévai mérnököt, Knöpfler Vilmos (1815–1882) dévai orvost, Buda Elek földbirtokost, Wagner Károly (?–?) hátszegi, majd hódmezővásárhelyi gyógyszerészt (STERBETZ 1957), Zeyk Miklóst (1810–1854), a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollé-

gium tanárát, a magyar gyorsírás későbbi úttörőjét, majd kicsivel később Csató Jánost (1833–1913), Alsófehér megye alispánját és gróf Lázár Kálmánt (1827–1874). Hogy közülük ki volt a kezdeményező, és ki kitől tanulta el a madárpreparálás mesterségét, ma már kideríthetetlen. Chernel István (1865–1922) szerint Stetter volt az első, aki Erdélyben madarakat gyűjtött, és ő avatta be a többieket (CHERNEL 1888: 57). Hasonló véleményen volt Csató János is (BODNÁR 1908: 222). Stetter viszont Petényi János Salamon (1799–1855) tanítványának vallotta magát. Ezzel szemben Buda Ádám úgy emlékezett (BODNÁR 1908: 222), hogy Stetter, Buda Elek és Wagner Károly 1841-ben Knöpfertől tanulták a madártömést. Buda Elek azonban saját kezűleg írt gyűjteményjegyzékében azt vetette papírra, hogy ő 1845-ben kezdte el a madártömést. Az viszont tény, hogy Csató János, aki Nagyszebenben végezte tanulmányait, Buda Elektől tanulta el a madárpreparálás fogásait (BUDA 1917).

Buda Elek madárgyűjteménye jelentős károkkal vészelte át az 1848-as román betörést.⁵ Amikor a harcok lecsillapodtak, a hazatérők a preparátumokat az udvarra szórva találták. A használható darabok restaurálás után 1852-ben a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumba kerültek. Szilády Zoltán feljegyzése szerint (SCHENK 1916: 173): *„Buda Elek birtokos Csató János baráti ösztönzésére az 1849-ben kirabolt enyedi kollégiumnak 115 db madárból álló gyűjteményét odaajándékozta. Ez az akkori viszonyok közt, egy kis szobában összezsúfolva pusztulásnak indult, úgy hogy elődöm, Elekes Károly, a gyűjtemény újjászervezője csak 81 molyos példányt talált, amikor 1874-ben a szertárt átvette. Ez a 81 db tudomása szerint mind a Budától 1852-ben ajándékba kapott sorozatból való. Mivel nagy részük már akkor tarthatatlan állapotban volt, Elekes újakkal cserélte föl őket, s ma már csak kevés van közülük.”*

Szilády Zoltán Schenk Jakab (1876–1945) kérésére az első világháború alatt megküldte a gyűjtemény megmaradt darabjainak jegyzékét: Szilády összesen 33 fajról számolhatott be (SCHENK 1919).

Buda Elek egykori gyűjteményének jegyzéke szerencsésen fennmaradt, és Schenk Jakab 1916-ban közölte is (SCHENK 1916). Címe: *Kitömött madarak jegyzéke. 1848. Buda Elek. 1845-ik év mart. 12-én kezdve, mikor a töméshez kezdettem.* A gyűjtemény jegyzékét tartalmazó füzetet Téglás Gábor, a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat dévai múzeumának igazgatója küldte meg Herman Ottónak (1835–1914) a következő sorokkal:

„Végre nálam maradt ez a fakó füzet, mely egy lelkes hunyadmegyei kis kör emlékezetét eleveníti föl emlékezetemben. 1844 körül Déván Stetter néhai kincstári mérnök buzdítására többen kezdtek ornithológiával foglalkozni. Nagyágon Franzenau Ágost bányatanácsos akkor úzte lelelkesebben lepkegyűjtését. Az ő példájukra adta rá magát galaci Buda Elek is a madártömésre, s vele együtt úzte azt az akkor ifjú gróf Lázár Kálmán, valamint Csató János is, ki Buda Eleknek unokatestvére vala. E naplóból láthatólag 1845 márciusában kezdte meg Buda Elek a tömést, s naplója 1851. március 28-ig terjed. 1849–1851 között hézagot jelez a napló. Ezalatt Buda Elek két fia, Ádám és Károly is kedvet kapott a madártömésre, s így folytatták apjuk kezdeményezését unokabátyjukkal, Csató Jánossal tovább.”

Buda Elek azonban már korábban megkezdte a madárgyűjtést, hiszen 1842-ben is adott át kitömésre néhány ritkább madarat Zeyk Miklósnak. Jegyzékéből megállapítható, hogy a kis kör tagjai egymás között elvéve csereberéltek is. Buda Elek egykori gyűjteménye 157 faj 214 példányát tartalmazta.

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy milyen okok játszottak közre, hogy közel egyidőben számos, kisebb-nagyobb helyi gyűjtemény keletkezett? Lényeges elem lehetett a viszonylagos elszigeteltség, a nehézkes postaszolgálat, az elkeserítő útviszonyok, ami a személyes kapcsolattartást és a preparátumok cseréjét is megnehezítette. De a vágy, a szenvedély túllépett az akadályokon.

Buda Elek 1860-ban szétosztotta három gyermeke között a szülői vagyont. Buda Ádámé lett a reai birtok. Ott telepedett le, négy hektáron főleg almát termesztett, és mintagazdaságot alakított

⁵ Bodnár Bertalan (1868–1952) röviden csak ennyit írt róla (BODNÁR 1908): *„Hátszeg igen sokat szenvedett 1848–49-ben; már 1848 őszén megkezdte gyilkos munkáját Riebel őrnagy, az oláhság bálványozott katonai főnöke, folytatta a hátszegi oláh pópá, ki a Sztrigy partján gyilkoltatta sorra a magyarokat, s a szenvedéseket befejezte a hátszegi fegyverletétel 1849. augusztus 21-én, midőn Hátszegre bevonult Hasdorff orosz tábornok.”*

5. a-b. ábra. Az 1894-ben rendezett szentpétervári nemzetközi gyümölcs- és borkiállításán Buda Ádám is szerepelt hátszegi almákkal (MOLNÁR 1894)

Figure 5a-b. Ádám Buda showing Hátszeg apples at the International Fruit and Wine Exhibition in St Petersburg (MOLNÁR 1894)

ki. Hamarosan vezető szerepet vívott ki magának a térség gyümölcsstermesztésében. Terméneit jól ismerték Erdélyben és egész Magyarországon. A Gyümölcskertész 1892. október 25-i számában is jelent meg hirdetése: „Eladó alma. Buda Ádám Reá, u. p. Hátszeg (Hunyadm.) ajánlja finom almáit, jól csomagolva és a Várallya-hátszegi vasúttalomásra szállítva és utánvétellel feladva. Az I. rendű almának száza 10 frt, a II. rendűé 7 frt, a III. rendűé 5 frt. Venni szándékozók közvetlenül hozzá forduljanak.”

A hátszegi alma méltán híres volt hazánkban, és nem véletlenül bálványozta Jókai Mór (1825–1904) is (AMBRUS 2002: 198). Buda terméneivel, állataival rendszeresen részt vett a gazdasági kiállításokon, ahol számos kitüntetést és diplomát kapott. Az 1894-ben rendezett szentpétervári nemzetközi gyümölcs- és borkiállításán almáival szerepelt (MOLNÁR 1894) (5. ábra). Érdeemes megjegyezni, hogy Franciaország után Magyarország állított ki a legnagyobb alapterületen.

Ez az időszak a hazai gyümölcsstermesztés nagykorúvá válása, a magyar gyümölcsstermesztés fénykora, a termesztett fajták sokféleségének bámulatba ejtő kavalkádja. Elég csak Bereczki Máté (1824–1895) Gyümölcsészeti vázlatok című korszakos munkájára utalnunk, amelyben a szerző 1075 fajtát sorolt fel (BERECZKI 1877–1887). Az említett munka negyedik kötetében, a 187. oldalon, 227-es sorszám alatt találjuk egy hátszegi fajta, a 'Buda borízűje' első leírását. Bereczki így örökítette meg a fajta eredetét (BERECZKI 1887: 187): „E becses,

nyári almafajt Hunyadmegyében, Réa község határában egy földművelő a mezőn találta s onnét kertébe átplántálta. Buda Ádám, ottani birtokos és szenvedélyes természetbúvár, – aki nagy érdeklődéssel viseltetik a gyümölcsészet iránt is, – észrevevén, hogy ezen faj gyöksarjokról is elszaporítható, csakhamar elterjesztette az egész községben és 1885 tavaszán nekem is küldött belőle gyökeres csemetét és ugyanazon év nyarán leírásra alkalmas gyümölcspéldányokat is. Sokféle nyári borízű alma fordul hazánkban elő: de, amelyeket ezekből láttam és ízleltem, egyik sem vetekedhetik a főntebbivel; minélfogva jónak láttam e fajt derék elterjesztőjének nevééről elkeresztelni s körülményes leírásban is bemutatni.”

Senki ne ijedjen meg, a „körülményes leírás” jelen esetben részletes bemutatást jelentett, amit a szerző két oldalon át lelkiismeretes alaposítással meg is tett. Majd jó tanáccsal zárta a leírását: „Gyümölcsseit apródonkint kell a fáról leszüretelni és előbb mindig csak azokat kell leszedni, amelyek a fán megsárgultak, megértek. Zöld korában levett gyümölcse a gyümölcskamrában megéri ugyan; de ízletelen csemegét szolgáltat. Megérdemli e jeles almafaj, hogy minden kertben helyet juttassunk számára legalább egy-egy fának. Népes városok mellett nyereséges volna piaci eladásra is tenyésztünk; mert a nyári hőségben nagyon kapós a jó borízű alma.”

Buda Ádám nevét egy másik almafajta is megőrizte, a 'Buda magonca' (6. ábra). Leírását maga a nemesítő tette közzé (BUDA 1901a), míg a névadás és a fajta elismerése Rudinai Molnár István

6. ábra. 'Buda magonca' almafajta Buda Ádám reai kertjében, 1900 táján (BUDA 1901)

Figure 6. 'Buda magonca' apple cultivar in Ádám Buda's orchard at Rea, c. 1900 (BUDA 1901)

(1851–1920) gyümölcsészeti miniszteri biztos nevéhez fűződik. A leírás alapjául szolgáló egyed származása rávilágít Buda Ádám munkamódszerére is: „Ezen alma nálam, Hunyad megye Réa községben lévő kertemben 1887 őszén elvetett nemes alma magjáról kelt ki – valószínűleg a Jonathán alma magjáról – mivel csak Jonathán, Pónyik és Batul alma magjait gyűjtöttem meg – s ezeket vetettem el. Ki van tehát zárva, hogy más alma magjáról kelt volna ki – a Pónyik és Batul almától nagyon elüt – tehát a Jonathán magja lehetett.

Már egyéves korában nagyon feltűnően elütött növése a többi vadonc közül – s így azt különös gondozás alá vettem.

1890 tavaszán, 2 éves korában, mikor is 1,5 méter magas és csak 30 cm széles koronát mutatott – különös formája miatt átojtottam egy jó kemény gyö-

kérzetű vadoncnak a földszintjére, nyelves párosítással. – Az ojtásom jól sikerült – s évről évre gyönyörködtem különös *Populusfa* formájú növéseben mely alakját a tavalyi nagy termés leszedése után is megtartotta – mert a gyümölcsökkel terhelt s lehajlott ágak – a gyümölcs leszedése után újra rendes helyekre helyezkedtek.

Azonban az idei 1901. áprilisban éppen virágzásában találta egy nagy havazás – mely esővel lévén keverve, az ágak és levelekre tapadott, annyira megterhelte az ágakat, hogy csaknem földig lehajoltak – s a hó elolvadta után már nem bírtak az ágak egészen helyre állani – s innen van, mint a 129-ik ábrának eredetijét képező fényképben látható, hogy a teteje egy kissé szétvált – mi a hó előtt nem volt.

A fa ma 10 éves ojtvány – 8 méteren felüli a magassága – s alig egy méter az átmérője – csak a teteje lett a hónymás által szélesebb.

1897-ben termett először néhány almát – 1898-ban és 99-ben is termett – de ezen években az időjárás miatt általában nem fejlődött az alma tökéletességre. 1900-ban végre jó termés mutatkozott s elég jó volt az időjárás is a gyümölcs fejlődésére. Az én fámon is termett vagy 1000 darab s miután láttam, hogy gyümölcsei elég szépek és jók – s amellet az a jó tulajdonsága is mutatkozott, hogy a szélviharoknak jól ellentállott – míg más fákról a gyümölcsöt jól megtizedelte, erről csakis férgeseket vert le – meggyőződtem, hogy fáradtságom nem ment kárba – mert egy elég jó fajtaival szaporodtak ezzel almafajaink. (...)

Különös, minden más alma-fától elütő *Populusfa*-alakja miatt is mint curiosum még díszkertekben is helyet foglalhat. De bő termékenysége, gyümölcsei jósága s hosszú (jövő almáig) eltarthatósága – s azon a szélviharok ellen dacoló jó tulajdonsága miatt is megérdemli a termesztési kísérletet.”

Mint láttuk, Buda oltással szaporította és tartotta fenn az általa tudatosan szelektált vagy véletlenül talált alakokat. A télen végzett oltás sikeréről külön írásában számolt be (BUDA 1898a).

Birtokán feltehetően méheket is tartott, vagy legalábbis figyelemmel volt a méhekre; erre következtethetünk a *Méhészeti Lapok* 1882. márciusi számában megjelent *Egy növény, melynek virágja igen jó és hosszantartó méhlegelőt ad* című írásából.

A reai birtok jövedelme lehetővé tette Buda Ádámnak, hogy szabadidejében a madártannak és a lepkegyűjtésnek hódolhasson. Reán állította fel gyűjteményeit, amelyeket maga preparált. A szomszédos Hátszegen lakó Wagner Károly révén már 13 éves korában arzénhoz jutott, ami a madárbőrök konzerválásának nélkülözhetetlen segédanyaga volt.

Buda 1876 végén megvételre kínálta gyűjteményét az 1874-ben alakult Délmagyarországi Természettudományi Társulatnak, amely 1877-ben felhívással fordult tagjaihoz egy természetrajzi múzeum alapítása érdekében (ANONYMUS 1877b). Merkl Ede révén kereste meg a társulatot (KUHN 1877): „A február hóban tartott választmányi ülésen Merkl Ede választmányi tag levelet mutatott be Buda Ádám, erdélyi földbirtokos úrtól, melyben ez saját természetrajzi gyűjteményét ajánlja fel társulatunknak bizonyos pénzösszeg fejében. Merkl Ede, ezen – részint madarak-, részint rovarok-, részint ásványokból álló – természetrajzi gyűjteményt, lelkes szavakban javasolja annak megvételét társulatunk számára. De minthogy a társulatnak pénzkészlete erre nem vala elegendő, a választmány 5 tagú bizottságot küldött ki egy javaslat készítésére, mely szerint a felajánlott gyűjtemény társulatunk számára megszerezhető legyen. A bizottság, mely dr. Kuhn Lajos, Merkl Ede, dr. Szmolay Vilmos, Szalkay Gyula és Themák Ede urakból állott, hosszabb tanácskozás után abban állapodott meg, hogy a szükséges pénzösszeg – közel 1000 frt. – aláírás alapján gyűjtsék. De minthogy a megveendő gyűjtemény elhelyezésére egyszersmind külön terem és külön szakférfiú is látszott szükségesnek, kinek felügyelete alatt a gyűjtemény nemcsak a gyors romlástól megóvassék, hanem egyúttal folyton gyarapodjék, és az említett körülmények tudvalevőleg nagy pénzáldozatokat vennének igénybe: a bizottság Merkl Ede urat egy emlékirat készítésével bízta meg, melyben a gyűjtemény megvételére vonatkozó módozaton kívül egyúttal a felállítandó természetrajzi múzeum alaptervezete is tárgyalassék. Azonban az idő folytán beállott mostoha anyagi viszonyok miatt ez ügy egyelőre félretétetett, hogy kedvezőbb viszonyok beálltával majdan a szép eszme valamennyiünk öröme megalósuljon.”

Különös, hogy a múzeumalapítás és -fenntartás költségeivel ne számolt volna a lelkes társaság,

vagy az eladási ár volt túl magas? Mi lehetett „az idő folytán beállott mostoha anyagi viszony”, hiszen a felhívás óta csak rövidke idő telt el? Mindenesetre a kérdést az 1878. szeptember 17-én, a vármegyeháza nagytermében tartott választmányi ülésen újra tárgyalták, de döntést ekkor sem hoztak, pusztán egy újabb bizottságot jelöltek ki a vásárlás lehetőségeinek megvizsgálására. Az ülésen Nikolics Sándor (1825–?) elnök, Szalkay Gyula (1843–?) alelnök, Bach Ferenc (?–?) pénztárnok és több választmányi tag vett részt, a jegyzőkönyvet Kuhn Lajos (1844–1900) titkár vezette (ANONYMUS 1878a): „Elnök úr ő nagysága a tagok rövid üdvözlése után megnyitja a gyűlést és jelenti egyúttal, hogy társulatunk a helybeli mérnök-egylettel egyetemben új lépéseket tett egy alkalmas kertihelyiség ki-
eszközlése végett, továbbá, hogy Buda Adám Erdélyből felajánlja társulatunknak szép és gazdag állatmuzeumát egy szerződésileg megkötenendő ár fejében és megismerteti a szerződés feltételeit. – A jelentés első pontja helyeslő köszönettel fogadtatik; az állatmuzeumra vonatkozólag elnök indítványára bizottság küldetik ki, mely behatóan vizsgálja a feltételeket és eljárásáról majd jelentést tegyen.”

A bizottság az 1878. december 16-án, a vármegyeházán tartott ülésen tárta jelentését a választmány elé: egyértelműen elutasították a gyűjtemény megvásárlását (ANONYMUS 1878b): „Rötth László, Temesmegye alispánja, mint a Buda Adám természetrajzi gyűjteménye ügyében kiküldött bizottságnak elnöke, jelentést tesz a bizottsági értekezletről, melyben kiemeli, hogy a bizottsági tagok: Appler Tivadar, Bach Ferenc, dr. Kuhn Lajos, dr. Nyiamessny Gyula, Péch József, Rózsa Imre, Szalkay Gyula, Themák Ede, egyhangú véleménye az, miszerint Buda Adám természetrajzi gyűjteménye ne vétessek meg; a bizottság véleményét következőleg okadatolja: Az átküldött leltár szerint Buda Adám, erdélyi birtokosnak természetrajzi gyűjteményében van az emlősök osztályából 11 faj 14 példányban képviselve; a madarak osztályából 247 faj 456 példányban; rovarok 400 drb.; lepkék 100 drb.; kígyók és gyíkok 15 drb.; koponyák 5 drb.; és azonkívül 100 drb. régi pénz, kövületek és csigák több számban; az összes gyűjteményért a tulajdonos 2100 frtot kér, melyből 210 frt. a múzeum átvételénél, a hátralék pedig 2 év lefolyása alatt részletekben lenne kifizetendő; azonkívül a társulat tartoznék egyszersmind

a szállítási költségeket is fedezni Reától Temesvárig. A bizottság behatóan átvizsgálván az átküldött múzeumi leltárban foglalt tárgyak jegyzékét, erre következő észrevételeket tesz:

1. Az emlősök olyanok, melyek 1 kivételével a délmagyarországi természetrajzi muzeumban már megvannak.

2. A madarakból is a 247 faj nagy részben már megvan a délmagyarországi természetrajzi muzeumban.

3. A leltár szerint kimutatott többi tárgyak részint csekélyek, részint nem valók egy természetrajzi muzeumba. Azért a bizottság a követelt 2100 frtnyi vételért túlzottnak, a szerződésileg megállapítandó feltételeket nagyon kedvezőtleneknek tartja, a miért a maga részéről a vétel által megszerzendő muzeumra vonatkozólag minden ajánlattól eláll, és pedig annyival inkább, minthogy a délmagyarországi természetrajzi muzeum vidéki muzeum lévén, csakis a Dél-magyarország területén (Temes-, Torontál-, Krassó- és Szörénymegyék) előforduló élethalakokat az állat-, növény- és ásványországból akarja összegyűjteni, míg a vételre felajánlott gyűjtemény tárgyai többnyire Erdélyből valók és így inkább az erdélyi muzeumban lenne alkalmasabb helyök; de azonkívül a társulati pénztár állása sem engedik a terhes szerződés elfogadását.

Az előadott okokból ajánlja tehát Rötth László, Temesmegye alispánja, hogy a választmány a bizottság véleményét magáévá tegye.

Erre határozatiig kimondatik, hogy a kiküldött bizottság előterjesztett véleménye egész terjedelemben elfogadtatik és a titkár megbizatik, hogy Buda Adám, reai birtokos urat a választmány ezen határozatáról hivatalosan értesítse.”

Az érvelés egyik része, miszerint csak Dél-Magyarország területéről fogadnak be preparátumokat, sántított, hiszen a muzeum alapításakor a nagyívű elképzelés egészen más volt (ANONYMUS 1877b: 37): „Célunk ezen muzeumban a hazánk területén előforduló ásványokat, növényeket és állatokat összegyűjteni: (...) ezért honfíúi üdvözlettel kérjük a hazai természetrajzi muzeumok t. c. igazgatóit, az egyes szakférfiakat, szaktanárokat és más gyűjtőket, hogy ásvány-, növény-, rovar- vagy madárgyűjteményük fölös példányaiból létesítendő muzeumunkat megajándékozni kegyeskedjenek.”

Feltehető, hogy kőkemény anyagi okok álltak a háttérben, ahogyan erre a bizottság utalt is. Az elutasító érvelésben megfogalmazott másik ok ugyanakkor öröndetes, miszerint a muzeum addigra, vagyis alig egy év eltelte után már komoly gyűjteménnyel büszkélkedhetett. Dorogi Ignác (?-?) titkár 1884. május 4-én, a társulat tízéves működését összefoglaló beszédében is a „területi okokra” emlékezett vissza (DOROGI 1884): „A természetrajzi muzeum további gyarapítása szempontjából, tárgyalás alá vétetett Buda Adám erdélyi birtokosnak a társulathoz intézett ajánlata természetrajzi gyűjteménye eladása végett. A bekívánt leltár szerint szóban forgó gyűjteményben az emlősök, madarak, rovarok, lepkék, kígyók és gyíkok osztálya számos példánnyal volt képviselve, azonfelül tartalmazott régi pénzeket, koponyákat, kőületeket és csigákat. Mivel ezen gyűjteményért Buda Adám tulajdonos túlságos vételért követelt, főként mert a délmagyarországi természetrajzi muzeum vidéki muzeum lévén, csakis a Dél-magyarország (Temes-, Torontál-, Krassó- és Szörény megyék) területén előforduló élethalakokat akarja összegyűjteni az állat-, növény- és ásványországból, míg a vételre felajánlott gyűjtemény tárgyai többnyire Erdélyből valók – ezen természetrajzi gyűjteménynek megvásárlása abban hagyatott.”

Buda végül saját maga oldotta meg gyűjteménye elhelyezését. Újra csak Merkl Ede adott hírt róla, hogy 1903-ban Buda Adám reai házához 80 négyzetméter alapterületű termet építtetett, amelyben méltó körülmények között tudta elhelyezni és bemutatni madár-, rovar- és régiséggyűjteményét, valamint geológiai ritkaságait. A magánmuzeum kapui mindig nyitva álltak az érdeklődők előtt (MERKL 1903).

Múzeuma gyarapítása mellett rendszeresen gazdagította a Magyar Nemzeti Muzeum gyűjteményeit is. Ne gondoljunk azonban grandiózus ajándékokra. 1871-ben madárfészket és húsz darab erdélyi rovar (PULSZKY 1871a), majd röviddel később egy ókori érmet adományozott (PULSZKY 1871b), ami jól mutatja, hogy Pulszky Ferenc (1814–1897) a legkisebb adományról is kötelesszerűen beszámolt a *Budapesti Közlöny* hasábjain.

1856 óta figyelte rendszeresen a Sztrigy mente madárvilágát, s gyűjtögette annak ritkaságait.

Budapest 1909 okt. 10.

Kedves Öcsém!

Buda Ádám erdélyi ornitho-
logus a múlt nyáron utazást
intézett a Spitzbergákra s be-
küldte jól olvasható utinapló-
ját az Aquilának. Minkhogy
azonban a napló csak igen
keves ornithológiai foglalat ma-
gában s inkább csak mű-
velt olvasóknak való, talán
árthatna az „Allatvilágba”, a
mibe Buda belégyezett. Van
a címlapra sok érdekes „An-
sicht” is.

Buda Ádám kettő-két kö-
nyvénél:

1. a kézzel írottadványt is
2. 25 kintőnyomatot.

És ajánlanam a Kőrös-
újságnak is írték

öreg
Herman Ottó

U.ó.
Ha lehet küldjék meg!

7. ábra. Herman Ottó levele Csiki Ernőhöz, Buda Ádámnak a Spitzbergákról szóló kézirat ügyében (Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond)

Figure 7. Letter from Ottó Herman to Ernő Csiki and concerning Ádám Buda's manuscript on the Spitsbergen (Svalbard) islands (Hungarian Natural History Museum, Science History Collection, Budapest, Ernő Csiki fonds)

Gyűjteménye e tekintetben csaknem teljesnek volt mondható, 1886-ban 628 példányból állt. Ritkaságainak adatai számos ornithológiai publikációban felbukkantak (CSATÓ 1877; BREHM [1931]). A reai ház verandáján felállított távcső segítette a Retyezát gerincein mozgó zergecsapatok napi megfigyelését és dokumentálását.

Madártani tevékenységét számos írása őrzi (BUDA 1882, 1891, 1892a, 1892b, 1894a, 1894b, 1894c, 1899a, 1901b, 1906, 1909, 1917). Az 1891-ben Budapesten rendezett II. Nemzetközi Madártani Kongresszus után tervbe vette egy erdélyi madármegfigyelő hálózat kiépítését. Barthos Gyulával (1883–1971) és Mauks Károllyal (1824–1904) részt vett a Hunyad vármegyei madármegfigyelésekben.

1866-ban lett a Magyarhoni Földtani Társulat rendes, majd 1885-ben levelező tagja, 1867-ben pedig a nagyszebeni Erdélyi Természettudomá-

nyi Egyesület tagjainak sorába lépett, de tagja volt a dévai Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak is.

Ne gondoljuk, hogy az élettelen természet kincsei nem vonzották. Bogárgyűjteményét elcserélte a koleopterológia iránt lelkesedő Kenderessy Dénes (1846–1881) geológiai gyűjteményére. A közöttük szövődött jó viszony később is megmaradt, hiszen Kenderessy barátja tiszteletére keresztelte el a Puj (Pui, Románia) közelében lévő Ponoriczi-barlangban (Peștera Ponoric-Cioclovina cu Apă) gyűjtött új fajt *Anophthalmus budae* (= *Duvalius budae*) névre (KEDNERESSY 1879a).

Buda Ádám nevéhez fűződik az egyetlen romániai középmiocén korú orrszarvú (*Brachypotherium brachypus*) lelet megtalálása is a Hátszegi-medencében. A maradványt napjainkban a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem paleon-

tológiai gyűjteményében őrzik. Az állcsont mellett Buda Ádám Koch Antalhoz (1843–1927), a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem ásványtani és földtani tanszéke egykori geológia professzorához címzett levele is megmaradt. A levélből kiderül, hogy Buda és Koch között élénk csereviszony volt, és az is, hogy Buda Budapestre is számos levéllenyomatot küldött Pávay Vajna Eleknek (1820–1874), amelyeknek zöme, számos tengerisün-maradvánnyal együtt eltűnt. Buda keserűségét fejezte ki, mert szerinte az anyagban új fajok is voltak (CODREA & VENCZEL 2016).

Szenvedélyes utazóként gyűjteményei gyarapításáért beutazta Görögországot, Svájcot, Olaszországot (1912), járt az Északi-fokon (Nordkapp) (1912) és a Spitzbergákon (1908), Egyiptomban (1897, 1913), Palesztinában, Jordániában és a Holt-tengernél is. A Spitzbergákon tett útjáról készített naplóját elküldte Herman Ottónak, hogy jelentesse meg az *Aquilá*-ban. Herman Ottó az alábbi, 1909. október 10-én kelt sorok kíséretében küldte tovább a kéziratot Csiki Ernőnek, Az *Állatvilág* folyóirat szerkesztőjének:⁶

Kedves Öcsém!

Buda Ádám erdélyi ornithologus a múlt nyáron utazást intézett a Spitzbergákra, s beküldte jól olvasható utinaplóját az Aquilának. Minthogy azonban a napló csak igen kevés ornithológiát foglal magában, s inkább csak a művelt olvasóknak való, talán átvehetné az »Állatvilágba«, a mibe Buda beléegyezik. Van a cikkhez sok érzéki „Ansicht”. Buda Ádám kettőt köt ki magának:

1. A kézirat visszaadását és
2. 25 különlenyomatot.

Én ajánlom a közlést.

Üdvözli és öleli örege

Herman Ottó

Ú.i. Ha lehet, látogasson meg.

A cikk nem jelent meg, a folyóirat megszűnt, és Buda Ádám 1912 nyarán számonkérte a kéziratot Hermanon. Herman a reklamációt 1912. június 3-án, Budára nézve kissé lekezelő hangnemben továbbította Csikinek (7. ábra):

„Kedves Öcsém Csiki Ernő!

Baj van! E napokban kaptam Buda Ádám urtól egy levelet, amelyben a Spitzbergákról szóló dolgozatát reklamálja! Emlékezni fog, hogy a dolgozatot Önnek, mint az azóta istenben boldogult »Állatvilág« folyóirat szerkesztőjének, átadtam s így egyesegedül Ön adhat felvilágosítást – és adja is meg annak a szerencsétlen ornithológiai flótásnak!

Szívből üdvözli, örege,

Herman Ottó”

Hermannak igaza volt, mert Buda 1912. július 1-jén kelt, a magyar helyesírás szabályait számos esetben áthágó levelében Csikinél is reklamált a cikk, illetve a kézirat miatt:⁷

„Igen tisztelt Barátom uram!

Még múlt 1909. október 31-én méltóztatott venni Herman Ottó úrtól a spitzbergai utazásom jegyzeteit, 21 rajzot kiadás végett.

Miután mind eddig azt sehol nem olvastam, kérném szíveskedjék tudatni, hogy mi történt vele? – s ha nem volna kiadható? – úgy kérném szíveskedjék azt részemre visszaküldeni, hogy legalább jegyzeteim között megtarthassam. – Ha pedig azután adatnék még ki – úgy kérnék 12 különlenyomatot bekötve.

Becsés értesítését mielőbb kérve, maradok álló tisztelettel

Buda Ádám”

Édesapja halála után ő maga is betegeskedni kezdett, s mind kevesebb időt fordított a madárvilág megfigyelésére. Az 1916-os román betöréskor menekülnie kellett Reából, csak a legszükségesebb

⁶ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 547/357.

⁷ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 547/95.

kézipoggyászt vihette magával. Öt hónapi távollét után, legnagyobb csodálatára, múzeumát sértetlenül találta. Bár a múzeum ki volt téve a német csapatok elszállásolásával összefüggő veszélyeknek, a területen gerillaharcokat vezető Maderspach Viktor (1875–1941) mérnök, maga is neves vadász és szakíró személyesen hívta fel Erich von Falkenhayn (1861–1922) német tábornok figyelmét a múzeum értékeire. A tábornok megtekintette a múzeumot, és védelmére száz népfelkelőkből álló csapatot rendelt ki. Így menekültek meg a preparátumok a pusztulástól. Az átélt viszontagságok és nélkülözések ugyanakkor rendkívül megviselték Buda Ádám idős szervezetét. 1917-ben szomorúan vetette papírra (BUDA 1917): „*Ma már a régi gárda közül csak én vagyok életben. De már én is a 78-ik életévemhez közeledem, az új nemzedékből pedig nincs egyetlen egy is, aki munkánkat folytatná.*”

1920-ban, kerülő úton kapta a Magyar Királyi Madártani Intézet a szűkszavú hírt haláláról. Buda Ádám nyolcvanévesen, 1920. május 31-én hunyt el. Halálának körülményei ma sem ismeretesek, mert a román megszállás következtében Erdéllyel mindennemű összeköttetés megszakadt. Bodnár Bertalan e sorokkal búcsúztatta az *Aquila* lapjain (BODNÁR 1921): „*Így csak e sorokban száll megemlékezésünk és részvétünk az elszakított Erdély egy havasalji kúriája felé, mely a magyar ornithologia egy értékes oszlopának kidőltét, egy már a történelemé lett kor talán utolsó tanúját gyászolja. Egy igaz természetbarát, egy vérbeli vadász, egy a természet iskolájában nevelkedett madarászember, a madártömés magyar úttörőinek utolsója szállott sírba Buda Ádámmal.*”

1915-ben lepkegyűjteményének egy része a bukaresti Grigore Antipa Múzeumba (Muzeul Național de Istorie Naturală „Grigore Antipa”) került. 1919-ben a nagyszebeni ASTRA Társaság a teljes további gyűjteményt megszerezte, amely akkor 17 774 tárgyból állott: 1923 darab érem, kb. 500 montírozott madár, 250 madárkoponya és más csontmaradványok, 2000 kagyló és csigaház, vadásztróféák, mintegy 14 000 lepke és más rovarpreparátum. A madarak zöme a helyi faunát képviselte, de számos egzotikus faj példánya Buda kiterjedt cserekapcsolatait bizonyítja. Nem tudni, mi az igazság a gyűjtemény elszállításával kap-

csolatban. Maderspach Viktor visszaemlékezése tragikus körülményeket sejtet (MADERSPACH 1936): „... *gyűjteményét nemzeti tulajdonnak deklarálták, és az egészet Alba-Juliába szállították. (...) Kitömött emlősöket, madarakat, ásványokat, madártojást, pillangót, bogarat puskatussal gyömöszöltek be liszteszsákokba. Mikor azok a kincsek, melyekért a magyar nemzeti múzeum valamikor egy vagyont akart fizetni, új rendeltetési helyükre értek, a zsákok tartalma már csak valami törmelék volt.*” Mallász József állítólag Buda Ádám gyermekeit is beperelte, hogy gondatlanul kezelik időskorú apjuk gyűjteményét (FERENCZ 2017: 63).

Bárhogy is történt, az érdektelenség, a hanyag kezelés és a fertőtlenítés hiánya később megpecsételte a gyűjtemény sorsát, annak jelentős része megsemmisült. A megmaradt példányokat a tanügyi reformok során szétszították a nagyszebeni iskolák között. 1956-ban a még azonosítható preparátumokat, kb. 300 darabot a Nagyszebeni Természettudományi Múzeumban (Muzeul de Istorie Naturală) helyezték el, amelyek napjainkban a Brukenthal Múzeumban (Muzeul Național Brukenthal) láthatók (PRIPON 2015).

Buda lepkészeti tevékenységének nincs írott nyoma, inkább csak utalások maradtak ránk. Egyetlen kivételként a *Rovartani Lapok*-ban megjelent levél erősíti meg, hogy hernyókat gyűjtött (ANONYMUS 1897): „*Buda Ádám úrnak. A hernyófúvó készülék szerencsésen megérkezett, de leírása még nem; kérjük!*”

Buda Ádám személyére első ízben a Budapesten rendezett II. Nemzetközi Madártani Kongresszus alkalmával terelődött a széleskörű figyelem. A kongresszus fő témája a madárvonulás volt. A Budát személyesen is ismerő Hoitsy Pál (1850–1927), maga is neves tudósember örököltette meg visszaemlékezésében az eseményt (HOITSY é. n.: 17–18): „*Egy ilyen felolvasás után egyszer csak felállott egy szikár, öregesebb úr, s nagy bocsánatkérések között engedelmet kért a szólásra. Ő – úgymond – nem tudós, de megfigyelt már ezekben a kérdésekben egyet-mást, engedjék hát meg tehát, hogy rámutasson néhány tévedésre, amelyeket a vita folyamán hallott. Így például a tudomány egyik jelenlévő dísze azt állította, hogy a pelikán Európában sohasem fordul elő, már pedig ő maga is lőtt néhány da-*

rabot Hunyad megyében a Maros-parton. Azt is említették, mondta, hogy a vadhattyú a mi vidékeinkre nem vándorol el soha, pedig ilyet látott többet és lőtt is Hátszeg vidékén. Az ilyen ritkán előforduló madarakat ő ki szokta tömni, így tett ezekkel is, fölhozza őket bemutatni, ha netán kételkednének szavában. S ezeken kívül is van nála kitömve néhány fajta madár, melyekről azt állapították meg az egyes felszólalók, hogy nálunk sohasem fordulnak elő.

A tudós urak összenéztek. Kicsoda ez a szerény fellépésű, falusias külsejű öregebb úr? Megtudták, hogy Buda Ádámnak hívják. Nagy vadász, sok zergét lőtt a Retyezát kősziklája között és néhány medvét is. Van egy kis birtoka Reán, a Hátszeg vidékén s nagy büszkeségét az képezi, hogy messze földön az ő kertjében terem a legszebb és legzamatosabb »pónyik«-alma.

A kongresszuson jelen volt a British Museum küldöttje is, aki a felvilágosítás után megjegyezte, hogy egy Buda nevű magyar úrral összeköttetésben állanak ők is, de az illető csak a lepkék iránt érdeklődik. Szokott nekik néhány fajta speciális lepkét küldeni Londonba, amilyeneket csakis általa ismeretek meg s nem is tudnak mástól szerezni, csak tőle. Az illető nagy szakértő lehet, mert cserébe olyan másfajta lepkéket szokott kérni, amelyek vagy nagyon ritkák nálunk, vagy pedig csak exotikus vidékeken fordulnak elő. Kitűnt azután, hogy a felszólaló és a lepkegyűjtő egyugyanazon személy. Buda előadta, hogy azokból a lepkékből ő a világ minden részébe szokott küldeni, hogy cserepéldányokat kapjon ott előforduló fajtákból. Ezek az ő lepkéi csak a Retyezát-hegységben fordulnak elő, (...) ő csak a lepkék bábjaikat szedi össze. Mert kitanulmányozta a lepkék életviszonyait, megismeri begubózott alakban is lárváikat, azután megőrzi őket, amíg lepkeformájukat föl nem veszik. Így szebb állapotban kapja őket, mintha a tudósok módját követné, akik hálóval fogdossák és sokszor összetörik őket, vagy legalább is leverik szárnyaikról a színes pornak egy részét.

Buda Ádám akkor egyszerre a tudósok érdeklődésének középpontjába került. Kitűnt, hogy ő a világ összes nagy múzeumával csereviszonyban áll és ennek révén olyan pillangó-gyűjteményt létesített, aminő párját ritkítja s melynek egyes példányait még állami intézetek is irigylük. Már-már ünnepelni akarták a külföldi tudósok, de úgy megijedt a személye

iránti minden figyelemtől, hogy vasútra ült s ki se szállott a kocsiból, míg Hátszegre nem érkezett.”

A történet egy másik szála Londonba repít el bennünket. Buda az Északi-fokról (Nordkapp) hazafelé meglátogatta a British Museumot (HOITSY é. n.: 18): „A londoni vasútállomásról egyenesen a British Museumba hajtatott, s beküldte névjegyét az igazgatóhoz. Az a legnagyobb tisztelettel állott szolgálatára. Meghívta ebédre, hogy azzal se töltsön sok időt. Mikor megtudta, hogy csak a lepkegyűjteményt akarja alaposan megnézni a rendelkezésére álló rövid idő alatt, két szaktudóst is adott melléje, akik megmutassanak mindent s megadjanak neki minden felvilágosítást. Mint tudós fejedelemmel, úgy bántak vele. Buda felhasználta az idejét, megnézett mindent, ami a lepkeosztályban volt. Még aznap este vasútra ült, hogy másnap reggel megkapja a Dowerből induló hajót. Londonban pedig nem nézett meg és nem látott semmit azon az egy lepkegyűjteményen kívül...”

E rövid visszaemlékezésből az is kitűnik, hogy Buda kiváló vadász hírében állott. Téglás Gábor a medvevadász Buda Ádámot varázsolja elének, azt az angliai tudóskörökben is jól ismert személyt, akihez évente külföldi vendégek zárandokoltak el a medvelövés reményében (TÉGLÁS 1881; AMBRUS 2014): „Hátszeg vidékének különösen két medvevadásza jutott nagy hírnévre: Tornyai Gyula és Buda Ádám. Utóbbi években a szerencse Budához szegődött inkább, ki nemcsak ügyes, biztos kezű vadász, de fáradhatatlan természetbúvár is, s reai lakásán gyönyörű ornitológiai, paleontológiai és petrográfiai gyűjteményt rendezett be.

Már a megelőző évben ő kalauzolta Danford és Young angol vadászokat, kik annyira megkedvelték a vadász-terrenumot s Buda Ádám előzékeny modorát, hogy hat évre kibérelték a Kendeffy család malomvízi és nuksorai erdősegeit s ott rendszeres vadászokat hoztak létre. Korábbi években Erdély főurai gróf Teleky Sámuel és báró Bornemisza Tivadar urakkal élükön szintén létesítettek volt egy vadásztársulatot, mely különösen a zergevadászatot kultiválta s a zergeállományt a vadorzóktól és ragadozóktól védszemélyzettel oltalmazta. (...)

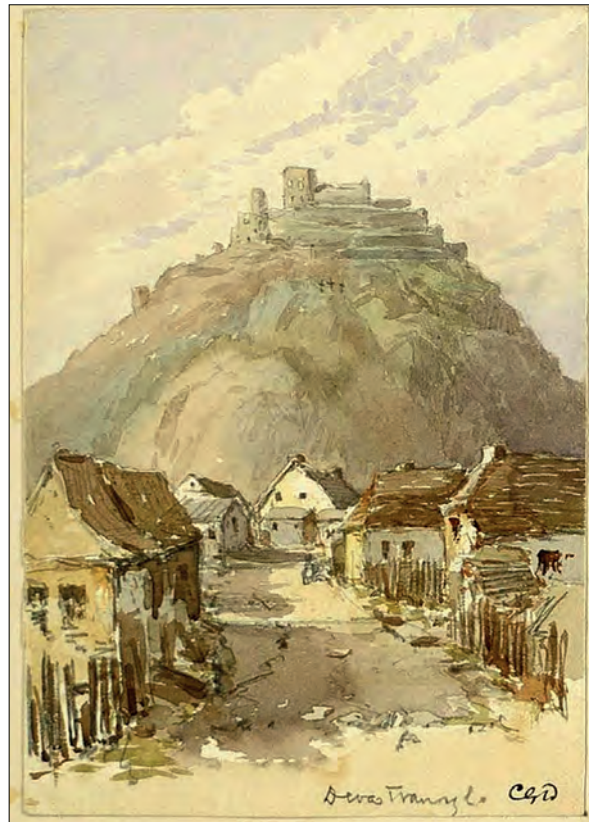
Danford angol tőkepezés nevével látogat el hozzánk rendszeresen, Young skót földbirtokos társaságában. Innen Kis-Ázsiába mennek vadkecskére, majd Skócia tavait keresik fel pisztráng-horgaikkal, s a

nyár néhány hetét londoni palotájukban pihenésre fordítva, életrendjüket szeptemberben nálunk elől kezdik. Danfordné asszony derekasan győzi a fáradalmakat, az Anatóliai hegységben vadkecskét is lőtt és sátor alatt él hónapokig. Ő különben a pisztángyalászatot űzi, s ritka kitartással gázolja át a mi sebes Nagyvizünket (Klopotivai víz), vagy a szintén rohamos Malomvizet.

Különben mindketten szenvedélyes ornitológusok, s Erdély több pontjáról látták el a londoni múzeumokat szárnyasokkal, sőt Danford saját eredeti tapasztalás után az erdélyi részek madárvilágát le is írta már.”

Charles George Danford (1843–1928) és John Alexander Harvie-Brown (1844–1916) 1874 májusában és júniusában tettek madártani kirándulást Erdélyben, amikor Klir János (Johann Klir), a kolozsvári múzeum állattani gyűjteményének őre, az Erdélyi Múzeum-Egylet alkalmazottja kalauzolta őket a Mezőség, a Görgényi-havasok és Hát-szeg területén. A két skót ornitológus részben saját gyűjtéseikre, részben az áttanulmányozott erdélyi madárgyűjteményekre és az irodalomra alapozva jelentette meg Erdély madárfaunájáról szóló cikküket, amelyben a magyar madárnevek is szerepelnek (DANFORD & HARVIE-BROWN 1875). Az írás különösen a nyugati olvasók számára tartogatott számos meglepetést ritkának vélt fajok erdélyi elterjedéséről (E. G. 1875). Danford két év múlva újra hazánkba látogatott, amelyről a sajtó is beszámolt (ANONYMUS 1876): „Danford Károly, a híres és dúsgazdag ornitholog, ki a kávé- és cukorárulást megunva, a természettudományoknak szentelte idejét, a napokban másodszor időzött fővárosunkban s a múzeumot néhány ajándékkal lepte meg. Tőlünk Erdély felé vette útját szellemes neje kíséretében a vadfajok tanulmányozására. Egy ízben már Erdélyt bejárta s annak ornithológiájáról egy angol folyóiratban nevezetes közleményt tett közzé.”

Danford elismert művész, sportember és ornitológus volt, 1874-ben választották a londoni Zoological Society tagja közé (MCGHIE 2017). Feleségével, Antoinette Emily Dyce-szal (1845–1927) szinte egész életükben utaztak, keresztbe kasul bejárták Európát és a Közel-Keletet. Danford 1875–1876 fordulóján a kis-ázsiai Kilikia hegyeibe szervezett expedíciót. Első ízben 1872-ben járt Erdélyben. Figyelmét egy angol sportlapban meg-

8. a. ábra. Charles Danford Dévát ábrázoló akvarellje

https://www.google.com/search?q=charles+danford+hatzeg&client=firefox-b&source=lnms&tbnm=isch&sa=X&ved=0ahU-KEwjmgqnh5PhAhXrolsKHbb4AOwQ_AUIDygC&biw=1280&bih=929#imgrc=FRSNWSV-dxblJM (Hozzáférés: 2019. március 14.)

Figure 8a. Watercolour of Déva by Charles Danford

https://www.google.com/search?q=charles+danford+hatzeg&client=firefox-b&source=lnms&tbnm=isch&sa=X&ved=0ahU-KEwjmgqnh5PhAhXrolsKHbb4AOwQ_AUIDygC&biw=1280&bih=929#imgrc=FRSNWSV-dxblJM (Accessed: 14 March 2019)

jelent írás terelte a Retyezát és Buda Ádám felé. Három évig Buda Ádám reai birtokán, később 14 évig a közeli Malomvízen (Râu de Mori, Románia) élt, majd 12 évet Poklisán (Păclisa, Románia) lakott, és onnan járt az általa bérelt területre vadászni (SCHENK 1929). Hetvenévesen fiával és lányával az első világháború elől Angliába menekült, majd Észak-Franciaországban állapodott meg.

Danford fordította angolra Habsburg-Lotaringiai Rudolf (1858–1889) osztrák–magyar trónörökös könyvét *Notes on sport and ornithology* címmel (RUDOLF 1889). 1894-ben az *Aquila*-ban egy magyar nyelvű írása is megjelent (DANFORD 1894) és ugyanebben az évben választották a Ma-

8. b. ábra. Charles Danford Hátszeget ábrázoló akvarellje

https://www.google.com/search?q=charles+danford+hatzeg&client=firefox-b&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=oahUKewjmgqnh5PhAhXrolsKHbb4AOwQ_AUIDygC&biw=1280&bih=929#imgrc=xEUmlho7swdNWM (Hozzáférés: 2019. március 14.)

Figure 8b. Watercolour of Hátszeg by Charles Danford

https://www.google.com/search?q=charles+danford+hatzeg&client=firefox-b&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=oahUKewjmgqnh5PhAhXrolsKHbb4AOwQ_AUIDygC&biw=1280&bih=929#imgrc=xEUmlho7swdNWM (Accessed 14 March 2019)

gyar Királyi Ornithologiai Központ levelező tagjává. A *Lacerta danfordi* gyíkfajt és a kis fakopáncs egyik alfaját (*Dendrocopos minor danfordi*) róla nevezték el, míg a török nőszirm tudományos neve (*Iris danfordiae*) a felesége emlékét őrzi, aki terhessége 26. hetében gyűjtötte a faj első egyedeit a Torosz-hegységben.

A korabeli napisajtó élénk figyelemmel kísérte Danford magyarországi tevékenységét. Részletesen beszámoltak a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajánlékozott preparátumairól (ANONYMUS 1891, 1894, 1895; PULSZKY 1893). Az 1892. évi híradás annak is jó példája, hogy a hazai tudományos körök milyen megbecsüléssel tekintettek az angol vendégekre (ANONYMUS 1892): „C. G. Danford hírneves angol ornithologus és ismert sportsman, a ki az év legnagyobb részét hazánkban – különösen Erdélyben – tölti, a napokban egy igen érdekes saskeselyűt lőtt, melyet a Nemzeti Múzeumnak küldött egy levél kíséretében, melyben igen szívélyesen ajánlja fel a szép madarat annak elismeréséül, hogy az ornithologiai kongresszus alkalmával az angolokat oly kitüntetéssel fogadták. A ritka madár, mely már kihalófélben van, még friss ál-

lapotban nem került a múzeumba. (...) Az állat úgy van elhelyezve, a midőn egy zsákmányul ejtett bárányon kiterjesztett szárnyakkal a sziklatetőn lakmározik. A napokban teszik ki közszemlére.”

A brit ornitológus emléke mélyen beleivódott a magyar arisztokrácia emlékezetébe, hiszen halála után még tíz évvel is megemlékeztek egy adományáról (MADERSPACH 1937): „Ez alkalommal az olvasó figyelmét egy, a Magyar Nemzeti Múzeumban látható csoportra akarom felhívni, mely egy zergegidát szétmarcangoló kőszáli sast ábrázol. Mr. Danford angol sportsman ajándéka, ki éveken át a Retyezát hegység faunájának egyik legélesebb szemű megfigyelője volt.”

Danford európai utazásai során 1860 és 1890 között készített akvarelljeit, rajzait tartalmazó albumát, mintegy 440 alkotást, a Sotheby's aukciósház 2009. július 9-i árverésén 7500 fontért ütötték le. Az album számos, a történelmi Magyarország területén készített alkotását is tartalmazza (8. a–b. ábra).

Maderspach Viktor *Vadászataim a Déli Kárpátokban* című naplójában Buda Ádámról és Dan-

9. ábra. Buda Ádám idősebb kori képe (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

Figure 9. Portrait of Ádám Buda in old age (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

fordról is megemlékezett (MADERSPACH 1936). Egy Hunyad megyei többnapos vadászaton Buda rövid, kétcsövű, előltöltős puskájával egy állásban három medvét lőtt. A medvekoponyák és a fegyver is látható volt a millenniumi kiállításon. Danford akkor „csak” két medvét ejtett el. Danford a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatnak is rendes tagja volt.

Buda Ádám idősebb testvére, Buda Károly, aki maga is neves vadászként írta be magát a vadásztörténelembe, szintén madarászkodott. Trófeái, az általa elejtett és montírozott állatok mind öccse gyűjteményébe kerültek.

Buda Ádám több angol madarászt is vendégül látott. Reginald Badham Lodge (1852–1936), neves ornitológus és fényképész 1908-ban látogatott el báró Bornemissza Gyula (1873–1925) társaságában a Retyezátba, hogy szakállas saskeselyűt (*Gypaetus barbatus*) fényképezzen. Buda Ádám abban az évben mintegy 30 napot szentelt a faj megtalálására. A magashegyi legelőkre nagytestű kérődzők

tetemét rakatta ki, amik nagy számban vonzottak barátkeselyűket (*Aegypius monachus*), fakó keselyűket (*Gyps fulvus*) és szirti sast (*Aquila chrysaetos*), de saskeselyű egy sem mutatkozott. Mindez azt bizonyította, hogy a faj már nem fészkel a hegységben, csak ritka vendégként tévedt arra. Legutoljára 1905 őszén észlelték a Retyezátban (B 1909).

Buda a vadászfegyver mellett a tollal is jól bánt. Lírai szavakkal mutatta be olvasóinak Hátszeg környékét *A Hátszeg vidéki havasok legszebb pontja* című írásában (BUDA 1895), ahogyan vadászélményeit, illetve az aktuális évi terítéket is több alkalommal megörökítette (BUDA 1899b, 1900, 1901c, 1901d). Ugyanakkor jelentéktelennek tűnő dolgok miatt is tollat ragadott, mint például „zenekedvelő békák” miatt (BUDA 1898).

Buda Ádám (9. ábra) a Monarchia utolsó, nagyszerű vidéki tudósemberei közé tartozott, aki akár egy Jókai regény hőse is lehetett volna (AMBURUS 2004): „... akiben nincs még semmi világgýűlölet és korszerű életmohóság, de tudományos szenzációhajhászás sem. Akiben sértődöttség sincs, de aszkézis sem, akiben inkább valami következetesen végiggondolt életszeretet van.”

10. ábra. Buda Ádám „sörrendelése” a *Budapesti Napló* 1899. szeptember 15-i számában

Figure 10. Ádám Buda’s “beer ordering” in the *Budapesti Napló* of 15 September 1899

Jól példázza mindezt, ahogyan Buda sört rendelt a *Budapesti Napló* hasábjain. A sörrendelést egyben a mélységes tisztelet kinyilvánítása megható formájának is tekinthetjük a gyártó felé (10. ábra). A Kőbányai Király Sörfőző „Góliát Malátásör”-e dr. Korányi és dr. Kéll egyetemi tanár urak szerint idegbajokban, vérszegénységnél, emésztési zavaroknál, gyengeségnél kiváló sikerrel használatik. Ráadásul a „legkellemesebb üdítőital” – legalábbis az *Országos Hírlap* reklámja alapján.

Ambrus Lajos így summázta Buda Ádám élet-filozófiáját (AMBRUS 2002: 199): „*Ember és állat. És táj. A létezés koreográfiái. A Budák több nemzedéke tudta, mindegy, mire vadászunk: medvére, zergére, bütykös hattyúra avagy egyszerű atalantalepkére, édes mindegy – mindenfelé az élet és az ényészet harmóniáját keressük. Buda Ádám meg távol a világ hívó és kecsegtető zajától, konokul és büszkén kitarzott, közben kincseket küldözgetett a világ nagyobb szellemi központjaiba – cserepéldányul. És beérte saját azíliuma, egy táj csöndes szuggesztívójával.*”

Kenderessy Dénes

Felsőszálláspataki Kenderessy Dénes (11. ábra) a Hunyad megyei Felsőszálláspatakon (Sălașu de Sus, Románia) született 1846-ban, ahol atyja föld-birtokos volt. A középiskolát Nagyenyeden (Aiud, Románia), a híres Bethlen Gábor Kollégiumban végezte. Érdeklődésére meghatározó erővel hatott egyik tanára, a régész-geológus Herepey Károly (1817–1906). Az ifjú figyelme tanára hatására ekkor még a geológia irányába fordult.

A kereskedelmi akadémiát Bécsben járta ki, ahol Ludwig Redtenbacher (1814–1876) pártfogását élvezve kezdte meg a rovarok tanulmányozását. Tanulmányai befejezése után hazatért, rövid ideig atyja birtokán időzött, majd Hátszegen (Hațeg, Románia) a helyi takarékpénztár könyvelőjeként helyezkedett el. Egyre élénkebben érdeklődött a környék bogárvilága iránt. Legfőbb törekvése a Hátszegi-medence (Bazinul Hațegului), a Retyezát és a Páring hegység bogárfaunájának feltérképezése volt. Minden szabadidejét és jövedelmét a gyűjtésnek és a természet vizsgálatának szentelte. Geológiai gyűjteményét is elcserélte Buda Ádám bogár-

gyűjteményére. Otthona hamarosan a környékbéli szakemberek kedvelt találkahelye lett. Élénk cserekapcsolatot tartott fenn hazai és külföldi bogárszokkal, és a ritka példányokból mindig juttatott a Magyar Nemzeti Múzeumnak is. Gyűjteménye mintaszerű volt, mert, ahogy méltatója (BORDAN 1897: 26) megjegyezte: „... minden egyes bogár bonctanilag preparálva is szemlélhető volt.”

Számos tudományra új faj egyedét gyűjtötte. 1872-ben a Korojesd (Coroiești, Románia) környéki havasokban, kövek alatt fedezte fel az *Anophthalmus merkliai* (= *Duvalius merkliai*) első példányát. A faj leírója, Frivaldszky János (1822–1895) a felfedezést tévesen Merkl Edének tulajdonította, ebből a félreértésből származott a névadás is (FRIVALDSZKY 1877, 1878a, 1878b). Csiki Ernő a hazai *Anophthalmus*-fajokat tárgyaló cikkében megjegyezte, hogy az a bizonyos, Merkl Ede gyűjtötte típuspéldány biztosan nem a Páring hegy-

11. ábra. Felsőszálláspataki Kenderessy Dénes (1846–1881) (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)
Figure 11. Dénes Felsőszálláspataki Kenderessy (1846–1881) (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

12. ábra. A rovarok megölésére hosszú időn át cianosüveget használtak a rovarászok. A vastag falú üveg aljára gipszsel kevert kálium-cianid került, amit gipszpéppel simítottak le. A kálium-cianidból a nedvesség hatására felszabaduló hidrogén-cianid ölte meg az üvegbe helyezett rovarokat (Fénykép: Ferencz Eszter, Savaria Múzeum, Szombathely)

Figure 12. Entomologists long used a thick-walled cyanide killing jar for insects. The bottom of it was spread with potassium cyanide smoothed with gypsum plaster. Insects inserted succumbed to hydrogen cyanide released when the potassium cyanide was wetted (Photo: Eszter Ferencz, Savaria Museum, Szombathely)

ségből való, ahogyan az a *Fauna Regni Hungariae* bogarakat tárgyaló fejezetében olvasható, hanem a hátszegi hegyekből (CSIKI 1902: 991).

Kenderessy 1878. augusztus 11-én a Puj (Pui, Románia) közelében lévő Ponoriczi-barlangban (Peștera Ponorici-Cioclovina cu Apă) gyűjtötte az *Anophthalmus budae* (= *Duvalius budae*) nevű fajt, amelyet Buda Ádám, a barlang tulajdonosa tiszteletére nevezett el, s leírását a *Természetrzaji Füzetek*-ben közölte (KEDNERESSY 1879a).

A *Duvalius budae* élőhelye, a Ponoriczi-barlang közel esett a Pujban élő Bordán István (1859–1930) lakóhelyéhez. Bordán tervbe vette, hogy kikutatja a bogár életkörülményeit. 1896. október 4-én másodmagával gyűjteni indult a barlangba, ahol nyáron már több példányt fogott a becses rovarból. Háromórányi keresgélés után a barlang belső termében, kövek alatt, a denevérürülék-rétegen két lárvát talált. (Ezek egyike a Magyar Nemzeti Múzeumba került.) Reményei szerint a *Duvalius budae* lárváját ta-

lálta meg, bár Bordán a barlang ezen részében korábban a *Queidus mesomelinus* nevű hollyfafaj egy példányát is gyűjtötte, illetve egy ismeretlen bogárlárvát. Mind a bogarak, mind a lárvák kisebb kövek alatt tartózkodtak (BORDAN 1897). Az igazság sajnos nem derült ki a lárvák faji azonosságát illetően.

Kenderessy a korojesdi alhavasi táj egyik partja mellett mocsári gölyahíren (*Caltha palustris*) a tudományra nézve új levélbogarat is gyűjtött, amit Erndt August Hellmuth von Kiesenwetter (1820–1880) német rovarász *Sclerophaedon kenderessyi* néven írt le. Később kiderült, hogy a név a *Sclerophaedon carpathicus* szinonimja.

Herkulesfürdő környékén ő gyűjtötte elsőként az Edmund Reitter (1845–1920) által leírt *Neuraphes coecus* nevű vak gödörkésbogarat, amelyet később a Retyezát alhavasi tájain szintén megtalált. Több ritka bogárfaj (*Leistus gracilis*, *Platynus banaticus*) esetében további elterjedési adatokkal gazdagította a faunisztikai irodalmat.

Alfred Brehm (1829–1884) nagysikerű könyvsorozatának, *Az állatok világa* emlősökkel foglalkozó kötetének (BREHM [1929]: 83) egy megjegyzéséből arra következtetünk, hogy a kor szokásainak megfelelően vadászott is: „Sőt a szóhagyomány még azt is tudni véli, hogy a Retyezát utolsó kőszáli kecske-bakját, amelyet nagy szarvai és hosszasan lelógó fekete szőre miatt az ottani pásztorok »dracu negru« (fekete ördög) néven emlegettek, a múlt század 80-as éveiben Kenderessy Dénes földbirtokos és természetvizsgáló ejtette el.”

Kitűnő hegedűjátékos volt, értett a könyvkötéshez; saját szakkönyvtárát a kor szokásainak megfelelően maga kötötte: minden lap közé egy üres lapot kötött, s arra tapasztalatait jegyezte fel. Könyvtára komoly értéket, mintegy 2000 forintot képviselt, amit csak tovább növelt nagyszámú jegyzete.

Gyűjteményét 12–15 ezer forintba becsülték. Sajnálatos, hogy korai halála miatt megfigyeléseit nem tudta publikálni. Rövidlátó volt, s igen gondatlanul bánt a kálium-cianiddal, amelyet dolgozószobájában nyitott edényben tárolt. A szobát csak akkor hagyta el, ha munkába, vagy gyűjteni ment. Alig 36 éves korában, 1881. február 19-én, Hátszegen hunyt el hidrogén-cianidmérgezés következtében. A sors különös fintora, hogy éppen ő ajánlotta a rovarok gyors megölésére a javított cianos üveget (KENDERESSY 1879b) (12. ábra).

Nőtlen volt, örököszt nem hagyott hátra. Igen egyenes lelkű, igazságszerető ember hírében állt, haragot nem táplált senki iránt, de véleményét kerek-perc mindenki szemébe megmondta. Erről tanúskodott levelezése, amely a századfordulón még megvolt: rend és pontosság sugárzott minden sorából.

Egyik legközelebbi barátja, egyben tudóstársa Buda Ádám volt. Buda Koch Antalhoz címzett, korábban már említett levelében számolt be Kenderessy haláláról, és rovargyűjteménye megvételét ajánlotta az egyetemnek (13. ábra): „Nem mulaszthatom el azon lelki fájdalommat ki nem fejezni, hogy ezen vidéken egyetlen természetbúvár barátom, Kenderessy Dénes elhunytának kevés adósság miatt hitelezői összes rovargyűjteményét lefoglalták, s elárverezni szándékoznak. Vajon nem volna-e hajlandó a múzeum azt megvenni? Én azt 1000 forin-

tért meg tudnám szerezni minden hozzávaló sok könyvvel együtt – melyben csak a sok könyvek pár száz forintot érnek, a gyűjtemény áll 5974 fajból tudományosan rendezve – melyek között igen sok új általa felfedezett faj is van, körülbelül a gyűjtemény vagy 15–20 ezer rovarból áll, igen szépen preparálva és rendezve, igen sok csere által beszerzett példányokkal. Kár lenne a múzeumnak egy ily gyűjteményt kezei közül kiszalasztani. Ha ezen vásárra elhatározná magát a múzeum, úgy kérem engem rögtön tudatni, hogy a megvételre a lépéseket megtehessem, mert talán pár hét múlva már késő lenne.

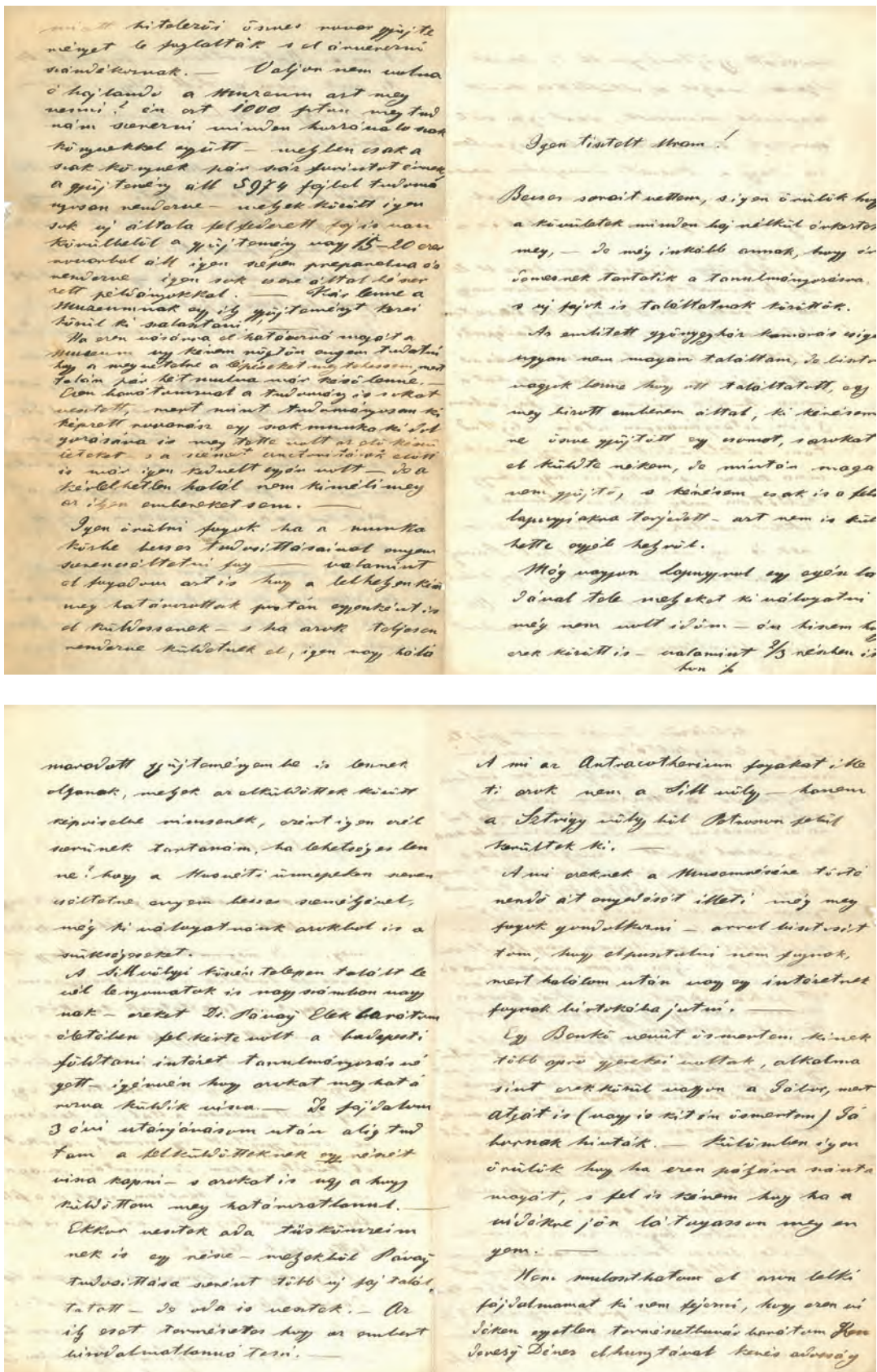
Ezen barátommal a tudomány is sokat vesztett, mert mint tudományosan kiképzett rovarász, egy szakmunka kidolgozására is meg tette volt az első készüléket – s a német auctoritások előtt is már igen kedvelt egyén volt. De a kérlelhetetlen halál nem kíméli meg az ilyen embereket sem.”

Téglás Gábor röviddel Kenderessy halála után, 1881. március 22-én írt Frivaldszky Jánosnak gyűjteményével kapcsolatban.⁸ A levélből kiderül, hogy Kenderessy adósságai miatt a hátszegi takarékpénztár árverezésre bocsátja gyűjteményét, könyvtárát és jegyzeteit. Téglás másfél évvel ezelőtt látta a kollekción, ami hat nagyméretű szekrényt töltött meg. Véleménye szerint a gyűjteményt pár száz forintért meg lehetne szerezni, de Hátszegen, sőt Déván sincs elegendő pénz a megvételére. Ha a múzeum úgy dönt, hogy megveszi a gyűjteményt, megbízottnak Weber Béla hátszegi római katolikus plébánost javasolná.

Kenderessy haláláról több lap is megemlékezett. Elsőként a *Fővárosi Lapok* (ANONYMUS 1881) és a *Hon* hozta le a hírt 1881. március 15-én, majd pár nappal később szinte szó szerint átvette azt a *Magyar Polgár*, a *Hölgyek Lapja* és a *Vasárnapi Ujság*. Ebben ne keressünk semmi kivételest. Úgy tűnik, abban a korban a legkisebb eseménynek is „hírértéke” volt, és a vidéki tudósítók buzgón küldözgették híradásaikat a fővárosi szerkesztőségekbe. Kenderessy kapcsán inkább említésre méltó az, hogy a vidéki hírforrás is megemlékezett Kenderessy gyűjteményét, amit a Magyar Nemzeti Múzeum figyelmébe ajánlott.

Sajnálatos, hogy gyűjteményét és könyvtárát végül egy Popovics nevű hátszegi kereskedő, az ak-

⁸ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Frivaldszky János fond.

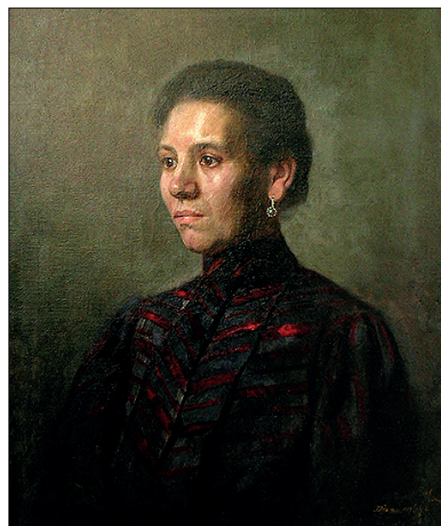
13. ábra. Buda Ádám Koch Antalhoz címzett levele (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)
 Figure 13. Letter from Ádám Buda to Antal Koch (Babeş-Bolyai University of Sciences, Kolozsvár/Cluj-Napoca, Romania)

kori árakhoz viszonyítva igen alacsonyan, pusztán 600 forintért vette meg a bukaresti múzeum részére, ahol Popovics veje dolgozott. Kenderessy gyűjteményét csak részben dolgozták fel (MAICAN & SERAFIM 2016). Sajnos a cikk írói Kenderessy nevét helytelenül, „Kenderessy Dezső”-nek írták.

Diószeghy László

Diószeghy László, a két világháború közötti időszak magyar lepkészetének egyik meghatározó alakja Sepsiszentgyörgyön született 1877. június 19-én. Édesapja rézműves volt, aki öt gyermeket nevelt. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában, a polgári fiúiskolában végezte. Ezt követően bräilai (Románia) nagybátyjánál tanult,

aki híres dekorációfestő volt. Két év múlva Budapestre szökött, ahol sok nélkülözés után előbb a Nemzeti Szalonban, egy év múlva már a Műcsarnok egyik nemzetközi tárlatán állított ki. A sajtó szép jövőt jósolva melegen konferálta be. Nem sokkal később a müncheni festészeti akadémián (Akademie der Bildende Künste München) Arnold Böcklin (1827–1901) és Ludwig von Herterich (1856–1932) tanítványaként képezte tovább magát. Tanulmányainak befejezése után Budapesten helyezkedett el, ahol újból részt vett a Műcsarnokban rendezett kiállításokon. 1904-ben megnősült és két leányuk született. 1907-ben döntő fordulat állt be életében. Egy Aradon rendezett tárlat jelentős erkölcsi és anyagi sikert hozott számára, másrészt meglátogatta az Arad megyei Újszentannán (Sfântă Ana, napjainkban Sântana, Romá-

14. a–d. ábra. Diószeghy László jellegzetes alkotásai: portrék és tájképek (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia)
Figure 14a–d. Typical work by László Diószeghy: portraits and landscapes (Székely National Museum, Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe, Romania)

nia) állomásfőnökként dolgozó József nevű bátyját, ahol megragadta a vidék megnyerő szépsége, és elhatározta, hogy Borosjenőn (Ineu, Románia) telepedik le. 1907-től haláláig élt a vidéki kisvárosban.

Az első világháborúba már az első napokban belesodródott, majd sebesüléssel és súlyos epehólyag-gyulladással 1915 végén Gyulára került kórházba, ahol eltávolították epehólyagját.

Főleg portrékat és tájképeket festett (14. a–d. ábra). Kora impresszionista festményeit többször kiállította a budapesti Nemzeti Szalonban, Aradon, Nagyváradon és Kolozsvárott, de templombelsőket is díszített. A szegedi Szent Rókus-templomban oltárképe látható. Festményei főleg magángyűjtők kollekcióit gazdagítják.

Festői alkatáról, személyiségéről a jóbarát Balogh Ernő írt lírai sorokat (BALOGH 1955). A méltatást Székely Zoltán olvasta fel 1949. január 29-én, a Székely Nemzeti Múzeumban tartott Diószeghy-emlékünnepe alkalmából (BALOGH 1955): „A tájképnek igazi nagymestere volt. Itt tűnt ki tárgyválasztásának, ízlésének, kompozíciójának nagystílú volta. A *plein air*-nek, s a színeknek költői mestere volt akár olajban, akár akvarellben. Sohasem használt fedőszíneket, a frissen felrakott, abszolút kikevert színek szikráztak, égtek és ködei csodálatos szépséggé varázsolták a Maros, az Olt mentét, a retyezáti holdas képétől pedig alig lehetett elmozdulni. További képein uralkodik a levegő, az ég és csodálatos vizei. Mikor kérdeztem, hogy lehet így ábrázolni a vizet, hogy az embernek szinte fáj elválni szemléletétől, erre azt felelte, hogy az égtől és a szél játéktól függ a víz felületének képe. Ha az eget a földre fested, kész a víz csodálatos felszíne. Vizes képei alig száradtak meg, rögtön gazdájukra akadtak. Csodálatos költője volt a tavasznak és az ősznek, a bámulatos csípős tavaszi levegőben pompáztak a ragyogó színű virágok, a selymes, friss füvek kecsesen hajladoztak. Ősszel vakítottak a berkenye, a bükk, a vadszőlő vérpíros levelei, a szürkés, ködös időben. A hárs vakító sárga levelei, a cser bronzszínű lombja valami kedves, békés ősz hangulatát lopták szívünkbe. Téli tájképei talán a legcsodálatosabbak. A hó száz és száz színváltozatban vonul fel előttünk. A kemény tél hava és a tavaszi olvadó hó ezernyi hangulatát örökítette meg. A hóárnyalatok kont-

raszta, a lombtól fosztott fák gyönyörű rajza, elbűvölővé tették havasi tájait. Retyezáti képeiről a havasok levegője, bája és drámai ereje nyűgöz le. A zsupfedeles, az avult zsendelyes kunyhók, cigányputrik életre keltek képein, s az előttük bólogató parasztmályvák és az ablakok muskátlija szinte becsalogatják a nézőt. (...)

Diószeghy mint ember jó és nyíltszívű volt, őszinte jó barát, kedves, vidám bajtárs az élet dagályában és apályában. 61-ik életévében féloldali hűdés érte. Kezdetben alig tudott beszélni s a hűdés megbénította jobb kezét és lábát. Bámulatosan kiheverte. Újra festett és lepkészett. Ezután állította össze és rendezte teljesen gyűjteményét, mint mondta, örökségül a sepsiszentgyörgyi Múzeumnak. Négy évvel később idegdaganat támadta meg, amely ágyba is döntötte. Jobb keze és lába nem bírta a mozgást, fájdalmai is egyre fokozódtak, alvása is egyre romlott. Legyengült és az örökké mozgó test nem bírta ki az ágybaszegzetséget. Napról-napra gyengült és látni lehetett, hogy a vég közeledik. Röviddel halála előtt festés közben találtam. Kezei be voltak kötözve, fáradt volt és látszott, hogy a munka neheze van, az idegcsomókon lévő apró dagاناتok miatt. Szemrehányásokkal illettem, de ő szelíd mosollyal felelt és rámutatott két megkezdett képre: »Ezt a két képet mindenáron be kell fejezmem. Az egyikkel ki kell fizetnem betegségem alatt felgyűlt kölcsöneimet, a másik árán el fognak temetni, mert tisztán akarok elmenni és magam akarom eltemetni magamat.« »Hallotta?« – szól oda feleségének. Az egyik egy tórészlet, ahol a tiszta vízben egy élénk vöröslombú bükkfa nézi magát őszi színeivel a csön-des tó tiszta vizében, mint egy ősz ember az élet tiszta vizében, a másik egy finom ködbeborult folyammente, elmosódó nyárfákkal, amint életére is kezd ráborulni a mindent elfojtó köd. Egy búcsúzó művész végső látomásai. Azonnal jelentkezett vevő. És azzal adta el a képeit, »Ezekért bármilyen ár kevés, mert jegyezze meg, asszonyom, ez az én hatytyúdalom, többet a mester nem fest.«. Két nap múlva irtózatossá vált fájdalmait édesen nyomta el a morfiuminjekció és Ő elaludt és átjutott a ködös túlsó partra, ahol többé nincs művészi álom, munka és fájdalom és ahol örök csend honol.”

Lepkészszenvedélye is közrejátszott abban, hogy Borosjenőt választotta lakóhelyéül, ahol az

15. ábra. Diószeghy László Csutak Vilmosnak, a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum igazgatójának ajánlott fényképen (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia)

Figure 15. Photo of László Diószeghy presented to Vilmos Csutak, Székely National Museum director (Székely National Museum, Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe, Romania)

alföld és hegyvidék találkozása lepkefajokban gazdag élőhelyek sorát alkotta. Bár a lepkészet terén Diószeghy autodidaktának számított, nevét szakmai körökben kezdettől fogva számontartották. A kor kiváló szakembereivel levelezett, például Hans Rebel (1861–1940), Heinrich Kolaral (1871–1947), Brisbane Charles Somerville Warren (1887–1979), Lionel Walter Rothschilddal (1868–1937), Schmidt Antallal (1880–1966), akivel évekig együtt jártak a Retyezátra, Aristide Caradjával (1861–1955), Adriano Ostrogovich (1870–1957) kémia professzorral, Cseh Bélával, dálnokfalvi Bartha Viktorral (1879–1941), báró Liphay Bélával (1892–1974), gróf Teleki Jenővel (1881–

1947), Rittich Virgillel (1887/8?–1944 után?), Péterfi Istvánnal vagy Dobay László vasúti mérnökkel. A Retyezátba a nagyszebeni Müller Arnold tanárral és Worrel Jenő főtörzsorvossal járt bogarászni és lepkészni (DIÓSZEGHY 1935a).

1930-ban került kapcsolatba Csutak Vilmos igazgatóval (15. ábra). Az ő támogatásával, Köntzei Gerővel együtt tervezték Székelyföld zoológiai kutatását.

Becslések szerint munkássága alatt több mint 40 000 lepképdányt gyűjtött. A budapesti diákevei alatt fogott 10 000 példány a Magyar Természettudományi Múzeumban található. Jelentős anyagot őriz a londoni British Museum, a bécsi Naturhistorisches Museum, a bukaresti Grigore Antipa Múzeum (Muzeul Național de Istorie Naturală Grigore Antipa), valamint a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetem Állattani Tanszéke. A legnagyobb példányszámú (kb. 25 000 példány) anyagot szülővárosa múzeumában helyezte el.

Diószeghy és a múzeum közötti kapcsolat 1930-ban, az 1929-es jubileumi ünnepségek után bontakozott ki. Diószeghyt a múzeum 1929-es Emlékkönyv-e indította arra, hogy felajánlja szolgálatait az intézménynek. Már első, 1930. június 23-án Csutak Vilmoshoz írt levele bizonyosság elkötelezettségéről: „... Mondhatatlan örömet szerzett a szülőföldemről kapott igen magas színvonalon mozgó irodalmi mű, mely tanúságtétel fajunk igen sokoldalú, hatalmas kultúrnavójáról. (...) A mi fajunk a Kőrösi Csoma Sándorok faja; bármily kevés számú is, mindig akadnak bőven fiai, kiknek munkásságára, igen sokoldalúságára felfigyelnek a számottevő kultúr nemzetek, s akikre büszkeséggel tekinthet fel a maroknyi székely nép! (...) Igen szeretném magamat a Székely Nemzeti Múzeum érdekében hasznossá tenni, s ha munkásságomat elfogadják, a következőket ajánlom: A székely vármegyék rovartanilag, így lepkészetileg is igen kis mértékben vannak átkutatva, de a már ismert adatok olyan perspektívát nyújtanak, hogy talán egész Erdély legérdekesebb faunáját sejtetik. (...) A kollégium növendékei között bizonyára többen is akadnak, akik – különböző vidékeken lakva – a vakációkban gyűjthetnének a Székely Nemzeti Múzeum részére. A természetrajz tanárok pedig felhívhatnák a fiúk figyel-

mét erre, és én igen szívesen vezetem a szakszerű, tudományos célra való gyűjtés ágaiba! (...) A gondosan és szakszerűen gyűjtött anyagot pedig esetről esetre igen szívesen determinálom, az esetleges új modifikációkat leírom, a jó és a szükséges anyagot preparálom, így a Múzeum olcsón és elég hamar jut egy olyan gyűjteményhez, melynek úgy állatföldrajzi, valamint faunisztikai szempontból is nagy értéke lesz, de felette érdekes is.”⁹

Mennyire igaz volt Diószeghynek Székelyföld rovarvilágával kapcsolatban! Abafi-Aigner Lajos (1840–1909), Constantin Nikolaus Freiherr von Hormuzakin (1862–1937), Aristide Caradján és Gábor Péter, akkori csendőrhadnagy, későbbi debreceni csendőr szárnyparancsnokon kívül senki sem gyűjtött a területen. De még ezek a kezdeti gyűjtések is mesés lepkefaunát sejtettek. Felajánlotta, hogy kapcsolatot épít ki a múzeum és Dobay László között, akinek már akkor hetven ezer darabos madártojás-gyűjteménye volt. Ekkor merült föl benne, hogy a vesesorvadásban haladók Zilahi Kiss Endre (1873–1931) tízezer példányt számláló bogárgyűjteményét is a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozza. Zilahi a bogárkollekción már korábban Diószeghynek ajándékozta, és egyetértett vele, hogy gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeumba kerüljön. (Hártyás szárnyú-gyűjteményét és szakkönyvtárát ekkorra már a Magyar Nemzeti Múzeumba juttatta.) Diószeghy végtelen önzetlenségét és segítőkészségét mutatja 1930. szeptember 6-án kelt levele: *„Van-e a Székely Nemzeti Múzeumnak a természet-tudományi kutatásokra alkalmas mikroszkópja? Miután nekem kettő van (az egyiket dr. Zilahi Kiss Bandi barátomtól kaptam 1000 lejért, hogy teljesen ingyen ne legyen, és a szállítási költségek megtérüljenek), az egyiket igen szívesen átengedem.*

Azt hiszem, a Kiss Bandi-féle sokkal alkalmasabb lesz, ez fel van szerelve rajzoló alkatrészekkel is (a világhírű Seitz-féle gyártermény), talán alkalmasabb mindenképpen, mint az én Zeiss-féle 142-580-as mikroszkópom. Én már a gyöngülő szememmel csak nagy néha mikroszkopizálok, megcsinálja helyettem dr. Schmidt Magyar Nemzeti Múzeum-i igazgató-őr barátom, akivel 22 éve együtt dolgozom. Tehát kérem ez ügyben engem értesíteni. Van itt még

több olyan szerszám, amelynek igen jó hasznát veszik Önök, ilyenek a bogárrosta (ez elég drága, ha meg kellene hozatni), gyűjtőháló etc., melyeket szegény Kiss Bandi barátom ajándékozott nekem.”

Csutak Vilmos 1930. október 24-én kelt válaszleveléből kiderül, hogy Diószeghy végül mind a két mikroszkópot a múzeumnak ajándékozta. Később jóval nagyobb ívű terveket is felvázolt. Lényegében a romániai magyar zoológusokat szerezte volna a múzeum köré szervezni. Elképzelése 1934-ben valósult meg, amikor elindultak a székelyföldi kutatóexpedíciók. Leveleiben a természetes élőhelyek eltűnése fölötti mélységes aggodalma, a szakma elöregedése, az utódok hiánya mellett a mindennapok nehézségeiről is őszintén írt. Csutak Vilmosnak 1932. január 9-én kelt leveléből idézünk: *„Azt kérdezed, Vilikém, hogy élek anyagilag? Hát minden képzőművész sorsa ma a legsiralmasabb! Produktuma ugyebár szorosan véve fényűzési, így a többi magától adódik. Volt és van is megrendelésem, de az a legszomorúbb, hogy csak hitelbe dolgozhatok, így a jövő titka, hogy mikor és hogyan jutok a képekért járó pénzhez? Már-már úgy volt, hogy a karácsonyi ünnepekre még a legszükségesebbek sem kerülnek asztalra, mégis az utolsó pillanatban kaptam egy aradi jóbarátomtól egy dísznóra valót. (...) A napokban küldöttem be kislányommal Aradra egy életnagyságú arcképet, épp most kaptam meg a köszönőlevelet, tele dicséridákkal, de pénz az nincs! – Hát ilyenformán élek napról-napra, Vilikém.”*

A kor magyar értelmiségének elszigeteltségét jól illusztrálja Diószeghynek Csutak Vilmoshoz 1931. május 31-én írott levele, melyben örömét fejezte ki, hogy a Székely Nemzeti Múzeum folyóirat kiadását tervezi. Diószeghy talán nem is tudott arról, hogy Kolozsvárott 1924-től 1929-ig az *Erdélyi Irodalmi Szemle*, majd 1930-tól az *Erdélyi Múzeum* új folyama is megjelent, de az is elképzelhető, hogy Diószeghy pusztán olyan folyóirat tervének örvendett, amelyben rovarani témájú cikkek is megjelenhetnek: *„Az az igen örvendetes hír, hogy a Székely Nemzeti Múzeum egy folyóiratot ad ki szeptember 15-től, igen-igen nagy lelkesedést váltott ki belőlem! Nagy szükség volt erre! Úgy szólván egész Erdélyre nézve hézagpótló lesz, hisz*

⁹ Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia.

tudtommal a háború után nem jelent meg semmi, ilyen tendenciájú magyar lap, amelynek hasábjain az erdélyi magyar tudományosság állandóan felvethetné azokat a szellemi kincseket, amelyek sok-sok fáradtságos munka, kutatás, bűvárkodás eredményei!”

Gyűjteményét 1931. április 24-én kelt levelében adományozta a Székely Nemzeti Múzeumnak: *“Alulírott, mint Sepsiszentgyörgy város szülötte, kiváló tisztelettel és nagyrabecsüléssel hozom becses tudomásukra, hogy a szakkörökben jól ismert, sok ezer példányt számláló, számos, általam leírt és szaklapokban is ismertetett typosokból álló lepkegyűjteményemet a mai napon a fenti Múzeumnak ajándékozom! Teszem ezt egyrészt a nemzetemhez soha meg nem szűnő ragaszkodásom jeléül, másrészt a fenti intézmény bár aránylag kicsiny, de kontinentálisan is jól ismert, részben páratlanul értékes anyagának gyarapítására, és mint a múltban, úgy a jelen és jövőben való hathatós támogatás további példájaképpen. Vajha ezen önzetlen intencióm minél szélesebb rétegekben találna visszhangra. (...) Ezen ajándékozással kikötöm azonban, hogy a gyűjtemény, annak további szakirodalmi feldolgozása és állandó gyarapításának céljából (ha közben valamely okból, pl. betegség, erőtlenség stb. már előbb át nem adatik) – a halálomig nálam marad.*

Halálom után a Múzeum köteles saját költségén egy szakember kiküldésével, az általam megírt, körültekintő módon csomagolva, a Székely Nemzeti Múzeumba szállítani. (...)

A jelenlegi gyűjtemény pontos számbeli adatait, amelyek csaknem napról-napra állandóan gyarapodó tendenciát mutatnak – éppen ezen okból – lehetetlen közölnöm, de a hozzávetőleges, megközelítő mennyiséget még ez év folyamán közlöm. Az anyag jelenleg egy kisebb, zöldre festett szekrényben, 14 db 36 × 50 cm nagyságú dobozban és egy nagyobb, tölgyfautáznatú, a célnak megfelelően berendezve, feketére festett fenyőfából készült 27 × 37 cm nagyságú, számszerint 68 db dobozban nyert elhelyezést.

Az előbbi szekrény alul be van rendezve a preparált lepkék pormentes szárítására, továbbá a (kb. 40 db) lepkefeszítő-deszkák elhelyezésére is. A nagyobb alul két nagy fiókkal szintén a gyűjtemény további dobozainak elhelyezésére szolgál. Ezenkívül számos, más helyen tartott, turfával bélelt kisebb-nagyobb

doboz tartalmaz részben feldolgozott, részben arra váró lepke-anyagot.

Az ajándékozás természetesen a fent említett két szekrényre is vonatkozik, továbbá az összes turfával bélelt dobozokra, gyűjtődobozokra, mindennemű speciális preparáló eszközökre és a lepkegyűjtéshez szükséges eszközökre is.

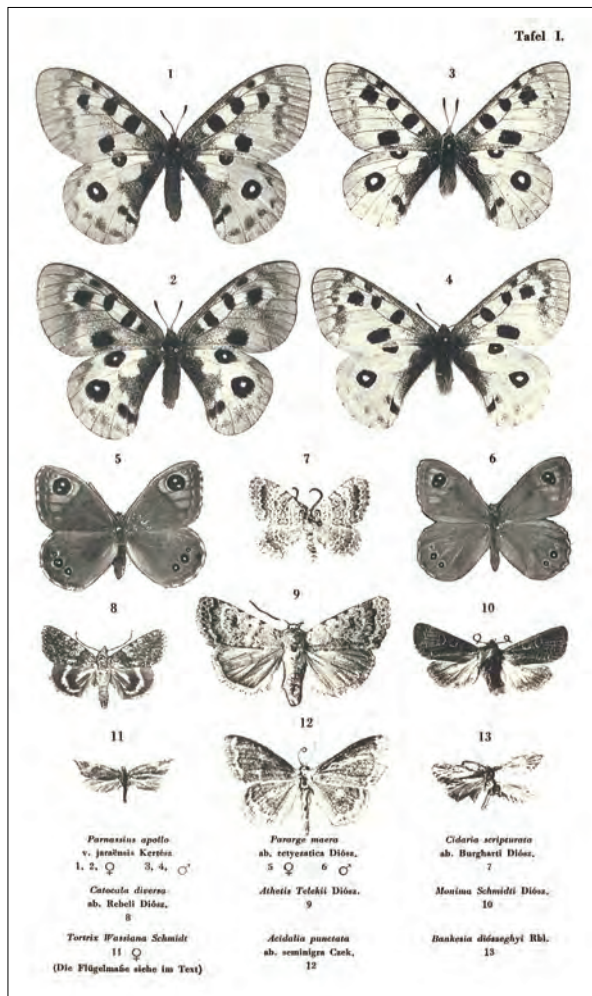
A szakkönyvtáram ugyancsak a fenti ajándékozás igen fontos és lényeges részét teszi.”

1931. május 31-én, a véglegesített ajándékozási szerződés aláírása után írott levelében olvasható: *„A magamfajta emberek egy ilyen gyűjtemény eladására sohasem gondolnak, ebben én tudományos és nem anyagi értéket látok! Azt írtam egyszer (amíg élt) báró Rothschild Charlesnek, amidőn pénzt ajánlott fel gyűjteményemért '910-ben: »A báró Úr nem tud disztingválni – én nem a gyűjteményből élek, hanem a gyűjteménynek!« Ez a báró volt a londoni Rothschildok feje, Nagyváradról nősült, és ezelőtt 5-6 évvel öngyilkos lett Londonban.”*

1940-ben a második bécsi döntés után Borosjenő Románia része maradt. Diószeghy levelei csak részben értek célba, számos elkallódhatott a postán. A megérkezőkből is nagyon zűrzavaros időszak képe rajzolódik ki. A körülményekre való tekintettel Diószeghy úgy döntött, hogy még életében átadja a gyűjteményt a múzeumnak. Megkezdődött a gyűjtemény elszállításának kálváriája, és az élet is közbeszólt, Diószeghy 1942. február 18-án elhunyt Borosjenőn. Tragikus, hogy temetésén gyermekei nem vehettek részt. Nán Károlyné, Diószeghy leánya így írt Herepei Jánosnak (1891–1970), a Székely Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának 1942. március 13-án: *„Szívvel jövő részvétsoraieért fogadja hálás köszönetemet. Megrendülten vettem tudomásul szegény jó Édesapám halálhírét s még az sem engedtetett meg nekünk, gyermekeinek, hogy legalább a temetésén ott lehessünk. Egyedül az vigasztal, hogy szegény sokat szenvedett Édesanyám most már köztünk lehet.”*

A gyűjtemény Borosjenőn maradt, báró Solyomossy Tibor (1890–1948) földbirtokos felügyelete alatt. Diószeghy felesége Herepeinek 1943. január 25-én kelt levelében bizakodva tekintett a jövőbe a gyűjtemény sorsát illetően: *„Tessék nyugodt lenni, ha a házat elvették a katonák, báró Solyomossy mocerei¹⁰ kastélyába ígérte vitetni. Ő meg is tartja ígértét.”*

¹⁰ Apateleak (Románia).

16. ábra. A Diószeghy László által leírt új taxonokat bemutató cikk táblája (DIÓSZEGHY 1935b)

Figure 16. Table displaying the new taxa described by László Diószeghy (DIÓSZEGHY 1935b)

17. ábra. A dolomit-kéneslepke (*Colias chrysotheme*) Borosjenőn (Ineu, Románia) gyűjtött példánya a Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest) gyűjteményében (Fénykép: Katona Gergely, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Figure 17. Specimen of the Lesser Clouded Yellow, *Colias chrysotheme*, caught at Borosjenő (Ineu, Romania) and held in the collection of the Hungarian Natural History Museum (Photo: Gergely Katona, Hungarian Natural History Museum, Budapest)

A gyűjtemény 1942 és 1948 között a szakszerűtlen tárolás miatt – a Solymossy-kastély padlásfeljárójában kallódott – részlegesen károsodott, mintegy 1500 példány megsemmisült. Végül 1948. október 13-án sikerült Sepsiszentgyörgyre szállítani: 163 dobozban közel 25 000 példány érkezett meg a múzeumba. Diószeghy gyűjtőfelszerelése és preparálóeszközei is a múzeumba kerültek (Kocs 2008).

Az 1915–1941 között gyűjtött, 2080 fajhoz tartozó, jelenleg több mint 23 000 példány több tudományra nézve új fajt és állatföldrajzi szempontból jelentős ritkaságokat, így az általa Erdélyből kimutatott keleti lápibagolylepkét (*Arytrura musculus*) vagy a sárgafoltos fűbagolylepkét (*Amphipoea fucosa*) is magába foglalja. Leghíresebb felfedezése az erdélyi csinosboglárka vagy erdélyi boglárka (*Rubrapterus bavius hungarica*) megtalálása volt. A Teleki Jenőről elnevezett *Athetis telekii* a *Caradrina selini* szinonimjának bizonyult. Diószeghy számos további új taxont írt le, így a mocsári szénalepke déli-kárpáti alakját (*Coenonympha tullia schmidtii* = *C. rhodopensis schmidtii*) (DIÓSZEGHY 1930), vagy a tatárjuhar-fésűsbagolylepkét (magyar tavaszi-fésűsbagolylepke) (*Monima schmidtii*) (DIÓSZEGHY 1935b). A faj később az *Orthosia* genuszba került. Hreblay Márton (1963–2000) egyes ivarszervi bélyegek speciális jellege miatt 1993-ban felállította a *Dioszeghyana* genuszt, és ebbe sorolta a fajt (HREBLAY 1993: 80). Több kutató véleménye szerint a *Dioszeghyana* különálló fejlődési ágat képvisel az *Orthosia* rokonsági körön belül (RONKAY & RONKAY 2006). A napjainkban érvényes kombináció, figyelembe véve a leírás eredeti betűzését is a *Dioszeghyana schmidtii* (16. ábra).

A dolomit-kéneslepke (*Colias chrysotheme*) két példányát Diószeghy Borosjenőn fogta 1913. augusztus 17-én (17. ábra). Ezek Bessenyei Elemér amatőr lepkész gyűjteményébe kerültek, aki gyűjteményét még a második világháború előtt a Magyar Természettudományi Múzeumnak adományozta (BÁLINT & KATONA 2017).

Gyűjtései során jelentős tapasztalatot halmozott fel (DIÓSZEGHY 1915). Fajgazdagsága mellett Diószeghy László gyűjteménye a lelőhelyek (60 hazai és 14 külföldi) változatossága miatt is rop-

pant értékes dokumentuma a kárpát-medencei lepkefaunának. A lelőhelyek közül első helyen említjük Borosjenőt, ahonnan az anyag 60 százaléka származik, utána a retyezáti példányok következnek (az anyag 25 százaléka). Diószeghy gyűjtött még a Béli-hegységben (Munții Codru-Moma) és a Hargitán (Munții Harghita), a Berecki-havasokban (Munții Brețcului vagy Munții Lacauti-Goru), Szovátán (Sovata, Románia), a Rétyi Nyírben (Mestecănișul de la Rec, Románia) és Sepsiszentgyörgyön is. Élete alkonyán a British Museumnak dolgozott. A gyűjteményt 1963-tól Kovács Sándor (1928–1984), a Székely Nemzeti Múzeum volt munkatársa és Iosif Căpuse (1935–1999) bukaresti lepkész dolgozták fel és katalogizálták (CĂPUSE & KOVÁCS 1987).

Schmidt Antal Diószeghy tiszteletére tudományra új araszolólepkét nevezett el *Psodos diószeghyi* néven (SCHMIDT 1930). A taxon napjainkban elfogadott neve és besorolása a *Glacies coracina diószeghyi*. Diószeghy gyűjtötte a Retyezátban a később Schmidt Antal által leírt (SCHMIDT 1930) *Tortrix wassiana* (= *Clepsis balcanica* Rebel, 1917) első példányait is.

2007. szeptember 22-én tiszteletére emléktáblát avattak a borosjenői református templomban.

Az erdélyi csinosboglárka vagy erdélyi boglárka (*Rubrapteris bavius hungarica*)

Az Erdélyi-medence a biológiai sokféleség szempontjából különleges jelentőségű terület. Szinte minden oldalról hegyvidékek veszik körbe, természetes akadályt alkotva korlátozzák az egyedek térbeli mozgását, vagyis a génáramlást. Ennek következtében a medencében „rekedt” populációk elszigetelődnek a medencén kívül élő populációktól, és saját evolúciós utat bejárva önálló taxonokká alakulnak.

Valószínűleg az utolsó eljegesedés előtt nyomultak be a Kárpát-medence területére azok a sztyeppi fajok, amelyek jelenleg az erdélyi Mezőség reliktumjellegű elemeit alkotják. A lehűlő és csapadékossá váló klíma következtében a sztyepei fajok elterjedésének nyugati határa keletre, az eurázsiai kontinens belseje felé tolódott, ugyan-

akkor az Erdélyi-középhegység esőárnyékában, az agyagos alapközeten kialakult élőhelyeken számos faj populációja szigetszerűen fennmaradt az Erdélyi-medence belsejében. Az itt „rekedt” populációk elszigetelődtek és esetenként új fajok vagy alfajok jöttek létre. Ilyen reliktumjellegű, endemikus lepke az erdélyi csinosboglárka vagy erdélyi boglárka.

A faj a Palearktikumban számos alfajra tagozódik. A *Rubrapteris bavius bavius* az ukrán és orosz sztyeppvidéken és a Kaukázusban tenyészik. A Balkán-félszigetről a *R. bavius egea* ismert, amely Dodrudzsa déli részén is előfordul. A közelmúltban felfedezett bulgáriai állomány taxonómiai helyzete kérdéses (KOLEV 2017; RÁKOSY & WEIDLICH 2017). Ezeket a taxonokat egyes szakemberek már teljesen izolálódott „törpefajként” értelmezik. A balkáni *egea* mellett Észak-Afrika hegyvidékein a *R. bavius fatma* repül, Görögországban a *R. bavius casimiri* és *R. bavius macedonicus* alfajok, az Ibériai-félszigeten a már külön fajként leírt *R. panoptes* és a *R. abencerragus* tenyészik.

Az erdélyi boglárka mind földrajzilag, mind életmódját tekintve teljesen izolálódott populációkat alkot. Távolságban legközelebb, a Kárpátok koszorújától több száz kilométerre délre a *R. bavius egea* fordul elő (DINCĂ *et al.* 2011a), illetve a Bulgáriában megtalált populációk. Ebből fakadóan többen felvetették, hogy az erdélyi csinosboglárkát önálló fajnak lehet tekinteni. A genetikai vizsgálatok azonban nem állapítottak meg jelentős eltérést a *R. bavius hungarica* és a *R. bavius egea* alakok között, ezért az alfaji besorolás tűnik helyesnek (DINCĂ *et al.* 2011b).

Az erdélyi boglárkát 1913-ban írta le Diószeghy László (DIÓSZEGHY 1913: 108). Pontosabban fogalmazva a névadásra került sor 1913-ban, mert 1912-ben már közölte a lepke alaktani jellemzőit (DIÓSZEGHY 1912: 114). Már akkor felvette, hogy új alakkal van dolgunk.

Maga a felfedezés két évvel korábban történt. 1910 áprilisában az erdélyi Mezőségen, az akkori Szolnok-Doboka vármegye Vice (Vița, Románia) nevű településén Varga Béla református lelkész-nél vendégeskedett. Április 20-án, délelőtti sétája során apró, számára ismeretlen kék színű lepkét látott repdesni egy meredek domboldalon.

Rögtön felismerte, hogy valami rendkívülivel találkozott. Sejtése beigazolódott, amikor példányaikat, hat hímet, összevetette a Magyar Nemzeti Múzeum lepkegyűjteményének anyagával. Felfedezéséről így írt a *Rovartani Lapok* hasábjain (DIÓSZEGHY 1913: 108): „Miután az összes gyűjtött anyagot áttekinthettem és összehasonlíthattam a

18a–c. ábra. Az erdélyi csinosboglárka (*Rubrapterus bavius hungarica*) szüntípusai a Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest) Lepkegyűjteményében
(Fénykép: Katona Gergely, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Figure 18. Syntypes of *Rubrapterus bavius hungarica*, from the Lepidoptera Collection of the Hungarian Natural History Museum (Photo: Gergely Katona, Hungarian Natural History Museum, Budapest)

kiszásiai példányokkal, megállapíthattam, hogy lepkeként azoktól eltér és ezért külön névvel jelölendő.”

Kiderült, hogy a lepke legközelebbi rokona az Ural vidékén honos, ezért Diószeghy annak alfajaként, *Lycaena bavius hungarica* néven írta le a tudomány számára. A későbbiek során az irodalomban a *Pseudophilotes bavius hungaricus* név terjedt el. Napjainkban a fajt a *Rubrapterus* genuszba helyezték, így a leírás eredeti betűzése következtében a helyes kombináció és névalak a *Rubrapterus bavius hungaricus* (CRIȘAN *et al.* 2011).

Nathaniel Charles Rothschild (1877–1923) megbízásából 1913-ban Diószeghy ismét felkereste a gyűjtőhelyet, hogy adatokat gyűjtsön az általa felfedezett új lepkefajról, illetve további példányokat gyűjtsön. Rothschild állítólag akkora összeget ajánlott fel neki egy példányért, amiből szőlőbirtokot lehetett volna venni a rajta lévő épülettel (BALOGH 1955: 94).

Kirándulásai során feltűnt neki, hogy a lepkék olyan oldalakban repülnek, ahol bőven terem a mezőségi pusztafüves domboldalakra jellemző bókoló zsálya (*Salvia nutans*). Feltételezte, hogy ez lehet a lepke tápnövénye. 1913. április 25-én csatlakozott hozzá Újhelyi József, a Magyar Nemzeti Múzeum preparátora. A helyi református lelkész társaságában, hármásban járták be a bókoló zsályával benőtt domboldalakat. Diószeghy leírásából kiderül, hogy az első tojásrakó nőtényt Újhelyi fedezte fel. Április 28-ig azonban hiába rótták a meredek domboldalakat, nem jártak sikerrel. Újhelyi ezért otthagyta a lelőhelyet, és elment „Mycethophilidákat” gyűjteni, és a frissen debütált lepkész-lelkész is másfelé vette az útját – és a véletlen folytán olyan élőhelyet fedezett fel, ahol jóval nagyobb számban repült a lepke. Április 29-én itt végre sikerült nagyobb sorozatot gyűjteniük, a tojásrakást és a kicsiny hernyók kelését is megfigyelhették (18. a–b. ábra).

Utóbb kiderült, hogy a lepke az Erdélyi-medence több pontján is előfordul. Érdekes, hogy a legészakibb előfordulási pontja éppen Vice, ahol először megtalálták, a legdélebbi előfordulási helye a Nagyszeben melletti Záhel-hegy (TÖRÖK & CUZEPAN 2013). Legjelentősebb állományai az erdélyi Mezőség déli kiettségű száraz sztyepplejtőin élnek, árvalányhajas gyepekben. Legismer-

19. ábra. Zilahi Kiss Endre (1873–1931) (In: M. A. 1932)

Figure 19. Endre Zilahi Kiss (1873–1931) (In: M.A. 1932)

tebb lelőhelyei a Kolozsvár környéki területek: Magyarországon (Suatu, Románia) a Bánffy-hegyen, a Kolozsvári Szénafüveken és az aranyosegerbegyi „Lepkebérc” rezervátumban is megtalálható.

A faj másik érdekessége az, hogy a kontinentális Európa és a Földközi-tenger térségében tenyésző rokon alakokhoz viszonyítva korábban rajzik. A viszonylag magasan fekvő és hűvös klímájú Erdélyi-medencében élő lepke a többi rokonlepkéhez képest későbbi vagy legalább egyidejű megjelenését (május-június) feltételezhetnénk, mégis egyetlen nemzedéke április-májusban repül. Emlékezzünk, mit írt Diószeghy a *Rovartani Lapok*-ban (DIÓSZEGHY 1913: 105): „A kökény már virágzásnak indul a déli oldalakon, a fák rügyei már fejlődöttek voltak...”

Az erdélyi boglárka csak igen rövid ideig, átlagosan három napig repül, és megjelenése időpontját nagyban befolyásolja, hogy milyen volt a

tél. Van, amikor már április elején kopott példányokat találni, és előfordul, hogy csak május derekán kezd repülni. Ezért sokszor rejtve marad még a szakavatott szem előtt is. Júniusban a kifejlett hernyók lehúzódnak a talaj szintjére az avarba bábozódni. Innen kelnek ki a lepkék a következő év tavaszán. Helyhez kötött életet él, élőhelyéről nem távolodik el, naponta maximum 30 métert repül (CRIȘAN *et al.* 2014). A hernyókat gyakorta látogatják a *Camponotus atricolor* lóhangya egyedei. A faj életmódját többen is részletesen vizsgálták (CRIȘAN *et al.* 2011; JUTZELER *et al.* 1997; KÖNIG 1986, 1992). Élőhelyein populációi visszaszorulóban vannak a hagyományos tájgazdálkodás eltűnése és az ezzel összefüggő cserjésedés következtében.

A lepke nagyfokú változékonyságot mutat mind testméretében, mind a hátulsó szárnyakon lévő narancssárga pettyek számában, illetve a szárnyak fonákán levő fekete foltok kiterjedtségében. Az eredeti leírásban Diószeghy két változatot (var. *vargai* és var. *rothschildi*) is megnevezett.

Az elzártság csapdájában: Zilahi Kiss Endre

Zilahi Kiss Endre (19. ábra) kálvinista család sarjaként 1873. január 22-én született Debrecenben. A Zilahról (Zalău, Románia) származó édesapa, Kiss Endre, királyi ítélő táblabíró volt Debrecenben. Anyja, Tarczaly Júlia, a Tasnád melletti Szilágypéren (Pir, Románia) született. A család Zilahon, a Tyúkól utcában lakott, amely az 1920–1940 közötti években a Zoványi-kisasszonyok háza volt. A zilahi református egyházközség 846/1941 szám alatt kiadott születési anyakönyvi kivonata szerint Magyarósi István zilahi református lelkipásztor a családi házban 1873. március 30-án Endre Károly Dezsőnek keresztelte a gyermeket.

Az ifjú iskoláit Zilahon és Debrecenben végezte, majd Budapesten szerzett orvosi diplomát (20. ábra).

Kezdő orvosként a budapesti Tampfer-klinikán gyakornokoskodott, majd Hadad (Hodod, Románia), Désakna (Ocna Dejului, Románia), Bethlen (Beclean, Románia) és Szilágycseh (Cehu Silvaniei, Románia) településeken nőgyógyászként praktizált. Járási tiszt, majd királyi bánya-

20. ábra. Meghívó az Orvostanhallgatók Segítő Egyesülete javára 1896. február 12-én rendezett táncestélyre. A hallgatók között szerepel Zilahi Kiss Endre is (Budapesti Történeti Múzeum, Budapest)

Figure 20. Invitation to a dance evening held by the Society for Assistance of Medical Students on 12 February 1896. Endre Zilahi Kiss was among the students (Budapest History Museum, Budapest)

orvosként lelkiismeretes, népszerű, megbecsült emberként ismerték. Jellemző volt rá, hogy betegek bizalmát úgy nyerte meg, hogy egyes esetekben ő is bevette az illetővel együtt a felírt orvosságot. Nagylelkűségét és hivatástudatát bizonyítja, hogy szegény sorsú betegeit és a cigány családokat ingyen kezelte.

Csiki Ernő (1875–1954) kéziratban maradt megemlékezését az alábbi mondattal kezdte:¹¹ „Dr. Zilahi Kiss Endre még ahhoz a jól nevelt orvosgenerációhoz tartozott, amely a magyar természet-kutatásnak annyi kiváló munkást adott.”

Bár gyermekkorától érdekelték a rovarok, tanulmányozásukhoz az indíttatást gimnazistaként Pungur Gyulától (1843–1907) és a szintén szilágysági Bíró Lajostól (1856–1931) kapta. Buda-

pesten Bíró Lajos révén megismerkedett a Magyar Nemzeti Múzeum Állattára munkatársaival, akik a Szilágymegyében gyűjtött rovarok azonosításában segítségére voltak. Az első időkben mindenféle rovar gyűjtött, hiszen a megye teljes rovarvilágát szerette volna megismerni és bemutatni. Később a hártvászárnyúakon és a bogarakon kívül a többi rovar a múzeumnak ajándékozta, csak adataikat jegyezte fel publikálás céljából. Amikor az egyetem befejezése után hazatelepült Erdélybe, felhagyott a bogárgyűjtéssel, gyűjteményét – Csiki Ernő visszaemlékezése szerint – a zilahi református kollégiumnak adományozta, és a hártvászárnyúakra összpontosította figyelmét. Bíró Lajossal szövődött barátsága révén mindig is a hártvászárnyúak voltak a kedvencei.

¹¹ Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 547/184.

A 19. század végén alig volt magyar nyelvű irodalom, ami az azonosításhoz támpontot nyújtott volna. Mindenki a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeire szorult, ott folyt az összehasonlítás és az azonosítás. Az orvostanhallgató Zilahi Kiss is minden szabadidejét az Állattárban töltötte, ahol Mocsáry Sándor (1841–1915) útmutatásával a hazai fémdarazsakat (*Chrysididae*) kezdte tanulmányozni. Mocsáry *A magyar fauna fémdarazsai* című munkája (MOCsÁRY 1882) segítségével tanulta meg a hártvászárnyúak alak-tani sajátosságait, az azonosítás módszertanát.

Amikor Erdélybe költözött, elveszítette kapcsolatát a múzeummal, annak gyűjteménye és szakkönyvtára elérhetetlen lett számára. Csiki Ernő bethleni látogatásakor panaszkolta el neki, milyen nehézségekkel néz szembe, hogy példányait azonosítsa. Ekkor derült ki, hogy a nyelvtudás hiánya okozza a legnagyobb gondot. Különösen a némettel állt hadilábon, pedig egyetemistaként egy évet Bécsben töltött. Csikinek sikerült megértetnie vele, hogy a határozókulcsok és a fajleírások megértéséhez nem kell tökéletes nyelvismeret. Pár esős napot felhasználtak a gyakorlásra, és kiderült, hogy a rendelkezésre álló irodalmak felhasználásával könnyedén ment az azonosítás. Rövidesen megszerezte a legfontosabb alapmunkákat, az új irodalmakat pedig Csiki Ernő másolta le és postázta számára.

Első rövidke írása huszonöt éves korában jelent meg a galagonyalepke (*Aporia crataegi*) tömeges megjelenéséről Zilahon és környékén az 1880-as évek végén. A hernyók tarra rágták az összes kőkény- és galagonyabokrot, vadalma- és körtefát. Amikor ezeket lekopasztották, tölgyet fogyasztottak: „*Mint valóságos hóésés tűnt fel a sok lepke abban az évben.*”

A következő évben a lepke alig repült (Z. Kiss 1898). A Szilágy megyei Péren 1894-ben elsőként fogta a keleti gyöngyházlepkét (*Argynnis laodice*) (ZILAHÍ KISS 1905b), bár ugyanabban az évben Czekelius Dániel Segesváron (Sighișoara, Románia) és Szénaverősnél (Senereuş, Románia) is gyűjtötte (ABAFI AIGNER 1898a).

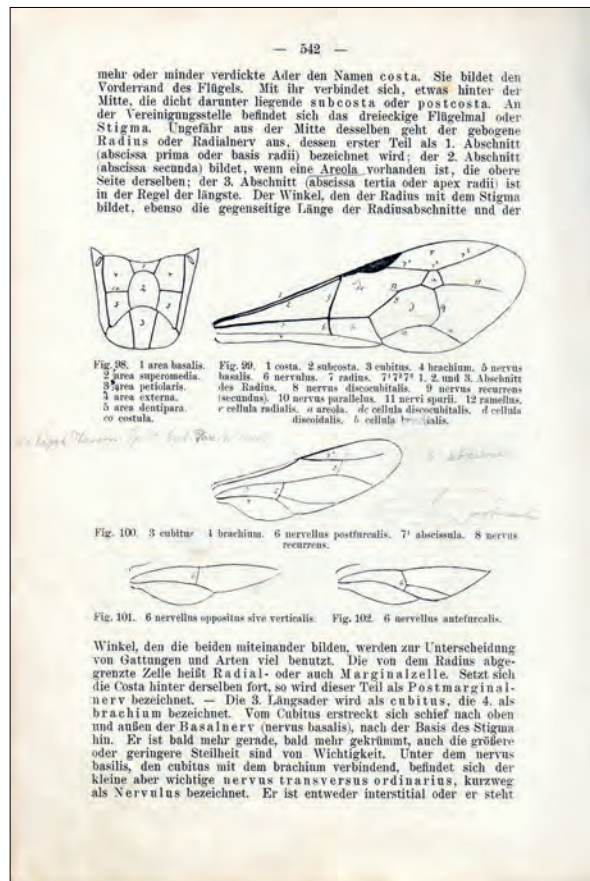
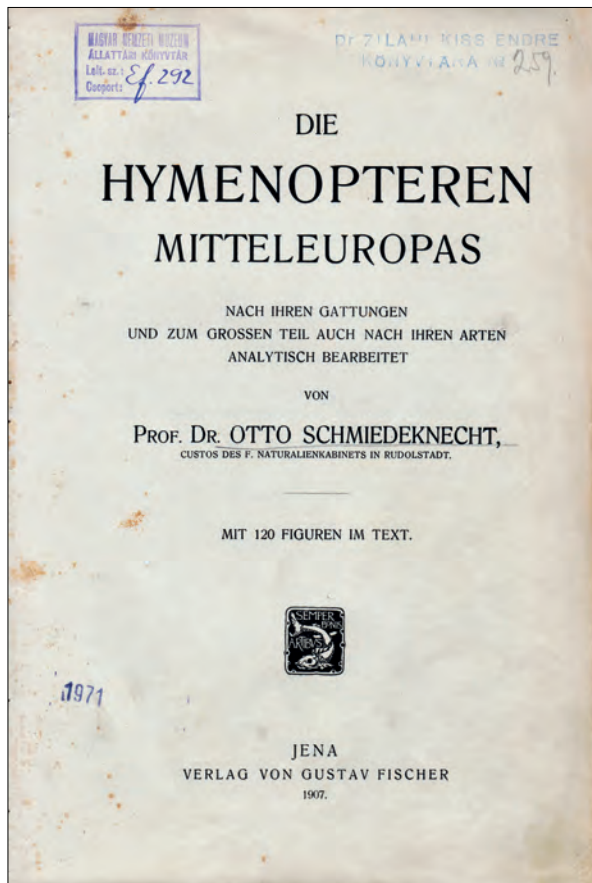
Főleg francia, japán és német szakemberekkel tartott kapcsolatot. Számos gyűjtő személyesen kereste fel, hogy együtt azonosítsák az általuk

gyűjtött rovarokat. A külföldi és hazai gyűjtőkkel minden nyáron közös rovarvadászatra indult, először Erdélybe, majd Bulgáriába, Törökországba, egészen Kis-Ázsiáig. Ezeket az utakat legtöbbször gyalog tették meg. Gyűjtőszendélyére jellemző, hogy orvosi kinevezését nem egy nagyvárosba, hanem Hadadra, a Szilágyság jellegzetes, a Tövishát tájegységhez tartozó, etnikailag is igen kevert településére kérte. Így a síkság és az erdélyi hegyvidék találkozásánál azonnal elkezdhetette rovar-tani gyűjtéseit. Zilah határában új *Carabus*-változatot gyűjtött, amit Csiki Ernő *Carabus hampei* var. *zilahiensis* (= *Carabus hampei eximius* Csiki, 1906) névvel vezetett be az irodalomba (TAKÁCS 1987; SZÉL *et al.* 2007).

Az impériumváltás után kényszerűségből visszaköltözött a Szilágyságba, a régi családi kúriába. Nyugdíjas éveit Szilágycseh külterkén, az ún. Bagolyvárban élte feleségével, a Budapesten 1881. március 28-án született Plsák Ilonával. Házasságukból nem született gyermek. Zilahi Kiss Endrének két testvére volt: Zilahi Kiss Jenő Budapesten volt alpolgármester, illetve Móricz Istvánné Lenke, aki Kolozsvárott tanított.

Gazdag rovargyűjteményéért 1930-ban 100 000 lejt ajánlott fel a Rothschild család, ő azonban inkább a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta (TAKÁCS é. n.). Mintegy tízezer példányt számláló bogárgyűjteményét már korábban Diószeghy Lászlónak ajándékozta, aki Zilahi egyetértésével azt a Székely Nemzeti Múzeumban helyezte el. Ötven évvel később a gyűjteményben lévő ormányosbogarakat Eckbert Schneider, majd Kocs Irén azonosította (Kocs 1984).

Szilágy megye rovarfaunájáról számos cikke született. Első, hártvászárnyúakkal foglalkozó cikkében Bíró Lajos adatait és saját gyűjtéseit közölte. A példányokat Mocsáry Sándor azonosította (ZILAHÍ KISS 1904). Hasonló módon járt el a megye bogárfaunájáról összeállított cikksorozatában is (ZILAHÍ KISS 1905a). 1906-ban további adatokat közölt (ZILAHÍ KISS 1906). Az *Eucera clypeata* nevű méhfajról (ZILAHÍ KISS 1918) és a poszméhek életmódjáról (ZILAHÍ KISS 1909) olvasmányos írásban számolt be. A hazai méhgenuszok azonosítókulcsát külön írásban jelentette meg (ZILAHÍ KISS 1907).

21. a–b. ábra. Otto Schmiedeknecht *Die Hymenopteren Mitteleuropas...* (Jena, 1907) című könyve Zilahi Kiss Endre könyvtárából került a Magyar Természettudományi Múzeumba: a címlap és a könyv egy oldala Zilahi Kiss jegyzeteivel (Magyar Természettudományi Múzeum, Hártáásszárnyú-gyűjtemény, Budapest)

Figure 21a–b. From a copy of Otto Schmiedeknecht's *Die Hymenopteren Mitteleuropas...* (Jena, 1907) obtained by the Hungarian Natural History Museum from the library of Endre Zilahi Kiss: the title page and a book page with notes made by Zilahi Kiss (Hungarian Natural History Museum, Hymenoptera Collection, Budapest)

Szilády Zoltán, Fekete Győző (?–1937), Merkl Ede, Merkl József és Pillich Ferenc (1876–1948) folyamatosan elküldte számára az általuk fogott hártáásszárnyúakat, amelyeket Mocsáry Sándor útmutatása segítségével azonosított.

1929. december 7-én, már nagybetegen kereste meg Csiki Ernőt, hogy közel 23 000 példányból álló, és 40 Wagner-féle rovardobozban elhelyezett gyűjteménye és szakkönyvtára a Magyar Nemzeti Múzeumba kerülhessen. Vesesorvadása már olyan előrehaladott állapotban volt, hogy nem tudott közreműködni a gyűjtemény becsomagolásában; ebben is Csiki segítségét kérte. Levelében egyben búcsút is vett minden

múzeumi ismerősétől.¹² A múzeum főigazgatójának is hasonló tartalmú levelet küldött, de ebben még kérvényezte, hogy az általa használt és gazdag jegyzetekkel ellátott Schmiedeknecht-féle kötetet (SCHMIEDEKNECHT 1907) a múzeum tartsa meg, és a múzeumi duplumot adja valamilyik vidéki egyetem, például a debreceni egyetem állattani tanszékének (21. a–b. ábra). Később, 1930. január 25-i levelében már arról írt, hogy inkább a Rovartani Társaság könyvtárába kerüljenek könyvei, mondván,¹³ „*Jobb helye lesz ott, s kevésbé lesz eltemetve.*”

Csiki 1930. április 26-án számolt be Hómann Bálintnak (1885–1951) a gyűjtemény elszállítá-

¹² Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 92/1929.

¹³ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 92/1929.

sáról és számba vételéről, egyben kérte a főigazgatót, hogy levélben köszönje meg az aján-

Őzvegy Zilahi Kiss Endréné, Lidaigy Cseh 1931 II/14
Mélyesregyes Uram!
Felajthattam jai Endrénem elvételise annyira le sújtott hogy még ma is alig tudok annyi erőt venni hogy a lmaszon hogy a még telen magamra becsült részvetet még Köszönjem.
Csak én a kifogytón multha voltam tudom azt hogy mihez rájogással emigott ötöt nagy munkáján és emihez boldog volt nagy munka se ki kövött is a munkán azt az általa lán ohajtott helyen tudta még 3 db. orotm érkezt, német nyelvű könyv munkaolt utány a mit utolsó kivánságomra a legelő alkalmossal többi nemfelel.

Jegyek keréikhez juttatani, orral a kéressel hogy azt a máv ott levőkön teni művés kedjék.
Sives sorait még cypner megköszönve
Sivegheren üdvözlé.
Jff. Őzvegy Zilahi Kiss Endréné

22. ábra. Özvegy Zilahi Kiss Endréné levele Csiki Ernőhöz, amelyben jelzi, hogy férje halála után kézhezkapott további három könyvet küld a Magyar Nemzeti Múzeumnak (Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond)

Figure 22. Letter from the widowed Mrs Endre Zilahi Kiss to Ernő Csiki stating that she sends the Hungarian National Museum three further books she received after her husband's death (Hungarian Natural History Museum, History of Science Collection, Budapest, Ernő Csiki fonds)

dékozást.¹⁴ A 40 doboz összesen 22 778 példányt rejtett.

Zilahi Kiss újabb levele 1930. április 23-án kelt.¹⁵ Ebből kiderült, hogy Csiki két levele is elkallódott a postán, és ő már kétségek között gyötörődött, hogy mi történt a gyűjteménnyel, ezért Hómann Bálint főigazgató intézkedését kérte.

Végre tisztázódott minden, megköszönhette Csikinek az útmutatást a gyűjtemény még vizsztatartott részéről, illetőleg a szakkönyvekről, egyben nyugtázta a csomagolásra utalt 600 lej megérkezését is. Zilahi Diószeghy által az utóbbi két évben a Retyezátban és Borosjenőn gyűjtött anyagát tartotta vissza, abban a reményben, hogy még képes lesz feldolgozni. Most már belátta, hogy erre nem lesz ereje.

Csiki Ernő leleményes megoldást választott, hogy a gyűjteményt áthozzák a határon, amiről 1930. július 14-én kelt, 37/1930. iktatószámú levelében számolt be a népjóléti miniszternek.¹⁶ Mivel a román vámhatóság megtiltotta gyűjtemények hivatalos kivitelét az országból, Csiki Újhelyi József preparátort küldte el a gyűjteményért, amit ő sikerrel Budapestre szállított. Ott maradt azonban négy láda könyv és a gyűjtemény szekrénye. Ezeket Zilahi becsomagolta, majd a Schenker & Co. cég szatmárnémeti (Satu Mare, Románia) fiókja útján a cég budapesti fiókjához küldte. Az öt ládából álló küldemény el is érkezett a magyar határig, ahol azonban a magyar vámhatóság nem engedte tovább. Közben a budapesti Magyar Királyi Központi Vámigazgatóság 25272-V-1930. számú rendeletében utasította a nyírábrányi fővámhivatalt, hogy a küldeményt vámmentesen engedje át. A helyi fővámhivatal azonban ragaszkodott a díjmentes behozatalt engedélyező miniszteri hozzájáruláshoz. Csikinek sikerült az engedélyt beszereznie, így a szakkönyvtár és a szekrény végül eljutott a Magyar Nemzeti Múzeumba. Özvegye – férje végakarátának megfelelően – a halála után érkezett könyveket is eljuttatta Budapestre (22. ábra).¹⁷

Zilahi Kiss számos cikkében foglalkozott ha-

¹⁴ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 37/1930.

¹⁵ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 32/1930.

¹⁶ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 32/1930.

¹⁷ Özvegy Zilahi Kiss Endréné 1931. február 14-én kelt levele Csiki Ernőhöz. Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest, Csiki Ernő fond, 547/985.

23. ábra. A Zilahi Kiss Endre által leírt *Syzenctus szilagysagiensis* holotípusa és cédulái (Fénykép: Vas Zoltán, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Figure 23. Holotype and labels of *Syzenctus szilagysagiensis*, described by Endre Zilahi Kiss (Photo: Zoltán Vas, Hungarian Natural History Museum, Budapest)

zánk valódi fürkészarazsaival (Ichneumonidae) és gyilkosfürkészeivel (Braconidae), és új fajok és változatok tucatjait írta le (23. ábra) (ZILAHÍ KISS 1915, 1924, 1926a, 1926b, 1927, 1930), amelyek szinte kivétel nélkül szinonimnak bizonyultak (BAJÁRI 1958, 1959, 1961a, 1961b; CLÉMENT 1938; HORSTMANN 1974; MÓCZÁR 1960; PAPP 2017; ROMAN 1939). Vas Zoltán, a Magyar Természettudományi Múzeum Hártyásszárnyú-gyűjteményének vezetője szerint Zilahi Kiss Ichneumonidae-azonosításai jórészt tévesek. Mindez jól érzékelteti, hogy bizonyos rovarcsoportokkal megfelelő szakirodalom és összehasonlító gyűjtemény hiányában, a legnagyobb jóindulat és igyekezet mellett sem lehet érdemi taxonómiai munkát végezni.

Jelleméről, elhivatottságáról, emberi tartásáról ugyanakkor Szilády Zoltánhoz 1930. január 30-án írott sorai beszélnek ékesen:¹⁸ „Mondhatom, hogy mérhetetlenül felháborodtam, mikor Újhelyitől hallottam az esetedet. Sem nem szokásos,

sem nem ildomos cselekedet volt a ... [olvashatatlan] s csakis jezsuita befolyásra tudom visszavezetni.

Én bizon begyulladtam elég jól, mikor Csikinek írtam. Akkor különösen rosszul voltam, s hogy nem ok nélkül, mutatja az is, hogy mind e mai napig, tehát már 7 hete fekszem, s még mindig nem tudok felkelni. Bizon nagyon sajnálom, hogy a Diószeghy által az idén gyűjtött anyagnak aligha leszek embere. Ugyan neki fogtam itt az ágyban, s az Ichneumon genuszt meg is határoztam, vagy 30–40 faj, de azután most megint igen rosszul vagyok. Az este elájultam, s elég hosszan ideig (15–20 percig, sőt talán tovább is) eszméletlen kívül voltam. Az orvos ugyan csak azt mondja, hogy hirtelen agyvérzéségénység, de ez olyan, mintha azt mondaná az akasztott embernek is halál okul.

Nagyon szerettem volna látni bulgáriai gyűjtésedet, s ha még lesz erőm, remélem, hogy meg is fogom. Sok érdekes mediterrán és pontusi faj lehet benne. Annak örvendek csak, hogy az alaptermészed nem olyan, hogy a mellőzés minden munkától

¹⁸ Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest, Állattári iratok, 32/1930.

24. ábra. A Zilahi Kiss Endrével baráti viszonyban levő német Johann Dietrich Alfken (1862–1945) (In: GUSENLEITER 1991)

Figure 24. Johann Dietrich Alfken (1862–1945), a German friend of Endre Zilahi Kiss (In: GUSENLEITER 1991)

visszatartson, s így is dolgozol, sőt a munka adja meg az enyhülést. Ez is a helyes magatartás, mert a tétlen resignatio csak rosszra vezet. Most pl. nagyon érzem, hogy a betegség visszatart. Hívtak fel gyógykezelés végett. Hát először nincs is olyan az állapotom, hogy lehetne, mert amennyire én is értek hozzá, nem is vezetne semmi eredményre, mert a bajom zsugorvese, mit ott sem lehet meggyógyítani. Lehet, hogy fog valamit javulni, ha a vese compensálódik – adja is az Isten – mert akkor egy kis időre még fogok valamit csinálni tudni, de már azzal számolni kell, hogy teljesen soha nem gyógyulok meg belőle, s ebbe természetudományos filozófiával bele is nyugodtam, s egy cseppet sem félek a haláltól, csak a sok szenvedéstől.

Sem Te, sem Újhelyi nem írtatok meg, hogy szep-temberben a Dr. Hanusztól felküldött állatokkal

együtt a dolgozatom is megérkezett-e, s hogy mi lesz a sorsa. Ha még kezeid között van, úgy kérlek a Méhelyről elnevezett állat nevét ragaszd le, s változtasd át Paszlavszkyra, mert kímélni akarom Csiki érzékenységét. Mikor azt adtam, még mit sem tudtam a sajnálatos háborúról. Persze én innen nem bíraskodhatom, s nem is akarok benne bíraskodni, de látom, hogy oda is beütött a turáni átok. Éppen így a Schmidt-féle dolog is.

Ha a dolgozatom az Annalesetekben nem jöhetne, úgy igen kérlek azt sürgősen közöljed, mert akkor azokat a fajokat is felveszem a 31be megjelenő Vierte Beitragba, amihez különben már igen szép anyagom van, csak időm legyen hozzá. A Dritter Beitragnak¹⁹ éppen most délután jöttek meg a separatai, de most vannak érte a postán.

Nagyon örvendek, hogy gyűjteményem minden nehézség nélkül ért fel, s annak még inkább, hogy tetszést aratott. Hát én legjobb akaratommal csináltam, s első sorban a magam szolgálatára csináltam. Igaz, hogy túlnőtt a normális magángyűjtemények keretén, s most dicsekvés nélkül mondhatom, hogy egész Európában tudnak róla, tavaly még külön látogatója is volt Németországból, tavaly előtt meg Jassyból.²⁰

Budapestre küldött legutolsó dolgozata már halála után jelent meg (ZILAHÍ KISS 1932). Aránylag fiatalon, 58 éves korában vesesorvadásban halt meg Szilágycsehben, 1931. január 14-én. Szilágycsehi síremlékén munkásságát méltató emléklakett látható.

Zilahi Kiss Endrével közeli, talán baráti viszonyban volt a német Johann Dietrich Alfken (1862–1945) (24. ábra). A méhfélékre specializálódott Alfken hazánkban tíz fullánkofajt (Aculeata) írt le, zömét az *Andrena* genuszból (ALFKEN 1911, 1914, 1933, 1936a, 1936b; BAKER 1999). Az *Andrena roscipes* és az *Andrena susterai* fajokat leszámítva a többi azóta szinonimizálták: *Andrena mehelyi* (= *Andrena combinata* (Christ, 1791)), *Andrena submicans* (= *Andrena schlettereri* Friese, 1896), *Andrena setigera* (= *Andrena seminuda* Friese, 1896), *Prosopis hungarica* (= *Hylaeus hungaricus* (Alfken, 1905)), *Prosopis dubitata* (= *Hylaeus sinuatus* (Schenck, 1853)), *Anthidium florentinum* ssp. *kissi*

¹⁹ Lásd ZILAHÍ-KISS (1929).

²⁰ Iași, magyarul Jászvásár, város Románia keleti részén.

(= *Anthidium florentinum* (Fabricius, 1775)), *Andrena transitoria* ssp. *schmidti* (= *Andrena transitoria* Morawitz, 1871).

Az *Osmia tenuispina* fajt Alfken Bolognából és Simontornyáról írta le. A Simontornyáról származó, Pillich Ferenc által gyűjtött paratípusról később kiderült, hogy önálló fajt képvisel (*Osmia mazzucchi* Schwarz et Gusenleitner, 2005.)

Zilahi révén tudjuk (ZILAHÍ KISS 1915), hogy Alfken az 1910-es években Brémában, az Übersee Museumban dolgozott. A hazánkból leírt fajai Zilahi Kiss és Pillich Ferenc gyűjtéseiből származtak. Alfken a *Die Bienenfauna von Westpreußen* című munkájában (ALFKEN 1912) hazánkból és Erdélyből számos elterjedési adatot közölt. Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy személyesen találkoztak-e. Alfken példányai napjainkban a berlini Museum für Naturkunde és a Naturkundmuseum Erfurt gyűjteményében található.

Köntzei Gerő

Köntzei Gerő (Könczei Gerő, 1875–1949) 1875. február 18-án Küküllőváron (Cetatea Baltă, Románia) született, nyolc gyermekből az elsőnek. A nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban, majd a kolozsvári egyetemen (1893–1898) tanult. A *Kolozsvári Egyetemi Lapok* szerint 1900. június 26-án avatták orvossá a Ferenc József Tudományegyetemen. Kiváló szakembernek számított, Purjesz Zsigmond (1846–1918) belgyógyászati tanszékére két évre tanársegéddé nevezték ki. A „családi emlékezet” úgy tartja, hogy összemelegedett egy „kaszszírnővel”, ezért a földbirtokos édesapa hazarendelte Kolozsvárról (KÖNCZEI 2014, 2019) (25. ábra). 1904-ben körorvos lett Zágonban (Zagon, Románia), majd hosszú ideig járásorvos Hátszegen, végül törvényszéki orvos Hátszegen és Déván. 1918-ban nem tette le a hűségi (királyi) esküt a román államnak, ezért elbocsátották. Hazatelepített Küküllővárra, ahol birtokosként és magánrendelő orvosként élte le életét.

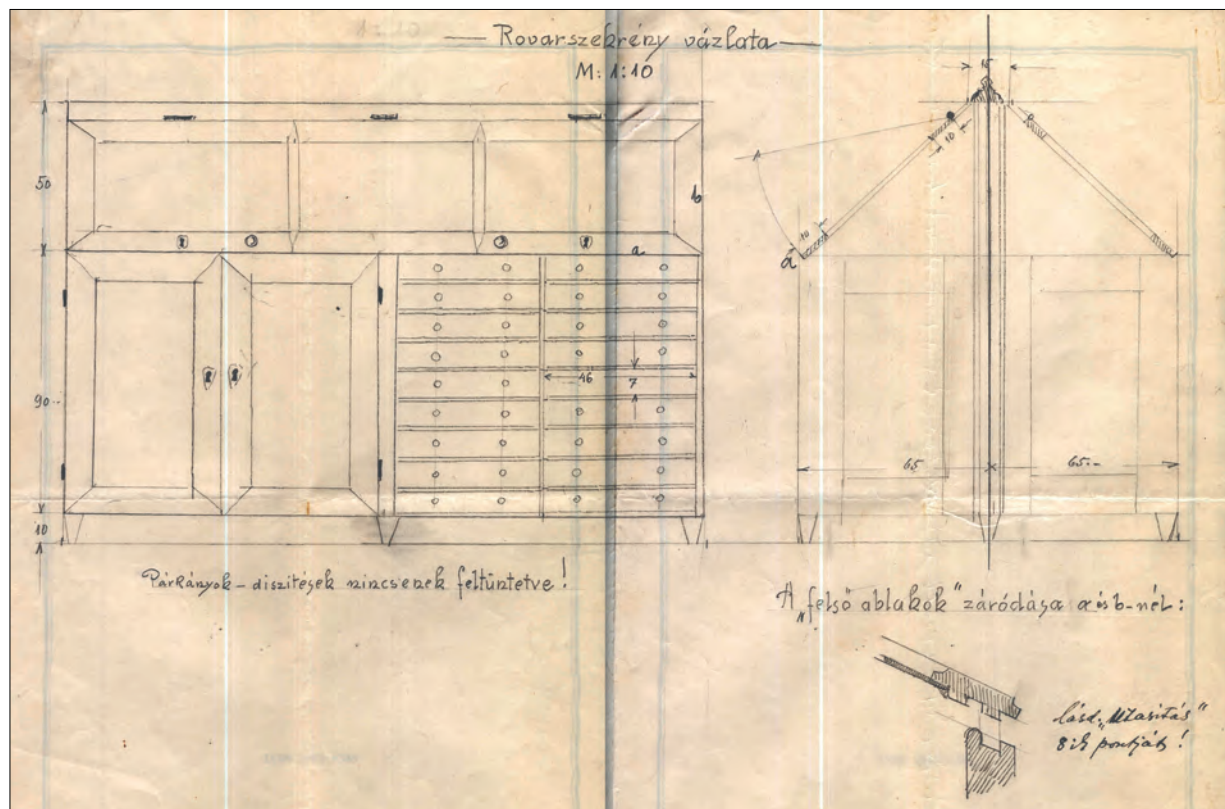
A tudományok elkötelezettjeként a Hunyadmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat választmányi tagja volt, tudományos szervező tevékenysége számos, a *Székelység*

című havilapban megjelent felhívásban öltött testet, folyamatosan levelezett az Erdélyi Múzeum-Egylet, illetve a Székely Nemzeti Múzeum kutatóival. Javasolta a székelyföldi érdekeltségű ma-

25. ábra. Köntzei Gerő 1903. december 9-én készült fényképen (Köntzei család tulajdona)

Figure 25. Photo of Gerő Köntzei from 9 December 1903 (Property of the Köntzei family)

26. ábra. A Székely Nemzeti Múzeum részére tervezett rovarszekrények tervrajza 1936-ból (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia)

Figure 26. A 1936 design for insect cabinets for the Székely National Museum (Székely National Museum, Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe, Romania)

gyar zoológusok éves összejövetelét, rendszeres tanulmány- és gyűjtőutak szervezését. Közreműködött a múzeum természetrajzos személyi állományának bővítésében, amely végül nem valósult meg, ugyanis felülkerekedett az elv, hogy az intézmény elsődleges feladata a székelysége vonatkozó néprajzi tárgyak és adatok gyűjtése és csak másodsorban természetrajzi gyűjtemény felállítása és gondozása. Ennek ellenére 1935-re a múzeum rovarani anyaga akkorára duzzadt, hogy Köntzei rovardobozok és rovarszekrény készíttetését javasolta (26. ábra).

Köntzei 1913-ban lépett be a Magyar Entomológiai Társaságba. Rendszeresen gyűjtött, jelentős gyűjteményt gondozott, amiből a Székely Nemzeti Múzeumnak is juttatott. Lepkét Diószeghy László, bogarait gróf Teleki Jenő, Arad megyei földbirtokos, limerickgyűjtő azonosította (27. ábra). Teleki rövid írást publikált a *Procerus gigas* előfordulásáról (TELEKI 1935–1936).

27. ábra. Egy nagy generáció utolsó képviselői: balról jobbra Diószeghy László, Teleki Jenő, Köntzei Gerő és Rittich Virgil budapesti gépészmérnök erdélyi gyűjtőúton, feltehetően a Gyilkos-tónál, 1938-ban (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia)

Figure 27. The last of a great generation: left to right – László Diószeghy, Jenő Teleki and Gerő Köntzei, with the Budapest engineer Virgil Rittich, in 1938, assumably at Lacul Roșu, Romania (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy/Sfântu Gheorghe, Romania)

28. ábra. Teleki Jenő fényképe 1906-ból

<https://afterthewoodsandthewater.wordpress.com/2012/05/02/objects-like-people/> (Hozzáférés: 2019. október 23.)

Figure 28. Photo of Jenő Teleki from 1906

<https://afterthewoodsandthewater.wordpress.com/2012/05/02/objects-like-people/> (Accessed: 23 October 2019)

Gróf Teleki Jenő (28., 29. ábra) feleségével, a román származású Mocsonyi de Foen Katalinnal (1883–1959), becenevén Tinkával Kápolnáson (Căpâlnaș, Románia), a Mocsonyi–Teleki-kastélyban lakott. A kastélyt Alexandru Mocsonyi építette az 1860-as évek végén. A terveket Otto Wagner (1841–1918) bécsi építész készítette a versailles-i Kis-Trianon kastély mintájára.

1934-ben a kastély vendége volt Patrick Leigh Fermor (1915–2011) brit író és utazó, aki 19 éve-

sen gyalog indult el Hollandiából Konstantinápolyba. A kalandvágyó kamasz 1934 tavaszán lépett Esztergomnál magyar földre. A korabeli angolbarát magyar arisztokrácia tagjai szinte kézzelre adták. Fermort megdöbbentette a mérhetetlen szegénység, a még élő feudális szokások, de roppant módon élvezte, hogy az isten háta mögötti helyeken is angolul kiválóan beszélő, világlátott arisztokratákkal cseveghetett. Az ifjú szinte belehabarodott az 1930-as évek Magyarországaiba és Erdélyébe. Fermor évtizedek múlva asztalhoz ült, és részben emlékezetből, részben csodával határos módon megkerült útinaplója alapján, az angol útirajz legjobb hagyományait követve megírta élményeit. Egy letűnt mesevilág utolsó pillanatfelvételét készítette el, amely sajátos zárványként őrződött meg könyvében (O’SULLIVAN 2018). Vendéglátóinak a trianoni szerződést érintő békésen megfogalmazott véleménykülönbségére így emlékezett (FERMOR 2000: 149): *„Jenő gróf, az egyik legrégebb erdélyi magyar arisztokrata család sarja, akár a legutolsó falusi kisnemes, teljes szívvel osztozott a háború utáni általános magyar sértettségben, bár nemigen juttatta kifejezésre; Tinka grófné viszont, ha alkalom adódott, diszkrét ékeszólással az ellenkező oldalon foglalt állást. Valahányszor egyikük valamilyen ellentétes véleményt hangoztatott, a másik négy szemközt megmagyarázta a vendégnek, hogy az számárság.”*

Teleki valójában a lepkék szerelmese volt, különösen a távol-keleti molyfauna érdekelte. Gyűjtőket foglalkoztatott Japánban és Kínában, akik folyamatosan postázták számára az újabb és újabb példányokat. Fermor számos esetet felidézett, amikor a gróf a frissen érkezett dobozokat felnyitotta.²¹ Háza tele volt *„... üvegtárlókban őrzött pikkelyesszárnyúakkal”*.

Fermor feladott a grófnak egy találós kérdést, ami persze nagy sikert aratott (FERMOR 2000: 161): *„– Melyik a legentomologikusabb Shakespeare-darab? – (némi gondolkodás után): Földom, szabad a gazda. – Az Antennae és Coleoptera.”*

Köntzei 1947. január 28-án, a Székely Nemzeti Múzeum intézőbizottságának címzett utolsó le-

²¹ A magyar fordítás Vajda Miklós munkáját dicséri. Sajnos, a kiváló fordítás a beszámoló ezen pontján megbicsaklik, mert a fordító folyamatosan bogarokról ír, holott egyértelmű, hogy lepkékről van szó, legalábbis példányokról.

29. ábra. Teleki Jenő idősebb korában

<http://monumenteuitate.blogspot.com/2013/03/transylvanian-country-houses-as-seen-by.html> (Hozzáférés: 2020. január 8.)

Figure 29. *The elderly Jenő Teleki*

<http://monumenteuitate.blogspot.com/2013/03/transylvanian-country-houses-as-seen-by.html> (Accessed 8 January 2020)

30. ábra. A Köntzei család egykori küküllővári kúriája (Könczei család tulajdona)

Figure 30. *The Köntzei family at their former manor of Küküllővár (Property of the Könczei family)*

velében felajánlotta a múzeumnak tízezer példányt számláló lepke-, kisebb bogárgyűjteményét, szakkönyvtárát és gyűjtőfelszerelését. Egyúttal őszinte választ kért arra vonatkozóan, hogy van-e szakértő a múzeumban (Kocs 2009): „Az iránt érdeklődöm, hogy most van-e a múzeumnak olyan őre vagy barátja, aki zoológus és különlegesen lepkész? Van egy sereg hazai, japáni, kínai szárított, tasakban elhelyezett lepkém, felesleges nagy számban. Ha volna szakértőjük, küldenék egy postacsomagot, hogy azzal is gazdagítsam a múzeum anyagát. De őszintén tessék megírni, mert utóvégre azoknak a szép állatoknak teljesen mindegy, hogy ott egye meg őket a porfőreg, vagy nálam várják a feltámadást.”

1934-től kezdte figyelni a Siguranța, a román titkosrendőrség; dossziéja a rendszer utolsó pillanatáig, 1944-ig tartott. Kálváriaja 1945 után is folytatódott: a kommunista Securitate 1949. március 1-jén hajnali három órakor kényszerlakhelyre (domicilul obligatoriu) hurcolta. A küküllővári családi kúriát (30. ábra) lerombolták, régiségekkel teli könyvtárát, levelezését, állattani gyűjteményét elégették, a bútorokat széthordták. A ház helyét felparcellázták, majd magánházak épültek a telkekre. Az idős, kismizett ember szíve a megpróbáltatásokat már nem tudta elviselni, 1949. május 29-én halt meg Marosvásárhelyen (Târgu Mureș, Románia). Pókán (Päingeni, Románia), felesége szülőfalujában temették el. Levelezése és némi tárgyi anyag, amit korábban a Székely Nemzeti Múzeumnak adományozott, ma is ott található (Kocs 2002, 2009). Fia, Könczei Ádám (1928–1983) néprajzkutató az erdélyi táncművelés elindítója lett (31. ábra).

Rittich Virgil (27. ábra) neve többször felbukkant a korabeli lepkészeti tárgyú közleményekben. Schmidt Antal (1880–1966) a barátjaként említette (SCHMIDT 1930) és Diószeghy László is megnevezte a Retyezát lepkészei között (DIÓSZEGHY 1930).

Életéről kevés adat maradt fenn. Édesapja Anton Rittich, édesanyja Maria Orth, két testvére Tibor és Jenő volt. 1898 és 1902 között Aradon volt kisközművész, de 1903-ban már Budapesten járt a gimnázium 6. osztályát. Kiválóan zongorázott, így nem véletlen, hogy 1909-ben a József

31. ábra. Köntzei Gerő 1939 augusztusában, felesége, Nagy Ilma és gyermekei, Honoráta, Ilma és a későbbi néprajzkutató, Ádám társaságában (Könczei család tulajdona)

Figure 31. Gerő Köntzei in August 1939, with his wife Ilma Nagy and children Honoráta, Ilma and Ádám, later to become an ethnographer (Property of the Könczei family)

Műegyetem zenekarának ügyvivő titkára lehetett. Számos kisebb-nagyobb fellépése volt Budapesten. 1910-ben gépészmérnökként és tanársegédként lett a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagja. A textiliparra szakosodott, 1923-ban a Hanga Szövetkezet textilosztályának vezető mérnöke volt, 1926-ban svájci textilgyárakat képviselt. 1937-ben még tagja volt a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek, de ekkor már Kanadában élt, ahova öccsével, Jenővel az 1920-as évek végén emigráltak. Új hazájukban, az Okanagan-völgyben híres szőlő- és borgazdaságot alapítottak. 1941-ben közösen publikáltak egy könyvet a terület szőlőkultúrájáról *European Grape Growing in Cooler Districts where Winter Protection is Necessary* címmel (RITTICH & RITTICH 1941). Vizsgálataikat tíz éven keresztül negyvennél is több szőlőfajtaival végezték, közöttük olyanokkal is, amelyeket Európában sikerrel termesztettek. Közel harminc évnek kellett azonban eltelnie, míg ezekből

a fajtákból a kanadai téli viszonyoknak is ellenálló változatokat nemesítettek, és kialakult a biztonságos termesztéstechnológia (HARVEY *et al.* 2014).

Fent említett öccse, Rittich Jenő (Réti Jenő, 1889–1961) ezüstérmes olimpikon volt, az 1912-es stockholmi olimpián ő vitte a magyar zászlót.

Az erdélyi lepkék legavatottabb ismerője

Czekelius Dániel (32. ábra) Erdély lepkevilágának egyik legjobb ismerője volt, noha orvosként dolgozott. A természet szeretetét édesapjától örökölte. Idősebb Czekelius Dániel (Daniel Czekelius, 1806–1871) 1827 és 1830 között a bécsi műszaki egyetemen tanult, majd beutazta Németországot, Tirolt és Magyarországot. Hazatérve bányamérnökként Vajdahunyadon (Hunedoara, Románia), Temesváron (Timișoara, Románia), és 1860-tól építésügyi tanácsosként Nagyszébenben

32. ábra. Czekelius Dániel (1857–1938)

Figure 32. Dániel Czekelius (1857–1938)

dolgozott. 1868-ban Erdély főmérnökévé nevezték ki. Földtani és őslénytani írásai a *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* című lapban jelentek meg (CZEKELIUS 1852, 1853a, 1853b, 1854, 1855, 1866a). Michael Bielz (Bielz Mihály, 1787–1866) erdélyi szász természettudóstól, az első erdélyi könyvintézet alapítójától hosszú nekrológgal búcsúzott (CZEKELIUS 1866b).

A gyermek Dániel 1857-ben született Temesváron. Csak három évet töltött szülővárosában, mert atyja 1860-ban Nagyszebenbe költözött. Az ifjú itt végezte el a gimnáziumot. Egyetemi tanulmányait Grazban kezdte meg, majd Bécsben fejezte be, ahol 1884-ben orvosdoktorrá avatták. Egyetemi évei alatt nagyobb utazásokat tett Ausztria és Németország területén. Megmászta az Alpok számos csúcsát, járt a Grossglockneren és a Triglavon, bebarangolta Stájerország vadregényes vidékeit, és utazásai közben eljutott a Fekete-erdőbe, Freiburgba, Strasbourgba. Doktori diplomájának elnyerése után pár évig Carl Wil-

helm Hermann Nothnagel (1841–1905) professzor mellett gyakornok, majd a wiedeni (napjainkban Bécs része) kórház belgyógyászati osztályán segédorvos lett. Az 1880-as évek végén visszatért Nagyszebenbe, ahol városi tisztiorvosként (Stadtphysikus) dolgozott egészen 1914-es nyugdíjazásáig. A nagyszebeni kórházat 1911-ig vezette.

Jelentős részt vállalt a város vízhálózatának és csatornarendszerének kiépítésében, a személtető felépítésében, a köztemető létrehozásában, az útburkolatok megújításában és az elektromos hálózat kialakításában. A város csatornázási tervének elkészítéséhez hosszabb tanulmányutat tett az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország nagyobb városaiban. Az utazása során szerzett tapasztalatokról 1898-ban *Bericht an den Magistrat der königl. freien Stadt Hermannstadt über eine Dienstreise zum Studium der Kanalisierungsanlagen und anderer sanitären Fragen in einer Reihe größerer Städte Österreich-Ungarns und Deutschlands* című jelentésében számolt be a város vezetésének.

Első, nyomtatásban megjelent írása a tuberkulózis Koch-féle gyógykezeléséről szólt, amely az Erdélyi Természettudományi Egyesület orvosi tagozatának egyik, 1890-ben tartott ülésén is elhangzott (CZEKELIUS 1890). Később további orvosi témájú publikációi is megjelentek (CZEKELIUS 1895, 1914, 1900b).

Alapító tagja volt a szász Erdélyi Természettudományi Egyesület orvosi tagozatának, ahol édesapja az elnökhelyettesi pozíciót töltötte be. A fiú 1887-től választmányi tagként, 14 évig jegyzőként, majd 1929-től alelnökként vett részt a tagozat munkájában. Részben az ő érdeme volt, hogy 1895-ben felavathatták az egyesület székházát, amely egyben természettudományi múzeumként is szolgált.

Érdeklődése már ifjúként a lepkék felé fordult. Minden szabadidejét lepkegyűjteménye gazdagítására fordította, amelyben szinte az összes Erdélyből kimutatott faj megtalálható volt. 1892-ben megjelent írásában Nagyszeben és környékéről 457 faj gyűjtési adatát közölte (CZEKELIUS 1892). Több faj esetében az életmóddal kapcsolatos megfigyeléseit is megosztotta, például a repülési idő hosszát. Számos fajt saját maga nevelt.

Az Erdélyi Természettudományos Egyesület több kiváló lepkészt tudhatott a soraiban, akik gyűjtéseikkel az egyesület gyűjteményeit is gazdagították. Ezek közé tartozott bizonyos Hornung, a brassói evangélikus iskola tanára, akinek cédulázatlan példányai azonban hasznavehetetlenek voltak, Előpatakról (Vâlcele, Románia) Klement Róbert (?–?) fényképész, Friedrich Sachsenheim (?–?) és Petri Károly Róbert (Karl Robert Petri, 1852–1932) segesvári tanárok. Czekelius kapcsolatba lépett Emil von Silbernagel (?–?) szászkezdői (Saschiz, Románia) lepidopterológussal is.

Klement Róbert 1880 és 1900 között Előpatakon, Erdély egyik legszebb fürdőhelyén fényképészként tevékenykedett. Számos ritka faj előfordulásáról számolt be, például az óriás medvelepke (*Pericallia matronula*), a keleti gyöngyházlepke (*Argynnis laodice*) és a vörös rókalepke (*Nymphalis xanthomelas*) Előpatak környéki tenyésztéséről, de kétes adata is van (*Kirina climene*). Friedrich Sachsenheim nevéhez fűződött a lápi tűzlepke (*Lycaena halle*) segesvári gyűjtése.

Czekelius átnézte az összes addigi forrásmunkát, revideálta Pittner Gáspár (?–?) bányaigazgatósági hivatalnok, Herman Ottó (1835–1914), Pável János (1842–1901), Méhelj Lajos (1862–1953) és Buda Ádám adatait.

A lelkiismeretes munka eredményeképpen 1898-ban megjelenhetett Erdély lepkéinek kritikai katalógusa, benne 1141 faj előfordulási adatával (CZEKELIUS 1898). Czekelius az összegzéshez átnézte Franzenau József (Josef Franzenau, 1802–1862) gyűjteményét és jegyzékét, és korrigálta a téves azonosításokat. Franzenauval kapcsolatban Abafi-Aigner Lajos saját, Erdély lepkéfaunáját bemutató cikkében (ABAFI AIGNER 1898b) sajnálattal említette, hogy *A Magyar Birodalom Állatvilága – Fauna Regni Hungariae* lepkéket közlő fejezetében (ABAFI et al. 1897) a szerzők az erdélyi adatokat Franzenau jegyzéke (FRANZENAU 1856) alapján közölték, amely a leírók neveit nem tartalmazta. A faunakatalógus szerzői ezért számos nevet hibásan értelmeztek, hiszen Franzenau listáját nem vethették össze magával a gyűjteménnyel.

Czekelius erdélyi lepkealapvetését számos további adatközlő cikk követte (CZEKELIUS 1895b, 1897, 1899a, 1899b, 1901, 1905, 1906, 1909), majd

1918-ban közzétette második összefoglaló jegyzékét (CZEKELIUS 1918), melyben 1005 nagylepkét és 1021 molyepkét jelzett. Később is számos újabb adattal gyarapította az előfordulási ismereteket (CZEKELIUS 1922, 1924, 1935a). Utolsó munkája 1937-ben hagyta el a nyomdát (CZEKELIUS 1937). Ennek első részében a nagyszzebeni múzeum lepkegyűjteményének akkori állapotát mutatta be, majd az erdélyi lepkéfauna eredetével kapcsolatos elképzeléseit fejtette ki.

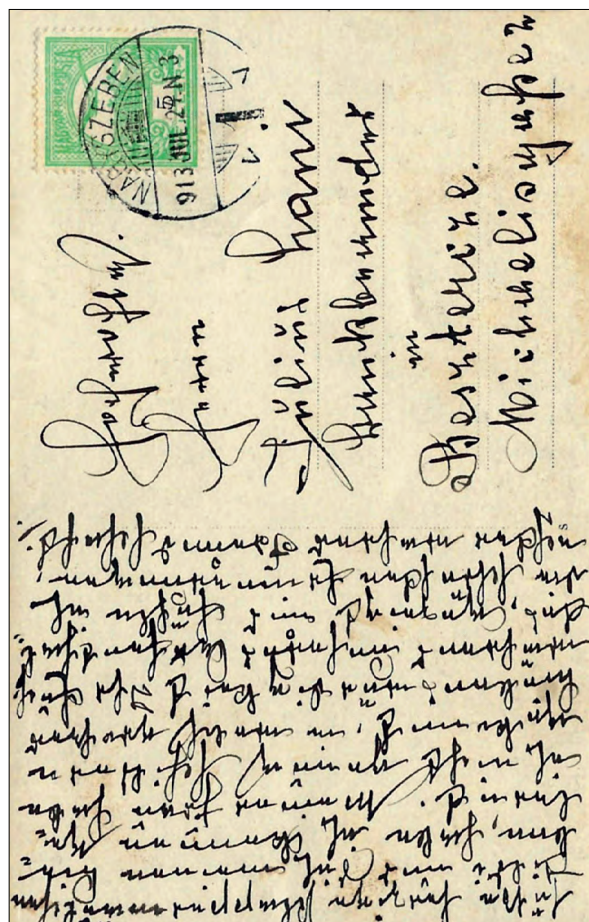
Érdeemes megjegyezni, hogy egyik korai cikkében (CZEKELIUS 1897) Nagyszzeben környékéről szitakötőadatokat is közölt, amit 1934-ben újabb erdélyi fajokkal egészített ki, sőt, Magyarország területére nézve két új fajt is bemutatott (CZEKELIUS 1935b). A *Rovartani Lapok*-ban megjelent kisebb közleményében (CZEKELIUS 1900a) éjszakai lámpánál lepkékre vadászó denevérről számolt be. Breáza (Breaza, Románia) közelében fedezte fel a havasi cirbolyafenyő (*Pinus cembra*) ismeretlen állományát (CZEKELIUS 1912).

Czekelius kapcsolatban állt Constantin Nikolaus Freiherr von Hormuzakival, a csernovici (Chernivtsi, Ukrajna) egyetem tanárával, Adriano Ostrogovich-csal, baráti szálak fűzték Péterfi Márton botanikushoz és a bécsi Hans Rebelhez, akivel közös gyűjtőutat is tettek Erdélyben, és aki 80. születésnapja alkalmából köszöntötte őt (REBEL 1937). Levelező- és cserepartnerei közül ki kell emelni Abafi-Aigner Lajost, Albert Prallt (?–?), Schmidt Antalt, Nathaniel Charles Rothschildot, Karl Predotát (1873–1962), Szilády Zoltánt, Ferdinand Paxot (1858–1942) és Aristide Caradját.

Czekelius maga is szorgalmasan gyűjtött. A legtöbbet Borszék (Borsec, Románia), Brassó (Braşov, Románia) és Nagyszzeben környékén. Az első világháború után egy alkalommal a Retyezát vonulatai között is megfordult, majd érdeklődése a *Parnassius apollo* kárpáti alakjaira terelődött (CZEKELIUS 1922). A fajjal kapcsolatos ismeretei gazdagítása céljából nagyobb gyűjtőkörutat tett az Erdélyi-érchegységben (Munții Metaliferi) és a Bihar hegységben (Munții Bihorului). Idevonatkozó adatait 1927-ben a Budapesten tartott X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszuson adta elő (CZEKELIUS 1929).

Lepkészeti vizsgálatai során új alfajt is leírt, a nagy mezei sokpöttyös boglárkát (*Polyommatus*

33. ábra. Czekelius Dániel korabeli, saját rendelésre készített levelezőlapon, amin feltehetően kezeírását olvashatjuk (Szentkirályi Ferenc tulajdona)

Figure 33. Postcard made specifically for Dániel Czekelius, presumably showing his own handwriting (Property of Ferenc Szentkirályi)

dorylas magna) „*Lycaena hylas* ab. *geographica magna*” névvel (CZEKELIUS 1918). A leírásból egyértelműen kiderül, hogy földrajzi rasszról van szó. A Zoológiai Nevezéktan Nemzetközi Kódexe (International Code of Zoological Nomenclature) szerint a név alkalmazható, így a prioritás elve alapján elsőbbsége van a „*Plebicula dorylas magna* Bálint, 1985” név előtt (BÁLINT 1985, 1986, 1996). A típuspéldányt feltehetően a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban őrzik Czekelius lepkegyűjteményével együtt. Két részből álló gyűjteménye több mint 14 000 példányt számlál: az Erdélyből származó kollekción 2100 faj 7197 példányából, míg a cserék révén kialakított palearktikus gyűjtemény 6929 példányból áll (33. ábra) (MOISE 2011a).

Czekelius munkatílusát végtelen precizitás és kíméletlen önkritika jellemezte. Munkáit mindig

a legszigorúbb szemmel nézte, és soha nem becsülte túl eredményeit. Bár napjainkban is az erdélyi lepidopterológia alapítójaként tekintünk rá, a személyére jellemző szerénységgel, élete végén papírra vetett soraiban életművével kapcsolatban egy kérdést fogalmazott meg, melynek lényege, hogy ő az épülethez összehordta az építőköveket, de ki fogja az épületet felépíteni?

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából számosan köszöntötték (REBEL 1937; WEINDEL 1937). Kedves barátja és tanítványa, Viktor Weindel (1887–1966) méltatását azonban már belengte az elválás szomorúsága is, nem véletlenül. Czekelius Dániel egy év múlva, 1938. augusztus 20-án halt meg Nagyszébenben, 81 éves korában. Sírjánál augusztus 22-én Viktor Weindel búcsúztatta (WEINDEL 1939). Hosszú életet élt, és olyan dolgokkal foglalkozhatott, amelyek örömmel töltöt-

ték el: szívvel-lélekkel volt orvos, és szívvel-lélekkel lehetett lepkész is egy személyben (SZENT-IVÁNYI 1938).

Magyarországról élénk figyelemmel kísérték entomológiai és botanikai munkásságát. A *Rovartani Lapok*-ban és a *Magyar Botanikai Lapok*-ban rendszeresen megjelentek a cikkeit bemutató hosszabb-rövidebb recenziók (A. A. L. 1897; A. AIGNER 1905; ANONYMUS 1923; CSIKI 1901c, 1910; D. 1912).

Barát és tanítvány

Viktor Weindel (34. ábra) 1887. november 3-án született Nagyszebenben. Az evangélikus gimnázium után orvosi tanulmányait 1906 és 1911 között Kolozsváron, Budapesten és Münchenben végezte. Nagyszebenben a Ferenc József Polgári Kórházban helyezkedett el. 1914 és 1918 között katonaoorvosként szolgált, de a kórházban is folyamatosan praktizált. 1942 és 1945 között egyik utolsó aktív tagja maradt az Erdélyi Természetudományi Egyesület (Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt) orvosi szakosztályának. Súlyos betegség után 1966. május 27-én hunyt el.

A lepkészést gyerekeffel kezdte, majd Czekelius Dániel irányítása alatt lett kiváló lepidopterológussá. Az első példányokat 1900-ban gyűjtötte, majd visszavonulásáig, 1959-ig folyamatosan gazdagította kollekciónak. Betegsége akadályozta meg, hogy 4322 példányt tartalmazó gyűjteményét katalogizálja és rendszertanilag felállítsa, így az 1964-ben rendezetlen állapotban került a nagyszebeni Természetudományi Múzeumba (Muzeul de Istorie Naturală din Sibiu), ahol katalógusát Eckbert Schneider állította össze (SCHNEIDER 1984, 1996: 368). A gyűjtemény egyes példányai 1827-ből valók (PASCU & SCHNEIDER 1998).

Weindel különösen sok példányt gyűjtött Nagyszeben környékén (Gușterița, Cislădioara, Sadu, Cislădie, Păltiniș, Măgura Cislădiei) (MOISE 2011b; STANĂ-MOISE 2017), de Erdély egyéb pontjain is gyakorta megfordult. Távolabbi gyűjtései főként a Szebeni-havasokra (Munții Cindrel), a Fogarasi-havasokra (Masivul Făgărașului), a Vöröstoronyi-szoros (Pasul Turnu Roșu) környékére

34. ábra. Viktor Weindel (1887–1966) elmaradhatatlan lepkéhálóójával https://www.zobodat.at/bilder/personen_lg/15955.jpg (Hozzáférés: 2019. május 31.)

Figure 34. Viktor Weindel (1887–1966) with his essential butterfly net https://www.zobodat.at/bilder/personen_lg/15955.jpg (Accessed: 31 May 2019)

és a Keleti-Kárpátokra összpontosultak, ahol elsősorban a nagy apollólepke (*Parnassius apollo*) populációit tanulmányozta. Czekelius születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen 12 oldalas kéziratban ismertette a nagy apollólepke erdélyi elterjedését és eltűnésének okait, illetve méltatta Czekelius munkásságát. Az előadás szövege akkor nem jelent meg nyomtatásban. Negyven év múlva Rákossy László jelentette meg a kézirat nagy apollólepkére vonatkozó adatait (RÁKOSSY 2000).

Köszönetnyilvánítás

A szerző őszinte hálával tartozik Kocs Irénnek és Boér Hunornak (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy), valamint Merkl Ottónak (Magyar

Természettudományi Múzeum, Budapest) a kézirat lektorálásáért, értékes kiegészítéseikért és javaslataikért.

Köszönet illeti a Budapesti Történeti Múzeumot (Budapest), a Magyar Természettudományi Múzeum Központi Könyvtárát és Tudománytörténeti Gyűjteményét, illetve a Székely Nemzeti Múzeumot a dokumentumok és fényképek közlési lehetőségéért.

Irodalom

- A. A. L. [ABAFI-AIGNER L.] (1897): Erdély lepke-faunájához új adatokkal járul dr. Czekelius D. – *Rovartani Lapok* 4(9): 200–201.
- A. AIGNER L. (1905): Czekelius, Dr. D.: Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens. (Verh. und Mitth. d. siebenb. Ver. f. Naturwiss. Hermannstadt. LIII. 1905. p. 81–83). – *Rovartani Lapok* 12(5–6): 132.
- ABAFI AIGNER L. (1898a): Újabb magyar lepkék. (Neuere ungarische Lepidopteren.) – *Rovartani Lapok* 5(2): 33–35 (4).
- ABAFI-AIGNER L. (1898b): Erdély lepke-faunája. (Die Schmetterlings-Fauna von Siebenbürgen.) – *Rovartani Lapok* 5(8): 154–156.
- ABAFI-AIGNER L., PÁVEL J. & UHRYK N. (1897): Ordo Lepidoptera. – In: PASZLAWSZKY J. (szerk.): *A Magyar Birodalom állatvilága – Fauna Regni Hungariae. III. Arthropoda*. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 82 pp.
- ALFKEN J.D. (1911): Eine neue ungarische Andrena-Art. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 9: 292–293.
- ALFKEN J.D. (1912): Die Bienenfauna von Westpreußen. – *Bericht des westpreussischen botanisch-zoologischen Vereins* 34: 1–96.
- ALFKEN J.D. (1914): Zwei neue böhmische Andrena-Arten (Hym.). – *Acta Societatis Entomologicae Bohemiae* 11: 21–22.
- ALFKEN J.D. (1933): Beiträge zur Kenntnis paläarktischer Bienen (Hymenoptera: Apoidea). 3. Beitrag. – *Mitteilungen der Deutschen entomologischen Gesellschaft* 4: 88–93.
- ALFKEN J.D. (1936a): Ueber die Rassen zweier Anthidium-Arten aus Ungarn. – *Mitteilungen aus dem entomologischen Verein in Bremen* [1935] 23: 25–26.
- ALFKEN J.D. (1936b): Neue Andrena-Arten vom Wiener Becken, aus dem Burgenlande und Ungarn. – *Veröffentlichungen aus dem Deutschen Kolonial- und Uebersee-Museum in Bremen* 1(3): 377–383.
- AMBRUS L. (2002): *Lugas*. – Budapest, Kortárs Kiadó, 278 pp.
- AMBRUS L. (2004): <http://www.foodandwine.hu/2014/05/13/ambrus-lajos-a-lepkegyujto/> (Hozzáférés: 2019. március 25.)
- AMBRUS L. (2009): A lepkegyűjtő. – *Magyar Nemzet* 72(16): 37.
- AMBRUS L. (2009): Medvebajnok. – *Magyar Nemzet* 77(86): 37.
- ANONYMUS (1873): Vidéki rövid hírek. – *Fővárosi Lapok* 10(251): 1088.
- ANONYMUS (1876): Érdekes vendégek. – *Magyarország és a Nagyvilág* 12(43): 682.
- ANONYMUS (1877a): Hivatalos rész. – *Budapesti Közlöny* 11(261): 9438.
- ANONYMUS (1877b): Felhívás egy felállítandó délmagyarországi természetrajzi múzeum érdekében. – *Természettudományi Füzetek. A Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye* 1(1–2): 35–37.
- ANONYMUS (1878a): Társulati ügyek. Jegyzőkönyvi kivonatok a társulat üléseiről. – *Természettudományi Füzetek. A Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye* 2(4): 117–119.
- ANONYMUS (1878b): Társulati ügyek. Jegyzőkönyvi kivonatok a társulat üléseiről. – *Természettudományi Füzetek. A Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye* 2(5–6): 190–195.
- ANONYMUS (1881): Hátszegen egy kitűnő képzettségű férfiút kísérték ki közelebb örök nyugalomra... – *Fővárosi Lapok* 1881(60): 315.
- ANONYMUS (1891): A Magyar Nemzeti Múzeum 1891. évi június havi kimutatása. – *Budapesti Közlöny* 25(166): 1–2.
- ANONYMUS (1892): Angol sportsman a nemzeti múzeumnak. – *Pesti Hírlap* 14(52): 6.
- ANONYMUS (1894): Ritka ajándék a múzeumnak. – *Fővárosi Lapok* 31(116): 1006.
- ANONYMUS (1895): Ritka becsű ajándékkal gazdagította... – *Fővárosi Lapok* 32(174): 2023.

- ANONYMUS (1897): Buda Ádám úrnak. – *Rovartani Lapok* **4**(3): 68.
- ANONYMUS (1914a): 27. rendes ülés 1914. januárius 17-én. – *Rovartani Lapok* **21**(4–8): 105.
- ANONYMUS (1914b): A Muzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1913. évben. – In: MIHALIK J. (szerk.): *Muzeumi és Könyvtári Értesítő a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Orsz. Tanácsának Hivatalos Közlönye* **8**(2–3): 113–199.
- ANONYMUS (1915): A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1914. évben. – In: MIHALIK J. (szerk.): *Muzeumi és Könyvtári Értesítő a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Orsz. Tanácsának Hivatalos Közlönye* **9**(1–2): 40–131.
- ANONYMUS (1916): A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1915. évben. – In: MIHALIK J. (szerk.): *Muzeumi és Könyvtári Értesítő a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Orsz. Tanácsának Hivatalos Közlönye* **10**(2–3): 80–162.
- ANONYMUS (1917a): 2998 Pályázat. 50327/1. 1917. sz. – *Budapesti Közlöny* **51**(294): 7.
- ANONYMUS (1917b): Megbízatások. – *Pénzügyi Közlöny* **44**(32): 1062.
- ANONYMUS (1917c): A Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények működése és fejlődése az 1916. évben. – In: MIHALIK J. (szerk.): *Muzeumi és Könyvtári Értesítő a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Orsz. Tanácsának Hivatalos Közlönye* **11**(2–3): 142–218.
- ANONYMUS (1927): Óskori bányát, jég- és cseppkőbarlangot fedeztek fel Hunyad megyében. – *Uj Nemzedék* **9**(198): 7.
- ANONYMUS (1931): Fegyelmi elé állítják a románul nem tudó tisztviselőket. – *Keleti Ujság* **14**(80): 2.
- ANONYMUS (1933): Meghalt Mallász József dévai muzeum-igazgató, Szarmizegetuza és Micia római város felkutatója. – *Keleti Ujság* **16**(62): 6.
- BÁLINT ZS. & KATONA G. (2017): Historical records: *Colias chrysotheme* and *C. palaeno* in the valley of river Crișul Alb (Lepidoptera: Pieridae). – *Studia Universitatis "Vasile Goldiș", Seria Științele Vieții* **27**(4): 260–262.
- BÁLINT ZS. (1985): *Plebicula dorylas magna* nov. ssp. (Lep.: Lycaenidae) from the Eastern Carpathians, Rumania. – *Neue Entomologische Nachrichten* **14**: 14–20.
- BÁLINT ZS. (1986): Egy új boglárkalepke alfaj a Keleti-Kárpátokból: *Plebicula dorylas* ssp. magna Bálint, 1985. (A new blue subspecies from the Eastern Carpathians: *Plebicula dorylas* ssp. magna Bálint, 1985.) – *Folia entomologica hungarica* **47**(1–2): 210–212.
- BÁLINT ZS. (1996): *A Kárpát-medence nappali lepkei I.* – Budapest, Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület, 183 pp. + 12 tábla.
- BALOGH E. (1955): Diószeghy László festőművész és természetkutató. – In: BALOGH Z. (szerk.): *A Sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve 1879–1954*. Marosvásárhely, pp. 90–95.
- BERECZKI M. (1877–1887): *Gyümölcsészeti vázlatok I–IV.* – Arad, Nyomatott Réthy Lipótnál, I(1877): 511 pp., Nyomatott Gyulai Istvánnál II(1882): 517 pp., III(1884): 551 pp., IV(1887): 541 pp., Jegyzék(1887): 14 pp.
- BIELZ A.E. (1851): Der Schlossberg bei Déva und seine Umgebung in entomologischer Beziehung beschreiben. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **2**(9): 146–154.
- BODNÁR B. (1908): A Wagner-féle madárgyűjtemény. (Die Wagner'sche Vogelsammlung.) – *Aquila* **15**(1–4): 222–231.
- BODNÁR B. (1921): Galaczi Buda Ádám. 1840–1920. – *Aquila* **28**: 230–231.
- BOÉR H. (2006): Mallász József természettudományos munkássága és a dévai múzeum. – *Acta Siculica* **2006**(1–3): 11–16.
- BORDÁN I. (1897): Kenderessy Dénes és az Anophthalmus Budae. – *Rovartani Lapok* **4**(2): 25–28.
- BREHM A. [1929]: *Az állatok világa. 3. kötet. Emlősök III. Párosujjú patások, páratlanujjú patások, talponjáró emlősök, szirének.* – Szerkesztette: Éhik Gyula. Budapest, Christensen és Társa, Gutenberg Könyvkiadóvállalat, 404 pp.
- BREHM A. [1931]: *Az állatok világa. 8. kötet. Madarak I. Tarajos mellcsontúak – Verébszerű madarak.* – Szerkesztette Schenk Jakab. Budapest,

- Christensen és Társa, Gutenberg Könyvkiadó-vállalat, 372 pp.
- BUDA Á. (1882): Hunyad megye területén előforduló madarak jegyzéke. – *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 1*: 105–138.
- BUDA Á. (1884): A természet színjátékai a madárvilágban. – *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyve 2*: 71–72.
- BUDA Á. (1891): Herbstbeobachtungen aus dem Hátszeg-Thale (Siebenbürgen). – *Ornithologisches Jahrbuch 2*: 67–69.
- BUDA Á. (1892a): Ritka madárvendégeink Hunyadmegyében. – *Természettudományi Közöny 24, Pótfüzetek 19*: 133–136.
- BUDA Á. (1892b): Egy emlékezetes nap az idei madárvonulásból. – *Vadász-Lap 13(15)*: 198–199.
- BUDA Á. (1894a): Érdekes kép az 1892. évi madárvonulásból. (Ein interessantes Bild aus dem Vogelzuge vom Jahre 1892.) – *Aquila 1(1–2)*: 51–54.
- BUDA Á. (1894b): Társas fészkelés. (Brutgesellschaft.) – *Aquila 1(1–2)*: 62–63.
- BUDA Á. (1894c): Veränderte Nistweise der Sperlinge. – *Ornithologisches Jahrbuch 5*: 156.
- BUDA Á. (1895): A Hátszeg vidéki havasok legszébb pontja. – *Erdély 4(3–4)*: 68–76.
- BUDA Á. (1898a): A téli oltás. – *A Kert 1898(4)*: 106–107.
- BUDA Á. (1898b): A békák mint zenekedvelők. – *A Természet 1(16)*: 12.
- BUDA Á. (1899a): Jegyzetek az 1897. évi tavaszi madárvonuláshoz. (Anmerkungen zum Frühlingszuge der Vögel im Jahre 1897.) – *Aquila 6(1–2)*: 85–89.
- BUDA Á. (1899b): Egy ujonnan felavatott zergevadász. – *Vadász-Lap 20(2)*: 20–21.
- BUDA Á. (1900): A Retyezát aljából. – *Vadász-Lap 21(36)*: 484–485.
- BUDA Á. (1901a): Buda magoncza. – *A Kert 1901(16)*: 486–489.
- BUDA Á. (1901b): Tarka füstifecske. – *Természettudományi Közöny 33(383)*: 474.
- BUDA Á. (1901c): Vadász-levél Hátszeg vidékéről. – *Vadász-Lap 22(16)*: 209.
- BUDA Á. (1901d): Eredményes farkas-vadászat – és még valami. – *Vadász-Lap 22(35)*: 462.
- BUDA Á. (1906a): Madárvilágunk pusztulása az utolsó félszázad alatt. (Die Verminderung unserer Vogelwelt in den letzten 50 Jahren.) – *Aquila 13(1–4)*: 162–168.
- BUDA Á. (1906b): A Cercheis vespertinus L. fészkelése Réán. (Das Nisten von Rotfussfalke in Réa.) – *Aquila 13(1–4)*: 169–170.
- BUDA Á. (1917): Kiegészítő adatok a „Régi, híres erdélyi madárgyűjtemények” című közleményhez. (Ergänzende Daten zum Artikel „Altberühmte Vogelsammlungen in Siebenbürgen”.) – *Aquila 24*: 279–280 (295–296).
- BURNAZ S. (1987): Bibliografia volumelor I–XIII (secția științele naturii) și indicele de autori. – *Sargetia Acta Musei [1986–1987] 20*: 599–605.
- CÂRCIUMARU M. (1999): *Le Paléolithique en Roumanie. Collection L'Homme des origines, série „Préhistoire d'Europe” 7*. – Grenoble, Éditions Jérôme Million, 330 pp.
- CERNEL I. (1888): A honi madártan történetéből III. A madártan fejlődése a Kir. Magyar Természettudományi Társulat alapításától napjainkig. – *Természettudományi Közöny 20(222)*: 55–62.
- CLÉMENT E. (1938): Opuscula Hymenopterologica IV. Die palearktischen Arten der Pimplintribus Ischnocerini, Odontomerini, Neoxoridini und Xylomini (Xoridini Schm.). – *Festschrift zum 60. Geburtstage von Professor Dr. Embrik Strand 4*: 502–569.
- CODREA V.A. & VENCZEL M. (2016): A Middle Miocene rhinoceros find in Transylvania: 19th century forgotten correspondence. – *Studia UBB Geologia 60(1)*: 43–47.
- CRÎȘAN A., SITAR C., CRAIOVEANU M.C. & RÁKOSY L. (2011): The protected Transylvanian Blue (*Pseudophilotes bavius hungarica*): new information on the morphology and biology. – *Nota lepidopterologica 34(2)*: 163–168.
- CRÎȘAN A., SITAR C., CRAIOVEANU M.C., VIZAUER T.Cs. & RÁKOSY L. (2014): Multiannual population size estimates and mobility of the endemic *Pseudophilotes bavius hungarica* (Lepidoptera: Lycaenidae) from Transylvania (Romania). – *North-Western Journal of Zoology 10(Supplement 1)*: 115–124.
- Cz. D. [CZEKELIUS D.] (1866b): Necrolog, Michael Bielz. – *Verhandlungen und Mittheilungen des*

- siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 17(10): 209–216.
- CZEKELIUS D. (1852): Ueber das Vorkommen eines Stosszahnes des vorweltlichen Elephanten nächst Reussen im Hermannstädter Bezirke. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 3: 115–116.
- CZEKELIUS D. (1853a): Bemerkungen über das Alluvium in Siebenbürgen. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 4: 71–76.
- CZEKELIUS D. (1853b): Bemerkungen über das Alluvium in Siebenbürgen. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 4: 216–222.
- CZEKELIUS D. (1854): Die Verbreitung der Salzquellen und des Steinsalzes in Siebenbürgen. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 5: 39–56.
- CZEKELIUS D. (1855): Vereinsnachrichten für den Monat Juni 1855. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 6(6): 89–90.
- CZEKELIUS D. (1866a): Notizen über die Thermen von Oláh-Toplicza, Lunka Peszkár und Csik-Taplocza. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 17: 107–113.
- CZEKELIUS D. (1890): Das Koch'sche Heilverfahren I–II. – *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* 17(5183): 2, 17(5184): 1–2.
- CZEKELIUS D. (1892): Verzeichnis der bisher in der Umgebung von Hermannstadt gefangenen Macrolepidopteren. Ein Beitrag zur Lepidopterenfauna Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 42: 37–53.
- CZEKELIUS D. (1897): Beiträge zur Lepidopteren- und Odonaten-Fauna Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1896] 46: 82–88.
- CZEKELIUS D. (1898): Kritisches Verzeichnis der Schmetterlinge Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1897] 47: 1–78 + 1 térkép.
- CZEKELIUS D. (1899a): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens II. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1898] 48: 151–153.
- CZEKELIUS D. (1899b): Adatok Erdély rovarfaunájához. – *Rovartani Lapok* 6(6): 111–113.
- CZEKELIUS D. (1900a): A lepkék ellensége. – *Rovartani Lapok* 7(4): 87.
- CZEKELIUS D. (1900b): Statistische Daten über Diphtherie. Todesfälle in Hermannstadt vor und nach Einführung des Diphtherie-Heilserums. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1899] 49: 1–6.
- CZEKELIUS D. (1901): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens III. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1900] 50: 80–88.
- CZEKELIUS D. (1905): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens IV. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1903] 53: 81–83.
- CZEKELIUS D. (1906): Adalék Erdély lepkefaunájához. – *Rovartani Lapok* 12(4): 84–86.
- CZEKELIUS D. (1909): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens V. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1908] 58: 153–164.
- CZEKELIUS D. (1912): Neuer Standort von *Pinus cembra*. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* 62(1): 33.
- CZEKELIUS D. (1914): Beitrag zur Statistik der Geburten und der Kindersterblichkeit in Hermannstadt in den Jahren 1892–1911. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt. Festschrift anlässlich der vom 30. August bis 2. September 1914 in Hermannstadt stattfindenden XXXVII. Wanderversammlung*

- ungarischer Aerzte und Naturforscher. Herausgegeben von der „Medizinischen Sektion“ des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt **65**(FS): 17–24.
- CZEKELIUS D. (1918): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens VI. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1917] **67** (1–6): 1–56.
- CZEKELIUS D. (1922): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens VII. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1920–1921] **70–71**: 71–77.
- CZEKELIUS D. (1924): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens VIII. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1922–1924] **72–74**: 1–10.
- CZEKELIUS D. (1929): Über das Vorkommen und die Verbreitung von Parnassius Apollo in Siebenbürgen. – In: CSIKI E. (szerk.): *Xe Congres International de Zoologie. Tenu à Budapest du 4 au 10 septembre 1927. Deuxième partie*. Budapest, Imprimerie Stephaneum S. A., pp. 1461–1463.
- CZEKELIUS D. (1935a): Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens IX. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1933–1934] **83–84**(1): 59–69.
- CZEKELIUS D. (1935b): Nachtrag zur Odonaten-Fauna Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1933–1934] **83–84**(1): 70–71.
- CZEKELIUS D. (1937): Bericht über die Schmetterlingssammlungen unseres Vereines. Anschließend wissenschaftliche Betrachtungen über die Herkunft unserer siebenbürgischen Schmetterlingsfauna. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1935–1936] **85–86**(2): 12–21.
- CSATÓ J. (1877): Még pár szó a Plectrophanes (Emberiza) nivalisról. – *Erdélyi Múzeum* **4**(5): 77–78.
- CSEREY A. (1901): *Bogárhatározó. Stampfel-féle Tudományos zseb-könyvtár, 96–98. kötet*. – Pozsony–Budapest, Stampfel Károly, 220 pp.
- CSIKI E. (1901a): Coleoptera nova ex Hungaria. – *Természetráji Füzetek* **24**(3–4): 486–490.
- CSIKI E. (1901b): A magyar birodalom Anophthalmusai. – *Állattani Közlemények* **1**(2): 43–58, **1**(3): 91–104.
- CSIKI E. (1901c): Czekelius, D. D.: Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens III. (Verh. u. Mitth. d. siebenbürg. Verein f. Naturwiss. Hermannstadt. L. Jhrg. 1900. p. 80–88). – *Rovartani Lapok* **8**(8): 174.
- CSIKI E. (1902): A Magyar Birodalom Anophthalmusai I–II. – *Állattani Közlemények* **1**(2): 43–58, **1**(3): 91–101.
- CSIKI E. (1909): G.V. de Lapouge: Tableaux de détermination des formes du genre Carabus. (L'Échange XXIV, 1908, p. 18–21, 29–31, 37–38, 52–53, 83–85.). – *Rovartani Lapok* **16**(1): 14.
- CSIKI E. (1910): Dr. D. Czekelius: Beiträge zur Schmetterlingsfauna Siebenbürgens. V. (Verhandl. u. Mitteil. des siebenbürg. Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt. LVIII. 1908. [1909], p. 153–164). – *Rovartani Lapok* **17**(5–8): 124.
- D. [DEGEN Á.] (1912): Dr. D. Czekelius: Neuer Standort von Pinus Cembra L. Verh. und Mitteil. des siebenb. Ver. für Naturw. LXII. 1912. Heft 1. p. 33. – *Magyar Botanikai Lapok* **11**(11–12): 348.
- D. Cz. [CZEKELIUS D.] (1895a): Ein reif ausgetragener Dicephalus. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **44**: 101–102.
- D. Cz. [CZEKELIUS D.] (1895b): Neue siebenbürgische Schmetterlinge. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **44**: 102.
- DANFORD C.G. (1894): Jegyzetek a mogyorószajkóról. (Notes on Nucifraga caryocatactes.) – *Aquila* **1**(3–4): 155–156.
- DANFORD CH. & BROWN J.J.A.H. (1875): The birds of Transylvania I–III. – *The Ibis* **5**(18): 188–189, **5**(19): 291–312, **5**(20): 412–434.
- DINCĂ V., CUVELIER S. & MØLGAARD M.S. (2011a): Distribution and conservation status of *Pseudophilotes bavus* (Lepidoptera: Lycaenidae) in Dobrogea (south-eastern Romania). – *Phegea* **39**(2): 59–67.

- DINCĂ V., ZAKHAROV E.V., HEBERT P.D.N. & VILA R. (2011b): Complete DNA barcode reference library for a country's butterfly fauna reveals high performance for temperate Europe. (Annex 2 – Neighbourjoining tree of 1387 barcoded specimens of Romanian butterflies). – *Proceedings of the Royal Society B* **278**(1704): 347–355.
- DIÓSZEGHY L. (1912): Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Beiträge zur Lepidopterenfauna Ungarns.) – *Rovartani Lapok* **19**(6–8): 114–116 (128).
- DIÓSZEGHY L. (1913): Adatok a *Lycaena bavius* Ev. életmódjához. (Beiträge zur Biologie von *Lycaena Bavius* Ev.) – *Rovartani Lapok* **20**(7–8): 105–109 (135).
- DIÓSZEGHY L. (1915): Lepkészetű jegyzetek. (Lepidopterologische Notizen.) – *Rovartani Lapok* **22**(4–10): 70–72 (139).
- DIÓSZEGHY L. (1930): Die Lepidopterenfauna des Retezat-Gebirges I. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1929–1930] **79–80**(1): 188–289.
- DIÓSZEGHY L. (1935a): Die Lepidopterenfauna des Retezat-Gebirges. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1933–1934] **83–84**(1): 107–126.
- DIÓSZEGHY L. (1935b): Einige neue Varietäten und Aberrationen von Schmetterlingen und eine neue Noctuide aus Umgebung von Ineu (Borosjenő), Jud. Arad, Rumänien. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1933–1934] **83–84**(1): 127–132.
- DOROGI I. (1884): Titkári jelentés. – *Emlékkönyv a Délmagyarországi Természettudományi Társulat tíz éves fennállásának ünnepélye alkalmából. Együtt a „Természettudományi Füzetek” VIII. kötetének I. füzeté. Természettudományi Füzetek. A Délmagyarországi Természettudományi Társulat Közlönye* **8**(1): 3–33.
- DUDICH E. (1928): A magyar állatvilág kutatásának megszervezése. – *Állattani Közlemények* **25**(1–2): 1–15.
- E. G. (1875): Ismertetés: The Birds of Transylvania. By Charles G. Danford, F. Z. S., and J. John A. Harvie Brown. Part. I. II. – *Erdélyi Múzeum* **2**(9): 151–152.
- FERENCZ I.V. (2017): *Muzeul din Deva. Arc peste timp.* – Cluj-Napoca, Editura Mega, 166 pp.
- FERMOR P.L. (2002): *Erdők s vizek között. Esztergomtól Brassóig gyalogszerrel 1934-ben.* – Budapest, Európa Könyvkiadó, 323 pp.
- FRANZENAU J. (1856): Beitrag zur Lepidopterenfauna Siebenbürgens. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **7**(2): 20–24.
- FRIVALDSZKY I. (1865): *Jellemző adatok Magyarország faunájához. A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, XI, 4.* – Pest, Eggenberger Ferdinánd, 274 pp. + 13 tábla.
- FRIVALDSZKY J. (1877): *Anophthalmus merklíi.* – *Természettudományi Füzetek* **1**(4): 246.
- FRIVALDSZKY J. (1878a): Synopsis specierum subgeneris *Anophthalmus*, hucusque in Hungaria detectatum. (Az *Anophthalmus* al-nem Magyarországon eddig fölfedezett fajainak átnézete.) – *Természettudományi Füzetek* **2**(1): 12–13 (13–14).
- FRIVALDSZKY J. (1878b): A »Természettudományi Füzetek« negyedik füzetében leírt *Anophthalmus merklíi* új fajnak magyar szövege. – *Természettudományi Füzetek* **2**(1): 14.
- GAÁL ST. (1928): Der erste mitteldiluviale Menschenknochen aus Siebenbürgen. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4**(XXV–XXVI): 61–112.
- GAÁL I. (1931): A neandervölgyi ősember első erdélyi csontmaradványa. – *Természettudományi Közlöny* **63**, *Pótfüzetek* **181**: 23–31, **182–183**: 61–71.
- GAÁL I. (1933): Mallász József 1875–1933. – *Páosztörtézet* **19**(10): 194.
- GAÁL I. (1934): A neandervölgyi ősember (*Homo primigenius*) újabb csontmaradványai Magyarországon földjén. – *Természettudományi Közlöny* **66**, *Pótfüzetek* **194–195**: 87–89.
- GAÁL I. (1939): Hozzászólás. „Új cseppkőbarlangot fedeztek föl a Bükkben”. – *Turisták Lapja* **51**(7): 352.
- GAÁL ST. (1941): Das Klima des ungarischen Moustérien im Spiegel seiner Fauna. (Közép-Európa moustérii éghajlata állatvilága tükrében.) – *Annales historico-naturales Musei nationalis*

- hungarici* 34(Pars mineralogica, geologica et palaeontologica): 31–53 (53–55).
- GUSENLEITER F.J. (1999): Wildbienen Forschung in Österreich. – *Katalog Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum Innsbruck (2. überarbeitete Auflage des Ausstellungskataloges am Oberösterreichisches Landesmuseum NF 10.)* 10: 103–153.
- GYÖRFFY J. (1922): Péterfi Márton. 1875.II.1.–1922.I.30. – *Botanikai Közlemények* 20(4–6): 117–128.
- HARVEY M., WHITE L. & FROST W. (2014): *Wine and Identity: Branding, Heritage, Terroir.* – Abingdon, Routledge, 256 pp.
- HOITSY P. (é. n.) [1923]: *Régi magyar alakok. A leűnt nemzedék férfiai.* – Budapest, Légrády Testvérek, 133 pp.
- HORSTMANN K. (1974): Typenrevision der von E. Zilahi-Kiss beschriebenen Hemitelinen mit Bemerkungen zu den Gattungen Hemiteles Grav. (s. str.), Gnotus Foerst. und Xiphulcus Townes (Hymenoptera, Ichneumonidae). – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* 66: 339–346.
- JEANNEL R. & MALLÁSZ J. (1929): Un nouveau *Duvalius* de L'Olténie. – *Buletinul Societății de Științe din Cluj* [1928–1929] 4(2): 116–117.
- JUTZELER D., RÁKOSY L. & BROS E. (1997): Observation et élevage de *Pseudophilotes bavius* (Eversmann, 1832) des environs de Cluj; distribution de cette espèce en Roumanie. Une nouvelle plante nouricière de *Colias alfacariensis* (Ribbe, 1905). – *Bulletin de la Société Entomologique de Mulhouse* 1997(Avril – Juin): 23–30.
- KENDERESSY D. (1879a): *Anophthalmus budae.* – *Természetráji Füzetek* 3(1): 6–7.
- KENDERESSY D. (1879b): Verbesserte Cyankaliumflaschen. – *Entomologische Nachrichten* 5(4): 51–53.
- Kocs I. (1984): Catalogul familiei Curculionidae (Coleoptera) din colecția Muzeului Județean Covasna din Sfintu Gheorghe. (A sepsiszentgyörgyi Kovászna Megyei Múzeum ormánosbogárgyűjteményének katalógusa.) – *Aluta* 16: 97–117.
- Kocs I. (2002): Zoológus munkatársak levelezése a Székely Nemzeti Múzeummal, 1928–1933. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára 2. – *Acta Siculica* 2000: 87–125.
- Kocs I. (2008): Diószeghy László és a Székely Nemzeti Múzeum, 1934–1943. – *Acta Siculica* 2008: 65–86.
- Kocs I. (2009): Köntzei Gerő levelezése és kapcsolódó levelezés a Székely Nemzeti Múzeummal, 1933–1980. – *Acta Siculica* 2009: 145–181.
- KOLEV Z. (2017): *Rubrapterus bavius* (Eversmann, 1832), a butterfly genus and species new to Bulgaria (Insecta, Lepidoptera, Lycaenidae). – *ZooNotes* 114: 1–4.
- KOVÁCS É. (2015): Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban. – *Korall* 59: 82–107.
- KÖNCZEI Cs. (2014): Rendszeren belül, rendszeren kívül, rendszertelenül... Tucatnyi bekezdés egy 1980-as évekbeli gyerektől. – *Korunk* 25(1): 85–89.
- KÖNCZEI Cs. (2019): „Rakja a sapkájába, erre a célra megfelel az is...” Hétköznapi „magyar irredentizmus” a két világháború közötti Erdélyben. – In: JAKAB A.Zs. & PETI L. (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére.* Kolozsvár, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület–Krizsa János Néprajzi Társaság, pp. 455–467.
- KÖNIG F. (1988): Date morfologice, biologice și ecologice referitoare la *Philotes bavius hungarica* Diószeghy, 1913 (Lepidoptera, Lycaenidae). – *Lucrările celei de-a IV-a Conferințe Naționale de Entomologie, Cluj-Napoca, 29–31 mai 1986*, pp. 175–182.
- KÖNIG F. (1992): Morphologische, biologische und ökologische Daten über *Philotes bavius hungarica* Diószeghy 1913. Lepidoptera. Lycaenidae I–II. – *Entomologische Zeitschrift mit Insektenboerse* 102(9): 168–172, 102(10): 188–191.
- KÖNTZEI G. (1917): Lepkészetű gyűjtési viszonyok a Retyezát-hegységben. (Lepidopterologische Sammelverhältnisse im Retyezát-Gebirge.) – *Rovartani Lapok* 24(1–2): 8–13 (30).
- KRISTÓF GY. (1942): Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig. – *Erdélyi Múzeum* 47 (Új folyam 13)(1): 104–131.

- KUHN L. (1877): Titkári jelentés. – *Természettudományi évkönyv. A délmagyarországi természet-tudományi társulat közlönye (1875–1876)* **2**: 56–62.
- LAPOUGE G.V. de (1908): Tableaux de détermination des formes du genre *Carabus*. – *L'Échange* **24**: 18–21, 29–31, 37–38, 52–53, 83–85.
- LEPȘI I. (1926): Protozoare din Șoimoștau. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* **2(XXIV)**(1–2): 32–49.
- M. A. (1932): Dr. med. Z. Kiss Endre. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt [1931–1932]* **81–82**(2): 1–4.
- MADERSPACH V. (1936): *Páreng – Retyezát. Vadászataim a Déli Kárpátokban*. – Budapest, Dr. Vajna György és Társa kiadása, 199 pp.
- MADERSPACH V. (1937): Afrika New Yorkban. – *Magyarország* **18**(48): 27.
- MAICAN S. & SERAFIM R. (2016): The catalogue of Donaciinae and Criocerinae species (Coleoptera: Chrysomelidae) from the new leaf beetle collection from “Grigore Antipa” National Museum of Natural History (Bucharest) (Part I). – *Travaux du Muséum National d’Histoire Naturelle „Grigore Antipa”* **59**(2): 179–194.
- MALLÁSZ J. (1898a): Déva bogárvilága. – *Értesítő az Erdélyi Muzeum-Egylet Orvos-Természettudományi Szakosztályából II. Természettudományi Szak* **20**(2–3): 69–94.
- MALLÁSZ J. (1898b): Erdély faunájára új bogarak. – *Rovartani Lapok* **5**(2): 43.
- MALLÁSZ J. (1899): A *Coccinella* némely sajátosságáról. – *Rovartani Lapok* **6**(6): 113–116.
- MALLÁSZ J. (1900a): A *Loxocarabus* Reitt. alneméről. – *Természettudományi Közöly* **32**, Pótfüzetek **5**: 229–237.
- MALLÁSZ J. (1900b): Erdély bogárfaunájáról. – *Rovartani Lapok* **7**(1): 12–14.
- MALLÁSZ J. (1901): *Studien über ungarische Caraben I. Über Carabus obsoletus und dessen Verwandte*. – Budapest, Druck von Géza Wesselényi, 24 pp.
- MALLÁSZ J. (1902a): A *Deilephila nerii*-ről. VI.: Megjegyzések egy megfigyeléshez. – *Rovartani Lapok* **9**(3): 51–52.
- MALLÁSZ J. (1902b): Egy katalógusról. – *Rovartani Lapok* **9**(5): 99–103.
- MALLÁSZ J. (1903): Adatok a *Detonata* faunájához. – *Rovartani Lapok* **10**(4): 79–85.
- MALLÁSZ J. (1904): Hunyadvármegye álskorpiói. – *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat tizenegyedik (1903–04) Évkönyve* **14**: 117–120.
- MALLÁSZ J. (1905): Egy érdekes pókról. – *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XV-ik (1904–1905) Évkönyve* **15**: 169–175.
- MALLÁSZ J. (1910a): *Erdély szomorú ügye. Nyílt levél dr. Babes Emilhez*. – Déva, Laufer Vilmos, 38 pp.
- MALLÁSZ J. (1910b): *A román kérdésről*. – Déva, Laufer Vilmos, 11 pp.
- MALLÁSZ J. (1914): Memorandum. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének, Budapest. – *A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat huszonkettedik (1912–1913) Évkönyve* **22**: 87–96.
- MALLÁSZ J. (1916): Egy erdélyi új vak bogárról. (Ein neuer Blindkäfer aus Siebenbürgen.) – *Rovartani Lapok* **23**(5–8): 119–120 (124).
- MALLÁSZ J. (1917–1918): Gyűjtőúti tervezgetések I–II. (Projektire Sammelreisen (I–II.)) – *Rovartani Lapok* **24**(5–6): 80–84 (95), **25**(5–8): 113–117 (136).
- MALLÁSZ J. (1918): Új hangyavendég bogár. – *Rovartani Lapok* **25**(9–12): 140–142.
- MALLÁSZ J. (1925): Ein verkannter *Anophthalmus*. – *Buletinul Societății de Stiințe de Cluj* [1924–1925] **2**(2): 13–16.
- MALLÁSZ J. (1926): Reamintiri asupra bryologului Martin Péterfi. (Erinnerungen an den Bryologen Martin Péterfi.) – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* **2(XXIV)**(1–2): 3–24.
- MALLÁSZ J. (1928a): Regele Ferdinand I. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4(XXV–XXVI)**: 5–6.
- MALLÁSZ J. (1928b): Ion C. Brătianu. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4(XXV–XXVI)**: 7–9.
- MALLÁSZ J. (1928c): Amintiri asupra Regelui Ferdinand I. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4(XXV–XXVI)**: 50–60.
- MALLÁSZ J. (1928d): Raport preliminar despre noile coleoptere troglodite din județul Hunedoara. (Vorbericht über neue Höhlenkäfer aus dem Komitate Hunedoara, Siebenburgen.) – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4(XXV–XXVI)**: 124–135.

- MALLÁSZ J. (1928e): Despre Procerus gigas. (Über Procerus gigas.) – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4**(XXV–XXVI): 136–140 (141–145).
- MALLÁSZ J. (1928f): Vorläufige Bemerkungen über Mitteilungen des Herrn Dr. C. Petri. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4**(XXV–XXVI): 146–149.
- MALLÁSZ J. (1928g): Activitatea muzeului județean în cursul anului 1927. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4**(XXV–XXVI): 150–157.
- MALLÁSZ J. (1929): Zur Frage der Entstehung der siebenbürgischen Chrysocaraben. – *Xe Congrès International de Zoologie tenu à Budapest du 4 au 10 septembre 1927. Deuxième partie*. Budapest, Imprimerie Stephaneum S. A., pp. 1011–1017.
- MALLÁSZ J. (1930): Neue Höhlenkäfer aus dem Komitate Hunedoara (Siebenbürgen, Rumänien). – In: BORZA A. & POP E. (szerk.): *Intâiul Congres Național al Naturaliștilor din România, 1928 [Premier Congrès National des Naturalistes de Roumanie, 1928]*. Cluj, Societatea de Științe, pp. 305–326.
- MALLÁSZ J. (1933): A solutréen első biztos megálapítása Erdélyben. (Vorläufiges Bericht über das Solitréen der Nándor (Nadru) Höhle in Siebenbürgen. Mit 2 Bilder.) – *Dolgozatok a Magyar Királyi Ferencz József Tudományegyetem Archeológiai Intézetéből* **9**: 3–11 (12–15).
- MCGHIE H.A. (2017): *Henry Dresser and Victorian ornithology. Birds, books and business*. – Manchester, Manchester University Press, 368 pp.
- MÉHELY L. (1900): *Magyarország denevéreinek monográfiája. (Monographia Chiropterorum Hungariae.)* – Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 372 pp. + 22 tábla.
- MERKL E. (1903): Buda Ádám magán-múzeuma. – *A Természet* **6**(20): 8–9.
- MIHALIK J. (1915): Intézményeink és a háború. – In: MIHALIK J. (szerk.): *Muzeumi és Könyvtári Értesítő a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Orsz. Tanácsának Hivatalos Közlönye* **9**(1–2): 3–26.
- MIHALIK J. (1916): Erdélyi múzeumaink és az oláhbetörés. – In: MIHALIK J. (szerk.): *Muzeumi és Könyvtári Értesítő a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének és Orsz. Tanácsának Hivatalos Közlönye* **10**(1–2): 180–193.
- MÓCZÁR L. (1960): Über einige Ichneumoniden-Typen des Ungarischen Naturwissenschaftlichen Museums (Hymenoptera). – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* **60**: 183–190.
- MOCSÁRY S. (1882b): *A magyar fauna fémdarásai. A Magyar Tudományos Akadémia által a Vitézféle jutalommal (1882) kitüntetett pályamű. A M. T. Akadémia III. Osztályának külön kiadványa 1882, III. (Chrysididae Faunae Hungaricae.)* – Budapest, a M. Tud. Akadémia Könyvkiadóhivatala, 94 pp. + 2 tábla.
- MOISE C. (2011a): Lepidoptera (Insecta: Lepidoptera) in the collection of Daniel Czekelius from Natural History Museum of Sibiu, collected from „Dumbrava sibiului” forest, Romania. – *Analele Universității din Oradea, Fascicula Biologie* **18**(2): 104–110.
- MOISE C. (2011b): Study on the Macrolepidoptera collected from the Dumbrava Sibiului Forest existing within the collection of Dr. Viktor Weindel. – *Oltenia. Studii și comunicări. Științele Naturii* **27**(2): 96–104.
- MOLNÁR I. (1894): A szentpétervári nemzetközi gyümölcs- és borkiállítás. – *Gyümölcskertész* **4**(22): 227–232.
- O’SULLIVAN M. (2018): *Patrick Leight Fermor: Noble encounters between Budapest and Transylvania*. – Budapest – New York, Central European University Press, 310 pp.
- PAPP J. (2017): Erdély (Románia) gyilkosfűrészfaunájának alapvetése (Hymenoptera, Braconidae) I. Blacinae, Doryctinae, Ichneutinae, Meteorinae, Neoneurinae, Opiinae, Rogadinae. (Date privind cunoașterea Braconidelor din Transilvania (Hymenoptera, Braconidae) I. Blacinae, Doryctinae, Ichneutinae, Meteorinae, Neoneurinae, Opiinae, Rogadinae.) – *Acta Siculica* **2015–2017**: 59–78.
- PASCU M. & SCHNEIDER E. (1998): Colecții entomologice ale Muzeului de Științe Naturale din Sibiu. – *Studii și Comunicări. Științe naturale* **27**: 201–218.
- PATKÓ F. (2003): Egy bogarászból lett rovarász Nagy-Magyarországon. – *Rovarász Híradó* **32**: 8–9.
- PÉTERFI M. & MALLÁSZ J. (1905): Előleges jelentés a Páring-havasra tett kirándulásokról. – *A Hu-*

- nyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat XV-ik (1904–1905) Évkönyve **15**: 176–179.
- PICIORUȘI V. (1979): Contribuții la cunoașterea activității muzeului din Deva în perioada interbelică. (Contribution á la connaissance de l'activité du Musée de Deva durant la période d'entre-deux-guerres.) – *Sargenția. Acta Musei Devensis* **14**: 527–540.
- PLATTNER H. (1984): Sächsische Naturforschung in Siebenbürgen XIX. Dr. Daniel Czekelius, Oberphysikus und Schmetterlingsforscher. – *Siebenbürgische Zeitung* 1984. április 30., p. 11.
- PONGRÁCZ S. (1928): Fossilien Insekten aus Siebenbürgen. – *Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara* [1927–1928] **3–4(XXV–XXVI)**: 113–123.
- POPESCU C. (2002): Un secol și jumătate de preparare, conservare și restaurare la Muzeul de Istorie Naturală din Sibiu. (A century and a half of preservation, conservation and restoration in the Natural History Museum from Sibiu.) – *Sargetia. Acta Musei Devensis* [2001–2002] **30**: 923–928 (929).
- PRIPON L.R. (2015): The ornithological collection of Natural History Museum from Sibiu (A historical review.). – *Brukenenthal. Acta Musei* **10(3)**: 419–436.
- PULSZKY F. (1871a): Nemzeti Múzeum lajstroma. – *Budapesti Közlöny* **5(234)**: 5173.
- PULSZKY F. (1871b): Nemzeti Múzeum lajstroma. – *Budapesti Közlöny* **5(263)**: 5771.
- PULSZKY F. (1893): A Magyar Nemzeti Múzeum 1893. évi július havi kimutatása. – *Budapesti Közlöny* **27(196)**: 2.
- RÁKOSY L. & WEIDLICH M. (2017): Rubrapterus bavius from north-eastern Bulgaria and new data on its conservation status in Romania. – *Entomologica romanica* **21**: 15–22.
- RÁKOSY L. (2000): Der Apollofalter (Parnassius apollo Linnaeus, 1758) in Siebenbürgen. – *Entomologica Romanica* **5**: 5–10.
- REBEL H. (1937): Ein Festgruß an Dr. Daniel Czekelius zur Vollendung seines achtzigsten Lebensjahr. – *Verhandlungen und Mittheilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1935–1936] **85–86(1)** (Melléklet): 1.
- RITTICH V. & RITTICH E. (1941): *European grape growing in cooler districts where winter protection is necessary.* – Minneapolis, Burgess Publishing Co., 186 pp.
- ROMAN A. (1939): Revision einiger Arten der Coll. Kiss im ungarischen Nationalmuseum. – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* **32**: 101–105.
- RUDOLF (1889): *Notes on sport and ornithology by his imperial and royal highness the late crown prince Rudolf of Austria. Translated, with the author's permission by C. G. Danford.* – London, Gurney and Jackson, 648 pp.
- S – I – (1910): A nemzetiségi kérdéstről. – *Uj Idők* **16(44)**: 415–416.
- SCHENK J. (1916): Régi híres erdélyi madárgyűjtemények. – *Aquila* **23**: 163–195.
- SCHENK J. (1919): Buda Elek gyűjteményének megmaradt darabjai a nagyenyedi Bethlenkollégiumban. (Die Reste der Alexius Buda'schen Sammlung im Bethlen Kollegium zu Nagyvárad.) – *Aquila* **26**: 105 (127–128).
- SCHENK J. (1929): Danford György Károly. – *Aquila* [1927–1928] **34–35**: 494.
- SCHMIDT A. (1930): Eine neue europäische Psodos-Art im Vergleich zur coracina-Gruppe und Ps. alpinata Scop. – *Internationale Entomologische Zeitschrift* **24(3)**: 25–32.
- SCHMIEDEKNECHT O. (1907): *Die Hymenopteren Mitteleuropas nach ihren Gattungen und zum grossen Teil auch nach ihren Arten analytisch bearbeitet.* – Jena, Gustav Fischer, 804 pp.
- SCHNEIDER E. (1984): Die Großschmetterlinge der Sammlung dr. V. Weindel. Ein Beitrag zur Faunistik der Lepidopteren Siebenbürgens und angrenzender Gebiete. – *Studii și Comunicări Științele Naturii Muzeul Brukenenthal* **26**: 289–316.
- SCHNEIDER E. (1996): Zur Schmetterlingsforschung in Hermannstadt in den Jahren 1945 bis 1985. – *Stapfia* **45**: 357–379.
- STANCĂ-MOISE C. (2017): Study on the Macrolepidoptera collected from Păltiniș (Sibiu county), existing within the collection of dr. Viktor Weindel. – *Oltenia. Studii și comunicări. Științele Naturii* **33(2)**: 97–101.
- STERBETZ I. (1957): A lunda és a pehelyréce magyarországi bizonyító példányai. – *Aquila* **63–64**: 265–266.

- SZALAY B. (1935): A kőszálikecske (Ibex). Retyezáti ibexek. – *A Természet* **31**(5): 125–127.
- SZÉL GY. & ZIERIS V. (2008): Carabidae. – In: MERKL O. (összeáll.): Data to the knowledge on the beetle fauna of Maramureş, Romania (Coleoptera). *Studia Universitatis „Vasile Goldiş”, Seria Ştiinţele Vieţii* **18**(Suppl.), pp. 244–254.
- SZÉL GY., TAKÁCS A., LIE P. & RETEZÁR I. (2007): Subspecies of *Carabus* (*Morphocarabus*) *hampei* Küster, 1846 in the Carpathian Basin (Coleoptera: Carabidae). – *Folia entomologica hungarica* **68**: 71–80.
- SZENT-IVÁNYI J. (1938): Dr. Czekelius Dániel. – *Folia entomologica hungarica* **4**(1–2): 55–58.
- TAKÁCS A. (é. n.): Zilahi Kiss Endre entomológusról. – <https://honlap.parokia.hu/lap/dalbimboegyeselet/cikk/mutat/zilahi-kiss-endre> (Hozzáférés: 2019. december 19.)
- TAKÁCS A. (1987): *Carabus hampei* Küster, var. *zilahiensis* Csiki, endemism în Judeţul Sălaj. (*Carabus hampei* Küster, var. *Zilahiensis* Csiki eine Eigentümlichkeit in Sălaj Bezirk.) – *Acta Musei Porolissensis* **11**: 455–457.
- TÉGLÁS G. (1881): A hátszegvidéki vadászatok krónikájából. – *Erdészeti Lapok* **20**(10): 810–821.
- TÉGLÁS G. (1896): *A dévai m. kir. áll. főreáliskola XXV-ik évi értesítője az 1895–96. tanévről.* – Déva, Hirsch Adolf Könyvnyomdája, 88 pp.
- TELEKI E. (1935–1936): Über ein neues Vorkommen von *Procerus Gigas* Creutz. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* **85–86**(1): 115–116.
- TÖRÖK S.-C. & CUZEPAN G. (2013): Endemic Macrolepidoptera subspecies in the Natural History Museum collections from Sibiu (Romania). – *Travaux du Muséum National s’Histoire Naturelle „Grigore Antipa”* **56**(1): 65–80.
- VIG K. (2019): *A rovartani kutatások története Magyarországon.* – Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum – MTA Vas Megyei Tudományos Testülete, 723 pp.
- VINCZE G. (2006): *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921).* – Szeged, JATEPress, 279 pp.
- WAGNER J. (1933): XI. Congresso Internazionale di Zoologia: Atti. (Archivio Zoologico Italiano, XVI., Padova, Tipografia del Seminario 1932, p. 1–150, + p. 1–1508, I–XXXVIII tábla.) – *Állattani Közlemények* **30**(1–2): 99–100.
- WEINDEL V. (1937): Dr. Daniel Czekelius, der Arzt und Naturforscher. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1935–1936] **85–86**(2): 1–11.
- WEINDEL V. (1939): Worte am Grabe von Stadtphysikus a. D. Dr. Daniel Czekelius. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften zu Hermannstadt* [1937–1938] **87–88**(2): 2–5.
- Z. Kiss E. (1898): Az *Aporia crataegi* hernyója... – *Rovartani Lapok* **5**(4): 84.
- ZILAHY KISS E. (1904): Adatok Szilágy megye Hymenoptera faunájához I–II. (Beitrag zur Hymenopterenfauna des Komitates Szilágy I–II.) – *Rovartani Lapok* **11**(3): 47–50 (6), **11**(4): 77–79 (8).
- ZILAHY KISS E. (1905a): Adatok Szilágy megye bogár-faunájához I–VII. (Beiträge zur Käferfauna des Komitates Szilágy I–VII.) – *Rovartani Lapok* **12**(1): 16–18 (2), **12**(2): 29–32 (3), **12**(3): 53–56 (5), **12**(4): 78–80 (8), **12**(5–6): 96–100 (9), **12**(7): 135–138 (13), **12**(8): 172–175 (20).
- ZILAHY KISS E. (1905b): Az Argynnis Laodice Pall. hazánkban. (Argynnis Laodice Pall. in Ungarn.) – *Rovartani Lapok* **12**(4): 83–85 (8).
- ZILAHY KISS E. (1906): Szilágy megye rovarfaunájáról. (Új adatok az V. régióra.) – In: PROCHNOV J., BÍRÓ L. & CSIKI E. (szerk.): *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1905. augusztus 27–30-ig Szegeden tartott XXXIII. vándorgyűlésének történeti vázlatja és munkálatai.* Budapest, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, pp. 277–279.
- ZILAHY KISS E. (1907): A méhekről. (Über die Bienen.) – *Rovartani Lapok* **14**(1–2): 23–31 (1).
- ZILAHY KISS E. (1909): A dongókról. (Über die Hummeln.) – *Rovartani Lapok* **16**(7–8): 109–111 (127).
- ZILAHY KISS E. (1915): Újabb adatok Magyarország Hymenoptera-faunájához I–II. (Neuere Daten zur Hymenopterenfauna von Ungarn I–II.) – *Rovartani Lapok* **22**(1–3): 19–33 (61), **22**(4–10): 76–86 (139).

- ZILAHY-KISS E. (1918): Az *Eucera clypeata* Er. életéből. (Aus dem Leben der *Eucera clypeata* Er.) – *Rovartani Lapok* **25**(1–4): 36–37 (71).
- ZILAHY-KISS E. (1927): Über einige neue Arten und Varietäten heimischer Hymenopteren. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt* [1926–1927] **77**(1): 12–20.
- ZILAHY-KISS E. (1924): Beitrag zur Kenntnis der ungarischen und siebenbürgischen Ichneumoniden- (Schlupfwespen-) Fauna. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt* [1922–1924] **72–74**(1): 32–146.
- ZILAHY-KISS E. (1926a): Zweiter Beitrag zur Kenntnis der ungarischen und siebenbürgischen Ichneumoniden- (Schlupfwespen-) Fauna. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt* [1925–1926] **75–76**(1): 74–120.
- ZILAHY-KISS E. (1926b): Ichneumonidák a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből. (Ichneumoniden aus der Sammlung des Ungarischen National-Museums.) – *Annales historico-naturales Musei nationalis hungarici* **24**: 237–286.
- ZILAHY-KISS E. (1930): Dritter Beitrag zur Kenntnis der ungarischen und siebenbürgischen Ichneumoniden- (Schlupfwespen-) Fauna. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt* [1929–1930] **79–80**(1): 89–144.
- ZILAHY-KISS E. (1932): Vierter Beitrag der ungarischen und siebenbürgischen Ichneumoniden- (Schlupfwespen-) Fauna. – *Verhandlungen und Mitteilungen des siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt* [1931–1932] **81–82**(1): 43–65.

régészet

ARCHEOLOGY

A Gáta–Wieselburg-kultúra két sírja a Kozár-Borzó patak partjáról (Szombathely–Zanat, Vas megye)

Kolonits László

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Ungarn
kolonits.laszlo@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Szombathely–Zanat északkeleti részén, a Trátai-dűlőben, a Kozár-Borzó patak keleti partján, 2008 őszén Árpád-kori objektumok között két bronzkori csontvázás temetkezést tártunk fel. Mindkét sír kis mélységben, a humuszrétegben került elő a mezőgazdasági művelés által bolygatott állapotban. A 48/48. számú sírban egy 30–35 éves nő nyugat–keleti tájolású csontváza feküdt jobb oldalán zsugorítva. A kerámiatöredékek mellett a sírból előkerült két bronz spirálgyöngy és egy karika is. A 49/171. számú sírban, bal oldalán zsugorítva fekvő 30–40 éves férfi tájolása déli–északi volt. Az antropológus a koponyáján egy kis, be nem gyógyult, lyukasztott sérülést figyelt meg, mely a halál oka lehetett. A váz hasi része előtt egy bikónikus korsó feküdt. Néhány bronzkori cserép mellett a sírból egy bronzkarika töredéke is előkerült.

KULCSSZAVAK: régészet, őskor, bronzkor, Gáta–Wieselburg-kultúra, temetkezés

Zusammenfassung

Zwei Gräber der Wieselburger Kultur vom Ufer des Kozár-Borzó-Baches (Szombathely–Zanat, Komitat Eisenburg, Westungarn). *Nordöstlich von Szombathely–Zanat haben wir in der Flur Trátai am östlichen Ufer des Kozár-Borzó-Baches im Herbst 2008 zwischen arpadenzeitlichen Siedlungsobjekten zwei bronzzeitliche Skelettenbestattungen entdeckt. Beide Gräber wurden in geringer Tiefe in der Humusschicht, gestört durch den Ackerbau, gefunden. Im Grab 48/48 lag das W–O orientierte Skelett einer 30–35-jährigen Frau in Hockerlage auf der rechten Seite. Neben vielen bronzzeitlichen Keramikscherben haben wir im Grab zwei bronzene Spirälrollchen sowie das Bruchstück eines Ringes aus Bronze gefunden. Die Orientierung des im Grab 49/171 begrabenen 30–40-jährigen Mannes in Hockerlage auf der linken Seite war S–N. Der Anthropologe konnte am Schädel eine kleine gelochte, unverheilte Verletzung beobachten, die die Todesursache sein könnte. Im Grab haben wir vor dem Bauch des Skeletts einen bikonischen Krug gefunden. Neben einigen bronzzeitlichen Scherben lag im Grab noch das Bruchstück eines Ringes aus Bronze.*

STICHWÖRTER: Archäologie, Urgeschichte, Bronzezeit, Wieselburger-Kultur, Bestattung

Írásomat az 50 éves Farkas Csilla tiszteletére ajánlom

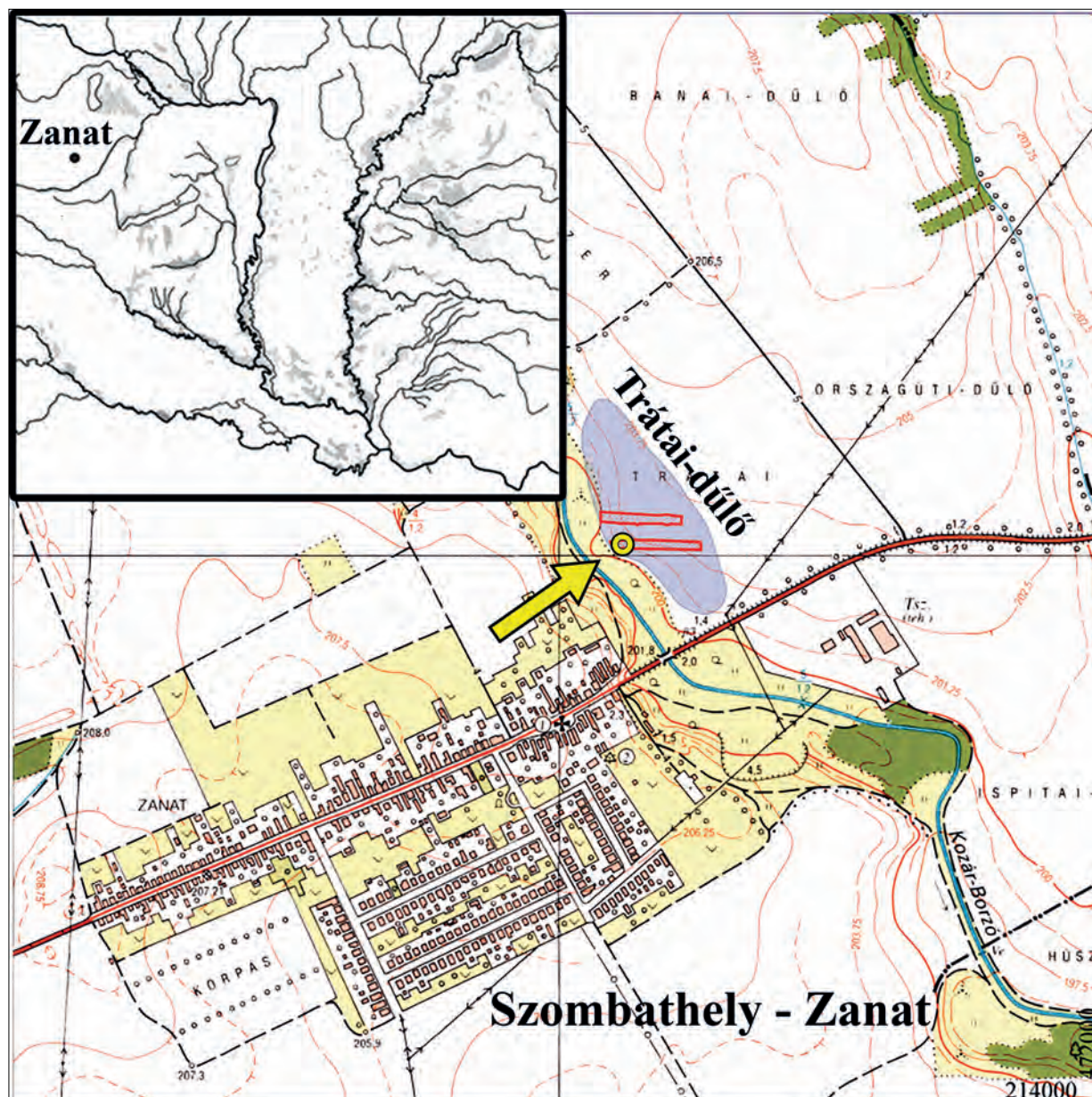
Bevezetés

Az M86-os gyorsforgalmi út nyomvonalának kialakításához kötődő földmunkák számos régészeti lelőhelyet érintettek. Az esedékessé vált megelőző feltárásokat a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat munkatársai végezték el.

A munkálatok részeként a Szombathely–Zanatól északkeletre fekvő Trátai-dűlőben (67809) 2008. szeptember 8 és november 4. között folytattunk ásátásokat Skriba Péter irányításával.¹

A Vas megye nyugati felében, a megyeszékhely keleti részén fekvő Zanat közigazgatásilag 1969 óta Szombathely része (SKRIBA 2012), de területi-

¹ Ez úton köszönöm meg a régészeti feldolgozás lehetőségét Skriba Péternek, a kézirat elkészítéséhez nyújtott segítséget pedig Nagy Marcellának, Nyerges Éva Ágnesnek és Rákos Eszternek.

1. ábra. Szombathely–Zanat, Trátai-dűlő lelőhely elhelyezkedése

Figure 1. Die Lage des Fundortes von Szombathely–Zanat, Flur Trátai

leg elkülönül attól. A településrész a megyeszékhellyel egyetemben földrajzilag a Nyugat-magyarországi-peremvidék nagytájon és a Sopron-Vasi-síkság középtájon belül a 420 km²-es Gyöngös-sík kistáj területén helyezkedik el. Az alföldies jellegű, egyhangú, még mikroformákban is nagyon szegényes vidék átlagos tengerszint feletti magasság 207 méter. A jórészt tökéletes síkságnak minősülő területet jégkori vályog, agyagos vályog és löszös üledék borítja. A lelőhely keleti oldalán dél felé futó Kozár-Borzó patak hossza 24

km, vízgyűjtő területe 110 km², vízhozama 23 m³/s (DÖVÉNYI 2010: 377–379).

Dolgozatunk témáját a déli szelvényünk nyugati végében, a Kozár-Borzó patak keleti teraszán (1. ábra), Árpád-kori jelenségekkel övezve (SKRIBA 2009a, 2009b, 2010, 2012, 2016; KREITER *et al.* 2017) előkerült két bronzkori sír képezi, melyek kis mélységben, a humusz aljában, a mezőgazdasági művelés hatásait elszenvedve, szinte folt nélkül jelentkeztek. A leletgyűjtést az elsődleges terpen történt keltezés alapján a késő rézkorra da-

tálták, így az időközben megjelent antropológiai feldolgozás is a Baden-kultúra sírjaiként közölte őket (TÓTH 2011).

A kezdeti kutatások

A magyar kutatás által Gáta–Wieselburg-kultúrának nevezett bronzkori kultúrkör első lelőhelyeinek feltárása Moson vármegyéhez kötődik. Haidehofban, Moson–Jessehofban és Gátán a 19. század végén Sőtér Ágost végzett kutatásokat (SÓTÉR 1892, 1898, 1899). A korai ásatásokon előkerült leletek alapján Miske Kálmán körvonalazta az általa Gátai (aunjetitzi) típusnak nevezett kultúrkört (MISKE 1917: 264). Oswald Menghin 1921-es összefoglaló munkájában az ausztriai leletek kapcsán Moson vármegye német neve után Wieselburg-, illetve Moson-kultúráról írt, melynek vezértípusaként a tölcséres nyakú, homokóra alakú fülekkel ellátott korsót nevezte meg (MENGHIN 1921: 18). A szlovák kutatás Moson-kultúra néven 1933-ban foglalta össze a hasonló leletekkel jellemezhető temetkezések anyagait (EISNER 1933: 56). Patay Pál 1938-as, a magyarországi kora bronzkorról szóló munkájában az Oka-Sarród-csoport körvonalazása mellett 20 gátai lelőhelyet sorolt fel, melyek elhelyezkedése alapján a kultúra határát a Répce mentén húzta meg (PATAY 1938).

1942–43-ban Bottyán Árpád és Nemeskéri János 21 sírt tárt fel az akkor még Magyarországhoz tartozó Oroszváron (Rusovce, Szlovákia). A párizsi békeszerződés keretében a pozsonyi hídfő részeként Csehszlovákiához csatolt településen a későbbiekben sem állt meg a kutatás, így 2009-ig bezárólag összesen 36 gátai sír került elő a lelőhelyről, 1999–2015 között pedig feltárták a kultúra két egymástól 2 km-re lévő településének részletét. A területről előkerült gátai kerámia- és bronzdepó is (KŐSZEGI 1958; PICHLEROVÁ 1980; BAZOVSKÝ & ŠEFČÁKOVÁ 1999: 53; BARTÍK *et al.* 2016: 45). A lelőhely legkorábbi ásatásaiból származó leletek nagy része a második világháborúban elpusztult. Bóna István a temető megmenekült 4. sírjában talált viseletnek külön tanulmányt szentelt (BÓNA 1960). Anton Točík 1958-ban körvonalazta kéziratban maradt dolgozatá-

ban egy úgynevezett Aunjetitz–Wieselburg-csoport létét a Pozsonytól északkeletre található területeken, mely egyfajta kevert leletanyagú kultúrkörként jellemezhető (LEEB 1987: 234; NEUGEBAUER 1994: 57).

A század második felének kutatásai

Győr-Moson-Sopron megyében az 1950–60-as években több kisebb leletmentés keretében számos gátai sírt tártak fel. Petóháza–Ikvamente lelőhelyen 1954-ben a patak mosott ki három temetkezést, melyeket Nováki Gyula dokumentált (NOVÁKI 1956: 96; MELIS 2020: 79). Szakony–Kavicsbánya területén 1959–60 között Nováki Gyula, 1961-ben Dienes István összesen 10 gátai sír leletmentését végezte el. Ilon Gábor 1996-ban a Csepreg története című kötetben közölt válogatást a sírokból (ILON 1996; MELIS 2019a: 143, 145). Iván–Szerdata-dűlőben Nováki Gyula négy gátai sírt tárt fel 1960-ban (MELIS 2019a: 145). Pusztasomorja–Tímárdombon (ma Jánossomorja), az Új Élet TSz homokbányájában 1965-ben Pusztai Rezső két bolygatott sír maradványát tudta dokumentálni. A két sír egyike a leletek alapján egy fémművesé lehetett (SZATHMÁRI 1988: 68; MELIS 2019b: 231–232). Hegyeshalom–Újlakótelepen, Pusztai Rezső ásatásának eredményeként 1965-ben vált ismertté egy gátai temető. Az ezt követő években több feltárás zajlott a területen, melynek keretében összesen 59 sír került elő (SZATHMÁRI 1988: 68; MELIS 2020: 78). K. Zoffmann Zsuzsanna az ásatás anyagából 43 emberi maradvány antropológiai feldolgozását végezte el (K. ZOFFMANN 1999).

A Gáta–Wieselburg-kultúra kutatása Vas megyében is fellendült a 20. század közepét követő évtizedekben. Az 1950-es években a sárvári kőrház területén bolygattak meg egy gátai sírt, de Nováki Gyula 1957-es helyszínén végzett ásatása eredmény nélkül zárult (KÁROLYI 1975: 187). Pecölön, a Rózsa major közelében fekvő kavicsbánya területén Buócz Terézia ásatásán került elő három gátai temetkezés (BUÓCZ 1960; KÁROLYI 1975: 187). 1962-ben szintén Buócz Terézia ásatásán négy gátai sírt találtak Simaság–Kavicsbánya

lelőhelyen (KÁROLYI 1975: 186–187). Hegyfalú–Te-
henészet lelőhelyről az első gátai leletek 1962-ben
kerületek elő. Később, 1972-ben Károlyi Mária ve-
zetett itt ásatást, amelynek keretében egy gátai
anyagot is rejtő bronzkori településrészlet látott
napvilágot (KÁROLYI 1975: 187; 1983). 1980-ban
Buócz Teréziának a szombathelyi Járdányi Paulovics
István Romkert területén végzett feltárásain
került elő egy őskori ház maradványa, melyben
gátai cserepek is megbújtak (KÁROLYI 2004: 179,
135–136. kép).

Az 1970-es években két összefoglaló igényű
mű is megjelent. A Közép-Duna-vidék kora
bronzkoráról szóló 1973-as tanulmányában Ecker-
hart Schubert külön fejezetet szentelt a Wiesel-
burg-kultúrának, melyben nagyrészt a sírokból
előkerült fémtárgyakkal foglalkozott (SCHUBERT
1973: 36–42). Bóna 1975-ös, a magyarországi kö-
zépső bronzkort taglaló monográfiájában nagyon
frappáns összefoglalását adta az általa Gáta-cso-
portnak nevezett kultúrköréről a korban rendelkezésre álló ismeretanyagának. A szerző a kötet-
ben írt arról, hogy a kultúra I. rövidebb fázisát egy
II. hosszabb fázis váltotta, de a rendszert a műben
nem fejtette ki (BÓNA 1975: 231–249).

Az ausztriai kutatásról dióhéjban

Az ausztriai kutatás kulcslelőhelye Hainburg-
Teichtal. A kultúra legnagyobb temetője, a Porta
Hungarica területén, tehát stratégiai helyen ta-
lálható. 1926–2008 között számos ásatás és lelet-
mentés keretében több mint 320 sírt tártak fel itt,
melyek két sírcsoportba rendeződtek: a nagyobb
I. és a kisebb II. temetőbe. A sírkertek teljeskörű
feldolgozása a mai napig várat magára (LEEB 1987:
231–232; KRENN-LEEB 2011: 12–13, 24; DUBEROW
et al. 2009: 336–337). Fontos lelőhely Manners-
dorf am Leithagebirge is, ahol Gustav Meltzer
1977–1984 között 98 sírt tárt fel a kultúra telepü-
lésnyomai mellett (LEEB 1987: 232; DUBEROW
et al. 2009: 337). A Jois (Nyulas) melletti halomsírok
kutatása 1930-ban kezdődött. A temetkezések kö-
zött előkerült néhány sírt a Gáta–Wieselburg-
kultúra tipikus leleteivel lehetett keltezni. Oggau
(Oka) többperiódusú bronzkori temetőjében

1931–1974 között 32 sír került elő, melyek között
gátai temetkezések is voltak (HICKE 1987). Az
egyik legújabbban feltárt jelentős gátai temető We-
iden am See (Védény) mellett került elő, ahol 226
sírt tártak fel (ASPÖCK 2015).

A kultúráról összegyűjtött ismereteket az első
gátai lelőhely feltárásának 100. évfordulója alkal-
mából Alexandra Krenn-Leeb foglalta össze. Ki-
dolgozott egy tipológiai rendszert is a kultúra le-
leteire, illetve összeállította az addig ismertté vált
lelőhelyek kataszterét (LEEB 1987). Több mint 20
évvel később ismét rendszerbe foglalta a kultúr-
ával kapcsolatban összegyűlt ismereteinket, fő-
ként az ausztriai kutatásokra koncentrálna
(KRENN-LEEB 2011).

A gátai települések Ausztria területén egyálta-
lán nem olyan ritkák, mint ahogyan azt hangsú-
lyozni szokás. A velük kapcsolatos információhi-
ány inkább a kutatás hozzáállásának köszönhető.
Leeb már 1987-es dolgozatában több gátai telep-
pet sorolt fel, például: Fischamend, Großhöf-
lein/Föllik (Nagyhöflány), Leithaprodersdorf (Laj-
tapordány), Mannersdorf an der Leitha, Parndorf
(Pándorfalu), Schwechat, Sommerein (Lajtasom-
orja) (LEEB 1987: 236–237). A kultúra egyik név-
adó lelőhelyén a trianoni diktátum óta Burgen-
landban fekvő Gattendorfbán (1899-ig Gata, ma-
gyarul Lajtakáta) 2008-ban feltártak egy Gáta-
kultúrák alapárkos házat (KRENN-LEEB 2011: 16).

A 21. századi nyugat-dunántúli feltárások

Vas megyében évtizedek óta először kerültek nap-
világra újabb gátai típusú leletek a 2000-es évek-
ben. 2002-ben Pap Ildikó Katalin és Kiss Péter
Sárvár melletti ásatásain meglelt bronzkori telep-
ülésen gátai kerámiatöredékek (3 darab) is nap-
világot láttak (BÉKEI 2008: 9, 2011: 104). Zsennye-
Középdűlő, Kavicsbánya lelőhelyen, mely jelenleg
a kultúra legdélibb ismert lelőhelye, 2002–2003-
ban Ilon Gábor vezetésével tártak fel 24 gátai sírt.
A lelőhely anyagát természettudományos mód-
szerek bevetésével teljeskörűen feldolgozták
(ILON & TÓTH 2004; NAGY 2013). Szeleste–Te-
mető melletti-dűlőben 2008-ban Nyerges Éva
Ágnes ásatásán került elő egy gazdag, magányos

gátai sír (NYERGES 2009a, 2009b, 2010; NAGY & FIGLER 2009). Ezzel szinte párhuzamosan látott napvilágot Szombathely–Zanat, Trátai-dűlőben az a két temetkezés is, melyek jelen dolgozat tárgyát képezik (SKRIBA 2009a, 2009b, 2010; TÓTH 2011). 2010-ben pedig Nagy Marcella Ikervár–Pinkóci-dűlőtől É-ra nevű lelőhelyen folytatott feltárásán kerültek elő gátai leletek, melyek talán edénydepó(k) részei lehettek.²

A megye területének lelőhelyeit 1975-ben megjelent munkájában Károlyi Mária gyűjtötte össze

először. A dolgozat hét lelőhelyet és néhány szórvány leletet mutat be (KÁROLYI 1975: 186–187). Nagy Marcella eredetileg egyetemi szakdolgozatként elkészített, 2013-ban publikált írásában már szám szerint 16 lelőhelyet sorolt fel, de a Sárváron két különböző helyen előkerült gátai leletek egy szám alatt szerepelnek az adatbázisban. (NAGY 2013: 79–80) Az ismert lelőhelyek száma az utóbbi években sem növekedett nagyságrendileg a megye területén, ma 19 lelőhelyről tudunk beszámolni (1. táblázat).

	Károlyi 1975	Nagy 2013	Leelőhely	Azo- nosító szám	Feltáró/ előkerülés éve	Leelőhely típus	Publikáció
1		1	Bük			település szórvány	PATAY 1938: 82; ILON 1996: 30; NAGY 2013: 79
2		2	Gór			szórvány	NAGY 2013: 79
3	4	3	Hegyfalva – Tehenészet	42979	1962; Károlyi M. 1972.	település	KÁROLYI 1975: 187, 1983, 2004: 147-148; NAGY 2013: 79
4			Ikervár – Pinkóci-dűlőtől É-ra	77109	Nagy M. 2010.	edény- depó?	Nagy M. szóbeli közlése nyomán
5		4	Jákfa			temető	KÁROLYI 2004: 146; NAGY 2013: 79
6		5	Ölbő		1970-es évek	szórvány	NAGY 2013: 79
7	6	6	Pecöl – Rózsa major köze- lében fekvő kavicsbánya	43646	Bócz T. 1959.	temető	BUÓCZ 1960; KÁROLYI 1975: 187, 2004: 146; NAGY 2013: 79
8	7	7	Rábakovácsi / Meggyes- kovácsi (Rába partjáról)			szórvány sír	KÁROLYI 1975: 187, 193, V. tábla 13, 2004: 146; NAGY 2013: 79
9	5	8	Sárvár – Kórház	43026	1950-es évek	sír	KÁROLYI 1975: 187; NAGY 2013: 79
10		8	Sárvár – Szaput és Móka-dűlő	34889, 34894	Kiss P., Pap I. K. 2002.	település	BÉKEI 2008, 2011; NAGY 2013: 79-80
11	3	9	Simaság – Kavicsbánya	43147	Boócz T. 1962.	temető	KÁROLYI 1975: 186-187, 193, V. tábla 3-4, 2004: 221, 187. kép; NAGY 2013: 80
12		10	Szeleste – Temető mellett-dűlő	42750	Nyerges É. Á. 2008.	sír	NYERGES 2009a, 2009b; NAGY & FIGLER 2009; NYERGES 2010; NAGY 2013: 80
13	2	11	Szombathely (belváros) – Járdányi Paulovics István Romkert	22816	1940-es évek; Buócz T. 1980.	település	KÁROLYI 1975: 186, 2004: 179, 135-136. kép; NAGY 2013: 80
14			Szombathely – Zanat – Trátai-dűlő	67809	Skriba P. 2008.	temető	SKRIBA 2009a, 2009b, 2010; TÓTH 2011
15	1	12	Velem – Szent Vid	38732		szórvány	PATAY 1943: 270; KÁROLYI 1975: 186, 193, V. tábla 10, 2004: 221, 186. kép; NAGY 2013: 80
16		13	Vép – Mejc földek	43104	Sosztarits O. 2007.	szórvány	NAGY 2013: 80
17		14	Zsennye – Középdűlő, Kavicsbánya	30015	Ilon G. 2003- 2004.	temető	ILON & TÓTH 2004; NAGY 2013
18		15	Ismeretlen lelőhely			szórvány	PATAY 1943: 270; NAGY 2013: 80
19		16	Ismeretlen lelőhely			szórvány	KÁROLYI 1975: 187, 193, V. tábla 11-12; NAGY 2013: 80

1. táblázat. Gáta–Wieselburg-kultúra lelőhelyei Vas megyében

Tabelle 1. Fundorte der Wieselburger-Kultur im Komitat Eisenburg (Vas), Westungarn

² Nagy Marcella szíves szóbeli közlése nyomán.

A 21. század Győr-Moson-Sopron megyében is újabb lelőhelyek feltárását hozta magával egy több évtizedes, a kultúra kutatásában eseménytelennek tekinthető időszakot követően. 2004–2005 között Gömöri János csapata tárta fel Nagycenk–Laposrét gátai temetőjét. A 27 sírból előkerült 29 egyén földi maradványának alapos elemzése 2018-ban látott napvilágot (GÖMÖRI *et al.* 2018: 5). Az antropológiai feldolgozást egy évtizeddel korábban K. Zoffmann Zsuzsanna végezte el (K. ZOFFMANN 2008). 2009–2011 között Győr–Ménfőcsanak, Széles-földek lelőhelyen került elő egy hat sírből álló kora/középső bronzkori sírcsoport. A leletanyag Únětice, Magyarád és Gáta–Wieselburg kapcsolatokra utal, de a sírok leginkább az utóbbi kultúrához köthetők (MELIS 2015: 339, 349; TÓTH *et al.* 741–742).

A legújabb kutatások

A legújabb kutatások jórészt Melis Eszter nevéhez fűződnek, aki az utóbbi években szisztematikusan látott hozzá az Északnyugat-Dunántúl korabeli leleteinek feldolgozásához. A kora bronzkor végi, középső bronzkor eleji, többek között gátai sírok másodlagos sírrítusairól, a sírok felnyitására szóló tanulmányát 2017-ben publikálta (MELIS 2017a). Ugyanebben az évben jelent meg egy három évvel korábbi előadása, mely a korai és középső bronzkor kutatásának kérdéseit foglalja össze az Északnyugat-Dunántúl vonatkozásában (MELIS 2017b). Két évvel később jelent meg egy 2017-ben megtartott prezentációja, melyben Pusztasomorja–Tímárdomb lelőhely apropóján foglalta össze a kora és középső bronzkori fémmű-

2. ábra. A 48/48. sír (Fénykép: Skriba Péter)

Figure 2. Grab 48/48 (Photo: Péter Skriba)

ves sírokat a Kárpát-medence területén (MELIS 2019b). Ugyancsak 2019-ben jelent meg egy összefoglaló tanulmánya a kultúra többes és több fázisú temetkezéséről a szakonyi és iváni sírleletek kapcsán (MELIS 2019a). Az idei évben látott napvilágot egy 2015-ös előadása, melyben tíz temető 162 sírjának elemzése révén vizsgálta a nemi identitás megjelenését a kor temetkezéseiben (MELIS 2020).

A Gáta–Wieselburg-kultúra általános jellemzői

A Gáta–Wieselburg-kultúra az egykoron Közép-Európában élt nagy bronzkori kultúrkomplexumok határán helyezkedik el. Elterjedési területe kiterjed Alsó-Ausztria délkeleti részére, Burgenlandra, Délnyugat-Szlovákiára, és a Dunántúl északnyugati részére, azaz Vas és Győr-Moson-Sopron megyékre. Keleti határa a Rába, északi határát Pozsony környéke kivételével a Duna alkotja (KRENN-LEEB 2011: 11). Bóna monográfiájában a gáta leletek déli határát a Kőszegi-hegység és a Répce vonalában húzta meg. Károlyi a korabeli terepbejárások, leletmentések eredményei alapján a Rábáig terjesztette ki a kultúra déli határát (KÁROLYI 1975: 185), így a legújabb kutatások is a Perint, de inkább a Rába völgyében húzzák meg a kultúra déli határvonalát. A legdélibb ismert lelőhely a Vas megyei Zsenyén került elő (KISS 2012: 324).

A kultúra emlékanyagát nagyrészt temetkezések és edénydepóleletek alapján ismerjük. Településeikről kevés információval rendelkezünk (KRENN-LEEB 2011: 11). Magyarországról többnyire kisebb sírszámú temetőket ismerünk, míg Ausztriában több száz síros temetők is előkerültek. Magyarország területéről összesen nagyjából 220, míg Ausztriából körülbelül 1000 gáta sírről tud a kutatás jelen pillanatban (GÖMÖRI *et al.* 2018: 5, 8; MELIS 2020: 78).

A kultúra kezdetét a korai, klasszikus Aunjetitz-kultúra idejére, Kr.e. 2100/2000-re tesszük (DUBEROW *et al.* 2009: 336). A magyarországi bronzkori kronológiában a kora és középső bronzkor határán, kora bronzkor 3. fázisától a középső bronzkor 2. fázisáig, nagyjából a Kr.e. 2100/2000–1600/1500 kö-

zötti időszakban számolhatunk a kultúrkör létezésével. A Reinecke kronológiában ez a ReB A1b–2b időszakokat takarja (MELIS 2020: 75; KISS 2012: 324).

A Szombathely–Zanat, Trátai-dűlőben feltárt temetkezések

A 48/48. számú sír

A 48. sír (2. ábra; 4. ábra jobb oldala) egy faszén-szemcséket, csontszilánkokat tartalmazó, kevésbé körülhatárolható foltként jelentkezett a humuszban, a mai felszíntől 30–35 cm mélységben. A 30–35 éves nő nyugat–keleti tájolással, zsugorított pózban, a jobb oldalára fektetve került elő. Kezeit a dél felé néző arca elé helyezték, térdeit közepesen, a medence vonaláig húzták fel. A sírban két bronz spirálgöngy kapott mellékletszámot, valamint egy kerámiatöredéket rögzítettek a váz jobb könyökénél (48/19. számú töredék). Az 1. mellékletként elcsomagolt spirálgöngy-töredékek a jobb felkar felső részénél, míg a 2. mellékletként elcsomagolt spirálgöngy töredékei a bal felkar alsó része alól kerültek elő. A váz környezetéből 17 darab bronzkori kerámiatöredék mellett egy bronzkarika töredéke és két darab Árpád-kori cseréptöredék került felszínre.

Leletek

1. melléklet: 15, illetve 17 mm hosszú, 1 mm vastag drótból készített, 3 mm átmérőjű bronz spirálgöngy-töredékek, melyek a jobb felkar felső részénél kerültek elő (Ltsz. 48.67809.48.20) (4. ábra 48/1).

2. melléklet: 8, illetve 18 mm hosszú, 1 mm vastag drótból készített, 3 mm átmérőjű bronz spirálgöngy-töredékek, melyek a bal felkar alsó része alatt kerültek elő (Ltsz. 48.67809.48.21) (4. ábra 48/2).

3. Kerek átmetszetű, kiszélesedő huzalból készült bronz karika töredéke. Hossza 15 mm, vastagsága 2–3 mm (Ltsz. 48.67809.48.22) (4. ábra 48/3).

4. Kézzel formált, homokkal és apró kavicsal soványított, szürkés árnyalatúra égett, kihajló pe-

remű, finom kerámiabögre perem-nyak-válltöredéke. Külső felülete simított, a perem széle lekerékített. A külső oldalon feltehetőleg egy egykor a peremhez illeszkedett fül helye látható. 35×38 mm, szá. 110 mm, falv. 5 mm (Ltsz. 48.67809.48.3.) (4. ábra 48/4).

5. Kézzel formált, homokkal és apró kavicsal soványított, kívül-belül vöröses szürke, simított felületű, magban szürkére égett, függőleges, egyenesen elvágott, szélesedő peremű, finom kerámiaedény, esetleg bögre peremtöredéke. Talán Leeb 1987/K1 típus. 23×41 mm, falv. 5 mm, szá. ~75 mm (Ltsz. 48.67809.48.4.) (4. ábra 48/5).

6. Kézzel formált, homokkal és apró kavicsal erősen soványított, terrakotta színűre égett durva kerámiabögre nyak-peremtöredéke. Pereme kihajló, a perem széle lekerekített. 24×29 mm, falv. 5 mm, szá. nem mérhető (Ltsz. 48.67809.48.5.) (4. ábra 48/6).

7. Kézzel formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül vörös-szürke foltosra, belül és magban vöröses szürkére égett durva kerámiaedény nyak-válltöredéke. Belső felülete simított. 30×40 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.48.6.).

8. Kézzel formált, homokkal és némi apró kavicsal soványított, kívül terrakotta színű, belül és magban közpszürkére égett finom kerámiaedény ívelt hastöredéke. 47×58 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.48.7.).

9. Kézzel formált, homokkal és némi apró kavicsal soványított, szürkére égett bikónikus hasú finom kerámiabögre két, össze nem illő hastöredéke. Külső felületük simított. Az ívelt hastörés felett, egymástól 2 mm-re, horizontálisan elhelyezett, vékonyan bekarcolt két vonalból álló motívum fut körbe. A nagyobbik töredék felső részén talán egy fül indítása látszik. Hicke 1987/TA 1, Leeb 1987/C1 típus. 35×38, illetve 20×36 mm, hasátm. 75 mm, falv. 5 mm (Ltsz. 48.67809.48.8 és 10.) (4. ábra 48/9).

10. Kézzel formált, homokkal és nagyobbacska kavicsokkal soványított, kívül szürkésvörösre, belül és magban szürkére égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. Belső felülete simított. 28×39 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.48.9.).

11. Kézzel formált, homokkal és némi apró kavicsal soványított, közpszükére égett, bikónikus

hasú finom kerámiabögre két, összeragasztott hasfenéktöredéke. Felületei simítottak, talpa kissé profilált. 40×57 mm, falv. 5 mm (Ltsz. 48.67809.48.11.) (4. ábra 48/11).

12. Kézzel formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül-belül szürkés vörös, magban szürkére égett finom kerámiaedény ívelt nyaktöredéke. Felületei simítottak. 41×56 mm, falv. 6 mm (Ltsz. 48.67809.48.12.).

13. Kézzel formált, homokkal és apró kavicsal erősen soványított, kívül vöröses árnyalatú, belül és magban szürke színű, durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. Belső felülete simított. 41×49 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.48.13.).

14. Kézzel formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül és magban szürke, belül szürkés sárga színű durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 31×60 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.48.14.).

15. Kézzel formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül és magban vörös-szürke foltos, belül vörösre égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 45×68 mm, falv. 6 mm (Ltsz. 48.67809.48.15.).

16. Kézzel formált, homokkal soványított, szürkére égett, finom kerámiabögre apró nyak-peremtöredéke. A nyak homorúan ívelt, a perem kihajló, széle elvékonyodó. 12×18 mm, szá. ~70 mm, falv. 4 mm (Ltsz. 48.67809.48.16.) (4. ábra 48/16).

17. Kézzel formált, homokkal és némi apró kavicsal soványított, kívül barnásszürkére, belül vörösbarnára, magban szürkére égett finom kerámiaedény oldaltöredéke. Külsején egy kis, vertikálisan elhelyezett homokóra alakú fül található. 44×49 mm, falv. 4 mm (Ltsz. 48.67809.48.17.) (4. ábra 48/17).

18. Kézzel formált, homokkal és kavicsal soványított, kívül szürkés vörös-szürke foltos, belül vörös, magban világosszürkére égett finom kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. Felületei simítottak. 23×36 mm, falv. 5 mm (Ltsz. 48.67809.48.18.).

19. Kézzel formált, homokkal és némi nagyobbacska kavicsal soványított, kívül vörös-szürke foltos, magban világosszürke, belül fekete színű durva kerámiaedény íves hastöredéke, talán a fenék indításával. Belső felülete simított. A rajzon és a fényképeken is szerepel, a váz jobb könyöké-

nél került elő. 25×42 mm, falv. 4 mm (Ltsz. 48.67809.48.19.).

A 49/171. számú sír

A 49. sír (3. ábra; 4. ábra bal oldala) a mellette található 48. objektum tisztítása során került elő, attól alig fél méterre. A sírfoltot nem lehetett megfigyelni a barnás fekete agyagos humuszban. A rossz megtartású csontok a mai felszín alatt 30–35 cm-rel jelentkeztek. A 30–40 év körüli férfit zsugorított pózban, nagyjából dél-északi tájossal, a bal oldalára fektetve temették el, de a felső teste háton fekszik. Feje erősen le volt hajtva, így arca észak felé nézett. A kezeket itt is az arc előtt nyugtatták, a térdeket közepesen, a medence vonaláig húzták fel, de itt az alsó lábszárakat szorosan a combok mellé rendezték. A sírban egy a jobb comb és a bal alkar között, a has előtt elhelyezett korsó (4. ábra 48/1), illetve a lábfejek tájékán egy bronzkarika töredéke (4. ábra 49/2) kapott mellékletszámot. A fentiek mellett 23 darab bronzkori, hat darab Árpád-kori cseréptöredék, és egy vastárgy került elő a sírből, illetve környezetéből. A későbbre datált leletek előfordulása a sírok környékén egyértelműen a mezőgazdasági művelés számlájára írható. A bal kulcsonton és az 1-es borda töredéken az antropológus bronz mellékletre utaló zöldes elszíneződést figyelt meg, de innen nem került elő bronz tárgy.

Leletek

1. melléklet: Kézzele formált, homokkal és kavicsal soványított, simított felületű, kívül vörösbarnára, belül és magban szürkére égett, bikónikus hasú, egy fülű, finom kerámiabögre alsó fele a fül indításával. Nyaka, pereme és a fül nagy része hiányzik. A test előtt, az alkar- és combcsontok között került elő. Hicke 1987/TA 3, Leeb 1987/B típus. A fül az illesztésnél 16×35 mm-es. Mérhető mag. 76 mm, fátm. 40 mm, hasátm. 85 mm, falv. 4 mm (Ltsz. 48.67809.171.1.) (4. ábra 49/1).

2. melléklet: Kerekded átmetszetű, kiszélesedő huzalból készített bronzkarika töredéke. A lábfejek környékén került elő. Az is elképzelhető, hogy

a 48-as sírhoz tartozhatott eredetileg. Hossza 10 mm, vastagsága 2–3 mm (Ltsz. 48.67809.171.2.) (4. ábra 49/2).

3. Kézzele formált, homokkal és durvább kavicsal erősen soványított, kívül vörösre, belül szürkére égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 47×63 mm, falv. 9 mm (Ltsz. 48.67809.171.5.).

4. Kézzele formált, homokkal és finomabb kavicsal soványított, kívül barnásszürkére, belül és magban szürkére égett finom kerámiaedény nyak-válltöredéke. 24×40 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.171.6.).

5. Kézzele formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül és belül sötétszürkére, magban vörösre égett durva kerámiaedény fenéktöredéke. 24×31 mm, falv. 9 mm (Ltsz. 48.67809.171.7.).

6. Kézzele formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, külső felületén szürkésbarnára, beljebb vörösre, magban feketére, belül szintén vörösre égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 31×33 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.171.8.).

7. Kézzele formált, homokkal és apró kavicsal soványított, kívül barnásra, belül és magban szürkére égett finom kerámiaedény has-fenéktöredéke. 39×45 mm, falv. 5 mm, fátm. 50 mm (Ltsz. 48.67809.171.9.) (4. ábra 49/7).

8. Kézzele formált, homokkal és némi kavicsal soványított, kívül-belül barnásszürkére, magban szürkére égett finom kerámiaedény négy, összeillő oldaltöredéke. 52×68 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.171.14.).

9. Kézzele formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül vörösre, belül szürkére égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. Belső felülete simított. Feltehetőleg egy edényhez tartozott a 48.67809.171.16. számú töredékkal. 35×72 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.171.15.).

10. Kézzele formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül vörösre, belül szürkére égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. Belső felülete simított. Feltehetőleg egy edényhez tartozott a 48.67809.171.15. számú töredékkal. 45×59 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.171.16.).

11. Kézzele formált, homokkal és kavicsal erősen soványított, kívül-belül közepeszürkére, magban világoszürkére égett durva kerámiaedény

3. ábra. A 49/171. sír (Fénykép: Skriba Péter)

Figure 3. Grab 49/171 (Photo: Péter Skriba)

jellegtelen oldaltöredéke. Belső felülete simított. 24×47 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.171.17.).

12. Kézzelel formált, homokkal és némi nagyobacska kavicssal soványított, kívül vörös-szürke foltos, belül és magban szürke színű durva kerámiaedény két, összeillő, jellegtelen oldaltöredéke. Belső felülete simított. 49×75 mm, falv. 10 mm (Ltsz. 48.67809.171.18 és 25.).

13. Kézzelel formált, homokkal és kavicssal soványított, kívül vörösbarna, belül szürkés sárga, magban szürkére égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 50×65 mm, falv. 9 mm (Ltsz. 48.67809.171.19.).

14. Kézzelel formált, homokkal és kavicssal erősen soványított, szürkére égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 33×34 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.171.20.).

15. Kézzelel formált, homokkal és némi apró kavicssal soványított, szürkére égett finom kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 32×41 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.171.21.).

16. Kézzelel formált, homokkal és kavicssal erősen soványított, szürkés árnyalatúra égett durva kerámiaedény oldaltöredéke. Külső felületén nagyon halványan seprűzésszerű felületkezelés nyoma látható. 47×72 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.171.22.).

17. Kézzelel formált, homokkal és némi apró kavicssal soványított, kívül szürkés bézs, belül és magban közpészsürke árnyalatú finom kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 21×31 mm, falv. 7 mm (Ltsz. 48.67809.171.23.).

18. Kézzelel formált, homokkal és apró kavicssal erősen soványított, kívül szürke, belül szürkés barna, magban vörösesre égett finom kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. Belső felülete simított. 32×53 mm, falv. 9 mm (Ltsz. 48.67809.171.24.).

19. Kézzelel formált, homokkal és kavicssal erősen soványított, kívül-belül szürke, magban vörösesre égett hordós testű, durva kerámiaátál perem-oldaltöredéke. Oldala ívelt, pereme lekerékített. 39×60 mm, falv. 7 mm, szá. nem mérhető. (Ltsz. 48.67809.171.26.) (4. ábra 49/19).

20. Kézzelel formált, homokkal és kavicssal erősen soványított, szürkés árnyalatúra égett durva kerámiaedény jellegtelen oldaltöredéke. 39×52 mm, falv. 8 mm (Ltsz. 48.67809.171.27.).

21. Kézzelel formált, homokkal és némi nagyon apró kavicssal soványított, kívül és belül közpészsürke, magban világosszürkére égett ívelt hastörésű bikónikus hasú finom kerámiaögre ívelt hastöredéke. 22×26 mm, hasátm. 80 mm, falv. 5 mm (Ltsz. 48.67809.171.28.).

Bronztárgyak

A gátai sírokban előkerülő bronztárgyak jellemzően inkább az egykori viselet részeként kerültek a sírokba, mint például a hajkarikák, kar- és nyakperek, tűk, spirálgöngyök. A bronzból készült mellékletek a magyarországi anyagban a leletek 32%-át alkotják. Ritkábban arany hajkarikák is előfordulnak, melyek törökkel, a peremes baltákkal, a nyak- és karperekkel együtt a hierarchia élén álló férfiak temetkezéseiből kerülnek elő (MELIS 2020: 78, 87).

A 48. objektumból származó bronz spirálgöngyök kapcsán megjegyzésre érdemes, hogy ez a lelettípus általában dentalium göngyök társaságában kerül elő. A legtöbb esetben nyakláncként funkcionálhattak, és a kultúra stabil viseleti elemei közé tartoztak. Kronológiai jelentőségük nincs, majd minden bronzmelléklettel ellátott sírban előfordulnak. Általánosan elterjedtek voltak a korai, de főleg a középső bronzkorban a Közép-Duna-vidéken és a környező területek majd minden régészeti kultúrájánál (HICKE 1987: 175, 195; LEEB 1987: 265; KRENN-LEEB 2011: 21; NAGY 2013: 103–104). Bóna István az oroszvári temető 4. számú női sírjának spirálgöngyeiből egy mellédszt rekonstruált (BÓNA 1960).

Mindkét zanati sírból előkerült egy-egy bronz karikatöredék, melyek szintén tipikus viseleti elemnek számítanak a Gáta–Wieselburg-kultúra területén. Általában a fül és halánték környékén kerülnek elő, valószínűsíthető fejdíszként, hajkarikaként való alkalmazásuk (HICKE 1987: 175; LEEB 1987: 265; KRENN-LEEB 2011: 21). A 48. objektumban nem ismerjük a töredék előkerülésének helyét, de feltételezhetjük, hogy eredetileg a fej környékén lehetett elhelyezve. A 49. objektumban viszont a váz lábfejenél volt a karika töredéke, mintegy 30 cm-re a 48. sír koponyájától,

így számolhatunk azzal, hogy a 49. objektum 2. mellékleteként számon tartott lelet eredetileg a 48. sír fejkének része lehetett, de a tafonómiai folyamatok során elmozdult eredeti helyzetéből.

Kerámialeletek

A sírmellékletek között nem meglepő módon a kerámiaedények dominálnak. A magyarországi anyag vizsgálata alapján a gátai sírokból előkerült mellékletek 62%-a ebből a lelettípusból kerül ki. A Gáta–Wieselburg-kultúra embere a sírokba általában 2–3 edényt helyezett, de ötnél több edény csak ritkán kerül elő egy temetkezésből. A gátai kerámiaművesség jellegzetességei közé soroljuk a homokóra alakú, illetve aszimmetrikus fülekkel ellátott edényeket, a kétfülű korsókat, a három/négyfülű tálakat, az egyfülű és kis bütyökkel ellátott fazekakat. A kerámiaedényeken a gyakran a fülekkel átellenes oldalon elhelyezett plasztikus díszítmények mellett a hason vagy kissé feljebb körbefutó bekarcolt díszítés is szokásosnak tekinthető (BÓNA 1975: 241; HICKE 1987: 169; MELIS 2020: 78, 87).

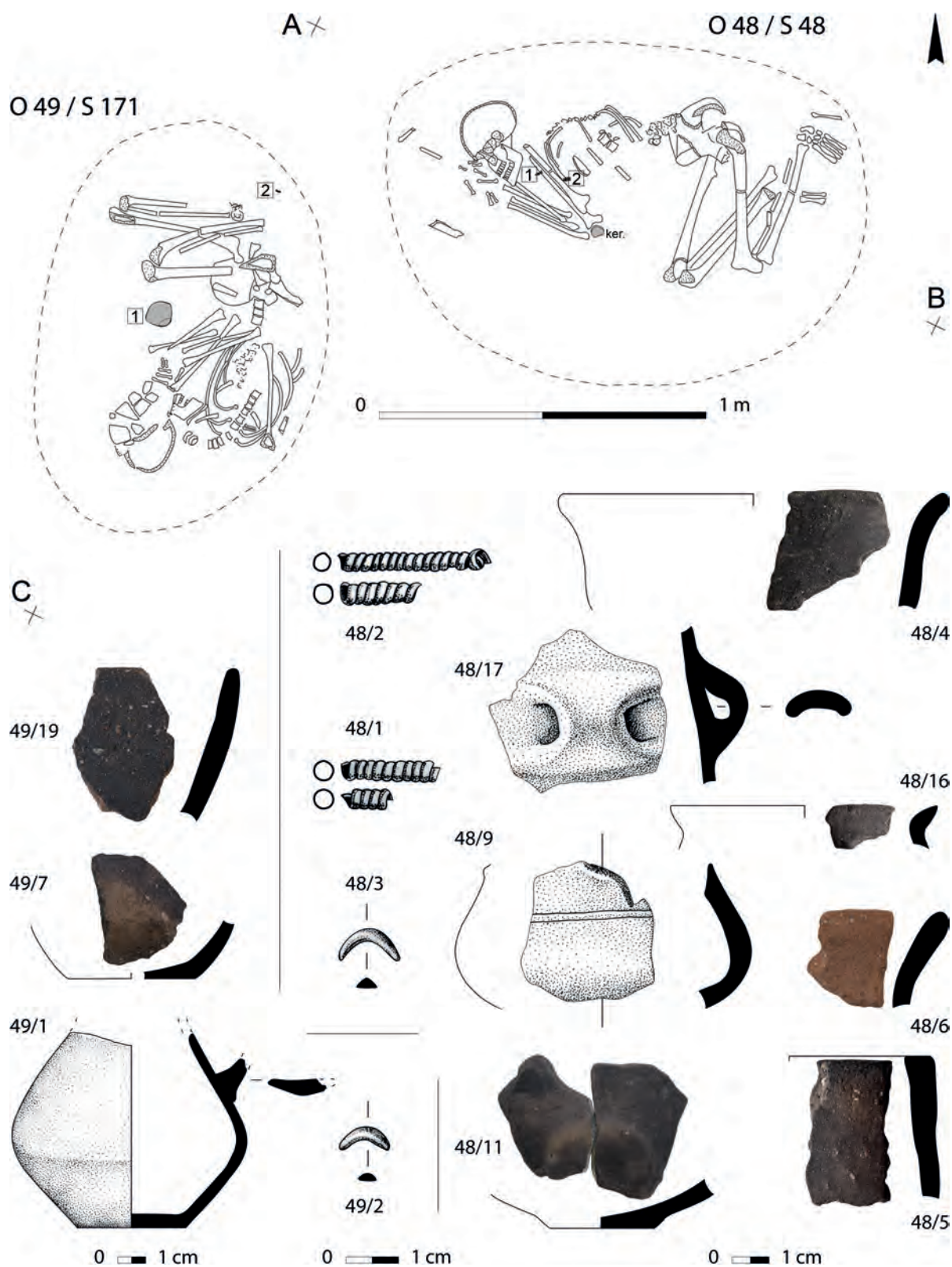
A 48. objektum díszített korsótöredékének (4. ábra 48/9) földrajzilag és formailag egyaránt az egyik legközelebbi párhuzama Sárvár 84-es elkerülő 4. lelőhelyén a 21. objektumból került elő (BÉKEI 2008: 23, 19. tábla 8). Az edény másik jó párhuzama ismert Oggau–Hauptstraße lelőhelyének 1. sírjából (HICKE 1987: 93, Taf. XXVIII/j). Egy teljes korsó került elő Hainburg–Teichtalból, igaz ennek a hasát hármasteg övezi (NEUGEBAUER 1994: Abb. 30/6). Ugyanitt egyéb edénytípusokon is feltűnt ez a fajta tripla vonalból álló díszítés (NEUGEBAUER 1994: Abb. 30/7–9; 1994b, Abb. 15). Szimpla bekarcolt vonallal díszített töredékek ismertek Zsennyéről az 1. és a 7. sírből (NAGY 2013: 81–82, Taf. 24/3, 5, Taf. 27/1–2), valamint számos sírből került elő bekarcolt díszítésű edény a nagycenti temetőből is (GÖMÖRI *et al.* 2018).

Hicke 1987-es művében TA 1 típusnak nevezte a formát (HICKE 1987: 102), míg Leeb 1987-es munkájában az egy kis füllel ellátott korsók C1 típusának felel meg (LEEB 1987: 238, Abb. 3 C1,

245). Formailag a 49. számú sírban található korsóhoz áll közelebb, de bekarcolt díszítést visel egy Szombathelyről előkerült szórvány edény, azonban itt az előzőektől eltérően helyezték el a karcolt díszítést (KÁROLYI 1975: V. tábla 14, 2004: 135. ábra 2), valamint Oroszváron a 4. sír korsója, melynek hastörésén egy vonal fut körbe. (KŐSZEGI 1958: 44, V. tábla 9).

A korsók a Gáta–Wieselburg-kultúra tipikus sírleleteinek, vezérleleteinek számítanak. Hasonló típusok a szomszédos kultúráknál is előfordulnak, de kisebb számban, főleg a korai Aunjetitz körben a RBzA1–2 időszakban (LEEB 1987: 242; NAGY 2013: 99). A zanati 49. objektumban előkerült korsó (4. ábra 49/1) Leeb rendszerében az egy nagyfüllel ellátott korsók 1. variánsába sorolható (LEEB 1987: 238, Abb. 3/B1-3, 242–243). Hasonló edényeket sorolt Hicke a TA 3 csoportba, mely nála a „tölcséres nyakú csésze homokóra alakú füllel” nevet viseli (HICKE 1987: 102). Az előzőekkel analógiát mutató korsók kerültek elő sok más lelőhely mellett Oggau–Seegasse 10. sírjából (HICKE 1987: 73, Taf. XVI/b), ugyanerről a lelőhelyről szórványként (HICKE 1987: 88, Taf. XXV/h), Oggau–Hauptstraße 3. sírjából (HICKE 1987: 94, XXIX/b), Bad Fischau–Hoffmannshöhle lelőhelyen, Weiden am See 1. sírjában, Mikulovban (LEEB 1987: 243), Hainburg–Teichtalban (KRENN-LEEB 2011: Abb. 19), Zsennyén a 3. sírből (NAGY 2013: 81, Taf. 25/1), és egy élesebb hastörésű változat a 23. sírből (NAGY 2013: 86, Taf. 35/4), valamint Oroszvár 7., 12. és 21. sírjából (KŐSZEGI 1958: 45, 47, V. tábla 1, 8, 12). Érdekes a 48. sírban talált függőleges peremű edény töredéke (4. ábra 48/5). Talán a Leeb tipológiájában a különleges formák közé sorolt, K1 típusú, Schwechatban előkerült darabhoz hasonló edényből származhatott. Sajnálatos módon a publikált rajz méretarány nélkül készült, így a méretek összehasonlítására nincs mód (LEEB 1987: 256, Abb. 4/K1).

A zanati sírokból szórványszerűen előkerült kerámia-töredékeknél néhány esetben, főleg a belső oldalon megfigyelhető volt simítás, a külső felületeken pedig helyenként halvány seprűzés nyomai mutatkoztak.

4. ábra. A Szombathely–Zanat, Trátai-dűlőben előkerült középső bronzkori sírok és mellékleteik (Rajz: Kolonits László, Mátyus Magdolna, Nyerges Éva Ágnes)

Figure 4. Die bronzezeitlichen Gräber und Beigaben von Szombathely–Zanat, Flur Trátai (Zeichnung: László Kolonits, Magdolna Mátyus, Éva Ágnes Nyerges)

A temetkezési rítus

A Gáta–Wieselburg-kultúrában jellemzőnek tekinthető az elhunyt magzatpózban történő elhelyezése: a lábakat a medence, vagy a mellkas elé felhúzva, a karokat hajlítva, a kezét az arc előtt, vagy alatta helyezték el (KRENN-LEEB 2011: 20; NAGY 2013: 90). A jellegzetesebb tájolás a délnyugat–északkeleti. A női síroknál, főként az ausztriai temetők esetében legjellemzőbb, hogy a testet jobb oldalára fektetik, így az arc kelet felé néz. A férfiak esetében a tájolás nem változik, de a testet bal oldalra fordítva temették el, így az arc nyugat felé fordul. Kisebb-nagyobb gyakorisággal azonban számos más tájolási mód is előfordul (NEUGEBAUER 1994: 60; KRENN-LEEB 2011: 20). A század első felében feltárt leletegyüttesek alapján Bóna István megállapította, hogy a gátai sírok tájolása dél–északi és nyugat–keleti között változik (BÓNA 1975: 237–238). A nemek szerinti elhelyezés alkalmazását nagyrészt az ausztriai temetőkre, főként Hainburg–Teichtal lelőhelyre alapozva írták le. A legújabb magyar kutatások alapján a magyarországi leletanyag viszonylatában ez így nem állja meg a helyét (MELIS 2019a: 152). A nagycenki temetőben például a férfiakat kizárólag a bal oldalukon helyezték el, a nőknél pedig általános a jobb oldalra fektetés. Hegyeshalomban a férfiak 75%-a, míg a nők 63%-a a jobb oldalon nyugodott. Összességében megfigyelhető volt a jobb oldali fektetés enyhe dominanciája, ez a férfiak 45%-ánál és a nők 72%-ánál volt megfigyelhető. A magyarországi anyagban a sírba helyezés módjában nem lehet megfigyelni a nemi identitás egyértelmű kifejeződésre jutását, a sírmellékletek viszont ilyen szempontól árulkodóak. Szigorú nemi elkülönülést nem, csak lazább mintázatot lehetett megfigyelni (MELIS 2020: 84–85, 89, 91). Zanaton viszont megfigyelhető volt az ausztriai lelőhelyek alapján megállapított nemspecifikus fektetési mód.

A 48. számú sírban talált nőt nyugat–keleti tájolással helyezték el. Az oroszvári temető halottainak jelentős részét (1–5, 11–13, 18. sír) is így temették el, ezek közül az 1. és 4. sírban nők feküdtek (KŐSZEGI 1958: 43–47; BÓNA 1960: 198). A Simaságon előkerült négy sír halottait is fejfel nyu-

gat felé temették el (KÁROLYI 1975: 186). Zsennyén négy vázról (19–21, 23. sír) lehetett biztosan megállapítani a nyugat–keleti irányítást, de számos üres sírgödör nyugat–keleti/kelet–nyugati elhelyezésre utal (NAGY 2013: 81–86). A nagycenki temetőben a nyugat–keleti sírok domináltak (GÖMÖRI *et al.* 2018: 50). Hegyeshalomban is nagy számban fordultak elő nyugat–keleti tájolású sírok, melyek nagy részénél a nemet nem lehetett meghatározni (MELIS 2020: 84). A nyugat–keleti tájolású sírok esetében a kutatás sztyeppi, zsinegdíszes hatásról beszél (BÓNA 1975: 237–238; MELIS 2020: 86), de előfordulnak ilyen irányítású sírok a délnyugat–szlovákiai Aunjetitz temetkezések között is. A megfigyelés, miszerint a nyugat–keleti tájolás gyakran együtt jár a balos fektetéssel, a zanati sír kapcsán is megerősítést nyert (MELIS 2020: 84, 86).

A 49. számú sír közel dél–északi tájolása különlegesebbnek számít, de ilyen elhelyezésre is több példa található a szakirodalomban. Bóna István Wulkapradesdorfbán (Vulkapordány), Mörbischben (Fertőmeggyes) és Oggauban (Oka) említ ilyen sírokat (BÓNA 1975: 238). A Szeleste-Temető melletti-dűlő lelőhelyen a zanati sírokkal szinte egy időben, azoktól alig 15 km-re előkerült magányos Gáta sír, melyben egy 30–40 év körüli nőt helyeztek nyugalomra, szintén nagyjából dél–északi tájolású volt (NYERGES 2009: 36; NAGY 2011: 260–261), ahogy a Ménfőcsanakon talált bronzkori sírcsoport 10695. sz. gyereksírja is. (TÓTH *et al.* 2016: 741). Az újabban az ausztriai Védény mellett előkerült temető északi és déli sírcsoportjainál észak–déli/dél–északi tájolású sírgödrök látszanak (MELIS 2020: 79). A magyarországi síranyag jelentős részének (tíz temető, 162 temetkezés) kielemezése alapján született tanulmányában Melis Eszter megállapította, hogy a dél–északi/észak–déli tájolás csak kivételes esetekben figyelhető meg hazánk területén. A nyolc ilyen temetkezés közül három volt nő, egy nemileg meg nem határozható felnőtt és négy gyerek. Az észak–déli tengely szerint történő tájolást a szakirodalom a harangedényes hagyományokból eredezteti, de a dél–északi tájolás a Gáta–Wieselburg-kultúra szomszédságában elhelyezkedő Aunjetitz-kultúra morvaországi temetőiben is jel-

lemző, illetve előfordul a délnyugat-szlovákiai Aunjetitz temetkezések körében is (MELIS 2020: 84, 91).

A 49. sírba mellékelt korsó (4. ábra 49/1) a halott jobb combja és bal alkarja közé, a has elé került a temetéskor. Zsennyén a 16. sírban ezzel megegyezően volt elhelyezve a sír egyetlen edénye, egy kis bögre (NAGY 2013: 84, Taf. 15), ahogy Nagycenken is előkerült kerámiaedény az 51. és 56. sírban lévő test előtt (GÖMÖRI *et al.* 2018: 10, 13 Fig. 5, 14, 17, 21 Fig. 11). Hasonlóan analógia-ként lehet még említeni Hainburg–Teichtal 87. számú férfi, és 94. számú női temetkezését (KRENN-LEEB 2011: Abb. 13). Általánosságban viszont elmondható, hogy edények test előtt való elhelyezése gátai sírokban nem túl gyakran fordul elő (GÖMÖRI *et al.* 2018: 54).

A 49. sír esetében megfigyelhető fektetést, miszerint a zsugorított pózban elhelyezett halott felső teste a hátára van fordítva a magyar kutatás sztyeppi, illetve zsinegdíszes kulturális hatásnak tartja. Hasonló pózban kerültek földbe például a szakonyi 7. és 10. sír halottjai is (MELIS 2019a: 152).

Már az oroszvári síroknál, Gátán, és több burgenlandi temető esetében felfigyeltek arra, hogy a sírokból nagyobb mennyiségű kerámiatöredék kerül elő az ép edények mellett, gyakorta a sír alján szétszórva (KŐSZEGI 1958: 48; BÓNA 1975: 240). Hasonló jelenséget figyelt meg Gömöri János Nagycenken az 1., 54. és 55. sírban, ahol a betöltésből kis edénytöredékek kerültek elő (GÖMÖRI *et al.* 2018: 62). Ezzel a szokással jelen esetben is számolhatunk, a 48. sírban 17, a 49. sírban 23 darab bronzkori kerámiatöredéket sikerült felgyűjtenünk.

Antropológiai eredmények

Tóth Gábor antropológiai feldolgozása alapján a 48. számú sírban (2. ábra; 4. ábra) egy 30–35 éves nő feküdt, 170,7 cm-es számított testmagassággal, mely az igen magas kategóriába sorolódik. Embertani jellege szerint hosszúfejű europid, valószínűleg atlanto-mediterrán típus. A fogsora a tafonómiai hatások miatt hiányos volt, de

a meglévő fogakon nem volt *caries*, csak némi fogkövet figyeltek meg rajtuk. Néhány csonton fizikai stressz, mérsékelt deformáció nyomai mutatkoztak (TÓTH 2011: 100).

A 49. objektumban (3. ábra; 4. ábra) egy 30–40 éves férfit helyeztek nyugalomra. Számított testmagassága 165,2 cm, így közepesen magasnak minősül. Csontjain fizikai stressz okozta elváltozásokat lehetett megfigyelni, bal kulcsontján pedig gyógyult törés látható. Koponyáján egy 11×13 mm-es lyukasztott sérülés, mely gyógyulást nem mutat, a halálával hozható összefüggésbe. Embertani jellege alapján hosszúfejű europid, feltehetőleg atlanto-mediterrán típusba sorolható (TÓTH 2011: 100–101).

Hegyeshalom–Újtelep lelőhelyen a gracilis mediterrán és az alpi típus volt a jellemző, míg Hainburg–Teichtal lelőhelyen a mediterrán jelleg (50%) dominált, 40%-os alpi típus mellett (K. ZOFFMANN 1994: 40, 1999: 69). A hegyeshalmi temetőből megvizsgált 43 nagyon rossz megtartású váz a gracilis mediterrán és az alpi típusok fordultak elő (K. ZOFFMANN 1999). K. Zoffmann Zsuzsanna megállapítása szerint az antropológiai adatok arra utalnak, hogy a gátai népesség a nyugatról érkezett Harangedényesek közreműködésével alakult ki. Jellegzetes antropológiai típusvariánsai az atlanto-mediterrán, a gracilis mediterrán, az alpi és a taurid (K. ZOFFMANN 2008: 21). A fentiek alapján a zanati temetkezések jól illelnek a kultúráról kialakított antropológiai képbe.

Összegzés

A Zanat mellett előkerült két temetkezés sok szempontból a Gáta–Wieselburg-kultúra speciális esetei közé tartozik. A tájolásban és a fektetésben feltételezhető harangedényes és sztyeppi, zsinegdíszes hatások megléte. A bronzmellékleteik a korban teljesen általánosak, a környező kultúrákban is jelenlévő típusokat tartalmazznak. A sírokból előkerült kerámiatöredékek között több olyan van, mely a Gáta–Wieselburg-kultúra tipikus leletének számít, a 48/5. számú kerámiatöredék viszont egy a kultúrában különlegesnek számító edényből származik. A sírok közvetlen kör-

nyékén semmi jel nem mutatott arra, hogy esetleg egy nagyobb temető részét képezték volna. Mindenesetre a közeljövőben tervezzük a lelőhely fémkereső műszer segítségével történő átvizsgálását.

Felmerülhet a kérdés, hogy hol lehetett a sírokhoz tartozó település. Erre talán választ jelent az elkerülő út készítésekor, 1999-ben végzett feltárások alkalmával a patak másik oldalán, a nyugati teraszon előkerült, szórványos, kora vagy középső bronzkori település megléte, melynek pontos keltezését a jellegtelen leletanyag nem tette lehetővé (ILON 2004: 47). Az ausztriai példák azonban azt mutatják, hogy a síktemetőket általában a településektől távol helyezte el a kor embere (KRENN-LEEB 2011: 19).

A temetkezések pontosabb kronológiai besorolására a korban teljesen általánosnak tekinthető bronztárgyak alapján nincs lehetőség Schubert kétfázisú rendszere alapján (SCHUBERT 1973). Leeb szintén két fázissal apelláló rendszerének alapvetése szerint a kerámiaanyagban a korai lekerekített formákat élesebb törésű változatok váltják fel (LEEB 1987: 268; NAGY 2013: 109). A 48. sír korsótöredéke inkább lekerekített, a 49. objektumban talált edényke szögletesebb vonalvezetésű formákat mutat, de ezek az adatok sem tekinthetők olyan releváns információknak, melyek egyértelműen utalnának a temetkezések kultúrán belüli relatív kronológiai helyzetére.

Irodalom

- ASPÖCK E. (2015): Cross-Cultural Interpretations and Archaeological Context. A Reopened Early Bronze Age Grave in Weiden am See, Austria. – In: GARDELA L. & KAJKOWSKI K. (szerk.): *Kończyny, kości i wtórnie otwarte groby w dawnych kulturach. Limbs, Bones, and Reopened Graves in Past Societies. (International Interdisciplinary Meetings Motifs Through the Ages 2)*. Bytów, Muzeum Zachodniokaszubskie w Bytowie, pp. 22–43.
- BARTÍK J., BAZOVSKÝ I., JELÍNEK P. & ŠEFČÁKOVÁ A. (2016): Osídlení Bratislavy-Rusoviec v staršej dobe bronzovej. (Besiedlung von Bratislava-Rusovce während der älteren Bronzezeit.) – In: BAZOVSKÝ I. (szerk.): *Zborník na Pamiatku Magdy Pichlerovej. Štúdie. Gedenkschrift für Magda Pichlerová. Studien. (Zborník Slovenského národného múzea / Annales Musei Nationali Slovaci – Archeológia Supplementum 11)*. Bratislava, Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum, pp. 45–74.
- BÁTORA J. & PEŠKA J. (szerk.): *Aktuelle Probleme der Erforschung der Frühbronzezeit in Böhmen und Mähren und in der Slowakei. (Archeologica Slovaca monographiae – Communicationes 1)*. Nitra, Archäologisches Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften Nitra, Institut für Archäologische Denkmalpflege Olomouc, pp. 53–61.
- BÉKEI L. (2008): Adatok a Nyugat-Dunántúl középső bronzkori történetéhez. Település Sárvár 84-es elkerülő 4. és 6/A lelőhelyén aunjetitzi, Věteřov, gátai és kelet-alpi elemekkel, valamint litzendíszes kerámiával. (Angaben zur mittebronzezeitlichen Geschichte Westtransdanubiens. Siedlung mit Aunjetitz-, Věteřov-, Gáta- und ostalpinen Elementen und Litzenkeramik auf den Fundorten 4 und 6/A am Umleitungsweg 84 bei Sárvár.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (2007) **31**: 7–140.
- BÉKEI L. (2011): Sárvár-Szaput- és Móka-dűlő. (84-es elkerülő út 4. és 6/A lelőhely). (Umfahrungsstraße Nr. 84 bei Sárvár und die Fundstelle Nr. 4 und 6/A.) – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában. Zeitschnecke. Neue Forschungsergebnisse zur Vorgeschichte vom Komitat Vas. (Őskorunk / Prähistorie 3)*, Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 103–107.
- BÓNA I. (1960): Az oroszvári 4. női sír mellédísz. Adatok a közép-dunamedencei bronzkori viselethez II. (The Pectoral Ornament of the Female Grave 4 at Oroszvár. Data Illustrating the Costume of the Bronze Age in the Middle Danube Basin II.) – *Archaeologiai Értesítő* **87**: 198–205.
- BÓNA I. (1975): Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen. – *Archae-*

- ologia Hungarica Series Nova* 49, 316 pp. + 280 Taf., XI Kart.
- BUÓCZ T. (1960): Jelentés a pecöli leletekről. – *Archaeologiai Értesítő* 87: 229.
- DUBEROW E., PERNICKA E. & KRENN-LEEB A. (2009): Eastern Alps or Western Carpathians: Early Bronze Age Metal within the Wieselburg Culture. – In: KIENLIN T. L. & ROBERTS B. W. (szerk.): *Metals and Society. Studies in honour of Barbara S. Ottaway. (Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 169)*. Bonn, Verlag Dr. Rudolf Habelt, pp. 336–349.
- EISNER J. (1933): *Slovensko v pravěku*. – Bratislava, Nákladem učené společnosti Šafaříkovy, 380 pp.
- DÖVÉNYI Z. (2010): *Magyarország kistájainak katasztere*. – Budapest, MTA Földtudományi Kutatóintézet, 876 pp.
- GÖMÖRI J., MELIS E. & KISS V. (2018): A Cemetery of the Gáta-Wieselburg Culture at Nagycenk (Western Hungary). – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 69: 5–81.
- HICKE W. (1987): Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau. – In: HICKE W. (szerk.): *Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau. Mit Beiträgen von Alexandra Leeb und Gustav Wendelberger. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 75)*. Eisenstadt, Geschichtsverein Kärnten, pp. 5–229.
- ILON G. (1996): Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez. – In: DÉNES J. (szerk.): *Tanulmányok Csepreg történetéből. Csepreg, Csepreg Város Önkormányzata*, pp. 6–43.
- ILON G. (2004): *Szombathely őskori településtörténetének vázlatja. Avagy a rómaiak előtt is volt élet. Outline of the Pre-historic Settlement of Szombathely, or Life before the Roman Age. (Őskorunk / Our Prehistory 2)* – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 276 pp.
- ILON G. & TÓTH G. (2004): Előzetes jelentés a Zsennye-Kavicsbányában végzett régészeti feltárásról. (Preliminary report on the archaeological excavation completed in Zsennye-Kavicsbánya.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 28: 255–263.
- K. ZOFFMANN Zs. (1994): A Kárpát-medence bronzkori embertani leleteinek taxonómiai és metrikus jellemzői. (Main metric and taxonomic data of the anthropological finds dating from the Bronze Age in the Carpathian Basin.) – *Anthropológiai Közlemények* 36: 39–50.
- K. ZOFFMANN Zs. (1999): A bronzkori Gáta-Wieselburg kultúra embertani leletei Hegyeshalom-Újtelep lelőhelyről. (Die anthropologischen Funde der bronzezeitlichen Gáta-Wieselburg-Kultur von Fundort Hegyeshalom-Újtelep.) – *Arrabona, Múzeumi Közlemények* 37: 65–82.
- K. ZOFFMANN Zs. (2008): A bronzkori Gáta-Wieselburg kultúra Nagycenk – Laposi rét lelőhelyen feltárt temetkezéseinek embertani vizsgálata. (The anthropologic study of the burials unearthed at the Nagycenk – Laposi rét site of the Bronze Age Gáta-Wieselburg Culture.) – *Arrabona, Múzeumi Közlemények* 46(2): 9–34.
- KÁROLYI M. (1975): Adatok a Nyugat-Dunántúl kora és középső bronzkori történetéhez. (Beiträge zur Geschichte der Früh- und Mittelbronzezeit von Westtransdanubien.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1971–1972) 5–6: 167–194.
- KÁROLYI M. (1983): Későbronzkori településnyomok Hegyfalu határában. (A Halomsíros kultúra újabb leletei Vas megyében). (Spätbronzezeitliche Siedlungsspuren in der Nähe von Hegyfalu. (Neuere Funde der Hügelgräberkultur im Komitat Vas.)) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1979–1980) 13–14: 133–170.
- KISS V. (2012): Central European and Southeastern Alpine Influences upon Western Transdanubia's Early and Middle Bronze Age. – In: ANREITER P., BÁNFFY E., BARTOSIEWICZ L., MEID W. & METZNER-NEBELSICK C. (szerk.): *Archaeological, Cultural and Linguistic Heritage. Festschrift for Erzsébet Jerem in Honour of her 70th Birthday*. Budapest, Archaeolingua, pp. 321–335.
- KŐSZEGI F. (1958): Az oroszvári bronzkori temető. (The Bronze Age cemetery at Oroszvár (Rusovce).) – *Folia Archaeologica* 10: 43–59 + V–VIII. tábla.
- KREITER A., SKRIBA P. & PÁNCZÉL P. (2017): Árpád-kori kerámiakészítés kontinuitása Szombat-

- hely-Zanat – Trátai-dűlő és Szombathely – Országúti-dűlő lelőhelyen. (Continuity of the Árpadian Age ceramic production at Szombathely-Zanat – Trátai-dűlő and Szombathely – Országúti-dűlő archaeological sites.) – In: RIDOVICS A., BAJNÓCZI B., DÁGI M. & LŐVEI P. (szerk.): *Interdiszciplinaritás. Archeometriai, régészeti és művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Szépművészeti Múzeum, pp. 277–297.
- KRENN-LEEB A. (2011): Zwischen Buckliger Welt und Kleinen Karpaten. Die Lebenswelt der Wieselburg-Kultur. – *Archäologie Österreichs* 22(1): 11–26.
- LEEB A. (1987): Überblick über die Chorologie, Typologie und Chronologie der Wieselburgerkultur. 100 Jahre Forschungsstand. – In: HICKE W. (szerk.): *Hügel- und Flachgräber der Frühbronzezeit aus Jois und Oggau. Mit Beiträgen von Alexandra Leeb und Gustav Wendelberger. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 75)*. Eisenstadt, Geschichtsverein Kärnten, pp. 231–283.
- MELIS E. (2015): Inhumation burials from the Early Bronze Age in Győr – Ménfőcsanak. – In: BÁTORA J. & TÓTH P. (szerk.): *Keď bronz vystriedal meď. Zborník príspevkov z XXIII. medzinárodného symposia „Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku”* Levice 8–11. októbra 2013. (*Archaeologica Slovaca Monographiae Communicationes* 18). Bratislava–Nitra, Archeologický ústav SAV Nitra, Katedra archeológie FiF UK Bratislava, pp. 339–354.
- MELIS E. (2017a): Analysis of secondary mortuary practices in the Early Bronze Age inhumation burials from North-Western Hungary. – *Musaica Archaeologica* 2(1): 7–22.
- MELIS E. (2017b): Research Questions Regarding the Early and Middle Bronze Age in North-Western Transdanubia (Hungary). – In: KULCSÁR G. & V. SZABÓ G. (szerk.): *State of the Hungarian Bronze Age Research. Proceedings of the conference held between 17th and 18th of December 2014, Budapest. (Ősrégészeti Tanulmányok / Prehistoric Studies II)*. Budapest, Institute of Archaeology, Research Centre of Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Archaeological Sciences, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University, Ősrégészeti Társaság / Prehistoric Society, pp. 13–28.
- MELIS E. (2019a): Adatok a többes és több fázisú csontvázas temetkezésekhez a középső bronzkori Nyugat-Dunántúlon. (Some remarks on the multiple and consecutive burials of the Hungarian Middle Bronze Age in Western Transdanubia.) – In: BARTOSIEWICZ L., T. BÍRÓ K., SÜMEGI P. & TÖRŐCSIK T. (szerk.): *Mikroszkóppal, feltárásokkal, mintavételezéssel, kutatásokkal az archeometria, a geoarcheológia és a régészet szolgálatában. Tanulmányok Ilon Gábor régésze 60 éves születésnapjára*. Szeged, GeoLitera – SZTE TTK Földrajzi és Földtudományi Intézet, pp. 141–161.
- MELIS E. (2019b): „Fémműves sírok” a Kárpát-medence kora és középső bronzkorában. (Metalurgists’ burials in the Early and Middle Bronze Age of the Carpathian Basin.) – In: VICZE M. & KOVÁCS G. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ X. Őskoros Kutatók X. Összejövetelének konferenciakötete. Őskori technikák, őskori technológiák. Százhalombatta, 2017. április 6-8. Százhalombatta, „Matrica” Múzeum*, pp. 231–254.
- MELIS E. (2020): A nemi identitás kifejezésének vizsgálata a Nyugat-Dunántúl kora és középső bronzkori csontvázas temetkezései körében. (Study on the Representation of Gender Identity within the Early and Middle Bronze Age Inhumation Burials from Western Transdanubia.) – In: CSENGERI P., KALLI A., KIRÁLY Á. & KOÓS J. (szerk.): *ΜΩΜΟΣ IX. A rituálé régészete. Őskoros Kutatók IX. Összejövetelének konferenciakötete. Miskolc, 2015. október 14–16. The archaeology of Ritual. Proceedings of the IXth conference of researchers of prehistory 14–16 October 2015, Miskolc. (Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae, Supplementum 3)*. Budapest, Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences, pp. 75–99.
- MENGHIN O. (1921): *Urgeschichte Niederösterreich. – (Heimatkunde von Niederösterreich 7)*. Wien, Schulwissenschaftlicher Verlag A. Haase, 33 pp. + 12 Taf.

- MISKE K. (1917): Versuch eines chronologischen Systems der ungarländischen Bronzezeit. – *Archiv für Anthropologie, Neue Folge* **15**: 253–269.
- NAGY M. (2013): Der südlichste Fundort der Gáta-Wieselburg-Kultur in Zseny-Kavicsbánya/Schrottengrube, Komitat Vas, Westungarn. (A Gáta-Wieselburg kultúra legdélibb előfordulása.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **36**: 75–173.
- NAGY M. & FIGLER A. (2009): Dentáliumékszerek a Gáta-Wieselburg kultúra temetkezéseiben. (Dentalium jewelry in the burials of the Gáta-Wieselburg culture.) – In: ILON G. (szerk.): *ΜΟΜΟΣ VI. Óskoros Kutatók VI. Összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem. Kőszeg, 2009. március 19–21. Proceedings of the 6th meeting for the researchers of prehistory. Raw materials and trade. Kőszeg, 19–21 March, 2009.* Szombathely, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 255–266.
- NEUGEBAUER J.-W. (1994): *Bronzezeit in Ostösterreich.* – St. Pölten – Wien, Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, (*Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich* **98/99/100/101**), 224 pp.
- NOVÁKI GY. (1956): Petőháza – Ikvamente. (Leletmentő ásatások az 1954. évben) – *Archaeologiai Értesítő* **83**: 96.
- NYERGES É.Á. (2009a): Szeleste határa. – *Régészeti Kutatások Magyarországon 2008*: 296–288.
- NYERGES É.Á. (2009b): Szeleste, Temető mellett, M 86 főút. – In: SIKLÓDI Cs. (szerk.): *Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. Tájékoztató a K.Ö.Sz. 2008. évi tevékenységéről.* Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, p. 31.
- NYERGES É.Á. (2010): Szeleste – Temető mellett. – In: KVASSAY J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól – Field Service for Cultural Heritage 2008 Yearbook and Review of Archaeological Investigations.* Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat / Field Service for Cultural Heritage, pp. 36–37.
- PATAY P. (1938): *Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn.* – (*Dissertationes Pannonicae, Ser. II, 13*). Budapest, A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Érem- és Régiségtani Intézete, 118 pp.
- PATAY P. (1943): Tallózások Vas megye őskorából. (Aus der Urzeit des Komitates Vas.) – *Dunántúli Szemle* **10**(7–8): 265–272.
- PICHLEROVÁ M. (1980): Praveké osídlenie Bratislavy-Rusviec. (Zur urzeitlichen Besiedlung von Bratislava-Rusovce.) – *Zborník Slovenského národného múzea – História* **20**: 5–24, 35–37.
- SCHUBERT E. (1973): Studien zur frühen Bronzezeit an der mittleren Donau. – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* **54**: 3–105.
- SKRIBA P. (2009a): Szombathely, Zanat 1/0, M86 főút. – In: SIKLÓDI Cs. (szerk.): *Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. Tájékoztató a K.Ö.Sz. 2008. évi tevékenységéről.* Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat, p. 34.
- SKRIBA P. (2009b): Szombathely, Zanat határa. – *Régészeti Kutatások Magyarországon 2008*: 296–298.
- SKRIBA P. (2010): Szombathely-Zanat – Trátai-dűlő. (Vas megye 10. lelőhely; Zanat 1/0 lelőhely). – In: KVASSAY J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2008. évi feltárásairól – Field Service for Cultural Heritage 2008 Yearbook and Review of Archaeological Investigations.* Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat / Field Service for Cultural Heritage, pp. 24–27.
- SKRIBA P. (2012): Kora Árpád-kori meneteles bejáratú ház Zanaton (Szombathely-Zanat-Trátai-dűlő, Vas megye). – In: KVASSAY J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól – Field Service for Cultural Heritage 2009 Yearbook and Review of Archaeological Investigations.* Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat / Field Service for Cultural Heritage, pp. 485–512.
- SKRIBA P. (2016): Formai jegyek és technológiai sajátosságok változásai két Vas megyei Árpád-kori település kerámiájában: Zanat és Vát. (The Change and Formal Attributes and Technological Characteristics of the Earthenwares of two Árpadian Age Settlements in Vas County: Zanat and Vát.) – In: SIMONYI E. & TOMKA P. (szerk.): *„A cserép igazat mond, ha helyette nem*

- mi akarunk beszélni”. Regionalitás a középkori és kora újkori kerámiában. A Magyar Nemzeti Múzeumban 2013. január 9–11. között rendezett konferencia előadásai. (Opuscula Hungarica 9), Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 169–188.*
- SÓTÉR Á. (1892): Mosony – Szolnok és Mosony – Jessehofi bronz kori leletek. – *Archaeologiai Értesítő* **12**: 207–212.
- SÓTÉR Á. (1898): A gátai ásatásról. – *Archaeologiai Értesítő* **18**: 146–152.
- SÓTÉR Á. (1899): A gátai ásatás folytatásáról. – *Archaeologiai Értesítő* **19**: 47–58.
- SZATHMÁRI I. (1988): Korai tűtípusok a bronzkorban a Dunántúlon. (Frühe Nadeltypen aus der Bronzezeit Transdanubiens.) – *Folia Archaeologica* **39**: 59–80.
- TÓTH G. (2011): A rézkor embertani leletei Vas megyében. – *Folia Anthropologica* **10**(3): 99–101.
- TÓTH G., MELIS E. & ILON G. (2016): A ménfőcsanakai feltárás (2009–2011) bronzkori leletanyagának embertani és azokkal összefüggő régészeti eredményei. (The anthropological and corresponding archaeological results of the Bronze Age material from the Ménfőcsanak excavation (2009–2011).) – In: Csécs T. & Takács M. (szerk.): *Beatus Homo qui Invenit Sapientiam. Ünnepi kötet Tomka Péter 75. születésnapjára*. Győr, Lekri Group, pp. 737–755.

Kora császárkori hamvasztásos sír Csepregről

Sánta Barbara

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

santabarbara.savaria@gmail.com

Összefoglalás

Jelen tanulmány a 2017 őszén, a csepregi naperómű telep létesítése alatt végzett régészeti szakfelügyelet¹ során előkerült régészeti jelenségek és leletanyag rövid ismertetője. Az építkezés során megfigyelt régészeti jelenségek közül kiemelkedik egy kora császárkori hamvasztásos sír. A Kr.u. 1. század végére – 2. század elejére keltezhető temetkezésből többek között egy négyszögletes tükör és egy feliratos mécses került elő.

KULCSSZAVAK: Csepreg, kora császárkor, feliratos mécses, négyszögletes tükör

Abstract

An early roman imperial cremation grave from Csepreg. *The paper covers briefly archaeological events and finds during erection of a solar power plant at Csepreg in the autumn of 2017. Of the archaeological phenomena, the author picks out a cremation-related grave of early imperial times. The burial site from the late 1st to early 2nd century yielded a rectangular mirror and an inscribed lamp.*

KEYWORDS: Csepreg, Early Roman Imperial Period, inscribed lamp, rectangular mirror

Bevezetés

A nagyjából 13,7 hektár alapterületű létesítmény a 8624. és 8614. számú közutak kereszteződésének északkeleti negyedében helyezkedik el, a Répce mai medrétől mintegy 1,5 km távolságra. Közvetlenül a naperómű építése előtt a területet szántóként művelték, de korábban álltak itt gazdasági épületek is (1. ábra). A beruházás közvetlenül érintett több ismert lelőhelyet.

A naperóműtől közvetlenül északra fekvő kavicsbánya területén Károlyi Mária 1969–1971 között végzett leletmentő ásatásai során kora bronzkori telepobjektumok és sírok kerültek elő (SM RÉG. AD. 448.). Nováki Gyula 1962-ben a Szentkirály-dombon későrómai sírokat dokumentált, a hozzájuk kapcsolódó nagy kiterjedésű telep nyomai a felszínen egészen a szomszédos Szakonyig észlelhetőek voltak (SM RÉG. AD. 139.; NOVÁKI 1963). Szentkirály középkori falvának tempomát és 11–15. századi temetőjét tárta fel a Malom

vendéglő területén Sosztarits Ottó 1990–1992-ben (KISS & SOSZTARITS 2000; SOSZTARITS 2002); ugyanezen az ásatáson elpusztult 2–4. századi villa maradványai és egy császárkori sír, a kora bronzkori telep folytatása, valamint Hallstatt C korszakra keltezhető gödrök kerültek elő. A felsoroltakon kívül Ilon Gábor terepbejárásai során kelta települést is azonosított ugyanezen a lelőhelyen (a település őskori lelőhelyeiről részletes összefoglalót lásd ILON 1996: 6–43.)

A kivitelezési munkálatok során három helyen trafóház alapjait ásták ki 0,8 illetve 1,3 méter mélységben, villamosvezetékek számára ástak alapárkokat változó (0,4–2 méter) szélességben, 0,6–0,8 méter mélységben, valamint 0,5 méter mély és 0,6 méter széles, rézsűs falú vízelvezető árkokat. A megnyitott árkokban változó vastagságú, sötétbarna, helyenként szinte fekete színű humuszréteg alatt sárgás színű, helyenként kavicsos lösz húzódik. A humuszban – összhangban a lelőhelyekre vonatkozó előzetes ismereteinkkel

¹ A szakfelügyelet résztvevői: Sánta Barbara, Nagy Marcella régészek, Kenesei Ágnes, Kőszegi Ádám régésztechnikusok, Seres Viktor geodéta, Czöndör János ásatási munkatárs

1. ábra. Az érintett terület Magyarország harmadik katonai felmérésén (Térkép forrása: mapire.eu)

Figure 1. The part of Hungary covered by the third military survey (Map source: mapire.eu)

– jellemzően a munkaterület középső és nyugati részén intenzíven jelentkeztek régészeti leletek, ahol egyébként a humuszréteg is a legvastagabb volt, azonban ezek zöme objektum nélküli szórvány, köszönhetően az intenzív talajművelésnek valamint az újkori építkezéseknek (a műút felé eső részeken több helyen már elbontott téglapületek alapozása bolygatta meg a régészeti lelőhelyeket). A szakfelületek során négy régészeti korú objektum, valamint egy régészeti korú réteg került dokumentálásra, amelyek a felszínen jelentkező szórvány anyaghoz hasonlóan a munkaterület nyugati és középső régióiban helyezkednek el (2. ábra). Az előkerült jelenségeket időrendben mutatjuk be.

Bronzkor

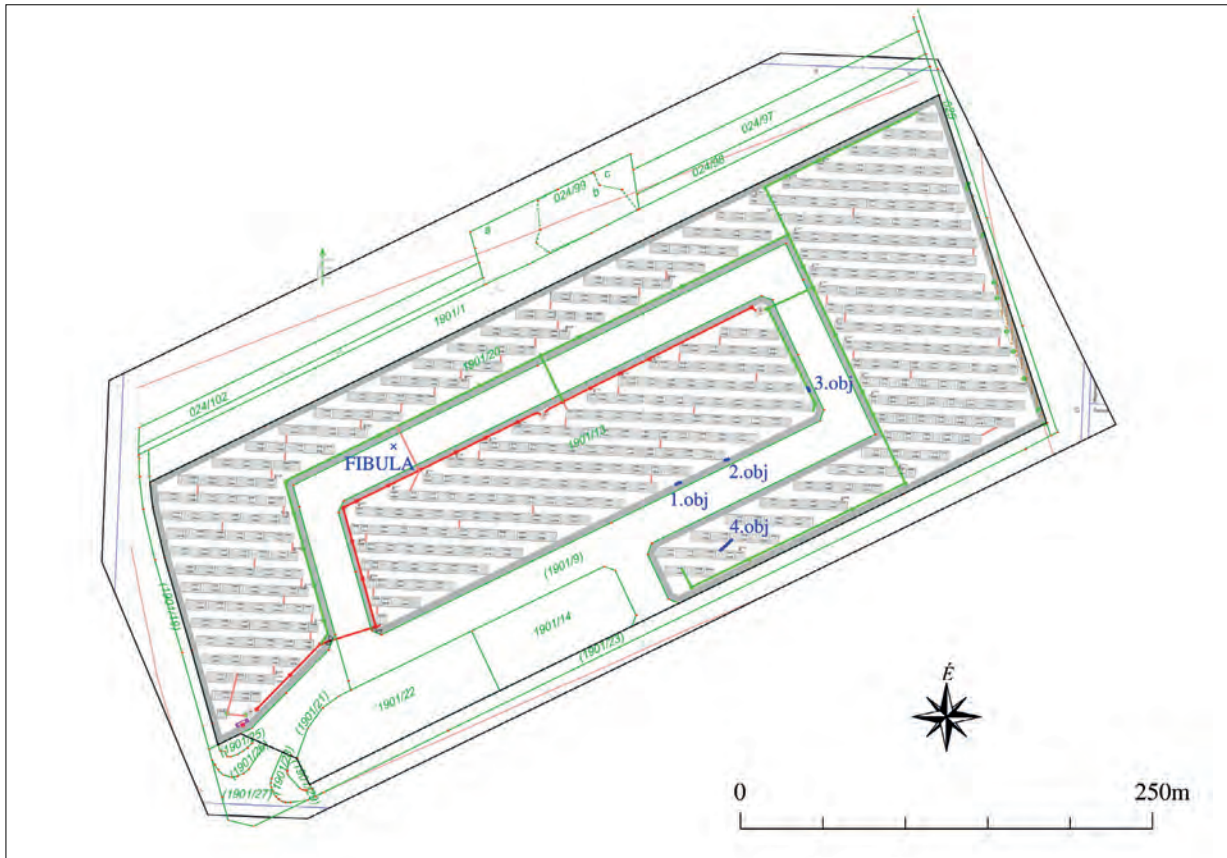
A kelet felé eső trafóház környékén, egy rövidebb alapárokban, a szubhumuszban objektum nélkül csoportosuló leletek kerültek elő, melyek közül

említésre méltó egy hegyesre csiszolt végű csonteszköz (ár) (13. ábra, 2), valamint egy sötétbarna színű, homokkal és kerámiazúzalékkal soványított anyagú, lekerekített peremű, belső díszes tál peremtöredéke (13. ábra, 1) – utóbbi egyértelműen a Makó-kultúra hagyatéka.

1. objektum

Kisméretű, humuszos, sötétbarna betöltésű beásás (gödör). A naperómű telep déli oldalán végigfutó villamosvezeték alapárkának kiásása során vágták át. Betöltése sötétbarna, humuszos, jól ki-vehető a 40 cm széles közműárok falában és alján. A betöltést a humuszréteg elfedi, a beásás alja az altalajba mélyed.

Leletanyag: konkrétan az objektumból nem kerültek elő leletek; a környékén szórvány bronzkori kerámia. Az objektum bronzkori keltezése feltételes, a 2. objektumhoz való közelsége alapján talán egykorúak.

2. ábra. A szakfelügyelet során dokumentált objektumok helyzete (Geodézia: Seres Viktor)

Figure 2. The condition of objects covered by the survey (Geodesy: Viktor Seres)

2. objektum

Sötét szürkésbarna színű, humuszos betöltésű beásás (gödör). A naperőmű telep déli oldalán végigfutó villamosvezeték alapárkának kiásása során vágták át. Az objektum jól kivehető a 40 cm széles közműárok falában és alján, a metszetfalból további kerámiatöredékek lógtak ki. A betöltést a humuszréteg elfedi, a beásás alja az altalajba mélyed.

Leletanyag: kevés, durva bronzkori kerámia, állatsont.

Az előkerült jelenségek nyilvánvalóan a Károlyi Mária által feltárt korabronzkori lelőhelyhez kapcsolódnak.

Késő vaskor

A munkaterület középső és délnyugati részén, főleg az északi szervízút környékén jelentkeztek

nagyobb számban szórvány késő La-Tène kerámiatöredékek (például egy meszes soványítású, fésűs díszítésű, virágcserep alakú fazék peremtöredéke (12. ábra, 1)), azonban az építkezés során nem került elő ezekhez tartozó jelenség. A késő vaskori jellegű és kora császárkori leletek részben egymást átfedve jelentkeznek, ennek alapján lehetséges, hogy a területen talált római kori és késő La Tène anyag egyidős, de ugyanígy jelezhet a római hódítást megérő, helyben továbbélő romanizált őslakos csoportot is. Ezt a kérdést csak teljes felületű feltárással lehetne tisztázni, de a talaj magas fokú bolygatottsága miatt lehet, hogy már azzal se.²

Római kor

A műúthoz közel eső nyugati részen – azaz a Sosztarits Ottó által részben feltárt lelőhely folytatá-

² Az erőmű területét gyakorlatilag átszelő, kétméteres szélességben kiásott fővezeték-alapárkokban ott is csak mélyszántással bolygatott, kevert humuszréteg jelentkezett, ahol egyébként viszonylag nagy volt a régészeti leletek sűrűsége.

3. ábra. Nor-Pannon szárnyas fibula. Szórvány (Fénykép: Tárczy Tamás)

Figure 3. A Nor-Pannon winged clasp, dispersed find (Photo: Tamás Tárczy)

saként – nagyobb csoportokban kerültek elő római kori tegulatöredékek; ezek többnyire a humusból, összefüggéstelen csoportokban, illetve kontextus nélküli, bolygatott törmelékrétegből bukkantak elő. Az egykori épületek feltehetően a középkori és jelenkori bolygatások (mélyszántás, építőanyag újrahasznosítása) áldozataivá váltak.

Szórványleletek: másodlagos helyzetben levő tegulák, jellegtelen kerámia.

4. ábra. A szétdúlt sír, bontás előtt (Fénykép: Nagy Marcella)

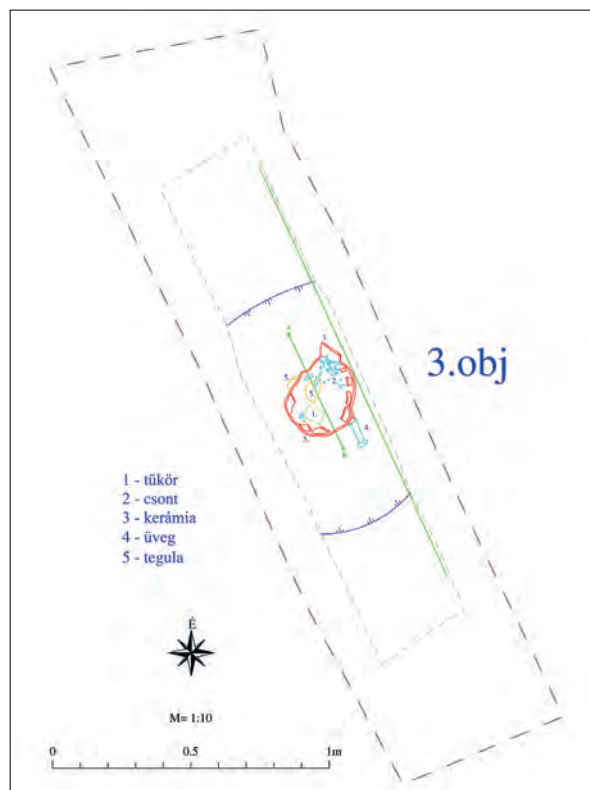
Figure 4. The battered grave before demolition (Photo: Marcella Nagy)

A szórványok közül kiemelkedik egy noricum-pannoniai típusú szárnyas bronzfibula töredéke (GARBSCH 1965: 53 tipológiai felosztása szerint: A 238c típus): a jelenlegi járósínten feküdt a humuszban, temetkezés vagy gödör, egyéb kapcsolódó leletanyag minden nyoma nélkül. Tűtartója és tűje hiányzik (3. ábra; 14. ábra, 1).

A munkaterület közepén, egy észak-északnyugat-dél-délkeleti irányú, 50 cm szélességű közműárok ásása során hamvasztásos sírt bolygattak meg.

3. objektum (sír)

Urnasír. Felső részét az árkot kiásó markoló szétrombolta. A sírhoz tartozó tegulák töredékeit részben a humuszdepóról gyűjtöttük össze, a többi töredékesen feküdt az urna romjai körül, illetve egy kis híján épen maradt darab vízszintes helyzetben feküdt az urna mellett, részben a közműárok metszetsfala alatt. A sírgödör föltja a közműárok mindkét falában látszott; az urna alatt az altalaj jelentkezett (4–5. ábra).

5. ábra. A 3. objektum (Rajz: Seres Viktor)

Figure 5. Object No. 3 (Drawing: Viktor Seres)

Leletek

1. Urna. Sötétszürke, korongolt, homokkal, apró kavicszal és kerámiázalékkal soványított anyagú, vízszintes peremű, hasas, alja felé erősen szűkülő formájú, talpa egyenes. Nyakán fésűvel húzott, sűrű, vízszintes vonalköteg. Felső része a gépi földmunka során részben megsemmisült (7. ábra; 15. ábra, 1).

2. Fedő. Sötétszürke, korongolt, anyaga az urnáéval megegyező. A gépi humuszosítás miatt erősen töredékes (7. ábra; 15. ábra, 2).

3. Hamvak az urnában.

4. Pohár. Ép. Vörös színű, korongolt, jól kiégett, homokbeszórásos felületű, enyhén kopott. Az urna belsejében feküdt (6. ábra; 16. ábra, 1).

5. Tükör. LLOYD-MORGAN 1981: A típus; KELBERT 2008: E típus. Kisméretű, négyszögletes alakú, ónozott bronztükör. Ép. Tükörfelülete simára csiszolt, kissé még most is tükröződik, hátoldala kidolgozatlan. Díszítetlen (9. ábra; 17. ábra, 2). Az urna belsejében, annak déli szélén, tükröző felületével felfelé feküdt (8. ábra). A típus savariai, illetve pannoniai elterjedését részletesen tárgyalja Kelbert Krisztina (KELBERT 2008: 212–213, 226). (Talán nem véletlen, hogy az általa összegyűjtött három darab négyszögletes tükör közül az egyetlen ismert lelőhelyű darab a közeli Simaságon került elő). Lásd továbbá BÓZSA (2016: 62–64); ugyanez BÓZSA (2019: 8–11); kialakulásáról illetve barbaricumai elterjedéséről összefoglalóan NIEZABITOWSKA-WISNIEWSKA (2012: 189–197, 223–227, 297. Map 4.)

6. Bronz csattestek (2 db). Kisméretű, egyenesre levágott sarkú háromszög alakú bronzlemezek egy-egy apró szegeccsel átütve, vékony bronzpántból hajlított pecekkel. Csattkarikájuk elveszett (10. ábra; 17. ábra, 3–4). Az urna belsejében voltak. Ahhoz túl kicsik, hogy övhöz tartozzanak, viszont elképzelhető, hogy a tükör tokját zárták velük (KELBERT 2008: 212; BÓZSA 2016: 63), esetleg egy tarsolyhoz tartoztak.

7. Mécses. Ép. Egyszerű, vörös színű kis firmamécses. (LOESCHKE 1919: X. típus; IVÁNYI 1935: XVII. típus). Discussán bekarcolva: „VR(E)IONIS” = *Ur(e)io*-é (6. ábra; 11. ábra; 16. ábra, 2). Az E nagyon halványan látszik. Alján koncentrikus körök között „FESTI” mesterjegy (ez a bélyegző nem túl

gyakori, Carnuntumból és Sarmizegetusából ismerünk néhány darabot, lásd AUER 2012: 16–22).

8. Hosszú, hengeres nyakú *unguentarium* nyaktöredéke (6. ábra; 18. ábra, 2). Áttetsző, fehér színű. A munkagép általi bolygatás miatt az urna mellé került.

6. ábra. Az urnában talált mellékletek (Fénykép: Tártsy Tamás)

Figure 6. Objects found in the urn (Photo: Tamás Tártsy)

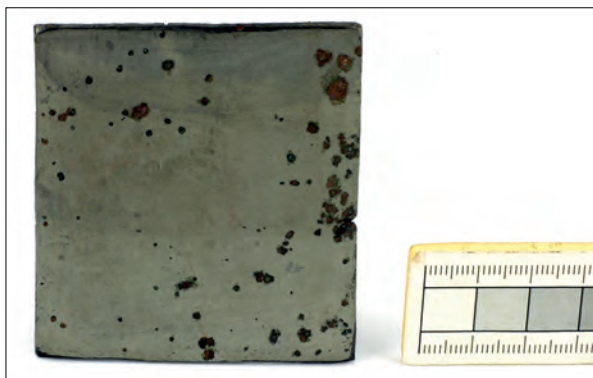
7. ábra. Az urna, fedővel (Fénykép: Tártsy Tamás)

Figure 7. The urn and cover (Photo: Tamás Tártsy)

8. ábra. A tükör in situ az urnában (Fénykép: Nagy Marcella)

Figure 8. The mirror inside the urn (Photo: Marcella Nagy)

9. ábra. A restaurált tükör (Fénykép: Tárczy Tamás)

Figure 9. The restored mirror (Photo: Tamás Tárczy)

10. ábra. Lemezes bronz csattestek (Fénykép: Tárczy Tamás)

Figure 10. Bronze-plated buckles (Photo: Tamás Tárczy)

11. ábra. A mécse felirata (Fénykép: Tárczy Tamás)

Figure 11. Inscription on the lamp (Photo: Tamás Tárczy)

9. Hosszú, hengeres nyakú, kónikus testű *unquentarium* töredékei (6. ábra; 18. ábra, 1). Áttetsző, kékes színű (BARKÓCZI 1988: 87. típus).

10. Lapos, kerek fejű bronzszegecs. Talán ez is a tükörhöz tartozott (17. ábra, 1).

13. Félgömbös fejű vasszegek (4 db) (18. ábra, 3–6).

A sír keltezése

A sírban talált tárgyak közül az üvegeket BARKÓCZI (1988) alapján nagy valószínűséggel a Kr.u. 1. század végére, 2. századra keltezhetjük. A négy-szögletes tükrök virágkora a birodalomban a Kr.e. 1. – Kr.u. 1. század. Gyártásuk valószínűleg megszűnik a 2. századra, azonban használatuk később is kimutatható (KELBERT 2008: 212; BÓZSA 2016: 62–63). A többi mellékletet csak nagyon tág időhatárokon belül lehet datálni.

A közelben talált, szórvány szárnyas fibula szintén a Kr.u. 1–2. századi keltezést erősíti (MERCZI 2016: 444–445). Összességében tehát valószínűnek látszik, hogy a temetkezés időpontja a valamikor a Kr.u. 1. század végére – 2. század elejére tehető.

A sír értékelése

Csonttani vizsgálat híján a halott nemének megállapításakor a mellékletekre kell hagyatkoznunk. Bár a gyógybalzsamok használata a korszakban nem összeegyeztethetetlen a férfiúi méltósággal, a tükör önmagában arra enged következtetni, hogy az elhunyt nő volt (v.ö. BÓZSA 2012: 33–35, aki felhívja a figyelmet a tükrök szerepére a házassági jóslásoknál, ebben az aspektusban a sírba tett tükör a halott túlvilági jegyességére utal; továbbá a tárgy profán használati tárgyként is feminin jellegű).

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy az urnába helyezett mécses révén egy nevet is tudunk kapcsolni hozzá: *Ur(e)io*. A Kr.u. 2. század második feléből ismerünk egy *Sempronius Urio*-t Acquincumból (CIL III. 10548) – ez viszont nincs összhangban az eddig megállapítottakkal. Lehetséges magyarázatok:

A sírban mégis egy férfi vagy egy fiúgyermek hamvai voltak – az üvegfialákban gyógyszereket tároltak, a tükör ez esetben is állhat szepulchrális kontextusban (KELBERT 2008: 227–228) vagy a mécses nem a halott személyes tulajdona volt, és nem a saját neve van belekarcolva. Lehetséges, hogy egy közeli hozzátartozó által a sírba tett búcsúajándék, esetleg egy szeretett személytől még az életében kapott ajándék.

FEHÉR (2007: 475) és az ő nyomán PÉTERVÁRY-SZANYI (2012: 33) felvetette, hogy az *io* végződésű személynevek viselői a romanizált kelta lakosság köréből kerülnek ki. Bár a sírban nincs más erre utaló jel, a közvetlen környezetében található La Tène jellegű anyag, valamint feltételezen az újabb egyértelmű identitásjelzőként vitatott (ROTHE 2013) de általában továbbélő kelta kontextusban ismert noricum-i–pannoniai szárnyas fibula töredéke nem mondana ellent neki.

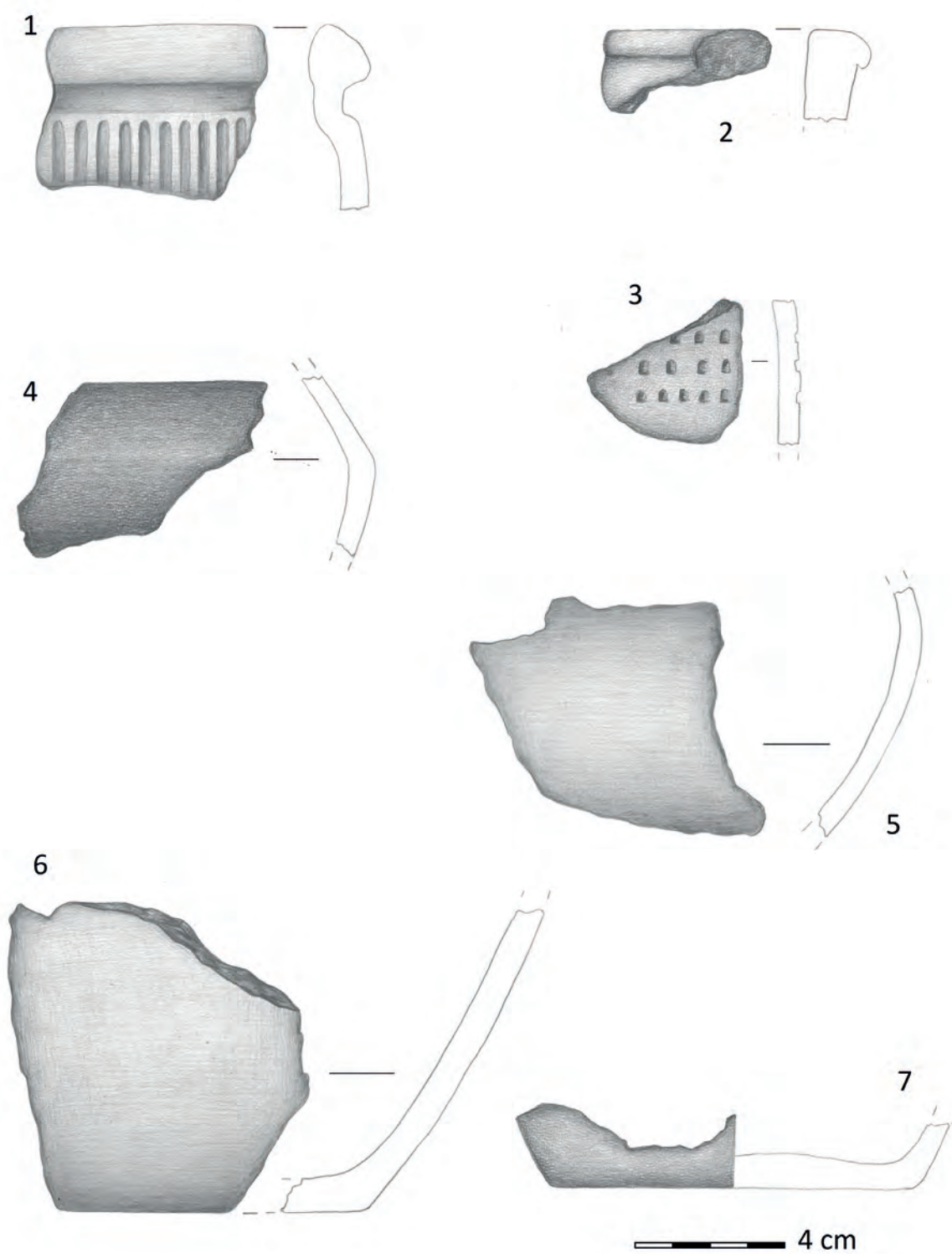
Középkor

A középkori Szentkirály falu templomának közelsége és a kiásott közműárkok nagy száma ellenére mindössze egy helyen bolygattak meg a korszakra keltezhető objektumot. A területen jelen lévő régészeti korszakok közül a középkor leletei mutatták a legkisebb intenzitást: általában véve a munkaterület nyugati, délnyugati felén egyenletesen, de elszórtan jelentkeztek, csak a 4. objektum környékén csoportosultak intenzívebben.

4. objektum

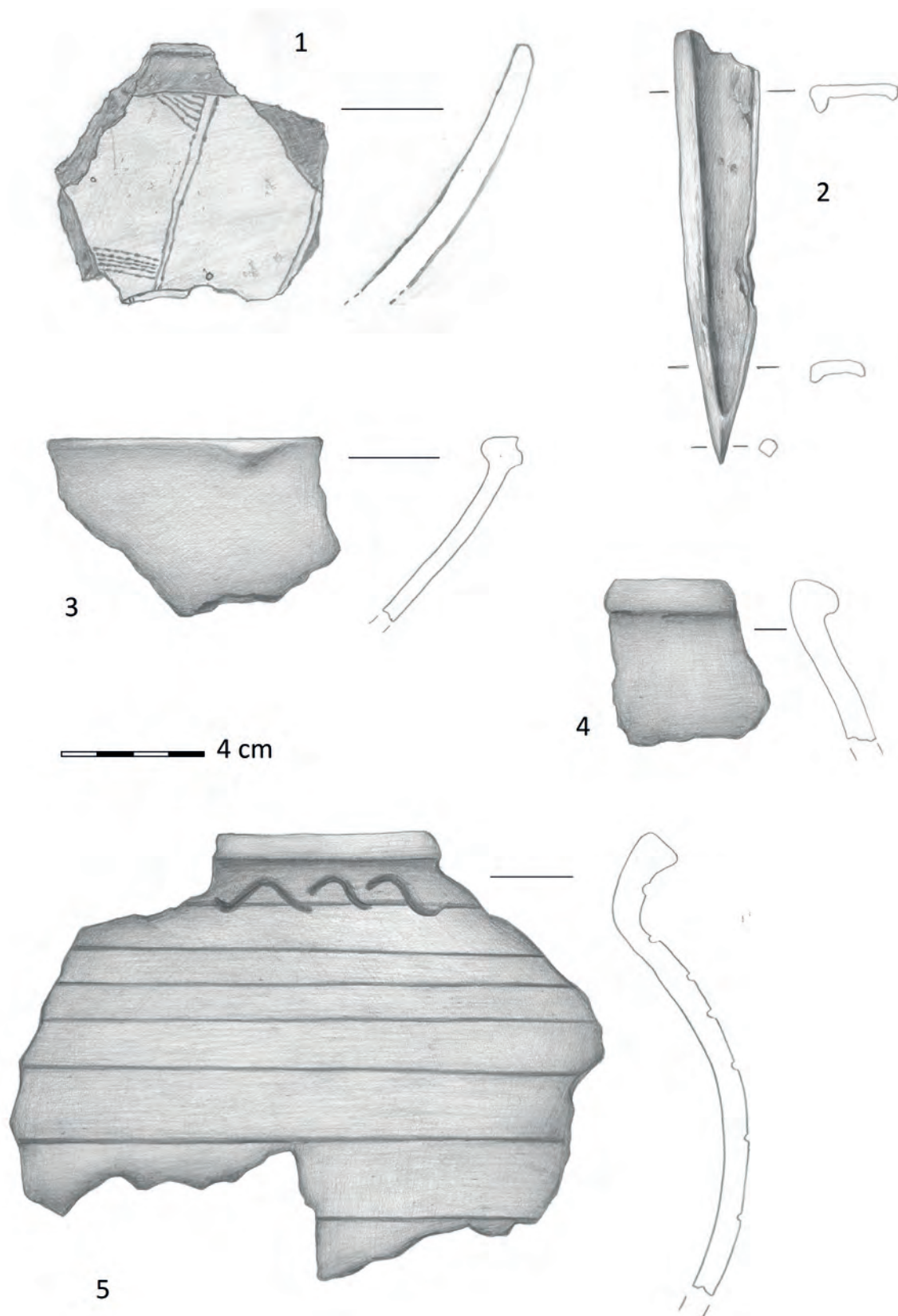
Ívelt aljú gödör részlete egy mintegy 30 cm széles közműárok északkeleti végében.

Leletanyag: sötétszürke, korongolt, homokkal és apró kavicsal erősen soványított anyagú, foltosra kiégett, kihajló peremű, erősen hasasodó, vállán bekarcolt hullámvonallal, hasán vízszintesen körbefutó egyenes vonalakkal díszített fazék perem- és oldaltöredéke; terméskő; kevés állatcsont.

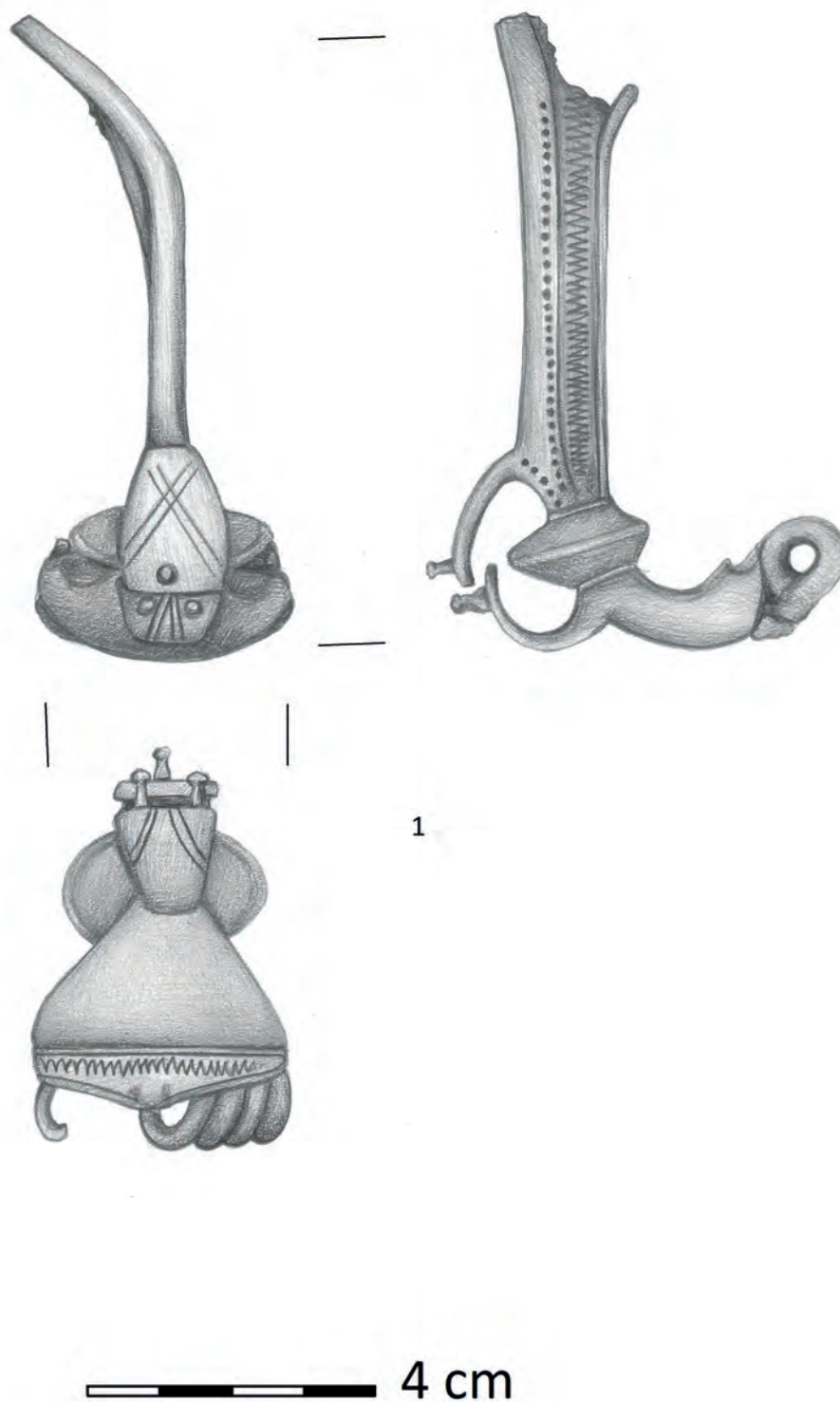
12. ábra. 1-7. Szórvány kerámia, vaskor (Rajz: Kenesei Ágnes)

Figure 12. 1-7. Stray ceramic finds, Iron Age (Drawing: Ágnes Kenesei)

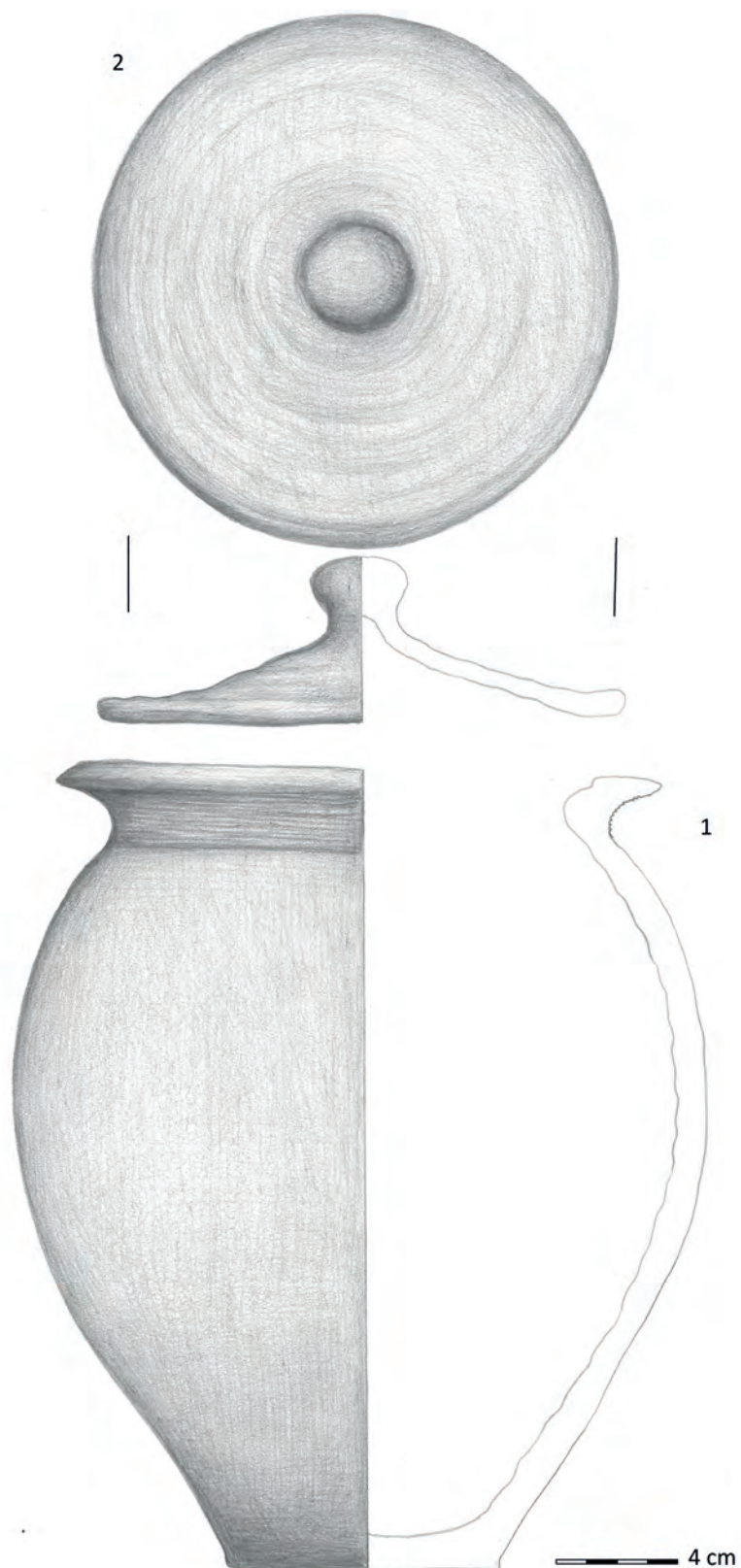
13. ábra. 1., 3., 4. Szórvány kerámia, bronzkor. 2. csontár, bronzkor. 4. objektum. 5. kerámia, Árpád-kor (Rajz: Kenesei Ágnes)

Figure 13. 1, 3 and 4. Stray ceramic finds, Bronze Age. 2. pod, Bronze Age. 4. Object. 5. Ceramic, Árpád Period (drawing: Ágnes Kenesei)

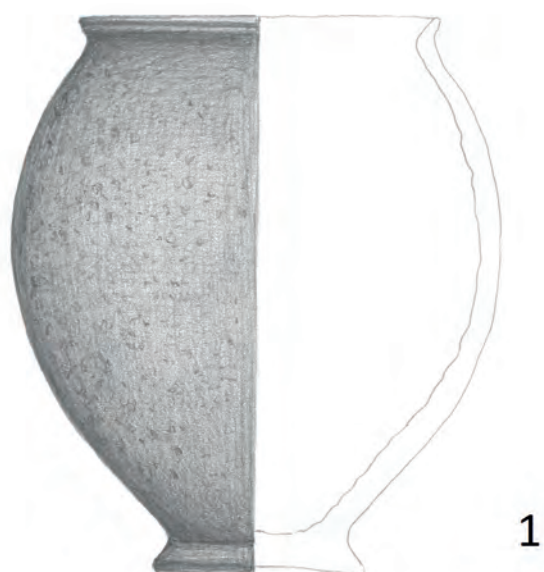
14. ábra. Szárnyas fibula töredéke, szórvány, kora császárkor (Rajz: Kenesei Ágnes)

Figure 14. Fragment of a winged clasp, stray find, Early Roman Imperial Age (Drawing: Ágnes Kenesei)

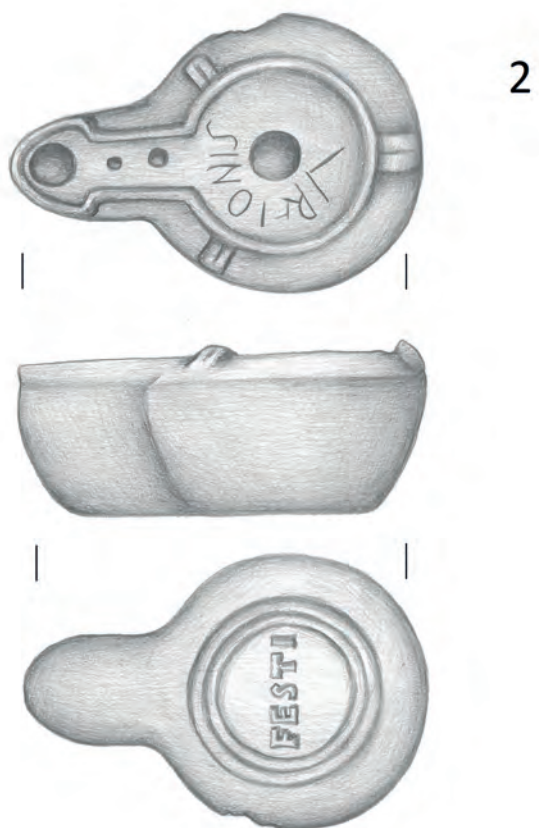

15. ábra. 3. objektum: 1. urna. 2. fedő, kora császárkor (Rajz: Kenesei Ágnes)

Figure 15. Object No. 3: 1. urn, 2. cover, Early Roman Imperial Age (Drawing: Ágnes Kenesei)

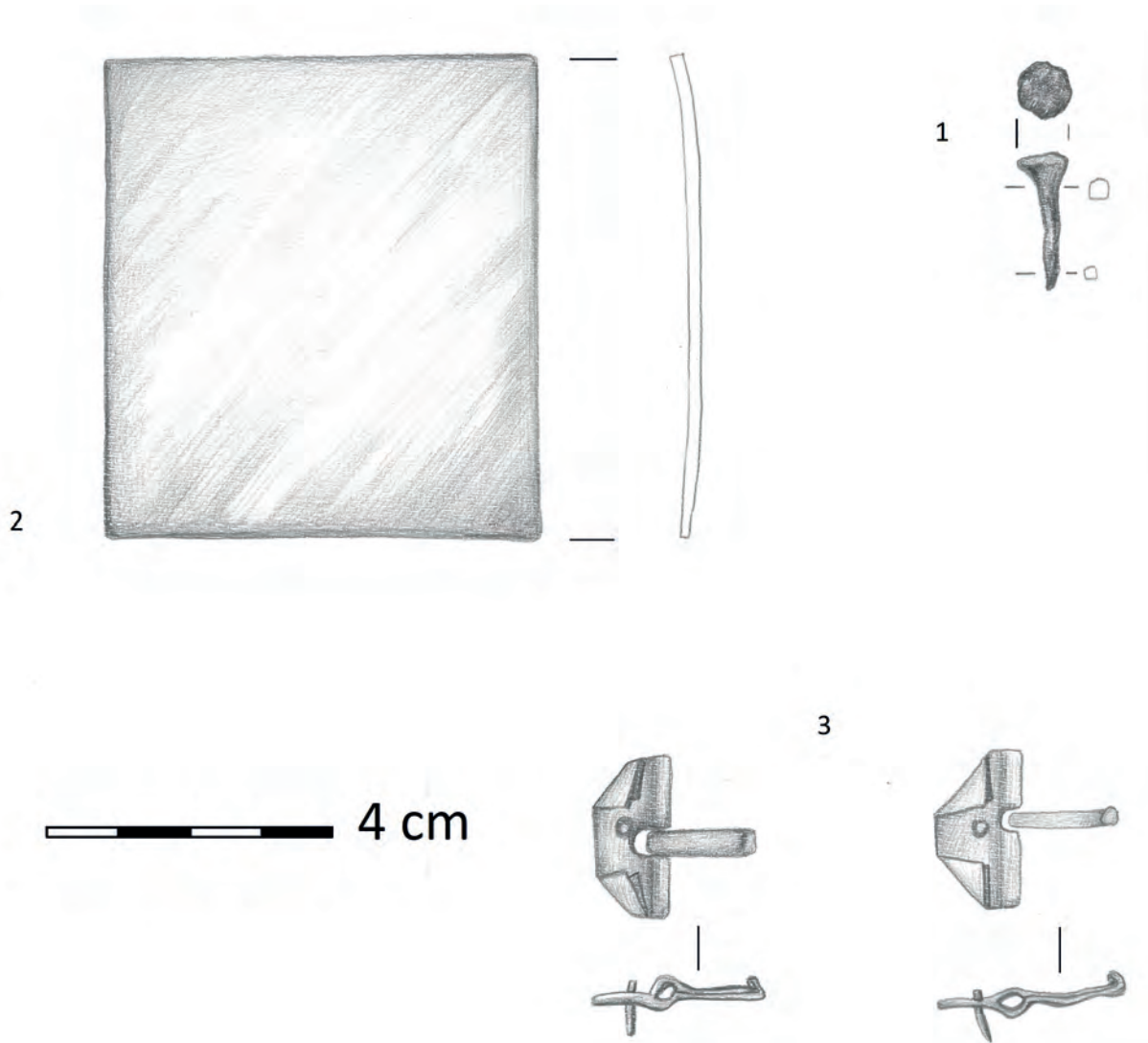
4 cm

16. ábra. 3. objektum: 1. pohár. 2. mécses, kora császárkor (Rajz: Kenesei Ágnes)

Figure 16. Object No. 3: 1. cup, 2. lamp, Early Roman Imperial Age (Drawing: Ágnes Kenesei)

17. ábra. 3. objektum: 1. szegecs. 2. tükör. 3–4. bronz csattest, kora császárkor (Rajz: Kenesei Ágnes)

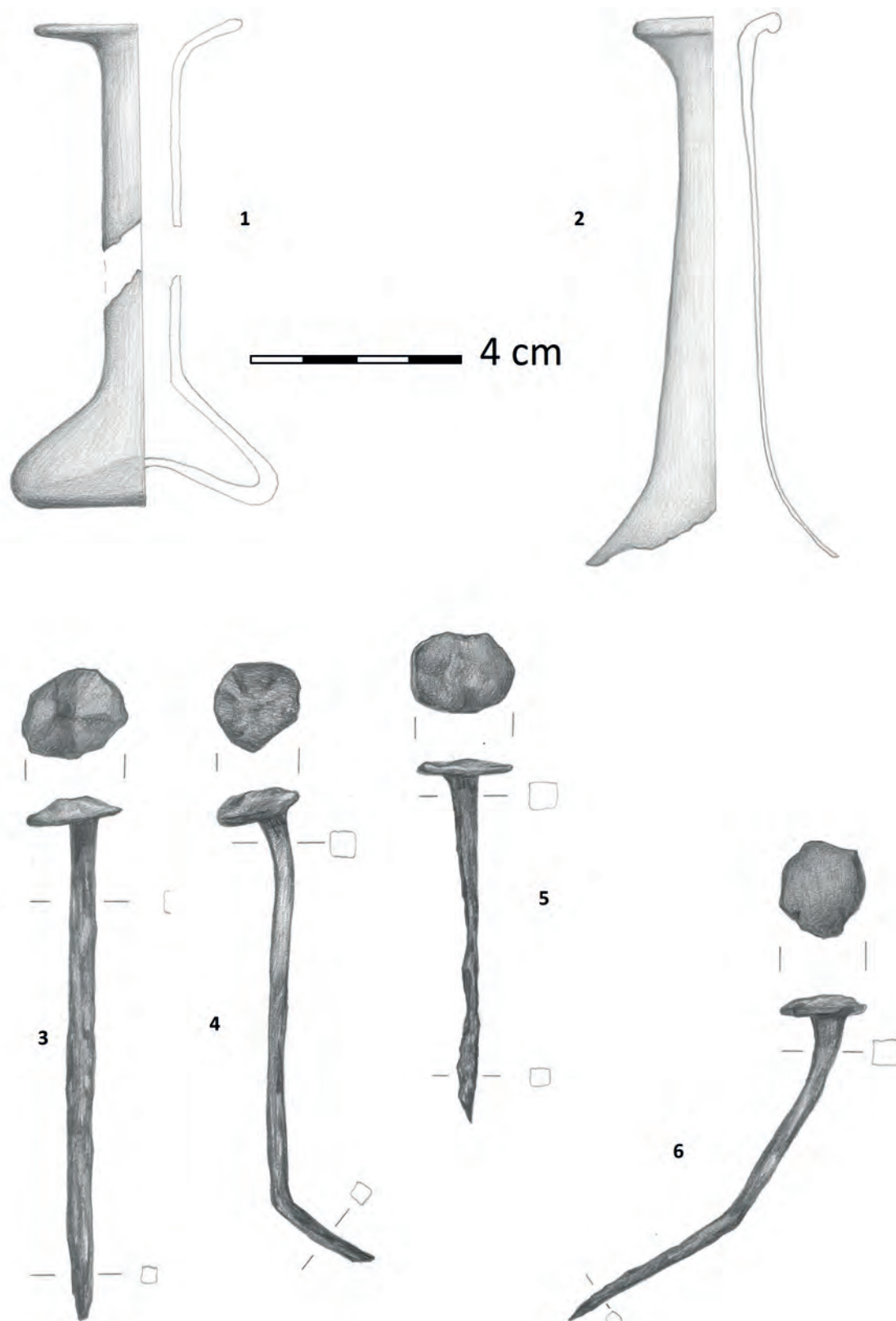
Figure 17. Object No. 3: 1. rivet. 2. mirror. 3–4. bronze clasp body, Early Roman Imperial Age (Drawing: Ágnes Kenesei)

Irodalom

- AUER M. (2012): Die Firmalampen aus dem Municipium Claudium um Aguntum. – *Monographies Instrumentum* 44: 11–23.
- BARKÓCZI L. (1988): Pannonische Glasfunde in Ungarn. – *Studia archaeologica* 9: 114–116.
- BÓZSA A. (2012): Tükör mint szimbólum? – In: BÍRÓ SZ. & VÁMOS P. (szerk.) *Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete*. Győr, Mursella Régészeti Egyesület, pp. 31–45.
- BÓZSA A. (2016): *A szépségápolás tárgyi emlékei Pannonia Magyarországra eső részén*. – Doktori disszertáció, Budapest, ELTE-BTK, 347 pp.

(<https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/32398>)
(Hozzáférés: 2020. július 13.)

- BÓZSA A. (2019): Római kori tükörtípusok Pannoniából. – *Studia Comitatus* 37: 8–31.
- CIL: Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin, 1863.
- FEHÉR B. (2007): *Pannonia latin nyelvtörténete*. – Budapest, Károli Egyetemi Kiadó, 560 pp.
- GARBSCH J. (1965): Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. – *Veröffentlichungender Kommission archäologischen Erforschung spätrömischen* 5, 236 pp.
- ILON G. (1996): Régészeti adatok Csepreg és vidéke őstörténetéhez. A kezdetektől a rómaiak megjelenéséig. – In: DÉNES J. (szerk.): *Tanul-*

18. ábra. 3. objektum: 1-2. üvegedény. 3-6. vasszög, kora császárkor (Rajz: Kenesei Ágnes)

Figure 18. Object No. 3: 1-2. glass vessel. 3-6. iron nail, Early Roman Imperial Age (Drawing: Ágnes Kenesei)

- mányok Csepreg történetéből. Csepreg, Csepreg Város Önkormányzata, pp. 6–43.
- IVÁNYI D. (1935): Die Pannonischen Lampen: Eine typologisch-chronologische Übersicht. – *Dissertationes Pannonicae*, Ser II.2., 351 pp.
- KELBERT K. (2008): Római tükrök Savariában. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 31: 171–262.
- KISS G. & SOSZTARITS O. (2000): Csepreg – Szentkirály, Malom. – In: KISS G. (szerk.): *Vas megye 10-12. századi sír- és kincsleletei*. Szombathely, Magyar Nemzeti Múzeum, (*Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* 2), pp. 25–33.
- LLOYD-MORGAN G. (1981): *Description on the Collections in the Rijksmuseum. G. M. Kam at Nijmegen. IX. The Mirrors including a Description of the Roman Mirrors found in the Netherlands, in other Dutch Museums*. – Nijmegen, Ministry of Culture, Recreation and Social Welfare, 128 pp.
- LOESCHKE S. (1919): *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesens*. – Zürich, Beer & Cie, 358 pp.
- MERCZI M. (2016): A Budaörs–Kamaraerdei-dűlőben feltárt római temető fibulái. – In: OTTOMÁNYI K. (szerk.): *A budaörsi római vicus temetője*. Budapest, Archaeolingua, pp. 432–489.
- NIEZABITOWSKA-WIŚNIEWSKA B. (2012): Distribution of Roman Mirrors in Scandinavia and in the Crimea – The Differences and the Similarities. – In: ŁUCZKIEWICZ P. (szerk.): *The Younger Generation. „Akten des ersten Lublin-Berliner Doktorandenkolloquiums am 09.-10.06.2010 in Lublin”*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, pp. 181–342.
- NOVÁKI GY. (1963): Az 1962. év régészeti kutatásai – *Régészeti Füzetek* 15: 31.
- PÉTERVÁRY-SZANYI B. (2012): A kelta nyelv hatása a pannoniai latinságra. – *Szakdolgozat*, Budapest, ELTE-BTK, 40. pp.
- ROTHE U. (2013): Die norisch-pannonische Tracht: gab es sie wirklich? – In: GRABHARR G. et al. (szerk.): *Ikarus* 8. Innsbruck, Innsbruck University Press, pp. 34–48.
- SOSZTARITS O. (2002): Csepreg, szentkirályi templomrom. – In: LŐVEI P. (szerk.): *Vas megye műemlékeinek töredékei I. (Lapidarium Hungaricum* 5), pp. 233–236.

történettudomány

HISTORY

A trianoni döntés határmenti hatásaiból (Vasi példák alapján)

Horváth Sándor

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
horvath.sandor@savariamuseum.hu

Összefoglalás

A trianoni döntésről történeti, katonatörténeti, politikatörténeti elemzések már gazdagon állnak a rendelkezésünkre. Hogy a közemberre, a közösségek tagjaira milyen közvetlen vagy közvetett hatása volt az új államhatár meghúzásának, jóval kevesebb szó esik a visszatekintő elemzésekben. Ezúttal – a teljesség igénye nélkül – nyugat-magyarországi példákon keresztül ezt a sokféle hatást kívánjuk érzékeltetni.

Utalunk az államhatárral megjelenő újdonságokra, mint a határjelölő jelekre, a vámosságokra és a határőrökre. Röviden bemutatjuk a határátlépés feltételeit. A határhúzás következményei között a csempészet, a kettős birtokosság jellemző jegyeit emeltük ki, szót ejtünk a közellátás és a közigazgatás – hosszabb-rövidebb idejű – furcsaságairól, példákat emelünk ki az egyházi vonatkozásokból és a közlekedés megváltozott viszonyairól. Önálló fejezetet szentelünk az egyéni élethelyzeteknek, amelyek között különösen a papi és a közigazgatási pályák izgalmasak; szomorú – de kihagyhatatlan – alfejezete a kérdéskörnek a gyilkosságok témája. Néhány példát mutatunk az agitáció változatairól. Be-fejezés helyett pedig a határmegvonás utóéletére vetünk pillantást.

KULCSSZAVAK: Trianon, államhatár, határjelölő jelek, határkiigazítás, vámosságok, kettős birtokosság, csempészet, egyéni élethelyzetek, agitáció

Abstract

The frontier effects of the Trianon Treaty (Vas County examples). *There is a rich variety of historical, military and political analyses available on the Treaty of Trianon, but less emphasis has gone on reminiscences concerning the direct or indirect effects of the frontier changes on plain members of communities concerned. Without aiming at full coverage, the paper seeks to present the many influences through examples from Western Hungary. It refers to border innovations such as signs posted and customs and immigration officers. Requirements for crossing the border are outlined. Of the results of imposing the new border, heed is paid to smuggling and to dual land ownership. Also covered are long and short-term oddities in public supplies and local government, and in ecclesiastical and transport conditions. A separate section covers personal situations, which are notable particularly for clergy and public employees. Sadly but irrevocably there must be sub-section on the related murders. Some examples are given of the types of resulting agitation. The paper looks finally at the aftermath of the border changes.*

KEYWORDS: Trianon, state borders, border signs, border controls, customs, dual ownership, smuggling, personal situations, agitation

A trianoni döntés után

A trianoni döntésről immár történeti, katonatörténeti, politikatörténeti elemzések bőségesen állnak a rendelkezésünkre.¹ Arról, hogy a közemberre, a közösségek tagjaira milyen közvetlen vagy közvetett hatása volt, kevesebb szó esik az elemzésekben. Ezúttal – a teljesség igénye nélkül – nyugat-magyarországi példákon keresztül ezt a sokféle hatást kívánjuk érzékeltetni. A példák jelentős részét a *Kőszeg és Vidéke* folyóirat korabeli számaiban megjelent írásokból válogattuk.

Az elcsatolás következményei egyes esetekben ellehetetlenítették a korábbi életvitelt. Az „... ugynevezett trianoni vonal a szó szoros értelmében körbe veszi a falut és annak határát s csak egy oldalon hagy némi nyílást, itt azonban utnélküli dombok zárják el a közlekedést” – írta a *Kőszeg és Vidéke* újság 1922 júliusában.² Az akkor Ausztriához csatolt település lakói még a mezőre sem tudnak ki menni anélkül, hogy ne mennének át magyar területre. Teljesen logikus volt, hogy visszakérték magukat Magyarországhoz.

1. ábra. Visszacsatolási ünnepség Szentpéterfán 1923. március elején (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, HP 2841.)
Figure 1. Reannexation feast at Szentpéterfa (Prostrum), early March 1923 (Savaria Museum, History Department, HP 2841)

A települések javát 1923 elején csatolták vissza, de Szentpéterfát és Olmódot, melyek a két érdekelt biztos között kötött csereegyezmény alapján kerültek vissza Magyarországhoz, a többiekhez képest később, csak 1923. március 8–9-én vették át a magyarok (SUBA 2000). Olmód visszacsatolása 1923. március 8-án történt: „*Olmód Magyarországhoz*” címmel írt az idézett lap a többségében horvátok lakta kis település visszatérésének ünnepeéről (1. ábra).³

A trianoni döntést követően nem következett azonnali területfoglalás. Szentpéterfára csak 1921. december 1-én vonultak be az osztrákok: „*osztrákok megszállták községünket*” – jegyzete fel naplójában a helyi tanító, Németh János (HORVÁTH 2011: 16).

A megszállást követően sok érintett településen elkezdődött a tömegeket is megmozgató nyilvános kampány – kérelmek megfogalmazása, tiltakozó megmozdulások –, hogy a települést csatolják vissza Magyarországhoz. Így volt ez Szentpéterfán is, ott, ahol a falu egy része – a „felső falu” – Ausztriához akart tartozni. A csoport vezetőjének a helyi tanító Skrapits János vendéglőst nevezte meg. A határmegállapító bizottság 1922. március 10-i kérézésekor monyorókeréki (Eberau, Ausztria), kolomi (Kulm, Ausztria), tótfalusi (németül: Winten, napjainkban Eberau része, Ausztria) és kertesi (Gaas, Ausztria) németeket is beszerelve kampányolt ez a csoport Burgenland mellett (HORVÁTH 2011: 48). A lakosság nagyobbik, magyar érzelmű része a községbíró, Hirschl Ferenc házában magyar zászlókat lengetve, a Himnuszt énekelve fogadta a bizottságot. „Szentpéterfa lakossága megoszlott a kérdésben, hová tartozzék a falu, Magyarországhoz vagy Ausztriához. De a visszacsatolás után mindenki kereste a kibékülést – írja a falu monográfusa, Geosits István. – Ezt bizonyítja az 1924. szeptember 7-én tartott képviselőtestületi gyűlés”

¹ A Magyar Tudományos Akadémia Lendület-programja keretében a Trianon 100 Kutatócsoport, Ablonczy Balázs vezetésével, a trianoni kérdéskörrel kapcsolatos legújabb kutatások, elemzések eredményeit teszi közzé. Publikációik listája megtalálható honlapjukon a <https://trianon100.hu/publikaciok> fül alatt. – Az optálásokról Szűts István Gergely közölt cikket (Szűts 2017), az élelmiszer-ellátás jellemzőiről pedig Bódy Zsombor (BÓDY 2017); az első világháború demográfiai hatásait vizsgáló tanulmánykötetet szerkesztett Bódy Zsombor *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után* címmel (BÓDY 2018). A témába vágó konferencia anyaga 2015-ben jelent meg (TOMKA 2015). A vidéki életnek, a vidéki társadalomnak a kérdéskörét járta körül egy tanulmánykötet (PAP J. et al. 2016).

² Olmód községet. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. július 30., p. 3. – A korabeli szövegeket betűhív formában idézzük.

³ *Kőszeg és Vidéke* 1923. március 11., p. 1.

(GEOSITS 1996: 83). Az italmérési engedély megerősítését kérő Skrapits Jánostól megvonták azt, mert „a határ kiigazítás során hazafiatlanul viselkedett és az osztrák érdekeket látszott támogatni” (GEOSITS 1996: 83). A képviselőtestület azonban megvédte a helyi kocsmárost, így megkapta az engedélyt.

Államhatár – új közegben

Határjelek

A határvonal megállapítása két lépcsőben történt: a politikai kijelölés (delimitáció) után a részletes kitézés, határkövekkel való állandósítás (demarkáció) következett: a határvonal térképezését, a határokmányok elkészítését a Szövetséges és Társult hatalmak által létrehozott nemzetközi határmegállapító bizottságok végezték 1921 és 1925 között – foglalta össze a folyamat lényegét Suba János (SUBA 2010). Az új osztrák–magyar határt három szakaszra osztották fel – az abc nagybetűivel jelölve azokat.

A bizottság 1921. augusztus közepétől november közepéig az „A” határszakaszt jelölte ki 95 kilométer hosszban az osztrák határtól a Lendva folyónak a Murába való torkolásáig (SUBA 2010), majd a helyszíni szemlék és a beadványok áttanulmányozása után 1922. március 28-án tartott

ülésein döntöttek a véglegesítésről. A véglegesítés pedig majd csak a határkövek kihelyezésével, a demarkációval valósult meg. Tehát ez egy több hónapos folyamat volt. A kövek kihelyezését egyes szakaszokon a kiigazítás előzte meg. A jelölő karókat azonban nem mindenki tisztelte. „Lopják a határmegjelölő karókat” – tudhatták meg 1923 januárjában a *Kőszeg és Vidéke* olvasói.⁴ A kijelöléshez vastagabb karókat használtak, ezeket tűntették el egyes helyeken. Kőszeg városa szigorú ellenőrzést rendelt el.

„Az osztrákok a határvonal minden törését kövekkel akarták állandósítani. Ez azt jelentette volna, hogy sok helyen egymástól néhány méterre kellett volna a köveket felállítani. Ez a felvetés hetekig tartó vitára adott alkalmat. A műszaki utasítás 200 méter távolságot írt elő. A magyar fél a 100 méteres távolságot javasolta, ami 50%-os kőttöbbletet jelentett.

A főköveket egy kilométer távolságra állították fel, százméterenként pedig közönséges határköveket helyeztek le, amelyeket folyamatosan számoztak. A határkövek esetében a magyar fél a műkövet javasolta, ezt az osztrákok előbb elfogadták, később olcsósága miatt tiltakoztak ellene. A magyar kormány azonban a már kiírt pályázat eredményeképpen megrendelte a műköveket. A vita kompromisszummal zárult: azokon a határszakaszokon, ahol a magyarok dolgoztak, műköveket, az osztrákoknak kiutalt szakaszokon termésköveket használtak.” (SUBA 2010) (2. ábra).

2. ábra. Határkő Nardánál. Magyarországra felé az „M” betű, Ausztria felé az „Ö” betű látható. A másik két oldalra egyrészt az állítás évét, másrészt a határkő számát vésték, írták, festették. Nardánál a határkő száma az itteni szakasz betűjével, a „C”-vel kezdődik; Kőszeg környékén még a „B” betű olvasható (Fénykép: Berkiné Jálics Katalin)

Figure 2. Border stone at Narda (Nahring). Letter M points to Hungary, Ö to Austria. On the other two sides are carved, written and painted the year of erection and number of the stone. At Narda stone numbers begin with a C, around Kőszeg (Güns) with a B (Photo: Katalin Jálics Berki)

⁴ *Kőszeg és Vidéke* 1923. január 28., p. 2.

Alig pár év telt el, s 1926-ban már határkő megrongálásával is foglalkoznia kellett a közigazgatásnak.⁵

A határátlépőket vámosok ellenőrizték: ehhez a határátlépő ponton vámsorompót építettek, de ezzel kapcsolatban is adódtak gondok. A kőszegiek panaszát visszhangozta a sajtó: „A rőtí ton levő vámsorompó nincs kivilágítva és már több ló a sötétben nekiment a leeresztett sorompónak. Tanácsos lenne egy ki lámpással kivilágítani ugy ezt, mint a vasutnál levő kavicsbányát még mielőtt valami komolyabb szerencsétlenség elő nem fordul.”⁶

Új szereplők: vámosok, határőrök

Az államhatárszéli szolgálatokról és a határátlépésről hazánkban az első szabályozás 1898-ben jelent meg – ez elsősorban a Szerbia és Románia felé irányuló közlekedést szabályozta.

„Az első világháború előtt egész Európa, sőt az egész világ lényegében szabadon átjárható terület volt. Útlevelekre általában nem volt szükség az utazásokhoz.” – írta Bencsik Péter (BENCSIK 2007: 15). A háború után a határszéli forgalmat helyi szokásjog alapján, megyénként – és gyakran egymással ellentétesen – szabályozták. De Ausztria felé már 1920-ban rendelet szabályozta azt: 40 km-es határsávban lakóknak, akik politikailag megbízhatóak voltak és hadkötelezettségüket teljesítették, 15–60 napig érvényes úti okmányt adtak.⁷ Majd 1923 után a határtól 10–15 km-es sávon belül lakók határszéli úti igazolványt kaptak (BENCSIK 2007: 15–16).

Az ellenőrzéshez 1921. január 4-én alakították meg a Magyar Királyi Vámorséget, „... amely az újonnan kijelölt határok mentén látta el a határőrzetet és a kishatárforgalom ellenőrzést. Szervezeti felépítését tekintve a központi főparancsnokság alárendeltségében 7 kerületparancsnokság, bennük összesen 54 szakaszparancsnokság, ezek alárendeltségében 151 őr működött. A testület létszáma 4210 fő volt. Létszámukat az 1922. évi VIII. számú törvény

4500 főben maximalizálta.” 1932 októberében a Vámország megnevezés Határorségre változott (BERKI 2015).

Többek között Bozsokon is fővámkirendeltséget hoztak létre.⁸ A település ezután hamarosan szomorú dráma helyszíne lett: „Inzolitcs József vámőr a határon levő őrségi kunyhóban revolverével főbelötte magát és azonnal meghalt. Az öngyilkosság oka az volt, hogy beleszeretett egy bozsoki leányba és el akarta venni feleségül, de a leány szülei elleneztek a házasságot, sőt még a vámőrrel való barátságot is megtiltották a leánynak. (...)”⁹

Egyes vámőrök a hivatalukhoz méltatlan módon végeztek a munkájukat. Egy túlkapásról már 1922 júniusában írt a *Kőszeg és Vidéke*. Idézzük részletesebben a beszámolót: „A vámorségről írtunk mult számunkban azon célzattal, hogy a mi őrünket is hasonló előzékeny és figyelmes eljárásra oktassák, amint azt a mi lakosságunk az osztrákok részéről tapasztalja. (...) A volt rendeki bíró és a rőt-falvi tüzoltófőparancsnok, közismert személyek, voltak a deliquensek. Az őr látta, hogy rakodtak, de mig tele szekérel meg nem indultak, passzív magatartással lesben állottak. Mikor feltartóztattak megtudták, hogy semleges területről is szállítási igazolványra van szükség a szombathelyi vámvezetőség-től, a világért sem egyeztek bele abba, hogy újra lerakják, követelték a lovasszekér és ökrösszekér széna

3. ábra. Osztrák vámház Szentpéterfa mellett, Nagysároslak (Moschendorf, Ausztria) közelében (Fénykép: Horváth Tímea)
Figure 3. Austrian customs post near Szentpéterfa and Moschendorf (Nagysároslak) (Photo: Tímea Horváth)

⁵ Alsócsatár közelében határkő megrongálása. MNL Vas Megyei Levéltára, Főszolgabírói iratok, Szombathelyi járás 1633/26.

⁶ Nincs kivilágítva a sorompó. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. április 30., p. 4.

⁷ 21758/1920 Belügyminisztérium körrendelet (BK. 1920. 757–758.)

⁸ Bozsokon fővámkirendeltség lesz felállítva. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. február 12., p. 3.

⁹ Dráma Vasbozsokon. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. április 9., p. 3.

¹⁰ A vámorségről. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. június 18., p. 3.

beszállítását Kőszegre, itt kegyesen megengedték az állatok hazahajtását, de a szekerek és a széna lefogalva és az egyik lefülelt másnap reggelig letartóztatásban maradt, de igazolás után szabadon bocsátott. Míg ez így történik, addig a felső erdőnek elhatárolt osztrák területre eső városi erdőből az osztrák örök arra vannak kioktatva, hogy a város által kiutalt tűzifa lehordását ne akadályozzák. Reméljük, a mi felszólalásunk, mely sok elhangzott panasz után történt, méltánylásra fog találni. Így kívánja ezt a magyar állam és a polgárok érdeke. (...)”¹⁰

A vámosok között már kezdetben is akadt, akit meg lehetett vesztegetni. A rőtfalvi (Rattersdorf, Ausztria) Schlapsi Antal Szekér István vámmőrrel állapodott meg arról, hogy 300 koronáért és két liter borért szemet huny majd a csempézete felett. Mire Schlapsi a határra ért, Szekért elvezényelték és az új vámos lebuktatta a csempészt.¹¹

A kőszegi Müller fűrésztelep alatti turbinánál 1922 kora tavaszán egy friss őzbőrt találtak; a nyomozás során megállapították, hogy az őzet a szol-

gálatban lévő vámosok fogyasztották el. Védekezésül azt állították, hogy az őzet, úgy találták.¹²

Az említett községekben a magyar és az osztrák csendőrség és pénzügyőrség két nappal az átvétel előtt, vagyis január 8-án váltotta fel egymást (3. ábra).

A határátlépés feltétele

A határátlépésre már utaltunk, de kicsit részletesebben kell pontosítani a feltételek rövid időszakonkénti változását. A kőszegi városháza 1920 júniusában tette közzé a Belügyminisztérium 21758/920. számú rendeletét, amely alapján „a Németausztriával való határszéli forgalom ugy szabályoztatott, hogy a határtól 40 kmnyire fekvő községekben lakók részére a határmentén a kilépő állomásokon működő magyar kir. államrendőrségi kirendeltségek és Kőszegen az államrendőrkapitányság állít ki 15–60 napig érvényel bíró határszéli úti igazolványokat.

A határszéli úti igazolvány kiállítását személyesen kell kérni és ezen alkalommal felmutatandó egy a kőszegi elöljáróság által kiállított a kérelmező po-

The image shows two pages of a historical document titled 'SZÁLLÍTÁSI IGAZOLVÁNY' (Transport Document) for wheat, dated 1921. The document is divided into three main sections: III. (Sender Information), II. (Inspector Information), and I. (Inspector Information).

Section III: The sender is Kisz György (Kisz György), residing at Csáva. The document is for 2000 kg of wheat (szécsényi gabonát) to be transported from Szécsény to Csáva via the railway. It was issued on April 19, 1921, by the National Border Patrol Office (Országos Közélelmetési Hivatal).

Section II: The first inspector is Kisz György, and the second is Csáva. The document number is 3400.

Section I: The first inspector is Kisz György, and the second is Csáva. The document number is 3400.

A prominent red stamp across the middle of the document reads: "A határátlépés a határon túl felvett helyekre történő szállításhoz." (The crossing of the border is for transport to places taken over at the border).

At the bottom of the document, there are instructions regarding the document's validity and where to send it if lost or stolen.

4. ábra. Szállítási igazolás gabonához 1921-ből (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, FM. IV. 65.966.1.)

Figure 4. Delivery document for wheat, 1921 (Savaria Museum, History Department, FM. IV. 65.966.1)

¹¹ Megvesztegetett vámmőr. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. november 5., p. 2.

¹² A vadászó vámmőrök. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. március 12., p. 3.

litikai megbízhatóságára, adózására és katonai viszonyaira vonatkozó bizonyítványt. (...)”¹³

1921 októberétől az új határ innenső oldalára utazást is igazolványhoz kötötték. A belügyminiszter rendelete szerint a következő településekre utazáshoz is szükség volt igazolványra: Perenye, Bósárkány, Csepreg, Eszterháza, Farkasfa, Hegyeshalom, Horvátberkifalu, Ják, Keresztény, Lövő, Mosonszentpéter, Mosonszolnok, Nagycsákány, Nárai, Ondód, Orfalu, Pusztacsó, Pusztarádóc, Rajka, Rábadoroszló, Rábagyarmat, Tömörd és Veszkény. Az igazolványt a másodfokú rendőrhatóság állította ki.¹⁴

A határátlépési igazolvány kiadásával kapcsolatban az elcsatolt terület osztrák megszállása előtt arról tájékoztatták az érintetteket, hogy: „Az elcsatolandó területre határátlépési igazolványt az elsőfokú rendőrhatóság állítja ki, tehát városban a rendőrkapitány, vidéken a főszolgabíró. Az igazolvány kiállítási díja 5 K., közalkalmazottak, cselédek, napszámosok bélyegilletmény fejében 1.50 K., mások 10 K-t fizetnek. Ily igazolványt a kérdéses terület lakosai is tartoznak váltani 8 napon belül, addig a községi elöljáró által kiállított igazolvánnyal bejöhethetnek Kőszegre. Ezen rendelet ellen vétőket a törvény 6 heti elzárással, illetőleg 1000 kor. pénzbüntetéssel sújtja.”¹⁵

Hamarosan kétszintű igazolás kiadását vezették be. Az új határtól 15 kilométeren belül fekvő helyekre a főszolgabírók, illetve efelett, a határtól 40 kilométeren belül fontos és sürgős esetekben az alispán adott határátlépési igazolványt. Ennél távolabb lakók csak rendes útlevelemmel utazhattak Ausztriába (4–5. ábra).¹⁶

Egy kőszegi fuvaros, Torda József ellen okirat-hamisítás miatt eljárást indítottak 1922 őszén, mert a lejárt határátlépési igazolványát „kijavította”.¹⁷ Ez a fuvaros példázza azt a helyi közembert, aki nem fogja fel – vagy nem akarja felfogni, elfogadni – azt, hogy az államhatár meghúzásával a régióban megváltoztak a szabályok; miközben a nagy politika véres valóságként, tragédia-ként értelmezte a helyzetet.

A „tréfás” határ

Akadnak furcsaságok is. Az alsócsatári cigányház esete a határvonal át nem gondolt meghúzásával függ össze. Az alsócsatári csárda mellett, az évszázadokon – talán évezredekken – át használt úgynevezett katonák útja, avagy németül Königsweg, kikoptatott teknőjében húzódtak meg az apró cigányházak. Az egyiknek éppen a kellős közepére – sőt, a bejárati ajtajának is a közepére – került az államhatár közepe. Emiatt tulajdonképpen csempészet vétsége nélkül szállíthattak a bentlakók az egyik országból a másikban bármilyen terméket. Ezzel kapcsolatban a szombat-helyi vámőrkerület parancsnokát idézte 1924. március 14-éről a határvonal módosítással kapcsolatban a trianoni határhúzással kapcsolatos írásában Suba János; eszerint „... a határvonalnak a házon keresztül való húzódása beláthatatlan következményeket von maga után. Elsősorban a ház lakóinak csempészete kézenfekvő dolog. A csempészsárut a ház egyik oldalán beszállítva, a ház másik oldalán már kiszállíthatják anélkül, hogy abban határsértés nélkül valaki a lakosokat megakadályozhatná. Ennél súlyosabb esetekről és határincidente-sekről is lehet szó.”¹⁸ Hódosi Márton házát emiatt megkerülték a határral (SUBA 2000) (6. ábra).

Egy egyházi birtok Felsőszölnök, Rábafüzes és Borosgödör (Inzenhof, Ausztria) települések határát is érintette. Az új államhatár ezt kettévágta, mert Borosgödör Ausztriához került. Itt a csépléshez kiépített járgány használatakor a cséplőgépet meghajtó, a járgányt körbe-körbe forgató ló folyton átlépett Ausztriába (SUBA 2000).

Alhón (Allhau, Ausztria) nagy lakodalmat tartottak, ami nagy riadalmat okozott Föllöstömben (Fürstenfeld, Ausztria). Alkonyatkor „... ősi szokás szerint diszlövéseket adtak le revolverekből, sőt miután a legnagyobb gazda lánya ment férjhez még a viharagyut is elsütötték. És meghallották ezt a szomszédos Fürstenfeld lakói. Több se kellett: „Jönnek a magyarok!” jeligével eszeveszetten adták le a szí-

¹³ *Kőszeg és Vidéke* 1920. június 20., p. 3.

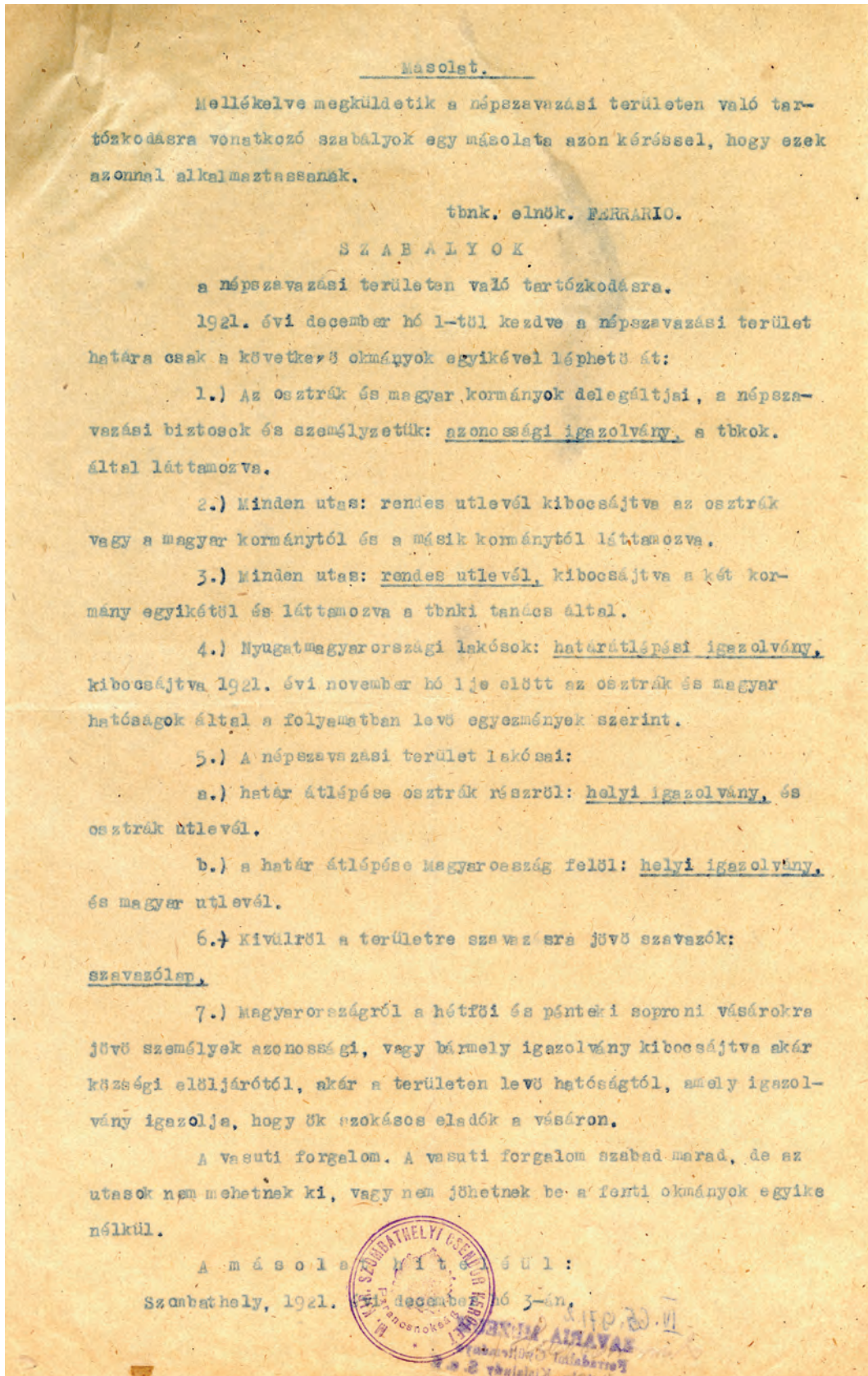
¹⁴ Az utazás korlátozása Nyugatmagyarországon. – *Kőszeg és Vidéke* 1921. október 16., p. 3.

¹⁵ Határátlépők figyelmébe! – *Kőszeg és Vidéke* 1921. november 13., p. 3.

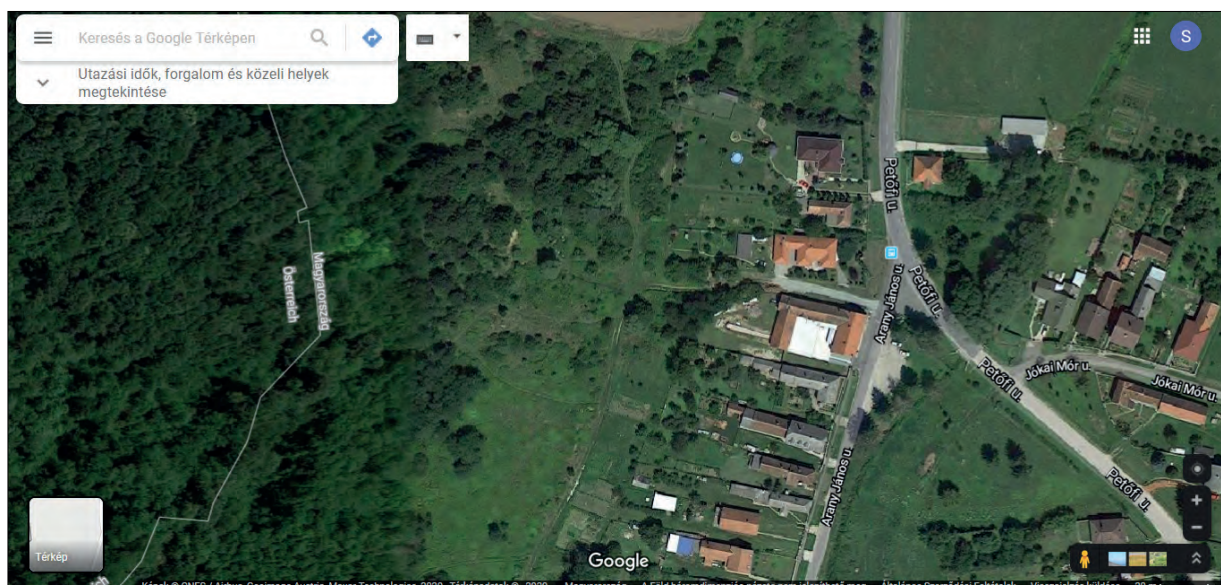
¹⁶ *Kőszeg és Vidéke* 1922. január 15., p. 3.

¹⁷ *Kőszeg és Vidéke* 1922. október 22., p. 3.

¹⁸ 1987/sgt. 1924. szám. M. kir. Szombathelyi vámőrkerületi pság Határkiigazítási javaslata. MNL K. 49.

5. ábra. Tartózkodási szabályok összefoglalása 1921 decemberében (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, FM. IV. 65.971.2.)
 Figure 5. Summary of residency orders, December 1921 (Savaria Museum, History Department, FM. IV. 65.71.2)

6. ábra. Omega formájú kunkor az államhatáron Alsócsatárnál (ma: Felsőcsatár). Eredetileg egy kicsi házat szelt át a határ, amit a későbbi kiigazítás során a ház falát megkerülve vezettek el

<https://www.google.hu/maps/@47.2182193,16.4432754,486m/data=!3m1!1e3?hl=hu&authuser=0> (Hozzáférés: 2020. július 6.)

Figure 6. Coil in the form of an omega at the state frontier at Alsócsatár (Ober-Schilding, now Felsőcsatár)

<https://www.google.hu/maps/@47.2182193,16.4432754,486m/data=!3m1!1e3?hl=hu&authuser=0> (Accessed: 6 July 2020)

réna jelzéseket, félreverték a harangokat és reszketve várták, hogy mi lesz. Mikor megtudták, hogy lakodalomtól ijedtek meg náluk is hegyen völgyön lakodalom támadt nagy örömükbe.”¹⁹

A határ következménye

Csempészet

„Ausztria a gazdasági összeomlás előtt” volt a címe annak az írásnak, amely 1922 júniusában látott napvilágot a *Kőszeg és Vidéke*-ben. „(...) Az élet percről-percre drágul. A husneműek ára naponta 300–400 kor. szövik feljebb, (...) – írták a cikkben, majd kiemelték, hogy az átcsatolt területen lakók élete sokszorosan nehezebb – „mert jó magyar pénzüket részben még akkor kellett becserelniök, amikor az osztrák koronához képest a magyar korona 1 : 8 állott, míg ma 1 : 16–20 között áll, (...)”.²⁰ A gazdasági válság közepette, a nagy ausztriai

élelmiszerhiány miatt az új határ felállításával csaknem egyidőben intenzív csempészet kezdődött. Jöttek az Ausztriához csatolt települések lakói, mentek az itteniek is. Akiknek nem volt szerencséje, azokat elfogták a vámosok. Már 1920 júniusában arról írt a sajtó, hogy sokféleképpen zajlik a gabonacsempészet.²¹

Az átadandó területek megszállása előtt, 1921 augusztusában megtiltották az élelmiszerek nagyobb mennyiségben való kivitelét. Egyúttal arról is hírt adott az újság, hogy a rendőrség 11 ezer tojást foglalt le, amelyeket Répceköhalomra (Steinberg-Dörfel, Ausztria) vittek volna.²²

A nyugat-magyarországi fő kormánybiztos 1921 nyarán kelt, 1470. számú rendeletében részletezte, hogy mit és miként tilos az Ausztriához csatolandó területre vinni: „... ló és mindennemű hasított körmű élő és leölt állatoknak valamint mindennemű gabonának és örleménynek, bornak, bármely élelmiszernek és ipari feldolgozásra alkalmas anyagnak tengelyen, talyigán, kézipogózásként, (sic!)

¹⁹ A megjíedt szomszédok. – *Kőszeg és Vidéke* 1920. augusztus 22., p. 3.

²⁰ Ausztria a gazdasági összeomlás előtt. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. június 18., p. 1.

²¹ *Kőszeg és Vidéke* 1920. július 18., p. 4.

²² *Kőszeg és Vidéke* 1921. augusztus 14., p. 3.

*hátizsákban, battyuban vagy bármely más módon való szállítása tilos.*²³ Alaposan körülírták, hogy ne lehessen kibúvót találni. Az óvatosabb vagy a ravaszabb csempész azért próbálkozott más módszerekkel is: 1922-ben jellemző lett a vasúti kocsikban az ülések alá helyett csempészárú. Ha a vámosok észrevették, akkor annak nem volt gazdája.²⁴

Néha az ellenőrzésekkel még túlzásba is esetek: a Kőszeg–Szombathely közötti forgalom kényelmetlenné vált, mert nemcsak gyakran igazoltatták az embert, hanem még meg is motozták. *„Pedig a Szombathelyről Kőszegre utazókat kimotozni (sic!) nincs értelme, hisz Kőszeg nem vámkülföld.”* – írta a helyi újság.²⁵

A csempészetben – Kőszeg környékén – a horvátzsidányiak és az olmódiak élen jártak. 1921 decemberében az ólmodi Mersics Jánostól csempészéshez összegyűjtött 23 lovat foglaltak le. A lovakat elárverezték, de közülük tizenkettőt – több mint a felét! – a volt tulajdonos vette meg, a többi kőszegiek és mások. Az árverésből 429 500 korona folyt be.²⁶

1923 márciusában egyszerre egy negyven tagú horvátzsidányi csempészcsapatot tartóztattak fel a vámosok. De az *„Állj, vagy lövök!”* felszólításra nem álltak meg, emiatt rájuk lőttek és Kolnhofer Jánosnak átlőtték a lábát. Akik még ennek ellenére is továbbfutottak, azokat az ólmodi vámosok szólították fel megállásra; de ott is lövések dördültek és Keresztes Ferencet lágyékon találták.²⁷

Különös rendeletet is alkotott Kőszeg város tanácsa 1923 áprilisában, amelyben megtiltotta, hogy ólmodi és horvátzsidányi lakosok állatot vásárolhassanak a kőszegi vásárban. Mert *„... március 16-tól április 11-ig Horvátzsidány községbe 198 darab, Olmód községbe ugyan azon idő alatt 191 darab 3–6 hónapos malacot vittek ki csempész célra. Az elmúlt hetekben erőszakosságukban annyira mentek a nevezett község Kőszegre bejött vásárlói, hogy ráigéréssel össze szedték a piac malacait, úgy, hogy kőszegi vásárló egyáltalán nem juthatott hozzá. Azt hisszük e hasznos intézkedés következté-*

*ben ha nem is megszűnni, legalább egy kissé redukálódni fog a nagymérvben elterjedt állat csempészet.*²⁸

Más településekről is voltak furfangos csempészek. *„Ravasz módon akart Tóth János a fia segítségével teheneket kicsempészni Ausztriába – írta a Kőszeg és Vidéke 1922 áprilisában. – Egy szekér trágyát, mely elé négy tehén volt fogva, vittek ki a határ közelében levő földjükre. A vámőröknek azonnal feltűnt a négyes fogat és kérdőre vonták, mire azt felelte Tóth, „nagy a domb, két tehén nem bírja felhuzni a szekeret”. A szintén ravasz vámőrök nem ültek fel ennek az együgyű mesének, hanem figyelni kezdték őket. Gyanujuk igaznak bizonyult, mert alig hogy felértek a dombra, a befogott tehenek közül az egyik ifj. Tóth Jánossal eltűnt. Már a második tehén is készülődött kifelé, amidőn a vámőrök lefűlelték és gazdájukkal együtt bekísérték a rendőrségre.”²⁹*

Kőszegfalván még a bíró, Witzmann Alajos is három marhát akart csempészni Ausztriába.³⁰

A kivinni szándékolt élelmiszerek és élvezeti cikkek gazdag tárházát ismerhetjük meg, ha egy 1923. január végén megjelent írást idézünk: *„Akinnek sok vaj van a – hátukon. (...) Ugy látszik a legjobb üzlet a vajcsempészés, mert a múlt héten lecsipett csempészek mind vajat próbáltak kivinni Ausztriába. Kappel Samu és Petrakovits János kőszegi lakosok 24-én éjjel 25 kilogramm sertésstust és 38 kilogramm vajat akartak Ausztriába csempészni. A vámőrségnél való kihallgatásukkor (sic!) azt vallották, hogy a csempészárukat Gangl Lajos kőszegi lakos adta nekik azzal, hogyha a csempészés sikerül 1000–1000 korona honoráriumot kapnak tőle. Gangl is beismerte, hogy 1500 koronát kapott azért, hogy csempészeket szerezzen. – Konrád Lajos és Konrád Alajos 22-én éjjel 45 kilogramm vajat és 30 kiló turót akartak átvinni. – Fertály Antal lakatossegéd szintén 8 kiló vajat és 300 csomag” cigarettát akart csempészni. Vittek pipadohányt is. Horváth László színész pedig 25 kg vajjal indult a határon át.*³¹

A csempészet miatt az itthoni piacokról hiányzott a tejhaszon. Faluról falura jártak felvásá-

²³ *Kőszeg és Vidéke* 1921. augusztus 28., p. 2.

²⁴ *Kőszeg és Vidéke* 1922. november 5., p. 2.

²⁵ *Kőszeg és Vidéke* 1921. november 13., p. 3.

²⁶ Lócsempészés. – *Kőszeg és Vidéke* 1921. december 11., p. 3.

²⁷ *Kőszeg és Vidéke* 1923. április 1., p. 3.

²⁸ *Kőszeg és Vidéke* 1923. április 15., p. 3.

²⁹ *Kőszeg és Vidéke* 1922. április 2., p. 3.

³⁰ *Kőszeg és Vidéke* 1922. november 26., p. 3.

³¹ *Kőszeg és Vidéke* 1923. január 28., p. 3.

7. ábra. Határszéli úti igazolvány 1928-ból (MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathely)

Figure 7. Cross-border road permit of 1928 (Hungarian National Archives, Vas County Archive, Szombathely)

rolni a tejterméket, hogy nagyban Ausztriába juttathassák. Rigler János bogáti és Gáspár Kálmán szombathelyi lakosoktól 1922 őszén lefoglalták azt a nagyobb mennyiségű vaját és túrót, amelyet Nagypösén és környékén vásároltak fel.³²

Különös ötlete támadt 1922 őszén Wiedenhofer Józsefnek, akit egy éjszaka a rendőr állított meg, amikor egy disznóolat cipelt. Kiderült, hogy tulajdonképpen az ólban egy féléves süldőt akart Vámosderecskére (Draßmarkt, Ausztria) csempészni.³³

Kettősbirtokosság

A határszéli úti igazolványok használata az új államhatár rendszeres átjárhatóságát biztosította. Ennek kiemelten fontos szerepe volt a kettős bir-

tokosság esetében. A szentpéterfai szőlőhegy Ausztriához került, a falu pedig visszakerült Magyarországra: de a határszéli úti igazolványokkal nem volt fennakadás a szőlőhegy művelésében. Az igazolványok az államhatárral kettészakított, vagy az államhatár mentére juttatott rokonsági kapcsolatok fenntartását is biztosították. A kishardai Bauer Vince 1928-ban 8 hónapra kapott útlevelet, engedélye Alsócsatárra, Csajtára, Kishardára és Pornóapátira vonatkozott (7. ábra).

„A határ átlépése csak kijelölt pontokon történhetett, bár a földbirtokosok, bérlők és ezek alkalmazottai és családjuk kivételt képeztek. A határszéli lakosság igen jelentős kedvezményeket kapott a vám- és szabályok alól. A saját szükségletre használt termékeket teljes vámmentességgel szállíthatták a hatá-

³² Miért nincs tejhaszon a piacon? – *Kőszeg és Vidéke* 1922. október 29., p. 2.

³³ Aki állal együtt akart disznót kicsempészni. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. szeptember 10., p. 3.

Polgármester	A község lakos helye és sorszáma (Fr. j.év. 1848)		A völgyény		A menyasszony		A házasságkötés tanúsító család(ok) és időpont(ok), lakóhely	
	1	2	3	4	5	6	7	8
11	Monyorókerék 1923. január 29.	Filipovits József Földműves név kate.	Filipovits János Gyapártás Pécs	Harsányos Anna Kőműves név kate.	Harsányos János Kőműves Gyapártás Pécs	Hirschl János Kőműves Szentpéterfa	1926. március 21. Szentpéterfa 14.	1926. március 21. Szentpéterfa 13.
14	Monyorókerék 1923. január 30.	Vosants István Földműves név kate.	Vosants József Kőműves Török	Lauer Erzsébet Kőműves név kate.	Lauer Anna Kőműves	Zimits Sándor Lauer János	1924. július 29. Szentpéterfa 14.	1924. november 11. Szentpéterfa 14.
15								

Házasságkötés kijelentések		Utólagos bejegyzések	
Aláírás előtt esetleges megjegyzések, Aláírások		Kijelentések	
Fiedler László nem polgári lakóhelyű, az ill. törvénnyel és általa egyetemes jogszabályok kizárásával, továbbá annak ellenére a hit tiszteletével szembenesen közzétette kijelentését, hogy egyetemes házasságkötés történt, a törvény értelmében házasságkötésnek nyilvánították.		A házasságot az alábbiak megtagadták	
Hirschl János ok Hirschl János ok		Hirschl János ok Fiedler László ok születéskor	
Lauer János nem polgári lakóhelyű, az ill. törvénnyel és általa egyetemes jogszabályok kizárásával, továbbá annak ellenére a hit tiszteletével szembenesen közzétette kijelentését, hogy egyetemes házasságkötés történt, a törvény értelmében házasságkötésnek nyilvánították.		A házasságot az alábbiak megtagadták	
Zimits Sándor ok Lauer János ok		Lauer János ok születéskor	
nem polgári lakóhelyű, az ill. törvénnyel és általa egyetemes jogszabályok kizárásával, továbbá annak ellenére a hit tiszteletével szembenesen közzétette kijelentését, hogy egyetemes házasságkötés történt, a törvény értelmében házasságkötésnek nyilvánították.		szept. 1922-23. év házasságnyilvántartásából készült, zárolt tartalommal a másolatot szept. 1923.	
Házassági anyakönyv			

8. ábra. A volt monyorókeréki (Eberau, Ausztria) körjegyzőség 1922–23-ban készült anyakönyvi bejegyzéseiből a szentpéterfai lakosokra vonatkozó adatokról másolatot készítettek. A pótlást 1963. július 10-i bejegyzéssel zárták le. Az illetékes körjegyzőség, Pornóapáti
 Figure 8. Copies were made of 1922–1923 parish entries at Eberau (once Monyorókerék) that referred to Szentpéterfa residents. The procedure ceased on 10 July 1963. The archive office was Pornóapáti (Pernau)

ron. Különösen jelentős volt a könnyítés azok számára, akiknek birtokait a határ kettévágta: ők terményeiket, gazdasági eszközeiket és állataikat vámmentesen és bármely ponton átvihették az országhatáron. Ehhez egy ingyenes községi bizonyítványt kellett kérniük, amely az ingatlan és a termelés részletes adatait is tartalmazta.” (BENCSIK 2007: 16).

Közigazgatási, közellátási jellemzők, furcsaságok

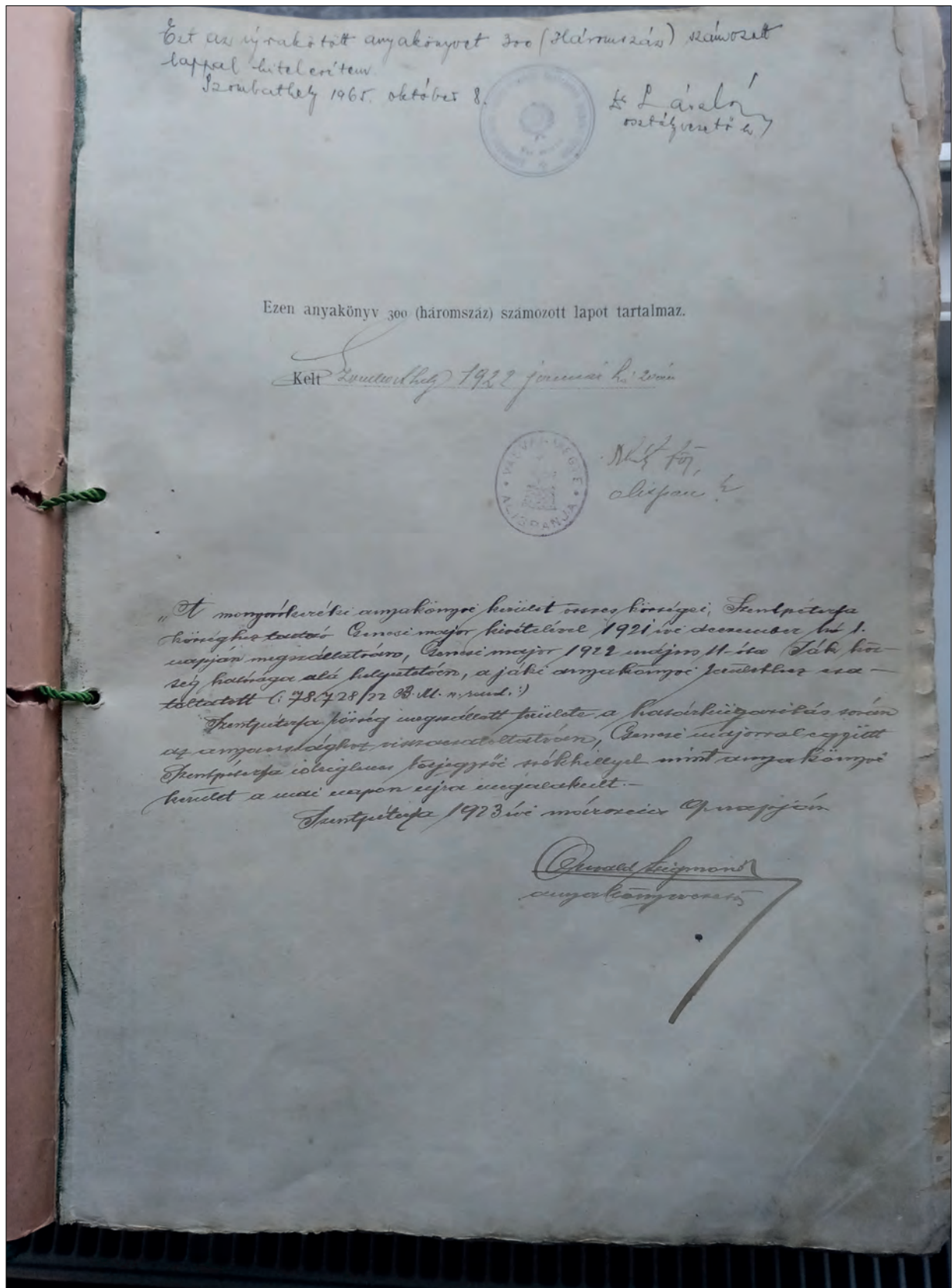
A közellátás és a közigazgatás területén egyaránt több következménye lett a rendkívüli helyzetnek. A magyar posta a megszállt területen megszűntette működését, de az osztrák nem állt nyomban munkába. Csak a *Güssinger Zeitung* 1921. december 18-i számában jelezhetők az előfizetőknek, hogy már helyreáll a rend. Addig ugyanis nem

vagy csak rendszertelenül jutott el sok előfizetőhöz a német nyelvű németújvári lap.³⁴

Az elemi oktatás ügyét is közigazgatási körbe utalva megállapíthatjuk, hogy az osztrák megszállítás idején az oktatás nyelve az anyanyelv és a német nyelv volt. Szentpéterfán a megszállás kezdetétől, 1920. december 1-től a végéig, 1923. március 9-ig a helyi tanító feljegyzése szerint: „... az első osztályban csak horvát, a többiekben horvát és német olvasás és írás volt. Az 1922-23. tanévben az iskolai naplók is németül vezettek.” (HORVÁTH 2011: 82).

Az elcsatolt majd visszakerülő települések közül Nagynardán és filiáiban – Alsó- és Felsőcsatáron – nem volt polgári anyakönyvezés, mert a felsőcsatári körjegyző elmenekült, az osztrákok pedig csak fél év múlva küldtek jegyzőt a telepü-

³⁴ *Güssinger Zeitung* 1921. december 18., p. 2.

9. ábra. A visszacsatolás után megnyitott új szentpéterfai anyakönyv hitelesítése 1923. március 9-én történt
 Figure 9. Authentication of the new Szentpéterfa parish register, 9 March 1923

lésre. A házasságkötések egyházi rend szerint megtörténtek, majd a megszülető gyermekeket is megkeresztelték. De polgári anyakönyvezés nem volt (HORVÁTH 1993). Ez majd csak 1924 és 1927 között valósult meg. Általában két házaspár vitette le magát hintón a felsőcsatári jegyzőhöz, ahol előbb a házasságukat törvényesítették polgárilag, majd a születési anyakönyvben a férj „a nevére vette” az időközben megszületett gyermekeket. 1924. december 18-án kötött így polgári házasságot Szuklics Gusztáv és Hérits Szabina, Horváth Bódog és Karlovits Anna, valamint Polyák Gyula és Berzsényi Stefánia. Tanúik nem is rokonok voltak, hanem felsőcsatári férfiak: közöttük Horváth Ferenc és Stier Mihály két házaspárnál is tanúskodott. Eközben a fenti párok már évek óta házasok voltak – az egyházi házasságkötést követően. A többi, 1923-ban visszacsatolt faluban az anyakönyvezés német nyelven zajlott Ausztriában. Majd több évtizeddel később, az 1960-as években – szocialista címeres anyakönyvbe külön felvették a „kiesett időszak” anyakönyvezését: a születéseket, a házasságkötéseket és az elhalálozásokat is (8–9. ábra).

„A trianoni határok véglegessé válása után a felsőszölnökiek tömegesen kértek útlevelet, mivel az osztrák hatóságok az Ausztriába utazó napszámoktól és cselédektől ezt megkövetelték. A kérelmezők a nyári időszaki munkát addig is Ausztriában végezték. A körjegyző jelentése szerint Felsőszölnök a távozó munkások hiányát nem érezte meg, mivel a népes falu lakosai itthon a kellő munkaalkalmak hiánya miatt nem találtak elegendő és megfelelő napszámkeresetet.” (KOZÁR é.n.: 52). A szentgotthárdi csendőrség egyik jelentése: „M. Kir. szombathelyi III. sz. csendőrkerület. Felsőszölnöki űrs. 8/1927 szám. Kivándorlás bejelentése. Főszolgabíró Urnak Szentgotthárd. Felsőszölnök, 1927. november 22. Megállapított, hogy a felsőszölnöki körjegyzőségből Felsőszölnökről folyó hó 6-án Wachter Viktor 22 éves, földmives, Bajzek Pál 32 éves, földmives, Bajzek Margit 20 éves, Bajzek Teréz 30 éves, Ritkaháza községből Gáspár József 26 éves, Stezler Ferenc 23 éves és Kerécz Péter 26 éves földmives Burgenlandba vándoroltak. Kozár Péter 26 éves, és Labritz Ferenc 29 éves szintén felsőszölnöki lakós földmive-

sek utlevél kérelmük folyamatban. – Apátistvánfalui körjegyzőségből, Koszár Pál 25 éves, Talabér József 30 éves és Rakker János 31 éves földmivesek, orfalui lakosok. Permise községből Krajczár Kálmán 24 éves, Zsamkócs József 25 éves, Kovács József 27 éves, Trájber István 29 éves és Talabér Mátyás 36 éves földmives, mult hó 15.ike táján Burgenlandba vándoroltak. Alsószölnöki körjegyzőség: Alsószölnök községből: Schwizer Ferenc 21 éves, Pintér József 18 éves, Lancsár Ferenc 38 éves, Decker Károly 20 éves, Fliszár Margit 20 éves, Szakonyfalva községből Majczán István 21 éves, Vajda Anna 19 éves, Gál Mária 19 éves és Majczán Mária földmivesek utlevél kérelmük Burgenlandba való kivándorlás céljából folyamatban van. Nevezett egyének Gyanafalva és Farkasdifalva /:Burgenland:/ községekben az ottani elöljáróságtól szereznek maguknak igazolványt, amely szerint ott munkát kaphatnak. Ezen igazolványokat azután a körjegyzőjüknek bemutatják és kérik az utlevél kiadását Burgenlandba, mit rendesen meg is kapnak. Így felszerelt utlevéllel átmennek, egy előre jelzett napon Rábaszentmárton községbe /:Burgenland:/ ott Pintér János gyanafalvi lakós, volt póstamester, kivándorlási ügynöknél jelentkeznek, ki azután Bécsig viszi őket, hol vonatra ülnek és Olaszországon át Braziliába szöknek, - mert ott egy mocsaras vidék lecsapolásánál állítólag munkát kapnak és naponként 10 dollárt fizetnek. Utiköltség fejenként 7 millió, de kinek pénze nincsen az nem akadály, mert ha kötelezi magát, hogy Braziliába 6 hónapig ingyen dolgozik, annak fejében kiszállítják. Állítólag egy Domiter Ferenc /:Fük:/ nevű ujbálázsfalvi lakós is foglalkozna a munkások össze toborzásával, olyanformán, hogy minden 8-10 munkás kiszállítása után egy-egy munkást ingyen szállíthat ki, vagy pedig 7 milliót kapna meg. Megfigyelése folyamatban. Munkásaink a törvényeink kijátszása folytán jutnak el Braziliába miért is a fenti eljárás folytán kiadott utleveleknek a beszüntetését kérem annál inkább, mert Ausztriában Burgenlandba és Stájerbe az ottani munkásoknak sem tudnak munkát adni, hanem az ottani munkás elhelyező intézetek 7 milliót adnak a munka nélkülieknek, az után Braziliába vándoroltatja. Szentgotthárdi szárnynak hason jelentés tétetett. Roszkopf s.k. th. űrsp.”³⁵ A kivándorlás megakadályozására ebben az időben Ma-

³⁵ MNL Vas Megyei Levéltára IV. 405/5 Alispáni közigazgatási iratok 6584/1927. – A forrást M. Kozár Máriának köszönöm.

10. ábra. Visszacstelási ünnepeés Szentpéterfán 1923. március 9-én (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, HP 2842.)

Figure 10. Reannexation feast at Szentpéterfa, 9 March 1923 (Savaria Museum, History Department, HP 2842)

gyarország nem adott útlevelet Amerikába – így viszont ki lehetett kerülni a tilalmat. A vasi szlovének ebben az időben már mobil népesség voltak, hiszen a 18. századtól vannak arra vonatkozó adatok, hogy közülük sokan eljártak idénymunkára.

Ugyanakkor a trianoni határhúzás következtében az országnak háromszázezer menekültről kellett gondoskodnia. „Csonkamaagyarországon a menekültek száma 297.450 lélek – írta a *Kőszeg és Vidéke* 1921 októberében. – Ezeknek legnagyobb része Erdélyből menekült. Eddig foglalkozáshoz 15 ezren jutottak. Waggonokban még 8960 egyén lakik.”³⁶

Egyházi jellemzők

Az elszakított területekkel együtt a Szombathelyi Egyházmegyétől elkerült: 75 plébánia, 301 leány-

egyház, 45 plébános, 29 helyettes lelkész és 12 káplán, míg a trianoni határokon belül maradt: 119 anyaegyház, 350 filia, 92 plébános, 23 helyettes lelkész és 32 káplán. A szerzetesrendeknél is jelentős volt a szétdarabolódás (BAKÓ 2013).³⁷

Az osztrák kormány már 1919 októberében kérte a pápától Nyugat-Magyarország (A Nyugat-Magyarország megnevezéséről: BOTLIK 2008: 23–25) érintett területének elcsatolását, de a Római Kúria a döntését elhalasztotta. Az új pápa, XI. Piusz 1922. május 2-án hozta létre a Burgenlandi Apostoli Adminisztrációt, melynek élére hamarosan Piffel bécsi hercegérseket nevezték ki (SCHMIDT 2009: 407).

A határ végleges megállapításáig tartó időszakban – tehát az 1921-es 1922-es esztendőben a magyar papokat püspökeik általában áthelyezték magyar területre. Egyeseknél az áthelyezés

³⁶ 1921. október 16., p. 3.

³⁷ Az egyházmegye adatai a Statisztikai Hivatalnak. SZEL AC 1924/355. – Idézi BAKÓ (2013).

II. ábra. Visszacsatolási ünnepség Felsőcsatáron, a templomnál 1923 januárjában (Savaria Múzeum, Történettudományi Osztály, HP 2844.)
Figure II. Reannexation feast at Szentszéplő, 9 March 1923 (Savaria Museum, History Department, HP 2842)

nem történt meg időben – vagy azért mert nem is kérték áthelyezésüket vagy más okból – emiatt az osztrákok meghurcolták őket. A győri püspök, Fetser Antal 1921. szeptember 10-én jelentette, hogy „... Kovács Zsigmond vulkapordányi esperest, és az alábbi plébánosokat: Horváth Mátét Cinfalváról, Schmidt Károlyt Darufalváról, Varga Istvánt Zárányból az osztrák hatóságok letartóztatták és elhurcolták – mindnyájukat Bécsbe internálták”. Ezen történések ugyan csupán rövid epizódok voltak, de tovább árnyalják ismereteinket a kor helyi eseményeiről – írta Schmidt Péter. (SCHMIDT 2009: 408). Néhány pap személyes életútján keresztül egy későbbi fejezetben mutatjuk be azt a sokféle életutat, amely a trianoni határhúzás után alakult (10–11. ábra).

A győri egyházmegyében német vikariátus létrehozását kívánták egyes politikusok. Ez ellen a térség horvát katolikusai is tiltakoztak: „A Sop-

ronon aluli horvát papság 1919. február 17-én értekezletre gyűlt össze Alsópulyán, amelyhez utóbb a kisboldogasszonyi esperesi kerület hat horvát papja is csatlakozott, s itt tiltakoztak az ellen, hogy a tervezett vikariátusba a horvát nyelvű plébániákat is besorozzák. A részt vevő papság előre ki mondta a passzív ellenállást vele szemben, és követelték a német vikariátus létesítése esetén külön horvát vikariátus létesítését is, külön horvát egyházi tanfelügyelővel” (BENKÉNÉ JENŐFFY 2013: 69). Az adminisztratúra irodáját 1932-ben helyezték át Bécsből Kismartonba és még évtizedekbe telt, míg 1960-ban megalakulhatott az önálló kismartoni püspökség (BENKÉNÉ JENŐFFY 2013: 82–83).

Az egyházmegyék beosztásából eredő szétszaktottság is jelentkezett: például Kisnarda Csém (Schandrof, Ausztria) filiája volt, de 1923 elején visszakerült Magyarországhoz. Mikes püspök

1923 februárjában a nagynardai plébánost, Kuntár Józsefet bízta meg a filia adminisztrálásával (KOLNHOFER 2008). Egyházi besorolását viszont megtartotta 1936-ig, s csak akkor rendezték a hovatartozását. 1936-tól lett Nagynarda filiája.

A hitélet egyes elemeit is befolyásolta a trianoni határhúzás mintegy három esztendeje. A szigorú határzár miatt például a kőszegiek a 18. század óta megtartott rendszeres máriacelli (Máriazell, Ausztria) zarándoklatai, amelyhez annak idején már alapítványt is nyitottak, nem valósulhattak meg. Ehelyett a velemi Szent-Vid kápolnához mentek 1920-ban zarándokolni.³⁸

Közlekedés

A szigorú határzár a határon átnyúló közlekedést is akadályozta. 1921 utolsó hónapjaiban például szünetelt a vasúti forgalom. Majd 1921. december 20-ától ismét közlekedett a vonat Németújvár (Güssing, Ausztria) és Körmend között: a napi két vonatpár Németújvárról 4 óra 39 perckor és 12 óra 10 perckor indult, Körmendről pedig 10 órakor és délután 5 óra 30 perckor futott be a németújvári állomásra.³⁹ A Kőszeg–Sopron és a Kőszeg–Sárvár vasúti közlekedés is szünetelt 1921 őszén.⁴⁰ Más vonalokról 1921 karácsonyán adtak hírt, hogy: „A vasúti forgalom Ausztriával. A vasúti forgalom Szentgotthárd–Fehring, Győr–Hegyeshalom, Bruck és Körmend Németújvár felé megindul. Közelségben meg fog indulni Kőszegről osztrák területen át Sopron felé, valamint Bükk–Nemesvis–Locsmánd felé is. Utlevelvizsgálat magyar részről Kőszegen és Zsírán illetve mert a rendőr kirendeltség ez idő szerint Nemesvisen van, ott; osztrák részről Rottersdorfban Deutsch-Kreutz és Lutzmanburgon (sic!) lesz megejtve.”⁴¹

Néha félresikerült a vasúti közlekedés újra-szervezése. 1922 júniusában a *Kőszeg és Vidéke* lap nyilvános panaszként jelenti be, hogy: „Mióta az új határ Kőszeg városát élelmezési és forgalmi bázi-

sának legnagyobb részétől megfosztotta s amugy is nehéz megélhetési viszonyait még tetemesen fokozta, azt vártuk volna, hogy mindenféle tekintetben – a lehetőség határain belül – minden tényezője az országnak azon lesz, hogy a város e nehéz helyzetét tehetsége szerint enyhítse. Nem tételezzük fel, hogy az ez idei június hó 1-én életbelépett új vasuti menetrend talán szándékosan akarta volna a város érdekeit sérteni s hisszük és reméljük, hogy az ezen menetrendbe tévedt hiba hamarosan ki lesz igazítva. – Csepregről ugyanis a vonat 10 óra 30 perckor érkezik Kőszegre s 12 óra 30 perckor visszaindul ismét Csepregbe. Ez az idő (...) semmire sem hagy időt, legfőlebb, hogy a Dorner vendéglőben egy pohár bort megihasson s azután ismét jegyet válthasson visszafelé.”⁴²

Azon idő alatt, míg a határon átnyúló vasúti közlekedés szünetelt, postakocsi közlekedett, például Szombathely és Rohonc között – hetente háromszor.⁴³

Az olyan vasutas, aki nem tudott németül, ki lett utasítva az átcsatolt területről, Ausztriából. A szolgálati lakása kiürítésére pedig csak néhány hetet biztosítottak.⁴⁴

Az Írott-kő kilátót eredetileg egészen Ausztriához csatolták. Az eredeti kitűzés megváltoztatása révén Magyarországhoz visszakerül 21 m² a kilátótoronyból és 140 m² a rohonci községi erdőből (SUBA 2000). A kilátónál elhelyezett márványtáblát összezárták az osztrákok.⁴⁵

Egyéni élethelyzetek

Papi pályák

A példák, amelyeket választottunk, véletlenszerűek, a teljességre itt nem törekedhettünk. De kitűnik, hogy a trianoni kérdéshez való viszonyulás a papság körében is sokféle volt.

A Rábakecskésden született Könczöl Antal (1878–1941) „... 1919–1921. években a lékai kerület-

³⁸ *Kőszeg és Vidéke* 1920. augusztus 1., p. 2.

³⁹ Zugsverkehr. – *Güssinger Zeitung* 1921. december 25., p. 2.

⁴⁰ A kőszeg–soproni és a kőszeg–sárvári vonatközlekedés. – *Kőszeg és vidéke* 1921. november 6., p. 3.

⁴¹ *Kőszeg és Vidéke* 1921. december 25., p. 3.

⁴² A burgenlandi vasúti összeköttetés. – *Kőszeg és Vidéke* 1922. június 4., p. 3.

⁴³ *Kőszeg és Vidéke* 1921. november 20., p. 3.

⁴⁴ *Kőszeg és Vidéke* 1922. április 9., p. 2.

⁴⁵ *Kőszeg és Vidéke* 1922. április 23., p. 4.

12. ábra. Könczöl Antal plébános – a Vas megyei fejek című kötetből (HALÁSZ 1930.)

Figure 12. Fr. Antal Könczöl, parish priest, from the book *Vas megyei fejek* (Vas County Heads, HALÁSZ 1930)

ben vezetője volt az Anschluss-ellenes mozgalomnak s mint ilyen elnöke a Felsőpulyán tartott lajt-bánsági gyűlésnek.” 1921 novemberében pörgölényi plébániájáról elűzték: Náraiba ment át ideiglenes plébánosnak (GÉFIN 1935: 219). Több helyen szolgált, végül éveken át Salfa plébánosa volt, Salköveskúton is halt meg 1941-ben (DÍÓS 2002) (12. ábra).

A peresznyei születésű horvát pap, Koósz Vince (1893–1964) Bántornyan (Občina Turnišče, Szlovénia), Muraszombaton (Murska Sobota, Szlovénia) és Belatincben (Beltinci, Szlovénia) szolgált, amikor 1923-ban a burgenlandi apostoli adminisztrátor rendelkezésére bocsátották: ekkor, 1923–24-ben a szentkúti plébániát adminisztrálta. Onnan helyezték át 1924-ben Alsó-

szölnökre, majd onnan 1928-ban Felsőlendvára (Grad, Szlovénia), míg végül 1933-ban Felsőszölnökre került (GÉFIN 1935: 208).

A vasszentmihályi születésű Kohl Gyulát (1898–1963) püspöke – 1921-ben történt bécsi felszentelése után, rövid káplánkodást és hitoktatást követően – 1923 és 1925 között ideiglenesen átengedte a burgenlandi adminisztrátornak (ez a bécsi érsek volt), aki Nagyszentmihályra (Großpetersdorf, Ausztria) helyezte káplánnak. Utána tért vissza az egyházmegyéjébe (GÉFIN 1935: 201–202).⁴⁶

A góri születésű Kiss Lajos (1875–1932) felszentelése után folyamatosan a későbbi burgenlandi településeken szolgált, s ott is maradt az elszakítást követően is: strémi (Strem, Ausztria) plébánosként halt meg (GÉFIN 1935: 195).

Az újkéri születésű Illés György (1880–1951) káplánként és plébánoshelyettesként szolgált több későbbi burgenlandi településen, majd 1922 júliusában Pornóapáti plébánosa lett. Itt már a következő esztendőben gyűjtést szervezett és adományokból felállították a világháborús hősök emlékművét. Ugyancsak 1923-ben megalapította a római katolikus ifjúsági egyesületet (GÉFIN 1935: 164). Megjegyezzük, hogy e településen az ifjúsághoz már a terület elcsatolása után, a német érzelmekre apellálva közelítettek: 1922. április 30-án megalapították a helyi német keresztény ifjúsági egyesületet.⁴⁷

A szombathelyi születésű dr. Michel Károly a freiburgi egyetemen doktorált, majd felszentelését követően a későbbi burgenlandi településeken szolgált. Ott is maradt további szolgálatra, s 1933-ra már a burgenlandi állami középiskolák vallásoktatási helyettes felügyelője volt (GÉFIN 1935: 268). 1940-ig Felsőőr (Oberwart, Ausztria) plébánosa volt.⁴⁸

Tehát az egykori szombathelyi papok közül néhányan maradtak Ausztriában, néha eredetileg teljesen magyar háttérrel, mások pedig idehaza folytatták a szolgálatot.

⁴⁶ *Zalai Közlöny* 1928. augusztus 17., p. 2. Eszteregnye első plébánosának, Kohl Gyulának a beiktatásáról. Kohl Gyula ezt megelőzően körmeneti káplán volt.

⁴⁷ *Güssinger Zeitung* 1922. április 16., p. 3. Gartenfest. Der deutsche katholische Burschenverien von Pernau veranstaltet Sonntag den 30. April bei Gastwirt Wachter ein Gartenfest zu seiner Gründungsfeier, das laut Programm sehr unterhaltlich zu werden verspricht und dessen Besuch bestens zu empfehlen ist.

⁴⁸ <https://www.momentothek-oberwart.at/detail/1051-rom-kath-pfarrgemeinde-primiz-des-oberwarters-josef-medics?>

13. ábra. Kuntár József nagynardai plébános az 1950-es években
 Figure 13. Fr. József Kuntár, Nagynarda parish priest, in the 1950s

A nagynardai, magyar érzelmű plébános, Kuntár József meghurcoltatásait rokona, a helytörténész Kuntár Lajos foglalta össze (KUNTÁR 1999) (13. ábra).

A közigazgatásban foglalkoztatottak

A sajtó annak idején rendszeresen hírt adott a közigazgatásban dolgozók hazatéréséről, azokról, akik az elcsatolt területen szolgáltak, s onnan tértek haza. Ilyen volt például Szovják Ödön alsószénégetői (Unterkohlstätten, Ausztria) körjegyző, aki beköltözési engedélye után 1921-ben a ludadi (ma Gyöngyösfalu) körjegyzőségnél he-

lyezkedhetett el.⁴⁹ Egy másik újsághírben két körjegyző hazatelepüléséről esik szó: „Beköltözési engedélyért folyamodtak: Vukits Rezső rumpódi korcsmáros, Greisiger Ottó borostyánkői körjegyző. Engedélyt kapott a beköltözködéssre Keresztényi Béla volt rohonci körjegyző.”⁵⁰

Akik Magyarország mellett álltak, ennek következményeivel is számolniuk kellett. A fiatal lékai (Lockenhaus, Ausztria) jegyző, Görög Károly ezzel kapcsolatban meg sem nyilatkozhatott, mégis – tulajdonképpen – belehalt ebbe. A sajtót idézzük: „Görög Károly volt lékai jegyző pénteken délben 36 éves korában Szombathelyen meghalt. A derék fiatalember halálát tragikus körülmények okozták. Ugyanis amikor az antantmisszió itt járt környékünkön, egy hazáját megtagadó ember besugta a lékai osztrák csendőrségnek, hogy Görög Károly egy magyar érzelmű beszédet szándékozik az antantmisszióhoz intézni s hogy ezen szándékát meg ne valósíthassa, az osztrák csendőrség őt meg két társát letartóztatta és Savanyukuton 12 napra bebörtönözte. Szegény Görög a cellában úgy meghült, hogy belebetegedett és hosszú ideig tartó, mindjobban elfajuló betegség után kiadta lelkét. Temetése tegnap volt Szombathelyen. Fölöslegesnek tartjuk a savanyukuti osztrák csendőrség humánus bánásmódját jelzőkkel ellátni. A megtörtént eset eleget mond.”⁵¹

A hazatelepülők nagy számát országos viszonylatban tükrözik azok az adatok, amelyekről már szóltunk. Vas megyébe is sokan érkeztek. Csak Kőszegre egyetlen, 1922-ben megjelent hír szerint mintegy százan akartak optálni.⁵²

Az osztrákok elől menekülőként érkezett Kőszegre Szeberényi Lajos felsőszénégetői (Oberkohlstätten, Ausztria) evangélikus lelkész, valamint dr. Sarlay Vilmos borostyánkői (Bernstein, Ausztria) orvos.⁵³

A meghurcolása, néhány napos, de intenzív gyötrése történetét a *Kőszeg és Vidéke* újságírója, Polster János részletesen leírta. Ezt a szöveget mellékeljük írásunk végére.⁵⁴

⁴⁹ *Kőszeg és Vidéke* 1921. december 25., p. 3.

⁵⁰ *Kőszeg és Vidéke* 1922. január 15., p. 3.

⁵¹ *Kőszeg és Vidéke* 1922. szeptember 10., p. 2.

⁵² Kik optáltak Kőszegre? – *Kőszeg és Vidéke* 1922. augusztus 20., p. 2.

⁵³ *Kőszeg és Vidéke* 1921. november 20. p. 3.

⁵⁴ *Kőszeg és vidéke* 1921. december 11. p. 1–2.

Gyilkosságok

Az egyéni sorsok legtragikusabbja a gyilkossággal bekövetkező halál volt. Két pap meggyilkolása is a trianoni határhúzáshoz köthető, bár egyiknél sem sikerült feltárni a gyilkosság hátterét, és nem találták meg a gyilkosokat sem.

Az egyik meggyilkolt az akkor pornóapáti plébános, Pataki Ferenc (1872–1921) volt. A bakonyi Márkón született a német anyanyelvű Schnellbach családba. A nevét magyarosította. A későbbi burgenlandi településeken szolgált felszentelésétől fogva, majd 1917-ben Pornóapáti plébánosa lett. Amikor 1921. október 5-én (vagy 3-án) meggyilkolták, Mikes püspök így fogalmazta meg halálhírét: „Szomorú szívvel tudatom P. F. pornóapáti pléb. halálát, aki a nyugatmagyarországi politikai zavaroknak áldozatává lett. A nyáron tartott közös lelkigyakorlaton példás buzgósággal vett részt. Mivel ellenségei már hosszabb idő óta támadták, a Nyugatmagyarországon lefojt eseményekre való tekintettel tanácsoltam neki, hogy a nyugalom helyreállításáig ne menjen vissza plébániájára. Ő azonban ártatlansága érzetében és híveit nem akarván e nehéz időkben egyedül hagyni, hazament Pornóapátiba. Okt. 5-én az éj leple alatt ismeretlen egyének behatoltak a plébániaházba és a plébánost elhurcolták. Harmadnap a szomszédos nárai erdőben találták meg összeroncolt holttestét. Az egyszerű lelkű és buzgó paptársat, kit árván hagyott hívei bánkodva siratnak, az oltártestvérek különös megemlékezésébe ajánlom.” (GÉFIN 1935: 313–314).

Amikor az osztrák államelnök, Dr. Hainisch és a kancellár 1922 húsvétján végiglátogatták az elcsatolt településeket, akkor a pornóapáti látogatásukhoz a *Güssinger Zeitung*-ban Pataki halálhírét betétként a következő címmel idézték fel: „Egy katolikus lelkész, mint a német népének mártírja”. A meggyilkolására utalva ugyan „Pfarrer Franz Botogi”-nak nevezik, elírva Pataki nevet. Itt írják vele kapcsolatban azt, hogy a magyar bandák el-

ragadták és a németsége megvallása miatt meggyilkolták.⁵⁵

Halálával kapcsolatban Fogarassy László az 1964. június 27-i keltezéssel a soproni származású Lautz Alfréd pornóapáti plébánostól kapott levélből idézett hosszan, amelyből egy részletet idézünk:

„Illés György esperes plébános elítéli, hazugságnak és elferdítésnek nevezi a *Dunántúli Estilap* 1921. IX. 3. cikkét: »A pornóapáti plébános vezekel«, alcím »A szószékről agitált az osztrákok mellett.« A cikket magát nem közölhetem. Aki Schnellbachról Patakira magyarosította nevét, az sose volt hazaáruló agitátor (saját megjegyzésem)! Az utóiratban megemlíti, hogy ő maga akkoriban soproni bencés diák volt és hallomásból értesült, hogy Pataki plébános holttestét kitekert tagokkal találták meg, és valaki látta, hogy ismeretlen tettesek kocsihoz kötve vonszolták volna az úton. Ezt nehezen hiszi el, mert amikor a kocsni érte jött, mindenkit elzavartak onnan. »A kihallgatás jött is, ismeretlen tetteseket mond – t. i. szembesítés után nem ismerték fel – kik voltak az elhurcoló egyének.« Tehát tény az, hogy gróf Erdődy Tamás a Lajtabánság fennállása folyamán megkezdte a nyomozást, amire Pornóapátiban négy évtized múltán is emlékeztek, de nem tudok róla, hogy a felháborító lincselés tetteseit megtalálták volna. Ismeretlenek maradtak.” (FOGARASSY 1997: 41).

A petánci (Szécsénykút, Petanjci, Szlovénia) születésű domonkos rendi szerzetes, Mitnyek Mátyás Vincét a frontról hazatérve 1918-ban ideiglenesen a szentkúti plébánia vezetésével bízta meg püspöke. 1923. április 22-én, már az egyházmegyébe felvett papként meggyilkolták. H aláláról Géfin Gyula megállapította, hogy: „Az osztrák csendőrségnek sem a tettest nem sikerült elfognia, sem a gyilkosság hátterét kiderítenie.” (GÉFIN 1935: 274). A *Güssinger Zeitung* 1931-ben a gyilkosság vádjával letartóztatott helyi tanító felmentéséről adott hírt. A gyanú azért terelődött rá, mert haragban voltak egymással. Azonban a perében nem

⁵⁵ „Ein katholischer Priester als Märtyrer für sein deutsches Volk. Am 2. April, um ½ 9 Uhr vormittags, langten Bundespräsident und Bundeskanzler samt Gefolge in Pernau ein. Bei dem dort improvisierten Empfang sprach im Namen der Bevölkerung der diplomierte Tierarzt Dr. Rudolf Pfleger und brachte die Bitte vor, daß das deutsche Pernau Österreich erhalten bleibe. Pernau ist jener Ort, wo der katholische Pfarrer Franz Botogi [sic! H.S.] am 5. Oktober 1921 einen qualvollen Märtyrertod erlitt, weil er den Mut hatte, sich zum deutschen Volke zu bekennen. Ungarische Banden hoben ihn eines Tages aus, schleppten ihn auf einen nahe gelegenen Hügel und ermordeten ihn.” (Bundespräsident Dr. Hainisch u. Bundeskanzler Schober im Burgenland. – *Güssinger Zeitung* 12(16): 4., 1922. Oster-Sonderausgabe.) http://epa.niif.hu/03100/03162/00018/pdf/EPA03162_gussinger_zeitung_1922_16.pdf (Hozzáférés: 2020. május 20.)

sikerült meggyőző bizonyítékokkal szolgálni a tettét illetően, ezért felmentették – olvasható az újság április 19-i számában. Megjegyzendő, hogy ebben a cikkben a gyilkosság dátumaként április 4 szerepel, nem 22-e.⁵⁶

Agitációk, meggyőzések

Mindkét fél arra törekedett, hogy az érintett embereknél agításon az ide- vagy az odatartozás válsztása, támogatása érdekében (14. ábra). Egy ilyen – közvetett – agitáció volt az 1921. június 26-án Németújvárott (Güssing, Ausztria) megrendezett Faludi ünnep. Ennek kertében emléktáblát helyeztek el a jezsuita költő, Faludi Ferenc szülőházán. „Ezt a napot az ott összegyűlt nép valóságos nemzeti ünneppé avatta – olvasható a helyi sajtóban –. A kormányt dr. Vass József kultuszminiszter képviselte. Jelen voltak Cziráky József főispán, Herbst Géza alispán, Mikes János gróf püspök, Kapi Béla püspök, gróf Erdődy Tamás, Bleyer, Huber és Thomas nemzetgyűlési képviselők, Csonkamagyarország nagyon sok intézményeinek és társadalmi egyesületeinek Vasvármegye minden városának és községének kiküldöttei. Az emléktáblát Kapi Béla ev. püspök leplezte le. Beszédet tartottak Vass kultuszminiszter, Tóth László polg. isk. tanár, Vadász Norbert premontrei tanár, P. Somogyi Miklós jezsuita rendfőnök, Kéky Lajos egyet. tanár, dr. Thurner Mihály soproni polgármester, ki többek közt német nyelven a következőket mondta: A mi feladatunk németnek maradni, de Magyarországon. Idézi Faludynak egyik igen találó mondását: »Aki gyarló oszlophoz dül, eldül.« A gyarló oszlop Ausztria. Vigyázzunk, hogy neki ne támaszkodjunk, mert bennünk is eltemetnek a romok. És ha hazaárulók jönnek, vagy vannak köztünk, fogjunk össze német erővel és kitartással, mert máskülönben elveszünk. (Közbekiáltások: Nein, nein, niemals) Pórits lelkész mondott ezután rövid beszédet Rohoncz község nevében, ahol Faludy el van temetve. Három nyelven: magyarul, németül és horvátul.⁵⁷

Az életében már nagy tisztelettel övezett Kincs István kőszegi apátplébános 1921 augusztusában

14. ábra. Faludi Ferenc emléktáblája szülőházán, Németújvárott (Güssing, Ausztria)

Figure 14. Memorial tablet on Ferenc Faludi's house of birth at Güssing (Németújvár), Austria

kocsival búcsúzni ment az elcsatolandó területre: útközben kiszállt Nagyszentmihályon, Felsőőrön, Pinkafőn (Pinkafeld, Ausztria) és másutt.⁵⁸

A valamivel korábban Kőszegen fényképész-műtermet nyitó Herbst Pál a határkiigazító bizottság látogatásakor másokat is beszerelve Magyarország ellen igyekezett tüntetni. Ezt a Kőszeg és Vidéke többek között így kommentálta: „A dühös osztrákbarát. Egyik előző számunkban »A határkiigazító bizottság Kőszegen« című cikkünkben megírtuk, hogy Lékán Herbst Pál volt kőszegi fényképész vezetésével is kis kommunista csoport megakartta (sic!) zavarni a magyar haza iránti hűségükről tanuságot tevő lakósokat. Erre most Herbst, kis emberhez nem illő nagy haraggal, egy terjedelmes levelet küldött lapunknak, melyben a legváltatosabb gorombaságokkal és fenyegetésekkel adja tudunkra az ő engesztelhetetlen nagy haragját. Kijelenti, hogy ő sohasem volt magyar hát akkor amikor a mi nyakunkon élősködött (?) és így nem is lehet hazaáruló.⁵⁹

Sokkal dühösebb magyarellenes meggyőzés is zajlott. Agitálnak az osztrákok a tervbe vett visszacsatolás ellen címmel adott hírt két bécsi tanár akcióról a helyi lap. „Az agitátorok közt ott van Dr. Rauhofer és Dr. Wallheim bécsi tanárok és udvari ta-

⁵⁶ Von schwerem Verdacht befreit. – Güssinger Zeitung 1931. április 19., p. 5.

⁵⁷ Kőszeg és Vidéke 1921. július 3., p. 3.

⁵⁸ Bucsuzás Nyugatmagyarországtól. – Kőszeg és Vidéke 1921. augusztus 28., p. 2.

⁵⁹ Kőszeg és Vidéke 1922. március 26., p. 3.

nácsosek, az egyik soproni, a másik nagymartoni születésű, kik a napokban itt jártak a szomszédos Rőt-Rendek községekben (sic!) és beszédet intéztek a néphez a magyarokat a legbrutálisabb szidalmakkal el látva; többek között: »Ezeknek a disznó, kutya magyaroknak, ha egy is van köztetek, öklötökkel préseljétek ki az orrukból a vért...« s még sok ehhez hasonló ocsmány szavak hangzottak el a képzett (!) urak beszédében, de a sok átcsempészett finom falat izlik nekik, hisz azzal kenik meg torkukat, hogy ilyen zsiros, piszkos beszéd jöjjön ki szájukon. Minden aljaságot elkövetnek, hogy lehetetlenné tegyék a tervbevett községek visszacsatolását; polgári ruhába bujtattott csendőrök és pénzügyőrök járnak házról-házra, s kikényszerítik a jámbor néptől a visszacsatolás ellenes aláírásokat, amivel aztán a nagykövetek tanácsánál érvelni fognak, hogy mind osztrákok kívánnak maradni, sőt még Kőszeget is elcsatolni kívánják.⁶⁰

A felsőpulyai (Oberpullendorf, Ausztria) gyógyszerészt, Czepanszky Alfrédet egy feljelentés nyomán letartóztatták fegyverbirtoklás miatt. Bécsújhelyre (Wienerneustadt, Ausztria) kísérték – az utat neki is gyalog kellett megtennie. „Ugy látzik, hogy az osztrákok minden erejük latbavetése mellett azon dolgoznak, hogy a tőlük megszállott területeket megtisztítsák a magyarérezelmű lakosságtól.” – kommentálta az esetet a *Kőszeg és Vidéke*.⁶¹

1922-ben a május elsejei ünnepségeket, gyűléseket is megtiltották, nehogy ezek „... akár burkoltan is a magyar állameszme elleni tüntetésre szolgáljanak, vagy politikai jellegűek, nem tarthatók.”⁶²

A határkiigazítás, a visszacsatolás előkészítése idején a meggyőzés sokféle eszközét bevetették. A kissé erőszakos meggyőzésre is vannak példák. A szentpéterfaiaknál mai is él horvátul a szólás, hogy „Kíváglak, mint a Bognár az osztrák csendőrt.” (Horvátul: Prasnut ću te van kot Bognar esterajskoga žandara.) A helyiek meghallgatása előtti napon egy csendőr házról házra járva agitált, hogy Ausztriához tartozásról nyilatkozzanak a falubeliek. Egy 19 éves fiatalember biciklire ült és bement abba a házba, ahol az osztrák éppen kampányolt, és a csukott ablakon keresztül kivágta a csendőrt. (TIHO 2020).

Utóélet

A gazdasági helyzet megváltozása, a határvárossá lett Kőszeg életterének visszafojtása már az első hónapokban jelentkezett. Az 1921 decemberében megtartott országos kirakodó vásárról így írtak a *Kőszeg és Vidéke*-ben: „A hétfői országos kirakodó vásár nagyon gyenge volt. Az elcsatolt területekről nem is jöttek árusok. Hideg is volt. 30 marha, 20 ló, 20 sertés lett eladva. „E vásár volt az első kiáltó alkalom, midőn annyira megérezte a város Nyugat-magyarország elcsatolását.”⁶³ A város azóta sem találta meg a helyét határmenti helyzetében.

A nyugat-magyarországiak tengerentúlra kivándorlását nagymértékben fellendítette a burgenlandi ügynökök munkája. Egyetlen példával illusztráljuk, hogy milyen jelentős számú fiatal hagyta el a 20-as években az országot: a Szentgotthárd környéki szlovének lakta falvakból sorolják a csendőrségi jelentésben azokat, akik már kivándoroltak, valamint azokat, akik engedélyre várnak. Eszerint csak 1927 októberében és novemberében 26 fiatal – a legfiatalabb 18, a legidősebb 36 éves, de leginkább huszonévesek – hagyta el az országot, hogy Brazíliában egy mocsár lecsapolásán dolgozva jó keresethez jusson.

A tízéves jubileumon a *Communitas Fidelissima* cím adományozása Szentpéterfának. Illetve ünnepségek, s az ünnepségeken emléktáblák, emlékhelyek kialakítása (Felsőcsatáron a templom falában helyezték el a táblát, Pornóapátiban az országzászló talpzatába került, Szentpéterfán szintén emlékművé vált.) Szentpéterfa közössége 1937-ben emléktáblát készített a visszacsatolásban kiemelkedő, illetve fontos szerepet betöltő helyi személyiségekről. (15. ábra)

Még két esztendő sem telt el, hogy Szentpéterfát visszacsatolták, a helyiek közül voltak, akik később ismert, hírhedt politikussá vált embert csempészték át a határon – Magyarországra. 1925-ben két szentpéterfai férfi csempészte be az államhatáron Rákosi Mátyás népbiztost és társait.⁶⁴ Rákosi annak idején illegálisan érkezett több alkalommal Magyarországra: például 1924.

⁶⁰ *Kőszeg és Vidéke* 1922. április 16., p. 4.

⁶¹ *Kőszeg és Vidéke* 1922. január 15., p. 3.

⁶² *Kőszeg és Vidéke* 1922. április 30., p. 5.

⁶³ Vásár. *Kőszeg és vidéke* 1921. december 18., p. 2.

15. ábra. Dicsőségtábla a visszacsatolásnál kiemelten szerepet vállaló szentpéterfaiakkal. A helyi önkormányzat tablójaként készült el 1937-ben

Figure 15. Table of honour to Szentpéterfa persons prominent in the reannexation, placed by local government in 1937

december 21-én érkezvén az Imperiál Szállóban lakott, majd 1925. január 24-től február 15-ig Bécsben tartózkodott, s február 15-től ismét Budapesten folytatta az illegális munkát (RÁKOSI 2002: XLVI).

Összefoglalás

Az új államhatár meghúzásának a szándéka önmagában is ambivalens érzelmeket gerjesztett az érintettekben. Voltak Ausztria mellett és voltak Magyarország mellett érvelők, kampányolók, agitálók. Ez gyakran a másik országgal szembeni negatív gondolatok, érzelmek kinyilvánítását is jelentette. Esetenként például a kijelölő karók elvi-

telével fejezték ki a véleményüket; sokkal szomorúbb, tragikus esetek is előfordultak: amikor emberek haltak meg véleményük bátor vállalása miatt. Egyesek élete kettétört, mások élete gyökeresen megváltozott: elsősorban a közhivatalokban, az oktatásban dolgozóknál, valamint az egyházi feladatokat ellátók esetében vett nagy nyart az életút. A fronton elhunyt katonák miatt megcsonkult családok, a társadalom széles körét érintő járványos betegségek, s néhol a munkára családokhoz kiengedett hadifoglyok révén még összetettebb képet rajzolhatnánk a trianoni döntést követő esztendőkről, de most csupán a közvetlenebb hatásokat gyűjtöttük csokorba. Az íróasztalnál eldöntött határvonal esetenként lehetetlen helyzetet teremtett (mint Ólmod eseté-

ben), máskor pedig rossz tréfának tűnhetett, mint például az alsócsatári cigányház közepén futó határvonal. Az élet azonban nem szűnik meg: az emberek élni, túlélni akarnak, s ehhez némelyek az új rendet nem veszik figyelembe (ilyen volt a fuvaros esete a határátlépési okirattal), mások, például a csempészek pedig éppen ezt kihasználva akarnak jobb megélhetést biztosítani a családjuknak.

Irodalom

- ABLONCZY B. (2019): Száz év után. A Magyar Tudományos Akadémia Lendület – Trianon 100 Kutatócsoportjának kutatásairól. – *Új Nézőpont* 6(2): 63–70.
- BAKÓ B. (2013): *Gróf Mikes János, a Szombathelyi Egyházmegye püspöke*. – Doktori disszertáció, Budapest, ELTE. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/bakobalazs/diss.pdf> (Hozzáférés: 2020. május 20.)
- BENCSIK P. (2007): A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt. 1898–1941. – *Rendvédelem-történeti Füzetek* 13(16): 15–24.
- BENKÉNÉ JENŐFFY ZS. (2013): A győri egyházmegye papságának helyzete az Ausztriához csatolt területen 1918 és 1922 között. – *Egyháztörténeti Szemle* 14(4): 60–83.
- BERKI I. (2015): *Az adyligeti Határőrezred története*. – Doktori disszertáció, Budapest, ELTE. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/berkiimre/diss.pdf> (Hozzáférés: 2020. május 20.)
- BÓDY Zs. (2017): Vér és kenyér. Gabonaellátás 1919-ben a megszállt Magyarországon. – *Rubicon* 2017(7–8): 34–37.
- BÓDY Zs. (szerk.) (2019): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Trianon-dokumentumok és -tanulmányok 2*. – Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 348 pp.
- BOTLIK J. (2008): *Nyugat-Magyarország sorsa 1918–1921*. – Vasszilvágy, Magyar Nyugat Könyvkiadó, 328 pp.
- DÍÓS I. (szerk.) (2002): *Magyar Katolikus Lexikon VII. kötet*. – Budapest, Szent István társulat. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Konczol.html> (Hozzáférés: 2020. május 20.)
- FOGARASSY L. (1997): „Lajtabánság: politikai és szépirodalmi időszaki lap”. – *Soproni Szemle* 51(3): 238–244.
- GEOSITS I. (1996): *Szentpéterfa – Petrovo Selo – Prostrum 1221–1996*. – Wien, Edition Tusch, 176 pp.
- GÉFIN GY (1935): *A Szombathelyi Egyházmegye története. III. kötet Történelmi névtár*. – Szombathely, a szerkesztő kiadása, 491 pp.
- HALÁSZ I. (1930): *Vas megyei fejek*. Szombathely, Vitéz Tóth Alajos könyvnyomdai műintézetében Sopron. http://193.225.149.2/vasidigiportal/image/1506585576257/vmfejek_vasmegye.html (Hozzáférés: 2020. május 20.)
- HORVÁTH S. (1993): 70 éve történt. A leghűségesebb falvak. – In: BURKON L. (szerk.): *Vasi Kalendárium 1993*. Szombathely, Vas Népe Reklám, Propaganda és Kiadó Kft, pp. 58–65.
- HORVÁTH S. (szerk.) (2011): *Dnevník staroga školnika – Németh János kántor-tanító „naplója”*. – Szentpéterfa – Croatica, Budimpešta, Horvát Nemzetiségi Önkormányzat Szentpéterfa, 156 pp.
- KOLNHOFFER V. (2008): *A gradistyei horvátok és a magyar-osztrák határkijelölés*. – Doktori disszertáció. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 206 pp. + 7 melléklet.
- KOZÁR M. (é. n.): *Felsőszölnök*. – Budapest, Száz magyar falu könyvesháza Kht., 164 pp.
- KUNTÁR L. (1999): Nagynarda plébánosának Trianon miatti kálváriája: emlékek és dokumentumok Kuntár József meghurcolásáról. – *Vasi Szemle* 53(5): 635–648.
- PAP J., TÓTH Á. & VALUCH T. (szerk.) (2016): *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon*. – Budapest, Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület, 661 pp.
- RÁKOSI M. (2002): *Visszaemlékezések. 1892–1925. I. kötet*. – Budapest, Napvilág kiadó, 451 pp.
- SCHMIDT P. (2009): A Burgenlandi Apostoli Adminisztráció keletkezése (1918–1922). A Győri Egyházmegye Levéltári forrásai. – In: TÜSKÉS A (szerk.): *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Budapest, CentrArt Egyesület, pp. 407–410.

⁶⁴ *Hír* 11(218): 1. (1925. szeptember 7.)

- SUBA J. (2000): Adalékok a trianoni határ megállapításához Vas vármegyében. – *Vasi Szemle* 54(3): 302–309.
- SUBA J. (2010): Magyarország trianoni határainak kitűzése. – http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyarorszag_trianoni_hatarainak_kituzese/ (Hozzáférés: 2020. május 20.)
- SZŰTS ISTVÁN GERGELY (2017): Elűztek. Menekültek, optánsok, vagonlakók. – *Rubicon* 2017(7–8): 52–61.
- TIHO [T. HORVAT] (2020): Kocke trianonske u petroviskom lugu. Stoljetna otrpta rana Ugarske: Trianon. *Hrvatski Glasnik lipnja* 4: 11.
- TOMKA B. (szerk.) (2015): Az első világháború következményei Magyarországon. (Tudományos konferenciák az Országházban.) – Budapest, Osiris Kiadó, pp. 227–255.

Melléklet

Nyugatmagyarország

(...)

Igy fest Nyugatmagyarország! Az osztrák katonaság és a velük jött csőcselék ideig-óráig még jól érzi magát. De meddig? A lakosság ellenszenvvel viseltetik máris irántuk, nem is csoda! Pedig valamikor nagy volt a rokonszenv! A nyulszívű és „gemütlich” osztrákokról nem is lehetett rosszat mondani. S most lassanként mégis megváltozik véleményünk. Az osztrák kegyetlenkedésnek se szere, se száma Nyugatmagyarországon. Nap-nap után tartóztatnak le magyar barátokat. Különösen haragusznak a „Kőszeg és Vidéke” és a „Günser Zeitung”-ra, mely állításuk szerint több kárt okozott nekik, mint az összes „banditák”. Ha ilyet látnak, valóságos dühbe gurulnak. Bosszút esküdtek minden írója ellen. Polster János munkatársunkat is elfogták, ki édesanyja betegágyához ment haza. A következőkben mondja el kálváriáját, amely jellemző az egész helyzetre:

November 28.-án Kőszegen való tartózkodásomkor értesültem azon szomorú hírről, hogy édes, jó anyám beteg. Több ismerősöm figyelemztetése ellenére elhatároztam, hogy hazame-

gyek Alsószénégetőre édesanyám látogatására, ápolására. Térdig érő hóban, folytonos havazás közben 8 órai gyaloglás után este 10 órakor minden baj nélkül, de teljesen kimerülve érkeztem édesanyám betegágyához. Majdnem reggelig fennmaradtam. Nvoember 29.-én néhány órai alvás után fél 8-kor újból felkeltem. Alig kezdtem öltözködni, 4 osztrák csnedőr szegezett szuronyt mellemnek. Meglepetésszerűen hatott ez annál is inkább, mert falunk nincs, nem volt még megszálva és hazaérkezésemről néhány embernek volt csak tudomása. Nem volt akkor még gyanum sem arra, hogy egy kocsmárosné pápaszeme még a sötét éjszaka sűrű fátyolát is keresztülhatja és nem számítottam arra, hogy a hazafiság, a nagy mellverés csak üressen kongó ércdarab és zengő cimbalom. Alig ocsudtam fel első meglepetésemből, midőn máris közrefogtak a „sógorék”. Rám-parancsoltak, hogy az öltözködéssel 1 perc alatt készen legyek, különben közelebbi ismeretséget kötök a puskatussal. Sem a reggeli mosakodást, sem a reggelizést nem engedték meg, – sőt hálóingemet sem vethettem le, annyira siettek a magukat biztonságban levőknek híresztelő osztrák fogdmegek. Bucsuzás nélkül kellett távoznom a 14 Km távolságra fekvő Borostyánkőre, ahova déli 1 órakor meg is érkeztünk. Utközben levették velem harisnyámat és maguk vették fel. A térdig érő hóban csapa nem lévén, azt természetesen nekem kellett megcsinálnom. Az átázott csizma több helyen feltörte fedetlen lábamat. Borostyánkőn egy szobába vezettek, hol kb. 10 tagu osztrák társaság kártyázott együtt. Ezek minden emberi illemet, tisztességtudást megcsufoló, leirhatatlan szavakkal illettek, csak abban volt különbség, hogy amelyik fél vesztett, az tulüvöltötte az ellenfelet, születés előtti állapotomba kívánván nyelvükkel, melyet, ha mosórongyhoz hasonlítanék, még ez is elszégyelné magát. Három órakor kihallgattak, ami abból állott, hogy Jungmayer felügyelő parancsot adott egy szakaszvezetőnek, hogy vonuljon a belső szobába és írja meg a kihallgatási jegyzőkönyvet. Fél 4 óra után érkezett Di Gasperi csendőrségi főfelügyelő ki a kihallgatási jegyzőkönyv alapján rögtön kész volt ítéletével: elviendő Kirchs Schlagba, a rendőrségnek átadandó, mert ily disznó magyar (Sauungar), ki

mer a lovagias osztrák nemzet ellen lázító vezércikkeket írni és kénkedni jön a testvérnéphez (Brudervolk) az felakasztandó. És midőn az utközben ért bánásmódot akartam szóvátenni, kutyakorbácsot fogott rám és csak kicsibe mult, hogy nem csapott vele arcomba. Büntetésül azonban nem kaptam ennivalót és még éhgyomorral d. u. 4 órakor indultam el 4 szurony szelid fényének csillogása mellett Kirchsclagba, ahol éjjel 11 órakor érkezünk meg. Utközben valószínűleg kíváncsiságból végigvizitelték összes zsebeimben és a nálam levő kb. 2000 K magyar pénzt saját maguknál helyezték biztonságba. Kirchsclagban elvezettek a fogházörhöz, bezártak az 1. sz. cellába, ahol ordító hidegség ütött tanyát. Itt kaptam az első falat ételt éjjel 11 órakor; fogolytársam, egy 3 hónap óta ingyenlakásban részesülő osztrák nekem adta megmaradt 3 kanálnyi babfőzelékét. Másnap nov. 30.-án reggel fél 10 órakor jöttek tegnapi utitársaim és a Polizei-Oberkommissär elé vezettek, ki oly szelid hangon diskurált velem, hogy bármely bölömbika szégyelheti mellette hangját.

A megszólítás: betyár, magyar, kutya, zshivány et comp. Elfogyván türelmem, becses tudomására hoztam, hogy ezek a kutya magyarok, ha más honnan nem, saját hátukból fognak szijat kihasítani és kikorbácsolni azt a rongy nációt, a melyet csak úgy lehet igazán jellemezni, hogy osztrák.

Természetes, hogy erre nyomban megismerkedtem a szoba sarkával. Majd Bécsujhelyre való internálásomat rendelte el. 11 órakor indultunk el Edlitzbe a vasutállomásra. Utközben csatlakozott hozzánk 2 osztrákbarát hidegszegi nyugatmagyarországi csempész, kik csakhamar kisütöttek, hogy ismernek és felkelő (Bandit) voltam és náluk betörtem. Szavaiknak hatására egy kedves viccet akartak csinálni kedves kisérőim. Megparancsolták, hogy tartsam kezemet tölcser alakban az orrom alá s ha valami vörös folyékonyaság jön a tölcserbe, avval egész bátran olthatom esetleges szomjuságomat. Orrom azonban nem tette meg azt a szivességet, hogy vörös folyadékot folytatott volna, bármiképp simogatták is mindkét arcomat. Este 7 órakor érkezünk Edlitzbe, ahol 8 órakor az aspang-bécsi vonaton Bécsujhelyre szállítottak, ahova éjjel 10 órakor meg is érkezünk. Első dolguk volt a Polizei-Komissärraton átadni engem

és megpucolni egy korcsmába, ahol az én pénzem és az ő pénzük közti valutakülönbséget mérték meg számos liter borral. Börtönbe küldött a napos tiszt és a 2. sz. cellában találtam éjjeli szállást, ahol teljes cselekvési szabadságot engedélyeztek arra, hogy kedvem szerint simogassam éhgyomromat. Itt volt már benn Binder Lajos Sopron Eötvös-utcai kereskedő, aki a nappal hozatott kenyeret felezte meg velem. Ordító hidegben, holtra fáradva, oly jól esett a fekvés a pusztapadlón, ahol a kiskabátom volt a vánkos, nagykabátom pedig a takaró. Reggel új lakóst, társat kaptunk. Aixnix mosonszöllősi komunistát, ki a szombathelyi fogházból szökött meg és bizonyos magánvállalkozás miatt jutott újból ingyenlakáshoz. Dec. 2.-én d. e. 11 órakor kihallgatásra vezettek. Dr. Merkel redőrfőtanácsos a legkifogástalanabb uri módon kezelte ügyemet és eltérően kollégáitól, mint embertársával bánt velem. Elismerte azon jogomat, hogy magyar létemre szabad osztrák-ellenes cikkeket írni, sőt állítása szerint hasonló helyzetben ő is így tenné. A kémkedési szándékot nem látta bebizonyítottnak és így 4000 korona büntetés lefizetése után, amit egy ismerősöm kölcsönzött, – szabadon engedett.

Kiszabadulásom után ettem az első ennivalót. Visszautazásomkor a határon sylocki röhejjel mutatták Kirchsclagot azt a helyet, ahol 7 osztrák egy egész felkelő sereget szalasztott meg és hozzátették, hogy a felkelők csak rabolni tudnak, ha azonban egy osztrák fegyverest látnak, futnak mint a gyáva nyulak. Megbiztak azzal, hogy adjam át a magyaroknak szivélyes üdvözlötüket és mondjam meg nekik, hogy már kiválasztották a fákat számukra.

A határon kivettem rózsafüzéremet, mely egyedüli vigasztalóm volt szenvedéseimben, megcsókoltam keresztjét, könny szökött a szememre és egy szivből jövő fohászt küldtem az Egek Urához, hogy ismét magyar földön vagyok és abban a szerencsében részesülhettem, hogy magyar vagyok.

Eddig a minden cikornya nélkül elmondott kálvária. Mindenki megismerheti belőle, mily különbség a magukat kulturáltnak, műveltnek hazudó osztrák és a „bakonyi fajzat” között. A számlalap még nincs lezárva...

Köszeg és vidéke 41(50): 1-2. (1921. december 11.)

tudásátadás

MUSEUM EDUCATION

Az elektronikus tananyagfejlesztés múzeumi hasznáról

Mártfai Márta

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
konyvtar@savariamuseum.hu

Összefoglalás

2020 februárjában részt vettem az Országos Széchényi Könyvtár által szervezett *Elektronikus tananyagfejlesztés könyvtári környezetben* című képzésen. Gyorsan világossá vált számomra, hogy a képzés anyaga milyen jól használható múzeumi környezetben is.

A cikkben két fő témát szeretnék érinteni: a tanfolyam során elsajátított ExeLearning program rövid ismertetését: hogyan működik, milyen tartalmakat lehet vele előállítani, milyen feladattípusokat tudunk benne megvalósítani; illetve röviden felhívni a figyelmet az ily módon elkészített feladatlapok speciális múzeumi felhasználásának lehetőségeire. A program lehetőségeket nyújt például arra, hogy a múzeumot az okoseszközökhöz szokott iskolás korosztály számára otthonossá tegyünk.

Általánosságban elmondható, hogy a rugalmasan használható elektronikus tananyagok kiválóan alkalmasak a szó-rakoztató önálló ismeretszerzésre és az élethosszig tartó tanulás idejének megvalósítására oly módon, hogy az magával ragadja a látogatót.

KULCSSZAVAK: elektronikus tananyagfejlesztés, okoseszközök, múzeum, eXeLearning

Abstract

The utility for museums of developments in electronic teaching materials. *On taking part in February 2020 in a National Széchényi Library course entitled Developments in electronic teaching materials in a library context, it was soon clear to me how these could be useful in a museum context as well. The paper touches on two main themes. It outlines the eXeLearning program learnt on the course – how it works, what contents can be drawn from it, what types of task can be approached – and looks briefly at the scope for applying the task pages. For example, it provides chances to open up the museum to a school-student age group familiar with smart devices. In general the flexible electronic teaching materials are quite suited to again the attention of those wishing to acquire knowledge singly for its own sake and of those pursuing an idea of lifelong study.*

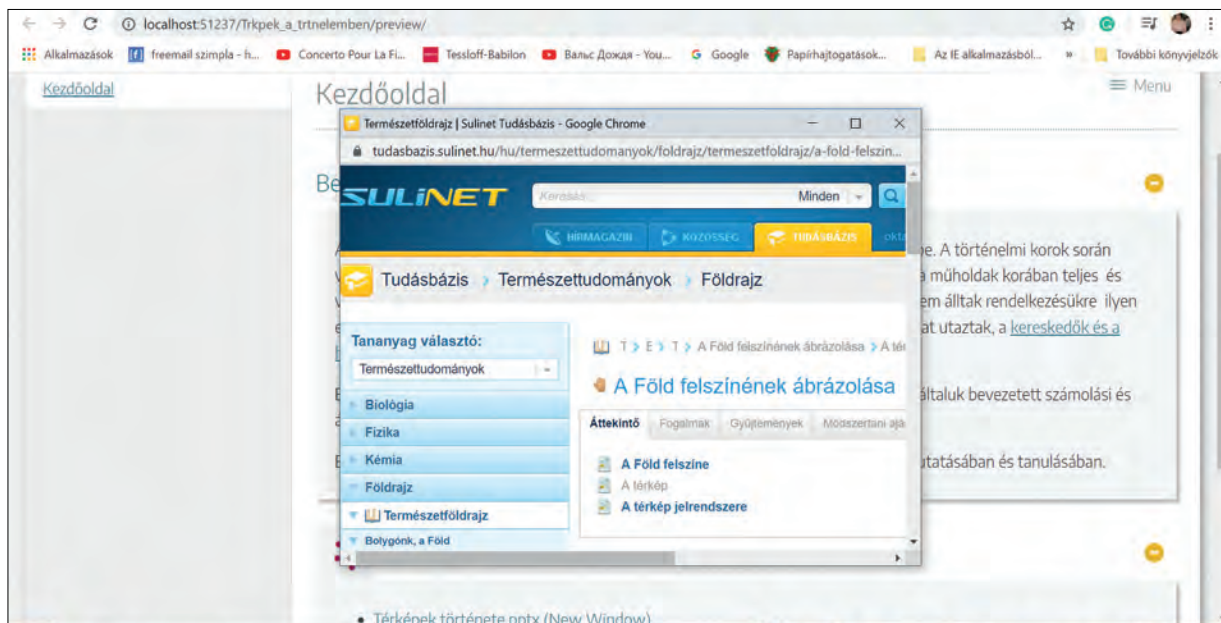
KEYWORDS: electronic development of teaching materials, smart materials, museums, eXeLearning

Bevezetés

2020 februárjában részt vettem az Országos Széchényi Könyvtár által szervezett *Elektronikus tananyagfejlesztés könyvtári környezetben* című szakmai továbbképzésen. Már akkor felmerült bennem, hogy az elektronikus tananyagok nemcsak könyvtárakban és iskolákban jelentenek értékes alapot az tudásátadáshoz, de múzeumi környezetben is igen jól használhatók. Az akkor megfogalmazódott gondolataimat szeretném most megosztani.

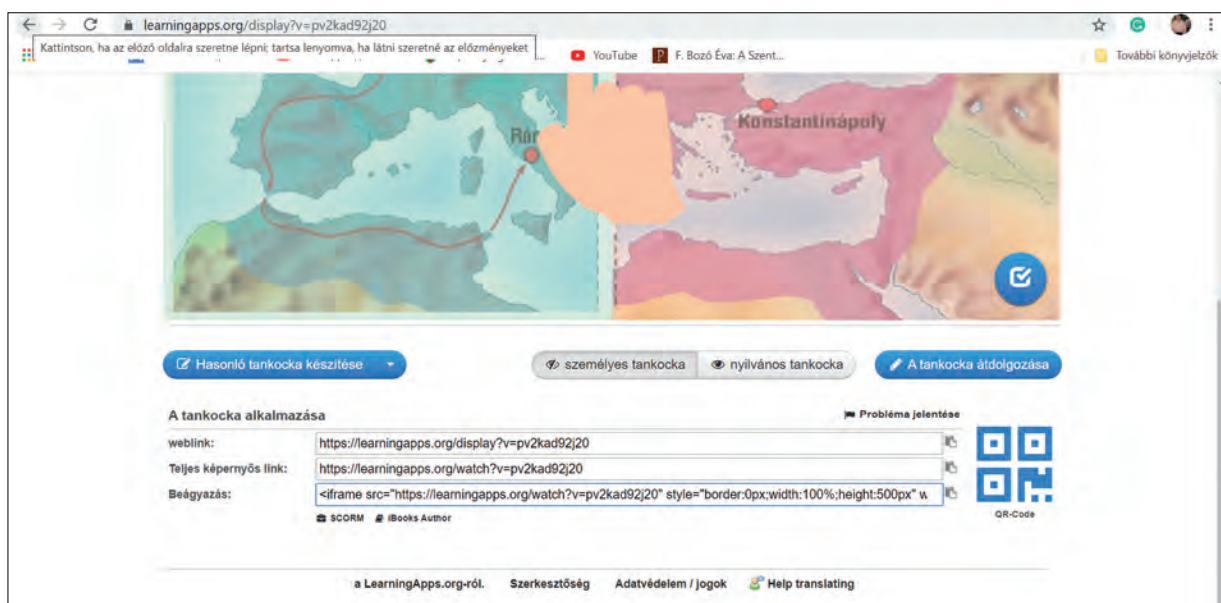
Az eXeLearning program bemutatása

Számítógépes program segítségével ismerkedtünk meg az elektronikus tananyagfejlesztés alapjaival, ezért először az általunk használt eXeLearning program felépítését mutatom be. A felület, munkaablakait és ikonjait tekintve, leginkább egy igényes szövegszerkesztő programra hasonlít, és alapjában véve ez is a feladata: tetszőlegesen kitölthető és formázható szövegeket és a szövegekhez tartozó ellenőrző feladatsorokat hozhatunk létre. Központi eleme a tanár által

1. ábra. Előugró ablak térkép fogalmának magyarázatához

Figure 1. Forward-moving window for the explanation of map concept

2. ábra. Animált tankocka alkalmazása

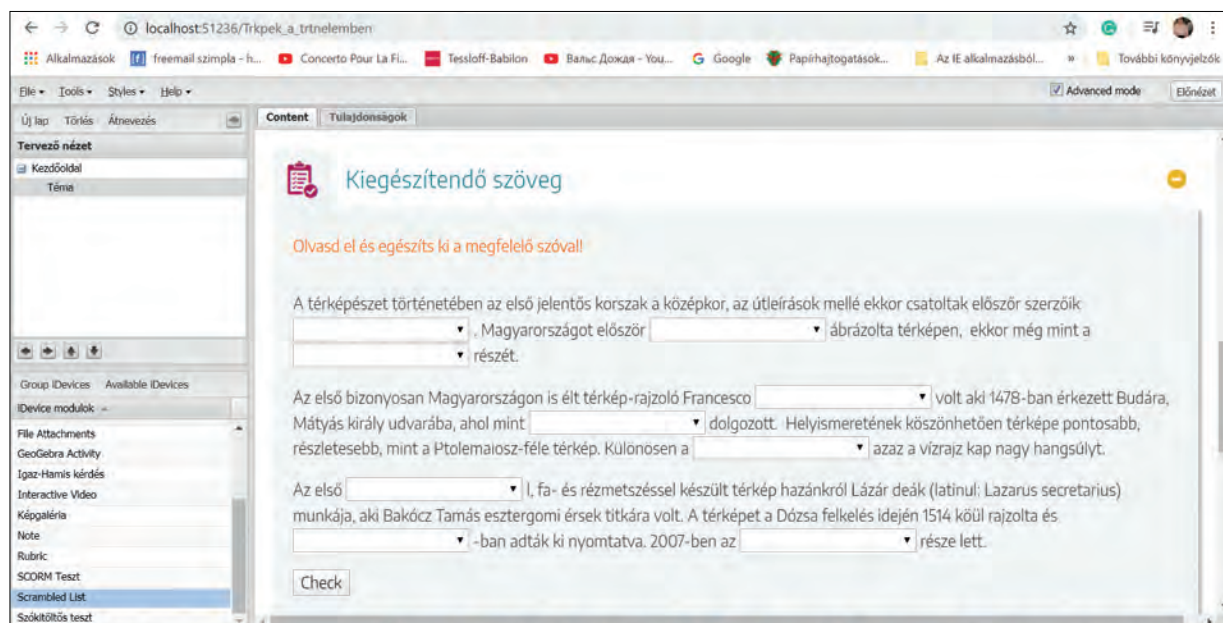
Figure 2. The use of animated teaching blocks

írott magyarázó szöveg. A szöveg megalkotásakor azonban igénybe vehetünk különféle „extrákat”:

- Beágyazott linkek segítségével varázsolhatunk előugró ablakokat, melyek részletesebben bemutatják a magyarázat egy-egy részét (1. ábra).
- Saját vagy webes fényképeket illeszthetünk a szövegbe, részben illusztrációként, részben rejtett feladatként: kérhetjük a használót,

hogy a szövegben olvasottak alapján értelmezzék az ábrát.

- Ugyanezen a módon illeszthetünk be videót, hanganyagot és térképet is. A program kompatibilis a nyilvános és ingyenesen elérhető LearningApps alkalmazással, így komplett interaktív földrajzi és történelmi térképekkel is színesíthetjük a szöveget (2. ábra).

3. ábra. Feladatlap a megismert fogalmak ismétléséhez

Figure 3. Task-page for repeating known concepts

Az ily módon létrehozott multimédiás szöveg a tananyagkészítő program hasznosságának kulcsfontosságú eleme, nem csak azért, mert praktikusan a 15–18 mondatos informatív szövegre alapozzuk az egész oktatási anyagot, hanem azért is, mert mind a diákokat, mind a felnőtteket észrevétlenül vezeti be tanulási technikákba: az akár egy, akár több forrásból szerzett ismeretek integrálása, csoportosítása, releváns és nem releváns információ szétválasztása. A felugró ablakokban más szerzők által összeállított webhelyek jelennek meg, amelyek a saját tananyag összeállítójának szándéka szerint beleillenek a tananyag szerkezetébe, de egyezésük nem száz százalékos, azaz például több térképészeti fogalmat használ, mint a saját tananyag vezérszövege. Ha igazán „cseles” a tananyag szerkesztője, akkor később tudottnak, vagy legalábbis említettnek tekinti a felugró ablak által mutatott fogalmakat is, ezáltal néhány meghatározott dologra, témára, tárgyra tanít fókuszálni akkor is, ha az ismeretek több forrásból érkeznek. Persze erre a csapdára illik a szöveg olvasóinak figyelmét egy utasításban felhívni, például: „Olvasd el figyelmesen a felugró kiegészítő részeket is!”

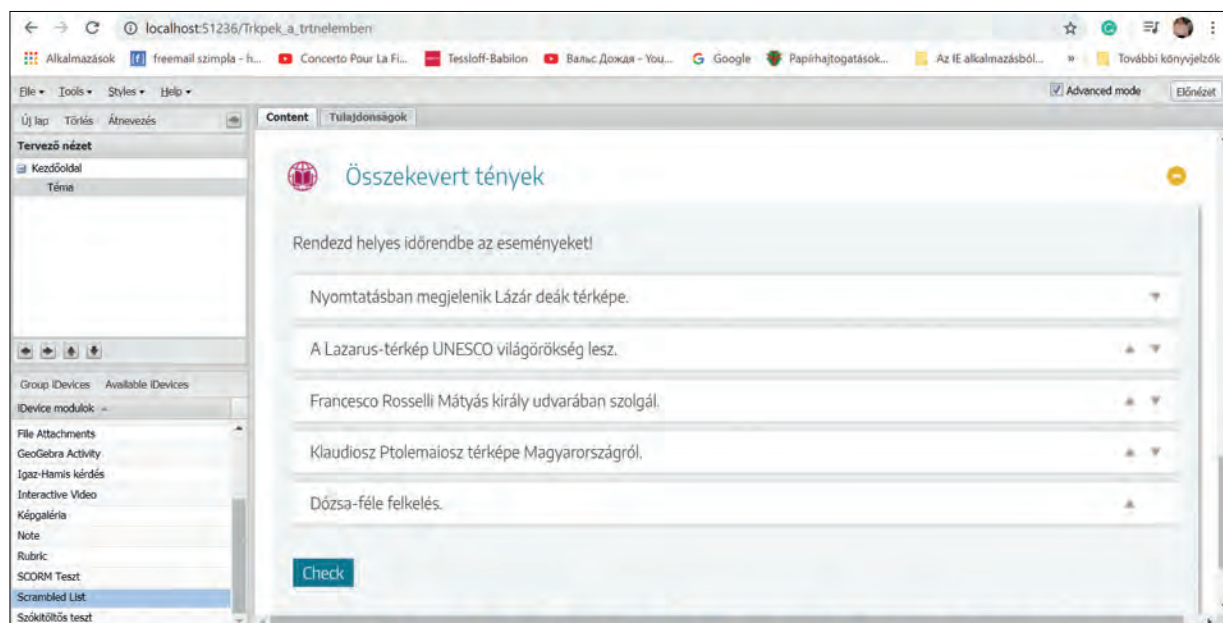
Ebből következik, hogy akár iskolai leckéről beszélünk, akár múzeumi interaktív ismeretszer-

zésről, a program megtanítja az intellektuális élmény megragadását és hazaszállítását. Ez a speciális módszertan segíti a látogatót abban, hogy egy saját szavaival is megfogalmazható, tényleges tanulást, élményt vigyen haza a kiállításról.

Az eXeLearning program másik fontos része az oldalsó menüsorban futó eszköztár. Az eszköztár segítségével lényegében a fentiekben részletezett szövegekhez kapcsolhatunk szöveges tesztek, amelyek az ellenőrzést, ismétlést és a tananyag összefoglalását szolgálhatják. Múzeumi felhasználás esetén pedig fejtorőként alkalmazhatóak.

A főbb feladattípusok, amelyek egy történelmi, néprajzi vagy természettudományos és művelődéstörténeti téma feldolgozásakor használhatóak:

- Feleletválasztós teszt, amelyben azt kell eldönteni a tanári, vagy muzeológusi bevezető szövegre támaszkodva, illetve a tananyag teljes feldolgozása, megismerése után bármely következtetett ismeretre alapozva, hogy mely válasz a helyes.
- Ismert fogalmak behelyettesítése (buborék teszt). Ahol a magyarázó törzsszövegben szereplő fogalmakat szeretnénk visszakérdezni, lényegében definícióalkotás és a kulcsszavak rögzítése, megtanítása (3. ábra).

4. ábra. Feladatlap események időrendbe rendezéséhez

Figure 4. Task-page for arrangement of events in time

- Összekevert lista, amelyben eseményeket, tényeket kell időrendbe állítani, esetleg valamely intézmény vagy tárgy fejlődését is lehet ezen a módon gyakoroltatni és szemléltetni. Például a kocszi formái, típusai, feladatai, hogyan fejlődtek az idők folyamán; vagy egy művész életeseeményeinek helyes sorrendbe igazítása (4. ábra).
- Nem szolgál kimondott pedagógiai célokat, de látványos és elegáns funkció a megjegyzés létrehozása. Ez is külön kis ablak, amely azonban nem webhelyre mutat, mint a felugró ablakok, hanem a tananyag szerkesztőjeként rejthetünk bele rövid tartalmakat (szakirodalmi hivatkozások, idegen szavak magyarázata, fontos definíciók).

Az eXeLearning programhoz tartozik még önállóan szerkeszthető, feltölthető szótár és képgaléria funkció is, amely természetesen az adott tananyaghoz csatolható, de akár külön egységként is megállja a helyét, és használható összefoglaláshoz, ismétléshez, záródolgozathoz.

Lehetőségek múzeumi környezetben

A programot eredetileg iskolai környezetben való használatra és távoktatáshoz fejlesztették ki,

ezért minden elkészült tananyagcsomag exportálható webes felületre (a SCORM program használatával), de ennek során a látványos grafikai megjelenés sérül, lecsupaszodik a feladatsor, nem lesz szép. Ez pedig hiba mind a felhasználók bevonása szempontjából, mind szó szerint a didaktikai elvek szempontjából. Amikor valakit, akár múzeumi környezetben, akár otthon, a saját gépe előtt önálló ismeretszerzésre biztatunk, hasznos, ha ez számára flow-élményként jelenik meg. A felületnek, amelyen dolgozik, színesnek, érdekesnek, figyelemfelkeltőnek kell lennie, úgy, hogy egyszersmind a szerkesztő koncepciója szerint rendezett, logikus, a felhasználót lépésről lépésre vezető legyen. Ennek elengedhetetlen része az ikonok, meghatározott színű utasítások, információk háttérszínének következetes használata. Ezért véleményem szerint legjobban az eredeti program alatt szerkesztett tananyagok felelnek meg az önálló ismeretszerzés modern követelményeinek. Emiatt a felhasználóknak vagy egy felületet kell használniuk, ami megoldható pl. okostáblával, vagy minden felhasználónak eXeLearning programban kell dolgoznia.

Ami a hagyományos iskolai használatban a program hátránya, az sajátos módon nem ütközik ki múzeumi felhasználáskor. Múzeumi térben

IKT pontra telepítve interaktív felhasználásra tudok leginkább elképzelni egy-egy speciális elektronikus tananyagot. Olyan tárgyakról, amelyek kicsik, szabad szemmel alig láthatóak, vagy nagyon részletgazdagok, ugyanakkor jelentős leletek, amelyeket érdemes tágabb összefüggésbe is helyezni, mert elemzésükkel sok mindent elmondhatunk az adott történelmi kor kultúrájáról (pl.: katafai aranykincs, veleimi aranydiadém, „gladiátoros bicskák”). Jelentős leletek, amelyek érdekes részleteket rejtenek és figyelemre méltó tágabb összefüggésbe hozhatóak. Ideális alanyai egy önálló feldolgozásra készült multimédiás tananyagoknak. A tananyag maga egyúttal ezeknek a tárgyaknak magyarázó szövege, installációja is lesz.

Maguk a tárgyak igazi szépségükben egy jól sikerült műtárgyfotón látszanak, amely a törzsszöveg, vagyis a tanári magyarázat, illetve jelen esetben a muzeológus, a régész vagy a múzeumpedagógus által készített szakszerű ismeretterjesztő szöveg része, illusztrációja lehet. De a tárgyak részletes elemzésével szélesebb történelmi összefüggéseket is be lehet vonni. Példának okáért a

római kori pénzek rendszere, vagy Marcus Aurelius uralkodása, milyen ékszereket viseltek a bronzkorban, a gladiátorjátékok szokása, célja. Az így alkalmazott elektronikus tananyag lehetővé teszi, hogy bizonyos tárgyakat kognitív értelemben kiemeljünk, rájuk irányítsuk a figyelmet, egyben a vendégeinket a történelmi látásmódra, a tizenéves diákokat az értő olvasás titkára és a forráselemzés fortélyaira vezessük rá. Arra is, hogy nem csak a feketén fehéren leírt információ, de egy tárgy díszítése, egy térkép címere is sokat elárul a műtárgy keletkezéséről, az akkor élt emberek világszemléletéről.

Azáltal, hogy az ismeretközlés irányított, a múzeumi oktatási célokhoz, illetve a látogatók korosztályához tudjuk igazítani az ismeretterjesztő anyagot, de azáltal, hogy a látogatónak magának kell az összefüggéseket meglátnia, következtetéseket levonnia, illetve a kapott információkat összerendeznie a saját maga számára egységes ismeretanyaggá, mégis személyes és egyben családi közös élménnyé és intellektuális erőfeszítéssé válik a tanulás és a múzeumi látogatás is.

eseményleltár

INVENTORY OF EVENTS

Eseményleltár 2019

Bodorkós Orsolya¹ & Tanai Ibolya² & Tóth Kálmán³

¹ SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
bodorkos.orsolya@savariamuseum.hu

² SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
tanai.ibolya@savariamuseum.hu

³ SAVARIA MÚZEUM, KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MARKETING OSZTÁLY
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
toth.kalman@savariamuseum.hu

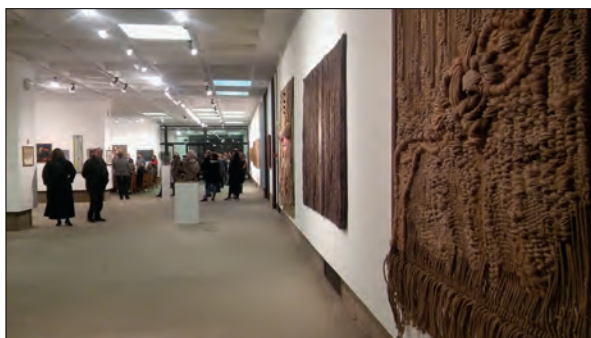
Kiállítások

2019. február 14.

A Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium képző- és iparművészeti tagozatának a 2017–2018-as tanévben készült legjobb munkáiból szemezgetett az intézmény hagyományos tárlata. A tagozat legfontosabb éves eseményén a művészeti alapozó és szakmai munka bemutatkozása mellett a díjnyertes alkotásokat is láthatta a közönség. A ki-

állítását Salamon Júlia független kurátor nyitotta meg, az alkotókat és az iskola diákjait köszöntötte Cebula Anna képtárigazgató, Farkas Tiborné, a Szombathelyi Tankerületi Központ igazgatóhelyettese, valamint a szakgimnázium igazgatója, Rápli Róbert is. A megnyitó egyedi hangulatához ezúttal is hozzájárultak az iskola diákjai *A művészet nem pinata* című zenés performanszokkal.

A kiállítás kurátorai: dr. Gálig Zoltán, Salamon Júlia.

Válogatott művek a Szombathelyi Képtár gyűjteményéből. Szombathelyi Képtár, 2019. február 20.

2019. február 20.

Közel 10 ezer darabos képzőművészeti és textilművészeti gyűjteményéből mutatott be válogatást a Szombathelyi Képtár új állandó kiállítása. *A Válogatott művek a Szombathelyi Képtár gyűjteményéből* című tárlat néhány korábbi alkotás mellett jórészt az intézmény gyűjtőkörébe tartozó 20–21. századi művekből adott ízelítőt. A kiállítást Cebula Anna képtárigazgató nyitotta meg, felidézve az elmúlt 34 év jelentős állomásait, majd Czenki Zsuzsanna, a múzeum általános igazgatóhelyettese arra buzdította a jelenlévőket, hogy a kortárs művészet népszerűsítése érdekében csatlakozzanak a tervek szerint újraalakuló, a Szombathelyi Képtárt támogató baráti körhöz.

A kiállítás kurátorai: dr. Gálig Zoltán, Cebula Anna.

2019. május 23.

Ezúttal is a Szombathelyi Képtárban mutatkoztak be az ELTE BDPK Vizuális Művészeti Tan-

szék képzőművészeti alapszakon végzett hallgatói diplomakiállításukon. Az *Ugródeszka, sekély víz* című tárlat megnyitóján az érdeklődőket először Czenki Zsuzsanna, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum általános igazgatóhelyettese köszöntötte, majd dr. Németh István, az ELTE szombathelyi koordinációs rektorhelyettese méltatta a hallgatók munkáit. A kiállítást Készman József, a Ludwig Múzeum Budapest Gyűjteményi, Kiállítási és Tudományos Osztályának vezetője, a tanszék egykori oktatója nyitotta meg, majd dr. Bordács Andrea tanszékvezető osztotta meg gondolatait a hallgatósággal.

Kiállítók: Baján Tamás Bence, Balassa Klaudia, Böröndi Krisztina, Dóczé Szilvia, Epres Virág Hajnalka, Farkas Ervin, Garger Henrietta, Góczy Bianka, Gulyás Máté, Katona Viktória, Kottrik Zoltán, Kovárczi Erika, Leszkovich Elíz Virág, Márk Martina, Nagy Diána Judit, Nagy Dóra, Németh Csilla, Soós Enikő, Spanyol Ramóna, Toplak Bianka, Vodenyák Alexa, Vörös Gizella.

A kiállítás kurátorai: dr. Gálig Zoltán, Salamon Júlia.

2019. június 22.

A *Múzeumok Éjszakája* keretében nyílt meg a Savaria Múzeumban a *Változó kultúrák a változó tájban* című állandó kiállítás újabb terme, *Vas megye és Sabaria/Szombathely városa a népvándorlás- és középkorban* címmel. A kiállítás két fő témakört mutat be: a mai megye területére a római uralom végén beköltöző barbár népek (hunok, langobardok) és az őket felváltó avarok és honfoglaló magyarok hagyatékát, valamint Szombathely váro-

Változó kultúrák a változó tájban – Vas megye és Sabaria/Szombathely városa a népvándorlás- és középkorban. Savaria Múzeum, 2019. június 22.

Változó kultúrák a változó tájban – Vas megye és Sabaria/Szombathely városa a népvándorlás- és középkorban. Savaria Múzeum, 2019. június 22.

sának középkori fejlődését és jelentőségét, kitekintéssel az Árpád-kori megyeközpont, Vasvár történetére. A tárlatot avarkori sírrekonstrukció, késő népvándorlás kori lakóház, 15. századi kocsmabelső és három korhű viselet bemutatása színesíti. A kiállítás megvalósulását az EMMI Kubinyi Ágoston Programja és Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatta. A megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után dr. Balázs Péter megyei jegyző és dr. Puskás Tivadar polgármester méltatta a kiállítást, majd dr. Vida Tivadar régész, tanszékvezető egyetemi docens, az ELTE Régészettudományi Intézetének igazgatója nyitotta meg a kiállítást.

A kiállítás kurátora: dr. Pap Ildikó Katalin.

2019. június 22.

A Múzeumok Éjszakáján kezdődött az év tematikus kiállítássorozata, amely a KÉP-TÉR címet kapta. Az első tárlatnak a Smidt Múzeum adott otthont, *Egy szelet Szombathely* címmel. A kiállítás a szombathelyi cukrászdák és kávéházak világát mutatta be a dualizmus korától a második világháborúig (1867–1939), érzékeltetve az egykori társasági élet, a pezsgő kulturális, szellemi közösségi terek hangulatát. Az időszak kiállítóteret a régi fényképek, egyéb dokumentumok, sütéshez használt kellékek, régi porcelánok mellett egy cukrászda pultja és egy kávéházi enteriőr tette hangulatossá. A tárgyak nagy része a több generációs cukrászdinasztia, a Heinz család hagyatékából származott. A megnyitó előtt Bálint Éva és Szabó

KÉP-TÉR – *Egy szelet Szombathely*. Smidt Múzeum, 2019. június 22.

KÉP-TÉR – Egy szelet Szombathely. Smidt Múzeum, 2019. június 22.

Tibor színművészek olvastak fel részleteket korabeli újságcikkekből, hirdetésekéből és jegyzőkönyvekből, illusztrálva az egykori mozgalmas – botrányoktól sem mentes – polgári életet, majd Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte a népes közönséget. Dr. Balázs Péter megyei jegyző Szombathelyről, mint a kultúra fővárosáról, dr. Puskás Tivadar polgármester a kávéházak egykori és a hagyományok mai szerepéről beszélt. A kiállítást Fekete Péter kultúráért felelős államtitkár nyitotta meg, méltatva Szombathelynek, mint a *Múzeumok Éjszakája* országos rendezvénysorozat központi helyszínének jelentőségét.

A kiállítás kurátora: dr. Hollerné Mecséri Annamária.

2019. június 22.

30 alatt címmel pályakezdő művészek bemutatkozó kamaratárlatának adott otthont a Szombathelyi Képtár a *Múzeumok Éjszakáján*. A kiállítást rendhagyó módon Kelemen Botond és Budai Dávid performansa nyitotta meg.

Kiállítók: Baráth Noémi, Budai Bálint, Füle Anna, Hérincs Adrienn, Horváth Tibor, Kelemen Botond, Kovács László, Kulcsár Bence, Márfi Virág, nyári Emma, Pálhegyi Flóra, Rodler Réka, Rozner Anita, Szigeti Kinga, Takáts Fruzsina, Várhelyi Zsófia, Vincze Márton.

A kiállítás kurátora: Baki Orsolya.

2019. augusztus 22.

A korábbi évekhez hasonlóan most is új időszak kiállítás nyílt meg az Iseumban a Savaria Történelmi Karneválra időzítve. A *KÉP-TÉR* sorozat újabb állomása az elmúlt évtizedek belvárosi

ásatásait és az előkerült leleteket bemutató *Savaria underground* című kiállítás volt. A vendégeket Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Bartus Dávid tanszékvezető egyetemi docens, az ELTE Régészettudományi Intézetének oktatója ajánlotta a közönség figyelmébe.

A kiállítás kurátora: Sosztarits Ottó

KÉP-TÉR – Savaria underground. Iseum Savariense, 2019. augusztus 22. Fotó: Horváth Balázs, Cseh Gábor

2019. szeptember 27.

A *KÉP-TÉR* sorozat harmadik kiállítása a Savaria Múzeumban nyílt meg a *Kutatók Éjszakája*

KÉP-TÉR – Aranykor. Savaria Múzeum, 2019. szeptember 27. Fotó: Cseh Gábor (szombathely.hu)

keretében, *Aranykor* címmel. A tárlat a 19–20. század fordulójának Szombathelyére kalauzolta a látogatót, aki a tér és az idő összefonódásának lehetett tanúja az első polgármester, Bárdossy István hivatalba lépésétől Kiskos István polgármesterségéig, a régi városháza felépítésétől a kórház megnyitásáig. A Savaria Múzeum gyűjteményének darabjai mellett filmhíradók és korabeli újságok révén elevenedett meg a város élete: a közigazgatás, az oktatás, a kultúra, a katonaság, a népjólét, a pénzügy és a parkok témájához kapcsolódva.

A kiállítás kurátora: Mészáros Irén.

2019. október 17.

Falu és város kapcsolata – Szombathely példáján címmel nyílt meg a *KÉP-TÉR* sorozat negyedik kiállítása a Savaria Múzeumban. A tárlat a megyeszékhely és a környező települések viszonyáról rajzolt képet a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Az egyes tematikus egységek a kereskedelmi, oktatási, egyházi kapcsolatok mellett kitértek az egyleti, szövetkezeti élet és a munkavállalás jellemzőire, valamint az elmúlt időszakban Szombathelyhez csatolt, egykor önálló települé-

sek életére. A bemutatott tárgyak a múzeum és a levéltár gyűjteményén túl főként magánszemélyektől származtak. A kiállítást Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után Mayer László levéltáros nyitotta meg, majd dr. Horváth Sándor néprajzkutató tartott előadást az egykori szombathelyi heti vásárokról.

A kiállítás kurátora: dr. Horváth Sándor.

Konferenciák, tanácskozások

2019. február 28.

Az év élőlényei 2019-ben címmel tudományos ülést szervezett a Magyar Tudományos Akadémia Vas Megyei Tudományos Testülete a Savaria MHV Múzeummal közösen. A Szombathelyi Képtárban összegyűlt érdeklődőket Fodor István, a Szombathelyi Tankerületi Központ igazgatója köszöntötte, majd dr. Vig Károly, az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete elnöke nyitotta meg az ülést. Ezt követően dr. Vig Károly (Savaria MHV Múzeum) *Az év rovára a havasi cincér*, dr. Szinetár Csaba (ELTE Savaria Egyetemi Központ) *Az év hala a vörösszár-*

KÉP-TÉR – Falu és város kapcsolata – Szombathely példáján. Savaria Múzeum, 2019. október 17. Fotó: Szakonyi Eszter (vaskarika.hu); Savaria Múzeum

nyú keszeg, Dankovics Róbert (Savaria MHV Múzeum) *Az év kétéltűje a foltos szalamandra*, dr. Gyurácz József (ELTE Savaria Egyetemi Központ) *Az év madara a gólyatöcs*, Erdő Ádám (Savaria MHV Múzeum) *Az év emlőse az eurázsiai hiúz*, dr. Schmidt Dávid (Soproni Egyetem, Sopron) *Az év gombája a bronzos vargánya*, Keszei Balázs (Jurisich Miklós Gimnázium, Kőszeg) *Az év vadvirága a magyar zergevirág* és dr. Balogh Lajos (Savaria MHV Múzeum) *Az év fája a sajmegeggy* címmel tartott előadást.

2019. május 16-17.

Szent Márton öröksége Európában és Magyarországon címmel nemzetközi konferenciát szervezett a Savaria MHV Múzeum Szent Márton Intézet és a Szent Márton Európai Kulturális Útvonal Magyarországi Tanácsa, Szombathely MJV Önkormányzata támogatásával.

A kétnapos konferencia első napján a Szombathelyi Képtárban gyűltek össze a résztvevők, akiket dr. Puskás Tivadar polgármester és Krucsainé Herter Anikó, kulturális fejlesztésekért és finanszírozásért felelős helyettes államtitkár köszöntött. Ezt követően Csapláros Andrea múzeumigazgató *A Szent Márton-örökség útjai Pannoniában*, Rien Sprenger (Sint Maartensberaad – Utrecht, Hollandia) *Szent Márton szellemi öröksége, mint UNESCO-világörökség – az utrechti példa*, Csonka-Takács Eszter (Szellemi Kulturális Örökség Igazgatóság – Szentendre) *Milyen út vezet a megvalósuláshoz? – lehetőségek és tapasztalatok*, dr. Kiss Gábor (Savaria MHV Múzeum – Szent Márton Intézet) *A szülőhely öröksége – tények, legendák, hagyományok*, Dejsics Konrád OSB (Pannonhalmi Főapátság) *Szent Márton monostora – hagyomány és megújulás a szerzetes püspök kultuszában*, Martin Kvak és Szűcs Éva (Rada Európskej kultúrnej cesty svätého Martina na Slovensku) *Mártoni hagyományörzés és »útépítés« Szlovákiában – a cserényi példa* címmel tartott előadást. A délutáni szekcióban Jeyaratnam Caniceus (Kempen, Németország) *A mártoni örökség Észak-Rajna-Vesztfáliában – Út a hivatalos elismeréshez*, Silvio Spiri (Centro Culturale San Martino Puglia – Taviano, Olaszország) *Márton tisztelete Pugliában*, Csángó Zsuzsa és Ráczné Páldy Eszter (Városvédő Egyesület – Keszthely) *Szent Márton tiszteletének újjáéledése Keszthelyen* című előadását hallgatták meg

a résztvevők. Majd Polgár Tibor, a Helyi Támogató Csoport vezetője megismertette a hallgatóságot a New Pilgrim Age projekttel és a projekt során született legjobb ötletekkel, Kassai Ferenc grafikusművész pedig a Szent Márton-applikációt mutatta be.

A konferencia második napján a résztvevők a Szent Márton-templomban Márton születésének legendájáról hallhattak, majd Kőszegen és Lukácsházán ismerkedtek a Szent Mártonhoz kötődő hagyományokkal.

2019. november 21.

Parkok és sétányok a dualizmus kori Szombathelyen címmel szervezett tudományos ülést a Ma-

Parkok és sétányok a dualizmus kori Szombathelyen. Savaria Múzeum, 2019. november 21. Fotó: Bonyhádi Zoltán

gyar Tudományos Akadémia Vas Megyei Tudományos Testülete a Savaria MHV Múzeummal közösen. A Savaria Múzeum dísztermében a jelenlévőket dr. László Győző alpolgármester köszöntötte, majd Csapláros Andrea múzeumigazgató nyitotta meg a rendezvényt. Ezt követően Tóth József (Herman Ottó Környezetvédelmi és Mezőgazdasági Szakgimnázium, Szakközépiskola és Kollégium) *Szombathely zöldfelületei a 19–20. század fordulóján*, dr. Balogh Lajos (Savaria Múzeum) *Szombathely kertkultúrájának történeti le nyomatai a Savaria Múzeum herbáriumában*, Józsa Katalin (Innoflora Élő Kertészet) *Az élő dísznövénnyek felhasználása a közterületeken*, Both Gyula (PRENOR Kertészeti és Parképítő Kft.) *Aktuális növényvédelmi problémák Szombathely parkjaiban* címmel tartott előadást.

Rendezvények

2019. március 15.

A nemzeti ünnepen a Smidt Múzeum gazdag korabeli gyűjteményére alapozva szervezte meg az *1848–49 Vas megyében* című rendezvényét. Dél előtt az állandó kiállításban, kora délután pedig a forradalom és szabadságharc emlékei között vezették végig a látogatókat. Majd dr. Hollerné Mecseri Annamária történész tartott előadást *A polgári társadalom Vas megyében a 19. század derekán* címmel. Az érdeklődőknek ezt követően dr. Feiszt György főlevéltáros beszélt az 1848–49-es szabadságharc Vas megyei katonai eseményeiről. Végül Szabó Vince, a szabadságharc szombathelyi hőse életútjával és hagyatékával ismerkedhetett meg a közönség, a '48-as honvédtiszt leszármazottjával, Prisztavok Tamással rögzített beszélgetés megtekintésével.

2019. március 15.

Hagyományná vált, hogy március 15-én *Huszártoborzóra* várják a gyerekeket a Vasi Skanzenbe. A programban ezúttal is szerepelt a huszárpróba, amelynek keretében pontszerző játékokban vehettek részt kicsik és nagyobbak, s közben megismerkedhettek a huszártábor életével: a csatára való készülődéssel, a lovak ápolásával és

felszerelésével, a fegyverek használatával, a sebesültek ellátásával. A nap leginkább várt pillanata most is a kishuszár-avató volt, amit a „labancok” kiűzése követett a falu területéről. A gyerekek mindemellett ólomhuszárt önthettek, bőrtárgyakat, kokárdát készíthettek, sétakocsikázhattak és lovagolhattak is. A rendezvény széles körű összefogással valósult meg, amelyben szerepet vállalt a Klapka György Lovas Polgárőr és Hagyományőrző Egyesület, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, az AGORA Szombathelyi Kulturális Központ, a Fekete Sereg Hagyományőrző Csoport, a Szökös Néptáncgyűttes, a Reményik Sándor Evangélikus Általános Iskola és Művészeti Iskola, valamint az ÖrvidékHáz.

2019. április 22.

Hagyományosan csokikereséssel indult a *Húsvéthétfő* programja a Vasi Skanzenben. Délután nyusziismergető és kézműves foglalkozások várták a gyerekeket, akik pompom-nyulakat és bányákat készíthettek, agyagozhattak. Kipróbálhattak olyan ügyességi játékokat is, mint a répagyerekek-gurítás a dombról, a tojásverseny, a nyúl-teke, a tojásba vágás, az óriás amőba és a tojás-főzőcske. Az Aranyszamár Bábszínház *Az állatok nyelvén tudó juhász* történetét mutatta be, majd locsolóverseny-mondó verseny következett. A gyerekek a nap végén közösen díszítették fel a Skanzen tojásfáját.

Húsvéthétfő. Vasi Skanzen, 2019. április 22.

Szent György-napi kézműves vásár. Vasi Skanzen, 2019. május 3-5.

2019. május 3–5.

Pénteken délután nyitotta meg kapuit a *Szent György-napi kézműves vásár* a Vasi Skanzenben. A rendezvény középpontjában a fémművesség állt, így a műhelyekben Takács István díszítőkovács, Fodor Dávid kovács és Horváth István csengőöntő tartottak bemutatót, és a textil- és fazekas műhelyekben is vártuk a gyerekeket. A színpadon pénteken a Táplánszentkereszti Ifjúsági Fúvószenekar és a Savaria Rézfúvós Együttes szórakoztatta a közönséget, a kicsi gyerekek pedig *Tippentő* címmel Kerekítő foglalkozáson vehettek részt szüleikkel. Az időjárás nem fogadta kegyeibe a rendezvényt, szombaton is hideg idő köszöntött ránk, de a programok nem maradtak el. Dél előtt a Szigetköz Natúrpark és a Pannontáj-Sokoró Natúrpark termelőit ismerhették meg az érdeklődők beszélgetés keretében, majd újra Kerekítő foglalkozás következett. Büszke szülői tekintetek figyelték a Gazdag Erzsi Óvoda kicsinyeinek műsorát, akik népi gyerekjátékokat adtak elő. Fellépett még a Pedagógus Vegyeskar, a Szlovéniából érkezett Püconski duó, *Történetek a kutyusról és a cicusról* című előadásával pedig a Mesebolt Bábszínház, s legvégül az Isis Big Band. A programokat a szeles idő miatt csekély érdeklődés kísérte, s mivel az időjárás vasárnapra még zordabbra fordult, a harmadik nap programját kénytelenek voltunk törölni.

2019. május 24.

A *Magyar Régészet Napja* keretében először az iskolásoknak, családoknak, csoportoknak és egyéni látogatóknak kínált programot az Iseum, délután 17 órától pedig *A Holtak Birodalma* címmel régészeti előadásokkal várták a közönséget. Az iskolai csoportok ízelítőt kaptak a régészek munkájából, kipróbálhatták a fémkeresőzést, a sírbontást, a műtárgyak lerajzolását, a kőfaragást és -pattintást, őskori kerámiaedényt készíthettek, a római katonák öltöztetésével ismerkedhettek. A délutáni előadások sorában Kolonits László a késő-neolitikum – kora rézkor különleges temetkezéseiről, dr. Kiss Péter a Nyugat-Dunántúl római kori temetkezéseiről és a halottkultusról, Sosztarits Ottó pedig az alvilági istenekről beszélt.

2019. június 4.

A Smidt Múzeum udvarán színezővel, vili-origamival, társasjátékkal, villamosjegy-lyukasztással, TOTÓ-val várták a családokat a *Villamosnapon*. A résztvevők a program zárásaként az utolsó szombathelyi szerelvény történetével is megismerkedhettek. A rendezvény a Smidt Múzeumért Alapítvány támogatásával valósult meg.

2019. június 4.

Június 22-én országsszerte több száz helyszínen több ezer rendezvény várta a *Múzeumok Éjszakája* látogatóit. 2019-ben az országos rendezvénysorozat kiemelt helyszíne lett Szombathely, így a figyelem középpontjába kerültünk. Az esemény előtt a Magyar Turisztikai Ügynökség tanulmányt szervezett a sajtó képviselőinek, akik Budapestről érkeztek hozzánk.

Az alábbiakban a turizmus.com beszámolóját közöljük:

A június 4-i egynapos tanulmányút résztvevőit a Savaria Múzeumban a város polgármestere, dr. Puskás Tivadar, a múzeum igazgatója, Csapláros Andrea, valamint Kassai Hajnal EMMI-főosztályvezető és a Magyar Turisztikai Ügynökség részéről dr. Fazekas Márta vezető szakértő köszöntötte.

Dr. Puskás Tivadar – valódi városatyához méltóan – sorolta városa legjeit: Szombathely az egyetlen város a Kárpát-medencében, amelyet kétezer éve folyamatosan laknak; itt született Európa egyik legismertebb védőszentje, Szent Márton; a várost – mely az ókorban Pannonia tartomány központja volt – négy római császár is meglátogatta; itt található az ország legnagyobb kortárs textilgyűjteménye, valamint azt is büszkén megemlíttette a polgármester, hogy Szombathely a legboldogabb magyar város.

Újságírók tanulmányútja a Magyar Turisztikai Ügynökség szervezésében. Savaria Múzeum, Iseum Savariense, Smidt Múzeum, 2019. június 4.

Kassai Hajnal tájékoztatta a hallgatóságot, hogy idén 17. alkalommal rendezik meg a *Múzeumok Éjszakáját*, s ötödszörré választanak kiemelt helyszínt. Szombathelyre azért esett most a választás, mert mind a látogatottsági statisztikákban, mind pedig a kiállítások és a kiállítóterek felújításában élen jár. A főosztályvezetőtől azt is megtudtuk, hogy az esemény arca a gyorskorcsolyázó világklasszis Liu Shaolin Sándor, ezzel is a fiatalokat kívánják megszólítani és bevonni a kulturális terekbe.

#UtazásÉlményMúzeum

A *Múzeumok Éjszakája* az egyik legtöbb érdeklődőt megmozgató, legnagyobb szabású olyan kezdeményezés, amely felhívja a figyelmet hazánk kulturális örökségére és élménylehetőségeire. Dr. Fazekas Márta elmondta, hogy fontos hozzáadott érték, hogy a csatlakozó intézmények kincseinek megismerése mellett az eseménynek turisztikai hozadéka is van, ugyanis utazásra is ösztönöz, mivel a június 22-ről 23-ra virradó éjszaka országsszerte rengeteg izgalmas kulturális program várja a látogatókat. Az ügynökség a szervezőkkel közös médiakampányt is indít, hogy minél többen vegyenek részt a rendezvénysorozaton, melynek ideai szlogenje: #UtazásÉlményMúzeum.

Végül Csapláros Andrea múzeumigazgató is köszöntötte a sajtót, rávilágított, hogy a város szerencsés, hiszen igen termékeny „talajon” rendkívül termékeny kultúrával rendelkezik. A Savaria Múzeum a város egyik legrégebbi épületében kapott otthont – homlokzatát gyönyörűen felújították –, s a megyei múzeumok közül is az egyik legnagyobb. Az intézményvezető révén a sajtó képviselői bejárhatták az új állandó kiállítást, melynek látványos installációi szinte a múltba, az ókori Savariába röpítik a látogatót.

Képtártól a zsinagógáig

Aki pedig Szombathelyet, az ideai rendezvénysorozat „fővárosát” választja a *Múzeumok Éjszakáján* úti céljaként, az garantáltan nem fog unatkozni, tudtuk meg a sajtóút további állomásain.

A helyi közgyűjtemények közül a Savaria Múzeum, a Szombathelyi Képtár, az Iseum Savariense és a Smidt Múzeum ad helyet a kiemelt helyszí-

programjainak, de csatlakozik hozzájuk ugyancsak színes programkínálattal a levéltár, a bíróság és a vasút is. Most először a város nagy múltú szimfonikus zenekara, a Savaria Szimfonikus Zenekar is fogadja a látogatókat az egykori zsinagógából kialakított koncerttermében és annak egyéb – kulisszák mögötti – tereiben. Jóvoltukból a zenei világra nyitott látogató akár karmesteri pálcát is ragadhat.

Digitalizáció és kincskeresés

A *Múzeumok Éjszakája* idei témái az utazás és a digitalizáció, amelyek valamilyen formában minden szombathelyi helyszínen előkerülnek majd. A Savaria Múzeumban ezen a napon nyílik meg a *Változó kultúrák a változó tájban* című állandó kiállítás újabb állomása, amely Vas megye és Savaria népvándorlás- és középkori történetébe enged bepillantást. A látogatók megismerhetik a Szépművészeti Múzeum digitális mintaprojektjét, és az utazó laborban meg is nézhetik, hogyan történik a digitalizáció a gyakorlatban. A gyerekeket kincskereső- és nyomozós játékkal, a kiállításokhoz kapcsolódó foglalkozásokkal várják.

Édességek, római emlékek

A különleges gyűjteményéről híres Smidt Múzeumban 19 órakor nyílik meg az *Egy szelet Szombathely* című kiállítás, amely a kiegyezést követő évtizedek szombathelyi kávéházaiba és cukrászdáiba kalauzolja a látogatókat. A kiállítóterben egy korabeli enteriőrt is berendeznek. Ez lesz az „édes élmények” helyszíne nevezetes tortákkal és süteményekkel, korabeli receptekkel és ehető virágokkal, emellett édességeket készíthetnek és díszíthetnek is a látogatók. A gyerekekből erre az estére cukrászinas válhat, míg a felnőttek leckét vehetnek a cseppet sem egyszerű tarokk-kártya szabályaiból. A látogatók zárás előtt egy izgalmas, elemlámpás éjszakai túrán fedezhetik fel az épület rejtett zugait és egyes műtárgyak kalandos történetét.

Szombathelyen mindenki hallott a Borostyánkő útról, amely átszelte az ókori Savariát. A hajdani utazókról és az őket segítő istenekről, szentekről is szó esik az Iseum Savariense történelmi és mitológiai utazásra csábító programsorozatában. Itt az ókori épületek 3D-s rekonstrukciói ejtik majd ámulatba a közönséget.

Performance és cellatúra

A Szombathelyi Képtárban performance fogadja az érkezőket, majd a kortárs vizuális művészet digitális eszközei kerülnek fókuszba. Megnyílik a harminc év alatti művészek kamarakiállítás, akikkel a helyszínen beszélgethetnek az érdeklődők. Mobilapplikáció segítségével egy izgalmas, nyomozós nyereményjátékba is bekapcsolódhatnak a látogatók.

Nem marad el a népszerű „cellatúra” sem, amelynek keretében az egykori vármegyei börtön és dologház pincéjében „kipróbálhatók” a korabeli kínzó- és kivégzési eszközök.

Humoros epizódokban biztosan nem lesz hiány azokon az interaktív bírósági tárgyalásokon, amelyet a Szombathelyi Törvényszék szervez a látogatóknak. Vádlott vagy tanú bárkiből lehet, minden más olyan lesz, mint a valóságban. Előadások elevenítik fel a középkori boszorkányperek és a tanácsköztársaság idején túszul ejtett bírák történetét. A bíróság folyosóján lézerlövészet növeli az izgalmakat, de bemutatják azt is, hogyan dolgoznak a vasi helyszínelők.

Szerző: Vajk Brigitta

Forrás: turizmus.com

2019. június 22.

Óriási várakozással és nagy izgalommal készültünk a *Múzeumok Éjszakájára*, hiszen tudtuk, hogy minden eddigénél nagyobb figyelem fordul felénk, és bízunk abban is, hogy a rendezvény híre az ország távolabbi településeiről is sok érdeklődőt vonz majd.

A hagyományokhoz híven együttműködő partnerekkel készültünk a nagyszabású rendezvényre: a Savaria Múzeum, az Iseum, a Smidt Múzeum és a Szombathelyi Képtár mellett ezúttal is csatlakozott hozzánk a MNL Vas Megyei Levéltára, a Szombathelyi Törvényszék, a MÁV Zrt. és a GYSEV Zrt., új partnerként pedig a Savaria Szimfonikus Zenekar is. Az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásának köszönhetően a programokban ingyen vehettek részt a látogatók.

Erre a napra időzítettük a Savaria Múzeum állandó kiállítása újabb egységének megnyitóját: *Vas Megye és Sabaria/Szombathely városa a népvándorlás- és középkorban* címmel azóta a térségbe

költöző barbár népek, az avarok és a honfoglaló magyarok hagyatéka mellett Szombathely középkori fejlődéséről is képet kap az emeleti termekben a látogató. A megnyitót követően óriási érdeklődés kísérte a tárlatvezetéseket: Kolonits László, Anderkó Krisztián, dr. Kiss Péter, dr. Pap Ildikó Katalin és Sánta Barbara régészek késő estig kalauzolták az érdeklődőket a tablók és tárgyak között. A díszteremben előadások követték egymást: elsőként a *Múzeumi Digitális Mintaprojektet* ismerhette meg a hallgatóság Fonyódi Krisztián (Szépművészeti Múzeum, Digitalizálási és Fotó Osztály) jóvoltából, majd dr. Vig Károly (Savaria Múzeum) *Hány bogár fér át a tű fokán?*, Bakucz András építész, műemléképítész *Digitalizáció és építészet*, valamint dr. Vadvári Árpád radiológus szakorvos, neoradiológus (Markusovszky Kórház) *Digitalizáció az orvosi képalkotásban* címmel tartott előadást. A Múzeumparkban koncertek szórakoztatták a közönséget: az Aranypajzs 432Hz után a Bar'standards kétszer is fellépett. Mindeközben többféle bemutatót is megtekintettek a résztvevők: megtudhatták, hogyan digitalizálják a kollégák a régészeti rajzokat; a Milites Christi Templárius Katonai Hagyományörző Alapítvány tábora, a Nyugati Gyepűk Pajzsa Haditorna Egyesület és a Fekete Sereg bemutatójából pedig azt, hogyan éltek elődeink a középkorban. A gyerekeknek egy pillanatig sem kellett unatkozniuk: számos középkorral kapcsolatos játék várta őket, ezek között pénzverde, rózsablak-poháralátét- és medálkészítés, kötélverés, kincskereső játék, utazó kvíz szerepelt. A napot fényfestés és a múzeumi TOTÓ eredményhirdetése zárta.

Az Iseumban tárlatvezetés nyitotta a programot a *Varázslás és csillaghit a rómaiaknál* című kiállításban, majd szentélyprogram és a Savaria Szimfonikus Zenekar kamaraegyüttesének szabadtéri koncertje következett. A régészet iránt érdeklődő hallgatóságot Sosztarits Ottó és dr. Kiss Gábor régészek *Alattuk az út, felettük a csillag – Hangos gondolkodás a római és középkori utakról, azok utóéletéről* című előadása várta, Kiss Tamás pedig 3d-s szkenneren mutatta be, *Miből lesz a császár?* Egy rövid szentélyprogramot követően kerekasztal-beszélgetésen esett szó a digitalizáció

Múzeumok éjszakája. Savaria Múzeum, Iseum Savariense, Smidt Múzeum, Szombathelyi Képtár, MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathelyi Törvényszék, MÁV, GySEV, Savaria Szimfonikus Zenekar, 2019. június 22.

és a régészet kapcsolatáról Csapláros Andrea, Sosztarits Ottó, Anderkó Krisztián, dr. Kiss Gábor és Seres Viktor részvételével. A beszélgetést Mohácsi Borbála vezette. Az Iseumban a gyerekek csillagokkal, bolygókkal kapcsolatos játékokban vehettek részt, mozaikot, agyagpecsétet készíthettek.

A Smidt Múzeumban is kiállítás nyílt ezen az estén. Az érdeklődők alig fértek be az épületbe, annyian voltak kíváncsiak a kávéházak és cukrászdák történetét bemutató *Egy szelet Szombathely* című tárlatra. A *KÉP-TÉR* sorozat újabb kiállításának megnyitója előtt Szabó Tibor és Bálint Éva színművészek olvastak fel részleteket korabeli újságokból, dokumentumokból, majd előadásokat hallgathattak meg a látogatók. Dr. Hollerné Meocséri Annamária történész, muzeológus *Édes élmények – a szombathelyi cukrászdák és kávéházak története*, Poncsák Péter szaktanár (Szombathelyi Élelmiszeripari és Földmérési Szakgimnázium) *Tradicionális magyar sütemények*, Halmos Monika természetgyógyász, fitoterapeuta, food stylist *Fűben-fában finomság – vadnövények gasztronómiája*, Sági József igazgató (Horváth Boldizsár Közgazdasági és Informatikai Szakgimnázium) *Elkártyázott történetek. Tarokk a múltban és ma* címmel tartott sok-sok érdekességgel fűszerezett előadást. Az izgalmakat tovább fokozta a múzeum éjszakai tárlatvezetése, amelyen újabb rejtélyekre derült fény az épülettel és történetével kapcsolatban.

A kiegészítő programok is főként a cukrászathoz kötődtek, a gyerekek receptfüzetet, tányérdekorációt készíthettek, Halmos Monika pedig ehető virágdesszertekből tartott bemutatót. Akinek kedve volt, a tarokk szabályaival is megismerkedhetett, a kártyacsata késő estig tartott.

A Szombathelyi Képtárban Kelemen Botond és Budai Bálint performansa nyitotta meg a programot és a 30 év alatti, pályakezdő művészek kamarakiállítását, majd előbb Salamon Júlia kulturális menedzser tartott tárlatvezetést az *Ugródeszka, sekély víz* című diplomakiállításban, Cebula Anna és dr. Gálig Zoltán művészettörténészek pedig az állandó kiállításban kalauzolták az érdeklődőket. Változatos témákat kínáltak az előadások: Sztranyák Zsófia grafikusművész arról

beszélt, hogyan léphet ki egy grafikus a síkból a 3d világába, Bonyhádi Károly, Horváth Valéria és Vörös Máté grafikusok a digitálisportré-készítés módját mutatták be interaktív módon, Fabricius-Nagy Emese iparművész az általa kidolgozott IORA moduláris rendszert ismertette, Szirmay Zsanett textilművész díjnyertes hangzó textil installációjáról beszélt, Kulcsár Bence és Dabronaki Dávid designerek az animációs szakma és a reklámfilmek hátterébe engedett bepillantást, Balogh Balázs média designer saját digitális vízióiról, köztük a *Szárnyas fejedelmű 2049* című filmhez készített animációiról beszélt.

A Szombathelyi Képtárban a Szépművészeti Múzeum digitális laborját és 3d-szkennereit bárki megnézhetette vagy csatlakozhatott a közösségi kerítészöveghez, de pár óráig akár graffitit is készíthetett az épület falára, bent pedig nyomdázni, 3d-tollal rajzolni és kitűzőt gyártani is lehetett.

A *Múzeumok Éjszakáján* kinyitott az Irokéz Galéria is, ahol tárlatvezetéssel várták az érdeklődőket az Igor és Ivan Buharov (Szilágyi Kornél és Hevesi Nándor) *Spirituális polgári elégedetlenség* című kiállításában.

Ismét kedvelt helyszíne volt a *Múzeumok Éjszakájának* a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, és különösen az egykori vármegyei börtön. A cellatúrán egymást érték a csoportok. Aki kisebb izgalommal is beérte, betekinthezett a levéltári raktárakba és néhány régi iratba, vagy megnézhetette az intézmény digitalizáló műhelyét, esetleg virtuális utazást tehetett a 18–19. századi Szombathely körül. A kísérőprogramok a levéltár *A márka neve: Savaria-Szombathely* című kiállításához kapcsolódtak, három előadást is meghallgathattak a látogatók: Bajzik Zsolt levéltáros a szombathelyi számlákról és számológépekről, Szalainé Bodor Edit könyvtáros a 19–20. századi kiadványokban megjelent „Szombathely márkáról”, Spiegler Tibor helytörténeti gyűjtő a régi vitrinek dísz tárgyairól beszélt.

Ünnepélyes pillanatokkal kezdődött a program a Szombathelyi Törvényszéken, ahol Gáyer Gyuláról, a neves bíróról és botanikusról neveztek el az udvart, majd dr. Melega Miklós levéltár-igazgató tartott előadást a Magyar Tanácsköztársaság szombathelyi túsáiról. Bemutatót tartot-

Múzeumok éjszakája. Savaria Múzeum, Iseum Savariense, Smidt Múzeum, Szombathelyi Képtár, MNL Vas Megyei Levéltára, Szombathelyi Törvényszék, MÁV, GySEV, Savaria Szimfonikus Zenekar, 2019. június 22.

tak a szombathelyi helyszínelők, érzékeltetve, mi történik, ha eluralkodik a pánik, az Áldozatsegítő Központ munkatársai pedig egy PánikSzobát építettek fel, a digitális bántalmazás témakörére építve – a szabadulósobák mintájára. A zárt szobából való kijutáshoz furfangos feladatokat kellett teljesíteniük a játékos kedvű látogatóknak. Feiszt György főlevéltáros a múltba kalauzolta az érdeklődőket, *Boszorkányperek Vas megyében* című előadásával, és a bíróság épületének történetét, értékeit is megismerhették egy séta keretében a programba bekapcsolódók. Az este folyamán több interaktív bírósági tárgyalást is rendeztek, az igazi bírók, ügyészek és ügyvédek mellett a közönség is bekapcsolódhatott a humoros perekbe. Lézerlövészettel és mozgáskorlátozási bemutatóval készültek a büntetés-végrehajtási szakemberek, és két kiállítás is várta az érdeklődőket: *Az igazság arcai – a jog és a bíróság színesben* és

A kurlbitól az érintőképernyőig – távközlési eszközök a tárcsázástól napjaink modern telekommunikációjáig címmel.

Az előző évek sikerein felbuzdulva a vasúton is egymást érték a programok. A MÁV korszerű vasúti biztosítóberendezéseit Pete Gábor osztályvezető mutatta be egy előadás keretében, majd az üzemirányító központot lehetett megtekinteni kisebb csoportokban. Az Igazgatóság épületében a vasútüzem régi eszközeit bemutató kiállítást, az udvaron látható gőzmozdonyt és vasúti kocsit, és az egykori LÉGŐ pincét is sokan felkeresték. A program másik helyszíne a vasútállomás volt, ahol a MÁV és a GySEV mozdonyait és motorkocsijait mutatták meg az érdeklődőknek, akik a motorműhelybe is benézhettek, hogy lássák a mozdonyjavítási munkákat. A látogatókat fogadták a GySEV Forgalomirányító Központjában is, ahol üzem közben ismerhették meg a szombathelyiek

a valós idejű vonatkövetést és a modern berendezéseket.

Első alkalommal csatlakozott a *Múzeumok Éjszakája* programsorozatához a Savaria Szimfonikus Zenekar, akikre így is sokan voltak kíváncsiak. Rendhagyó „toronyzene” fogadta a látogatókat a kávézó tetejéről, majd körsétára indulhatt, aki akart. Az egykori zsinagóga nyilvános és rejtett tereinek megismerése után a zenekar hangszereit bárki kézbe vehette, sőt, ki is próbálhatta. A vállalkozó kedvűek pedig egy rövid időre akár abba is belekóstolhattak, milyen karmesternek vagy zenekari művésznak lenni.

A *Múzeumok Éjszakáját* rengeteg élménnyel, óriási sikerrel és látogatórekorddal zártuk!

2019. augusztus 22–25.

A múzeumok is csatlakoztak a Savaria Történelmi Karnevál programjaihoz. A Savaria Múzeum *Hétköznapi az ókori Savariában* címmel tárlatvezetésre várta a látogatókat az állandó kiállításba és a Kőtárba. A Szombathelyi Képtár tereit a bezárás előtt utoljára járhatták végig az érdeklődők *Záróra* címmel. A Smidt Múzeumban az *Egy szület Szombathely* című kiállítást lehetett megtekinteni vezetéssel, délutánonként pedig foglalkozást szerveztek nem csak gyerekeknek. Heinz Gyula cukrászmester mintáit, cukrászdíszítéseit lehetett elkészíteni vasalható gyöngyből, az ügyesebbek villamos-makettet gyárthattak, a játékkuckóban sakk, kártya és minibilliárd nyújtott szórakozási lehetőséget.

Élettel telt meg az Iseum is, ahol csütörtökön megnyílt a *KÉP-TÉR* sorozat *Savaria underground* című kiállítása, amely a szombathelyi régészeti feltárások legfontosabb eredményeit foglalta össze. Pénteken, szombaton és vasárnap több tárlatvezetésre várták az érdeklődőket az állandó és az időszakos kiállításba, illetve az OTP Bank főtéri fiókja alatti római városrészletet is megtekinthették a karneválozók. A rendezvényeket templomnyitó és – záró szertartás, szentélyprogram színesítette, vasárnap jelképesen vízre bocsátották Isis istennő hajóját, megidézve ezzel Navigium Isidis ünnepét.

Benépesült az Iseum bejárata előtti tér pénteken, szombaton és vasárnap: az Iseum Savariense

Piazzetta bemutatók és játékok sokaságát kínálta az arra járóknak. A tagintézmények standjain gipszfigurák öntése, kávébabból dekoráció készítése, cukrászmintás színező, óriás puzzle, fekete doboz, interaktív Szent Márton-játékok, élményfestés és régészeti kirakó között válogathattak a gyerekek.

Pénteken és szombaton három-három alkalommal szervezett vezetés keretében nézhették meg a Romkertet a látogatók, és lehetőség volt az ArcheON projekt keretében folyó ásítás megismerésére is.

Az ArcheON projekt keretében folyó ásítások megtekintése. Karnevál a múzeumokban. Romkert, 2019. augusztus 22–25.

2019. szeptember 14.

A Vasi Skanzen adott otthont a *XVI. Szombathelyi Nemzetiségi Nap* rendezvényének, amely a szombathelyi nemzetiségi önkormányzatok, nemzetiségi civil szervezetek, valamint a Savaria MHV Múzeum közös szervezésében valósult meg. A rendezvény főszervezője a Szombathelyi Horvát Nemzetiségi Önkormányzat volt.

2019. szeptember 27.

A *Kutatók éjszakája* keretében nyílt meg a Savaria Múzeumban a *KÉP-TÉR* sorozat újabb kiállítása *Aranykor* címmel. Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Katona Attila, az ELTE Savaria Egyetemi Központ tanszékvezető egyetemi docense gondolatai hangzottak el. A megnyitót Mészáros Irén muzeológus tárlatvezetése követte, majd előadásokkal folytatódott a program. Első-

Kutatók éjszakája. Savaria Múzeum, 2019. szeptember 27.

ként Csapláros Andrea régész, múzeumigazgató foglalta össze, milyen „régészeti csodák” ismertek Vas megyében, majd a frissen nyílt kiállítás által bemutatott korszakhoz kapcsolódó témákról hallhatott a közönség. Dr. Melega Miklós főlevéltáros, igazgató (MNL Vas Megyei Levéltára) *Épületek és építészek a dualizmus kori Szombathelyen*, dr. Kalocsai Péter főiskolai docens (ELTE SEK) *Szombathely közlekedésének modernizációja a polgári korban*, Mayer László levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára) *Szombathelyi tér-kép. A nézőpont és a látásmód átalakulása, 1865–1930*, Vágvöl-

Kutatók éjszakája. Savaria Múzeum, 2019. szeptember 27.

gyi András médiapedagógus, filmesztéta (Szombathelyi Művészeti Szakgimnázium) *A némafilm aranykora. Az 1920-as évek filmgyártása* címmel tartott előadást.

Az este még ezután is tartogattott meglepetéseket: az állandó kiállításban vezetett séta mellett táncoktatást is választhattak az érdeklődők. Novák Tamástól a „jazzkorszak” táncainak alapjait sajátíthatták el a vendégek. Egész este a divat, a film és a mozgás jegyében zajlottak a múzeum-pedagógiai foglalkozások: „százéves” fotók készültek, mozifilmek peregtek a 20. század elejéről, és a 20-as, 30-as évek hangulatát idézték meg azok a látogatók, akik korabeli öltözékben és kiegészítőikkel érkeztek.

2019. október 3-4.

Két napon át folyamatosan érkeztek a csoportok az *Állatok világnapja* és a *Magyar népmese napja* alkalmából szervezett programokra a Vasi

Állatok világnapja és a Magyar népmese napja. Vasi Skanzen, 2019. október 3-4.

Skanzenbe. A rendezvény középpontjában a méhek álltak, így a foglalkozások egy része is a legszorgalmasabb és leghasznosabb rovarokkal volt kapcsolatos. A gyerekek sok mindent megtudhattak a méhekről és a méhészetről, benéztek egy üvegtárába, megismerték a méhész eszközeit, megkóstolták a különböző gyűjtésű mézeket, és nektárgyűjtő játékban vehettek részt. A Vakok és Gyengélátók Szövetségének munkatársai azt mutatták meg, hogyan dolgozik a vakvezető kutya, a Vépi Mezőgazdasági Szakközépiskola diákjai pedig a tejfeldolgozás menetébe avatták be az óvodásokat és iskolásokat. Új ismereteket szerezhettek a

gyerekek a kilenc magyar kutyafajtáról, a tyúkudvar szárnyasairól és a lovakról, emellett nyúlismogató is várta őket.

Csütörtökön dr. Vig Károly entomológus rövid előadást is tartott a méhekről a kisiskolásoknak.

2019. november 8–10.

Már pénteken délután kinyitotta kapuit a Vasi Skanzen, kipakoltak az árusok a *Szent Márton-napi országos nagyvásár* első napján. Megnyíltak a műhelyajtók is: a tökfaragást, bőrzést, terménybábok és ajtódíszek készítését a gyerekek és a felnőttek is kipróbálhatták. Szombaton neme-

Szent Márton-napi országos nagyvásár. Vasi Skanzen, 2019. november 8-10.

zeleni, vasárnap szappant főzni is lehetett. A színpad is megtelt étellel: népi gyerekjátékokat adtak elő a Hétszínvirág és a Brenner János Óvoda kicsinyei, népdalokat énekelt a Gyöngyös-menti Dalos Egylet, majd a méltán népszerű Koprive adott nagyszerű koncertet. A gyerekek közben Kőszegi-Arbeiter Anita interaktív meseóráján vehettek részt.

Szombaton sikerrel űzte el az esőt a Magor Íjász Hagyományőrző Egyesület, majd a Kossuth Rádióból ismert Bozsik gazdával és a környék termelőivel következett beszélgetés az őszi terményekről és azok feldolgozásáról. Többen csatlakoztak a térség bortermelő gazdáinak közreműködésével megrendezett bormustrához, amelyen régi és újbort is lehetett kóstolni. A gyerekeket a Tündérbert meseóra és Boka Gábor János vitézről szóló műsora kötötte le, közben fellépett a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület Énekköre és íjászbemutatót tartottak a hagyományőrzők. Az este a Makám Esszencia koncertjével ért véget, hogy másnap reggel újra zenével induljon a nap. Vasárnap a Tavasz Szél Citerazenekar „ébresztette” a közönséget, majd a Gazdag Erzsébet és a Vad-

virág Óvoda csoportjai léptek színpadra. Többször megismétlődött a Tündérbert meseóra és az íjászok is tartottak bemutatót. Mindeközben az Aranykorúak Sport és Egészséges Életmód Egyesület, a Szombathelyi Határőr Nyugdíjas Egyesület, a Vasi Honvéd Bajtársi Egyesület és a Szombathelyi Szív a Szívért Egyesület tagjai főzőversenyt rendeztek, *Őszi dísznóságok, marhaságok* elnevezéssel. Délután a Perenyei dalkör és a Mesebolt Bábszínház *Égigérő fa* című műsora szórakoztatta a közönséget, és nagy sikert arattak a Pavane zászlóforgatók, akik most először jártak a Vasi Skanzenben. A háromnapos programot a kissé hűvösre fordult időben a Gencsapáti Hagyományőrző Néptáncgyűttes Boglya Népzenei Együttessel közös fellépése zárta.

2019. december 7–8.

A Szombathelyi Képtár felújítása miatt a Savaria Múzeumba költözött a kétnapos *Karácsonyi vásár*, ahol képző- és iparművészeti, design és kézműves termékek közül válogathattak az ajándékot kereső látogatók. Mindkét napon nagy érdeklődés kísérte a workshopokat, fiatalok és idő-

Karácsonyi vásár. Savaria Múzeum, 2019. december 7-8.

Karácsonyi vásár. Savaria Múzeum, 2019. december 7-8.

sebbek egyaránt bekapcsolódtak az alkotó tevékenységbe. Szombaton ékszert készíthettek Veres Éva iparművésszel, a japán könyvkötészet fogáseit sajátíthatták el Binder Izabella képzőművésszel, és kipróbálhatták a szitanyomást László Edina textilművésszel. Vasárnap Mák Dóri (Choco Mák) segítségével szaloncukrot lehetett készíteni, Szunyog Júlia képzőművész pedig ízléses és ötletes csomagolásötleteket mutatott a résztvevőknek.

A rendezvényen folyamatosan tele volt a kézműves foglalkoztató: mézeskalács-sütés, agyagozás, karácsonyidekoráció-készítés várta a gyerekeket.

Könyvbemutatók

2019. október 10.

Könyvbemutatón ismerhette meg a közönség dr. Vig Károly entomológus főmuzeológus új tudománytörténeti kötetét a Savaria Múzeumban. *A rovtani kutatások története Magyarországon* című 700 oldalas nagymonográfia az első könyv, amely teljes áttekintést ad a témáról 1637-től, az első magyar szerzőtől származó rovtani munka megjelenésétől 1910-ig, a Magyar Entomológiai Társaság megalapításáig. A hiánypótló kötetben a szerző a legnagyobbak életútja mellett a névte-

Vig Károly: *A rovtani kutatások története Magyarországon* – könyvbemutató. Savaria Múzeum, 2019. október 10.

lenek munkásságát is a figyelmünkbe ajánlja – hangsúlyozta a bemutatón a Magyar Természettudományi Múzeum korábbi főigazgatója, dr. Korsós Zoltán, aki szerint csaknem mindenki haszonnal forgathatja az olvasmányos, gazdagon illusztrált könyvet.

Dr. Vig Károly a Magyar Természettudományi Múzeum tudománytörténeti gyűjteménye, valamint a vidéki múzeumok, levéltárak és könyvtárak dokumentumainak felhasználásával írta összefoglaló munkáját. A könyvben több tudománytörténeti érdekességet és gazdasági szempontból fontos eseményt is feldolgozott. Részletesen foglalkozik például a 19. század végén pusztító filoxéra elterjedésével, vagy a sáskajárással, amelyekkel szemben a rovarkutatók találták meg a hatékony védekezési módot. A szerző a bemutatón szomorúan jegyezte meg, hogy a gazdasági érdekek ellenére a rovar-tani kutatások soha nem kaptak elég figyelmet és támogatást.

Előadások

2019. január 23.

A Szent Mártonhoz kapcsolódó kulturális örökség 21. századi megújításának lehetőségét kereste az Interreg CENTRAL EUROPE NPA-projekt, amelynek partnere a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Szent Márton Intézete volt.

Havonta egy alkalommal workshopon cseréltek tapasztalatot és véleményt a résztvevők a Savaria Múzeumban. Az első találkozón Szent Márton örökségének 21. századi „újrahasznosítása”: közös ötletkidolgozás volt a cél a New Pilgrim Age projekt keretében.

2019. január 24.

Varázslás és csillaghit a rómaiaknál címmel kezdődött előadásorozat az Iseumban. Az első alkalommal dr. Németh György, az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékének vezetője tartott előadást *Az elátkozott kocsihajtó. Az antik mágia szöveges emlékei* címmel.

Az ókori görögök és rómaiak számos olyan problémájukat, amelyek megoldásához nem állt rendelkezésükre megfelelő törvényes eszköz, a

mágia segítségével próbálták meg elrendezni. A varázsigéknek csak akkor lehetnek régészetileg megfogható emlékei, ha azokat egy-egy tárgyra, többnyire ólomból készült átoktáblára írták fel.

Az előadás bemutatta az évszázadok során készült antik átoktáblák változatos, de mindenképpen sötét világát.

2019. február 7.

Sötét varázslatok Aquincumban címmel tartott előadást Lassányi Gábor régész, egyiptológus (BTM Aquincumi Múzeum) az Iseumban, a *Varázslás és csillaghit a rómaiaknál* elnevezésű sorozat keretében. Az előadás a római kori mágia különleges, tiltott területét, a rontó varázslatokat mutatta be, valamint azokat a védőeszközöket, amelyekkel az ártó erőket akarták távol tartani maguktól az emberek.

Varázslás és csillaghit a rómaiaknál – Sötét varázslatok Aquincumban. Lassányi Gábor előadása. Iseum Savariense, 2019. február 7.

2019. február 13.

Másodszor találkoztak a Savaria Múzeumban a New Pilgrim Age projektben érintett partnerek, köztük a Szent Márton Intézet munkatársai. Az UNESCO Világörökségi Listára, az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékére kerülés lehetőségeiről beszéltek, és meghatározták az ennek érdekében elvégzendő feladatokat. Munkacsoportot alakítottak és hozzákezdtek egy nemzetközi szimpózium előkészítéséhez.

2019. február 21.

Barta Andrea *Abrasax Savariában. Átoktáblák az ókori Szombathelyről* című előadásával folyta

tódott az ASTRO-kiállításához kapcsolódó *Varázslás és csillaghit a rómaiaknál* elnevezésű sorozat az Iseumban. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa a Savaria sírjaiból és az Iseum területéről előkerült ólomlemezeken olvasható latin és görög nyelvű szövegeket elemezte, amelyek az ókori világ minden részén ismert és használt mágia írásos emlékei.

Varázslás és csillaghit a rómaiaknál – Abrasax Savariában. Átoktáblák az ókori Szombathelyről. Barta Andrea előadása. Iseum Savariense, 2019. február 21.

2019. március 7.

A *Varázslás és csillaghit a rómaiaknál* című előadássorozat negyedik alkalmán Sosztarits Ottó régész beszélt az érdeklődőknek. A *csillaghit emlékei Pannoniában* című előadásában az Iseum Savariense időszaki kiállításán bemutatott leletek (bolygóisteneket megjelenítő szobrocskák, csillagképeket ábrázoló gyűrűkövek és más apró tárgyak) alapján a hallgatóság bepillantást nyerhetett a rómaiak hitvilágának e jellegzetes, de a mai emberek számára alig-alig ismert területébe.

Varázslás és csillaghit a rómaiaknál – A csillaghit emlékei Pannoniában. Sosztarits Ottó előadása. Iseum Savariense, 2019. március 7.

2019. március 21.

A *Varázslás és csillaghit a rómaiaknál* című előadássorozatot dr. Nagy Levente, a PTE Régészeti Tanszékének vezetője zárta az Iseumban. Az előadó a Mithras-kultusz asztronómiai és asztrológiai hátteréről beszélt írott források, feliratok, szentélyábrázolások és az ókori asztrológia emlékeinek felidézésével.

2019. március 27.

Harmadik workshopjukat tartották a Savaria Múzeumban a New Pilgrim Age projekt résztvevői. A Szent Márton témakörében legutóbb megjelent könyvekkel, tanulmányokkal ismerkedtek, érdekességeket emeltek ki Regine Pernoud: *Szent Márton a katona, püspök és szent*; Ságghy Marianne: *Szent Márton Krisztus katonája*; Rab Gusztáv: *Savaria avagy Szent Márton köpenye* című műveiből.

2019. március 30.

Folytatódott a *Verses Szombathely* téma a Szombathelyi séták sorozat keretében. Az érdeklődők ezúttal a 19. század költőinek nyomába eredhettek. Olyan polgárok, papok és arisztokraták életét és alkotásait idézték fel, akiket meghíletett Szombathely. A belvárosi sétán Neő Ferenc, Horváth Sándor Piusz, Ivan Mažuranić, Eredics Ferenc és Éhen Gyula versei hangzottak el. A sétát Orbán Róbert, a Szent Márton Intézet munkatársa vezette.

2019. április 4.

Planetária – az univerzum felfedezése címmel új előadássorozat kezdődött a Smidt Múzeumban.

Planetária – az univerzum felfedezése – A világ harmóniája – Johannes Kepler életműve a modern csillagászat tükrében. Dr. Szabó M. Gyula előadása. Smidt Múzeum, 2019. április 4.

Az első alkalommal dr. Szabó M. Gyula (ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidisziplináris Kutatóközpont) *A világ harmóniája – Johannes Kepler életműve a modern csillagászat tükrében* című előadásában arra adott választ, hogyan látjuk Kepler életművét ma, megannyi exobolygó-kutatási és kozmológiai ismeret birtokában.

2019. április 13.

Az 50-es évek szombathelyi verseivel ismerkedhettek meg a résztvevők a *Verses Szombathely* sorozat ötödik alkalmán, a Szombathelyi séták keretében. A Múzeumparktól az egykori Köztársaság térig Orbán Róbert (Savaria Múzeum – Szent Márton Intézet) vezette az érdeklődőket, akik elismert költők és „munkás-paraszt levelezők” dalait is meghallgathatták a városról és a korról egy alkalmi csasztuska-brigád jóvoltából.

2019. április 17.

Negyedik alkalommal találkoztak a New Pilgrim Age projekt résztvevői, ezúttal a Szombathelyi Képtárban. A workshopon arról volt szó, hogyan jelenik meg Szent Márton az online világban. Erről dr. Dér Cs. Dezső (Marketing Tehetségműhely; Budapesti Metropolitan Egyetem Turizmus és Marketing Intézet) tartott előadást, majd Szommer Ildikó és Orbán Róbert (Savaria Múzeum – Szent Márton Intézet) prezentációja következett.

2019. április 25.

Dr. Vincze Ildikó (ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidisziplináris Kutató-

Planetária – az univerzum felfedezése – „... keresve az igazságot”.
Dr. Vincze Ildikó előadása. Smidt Múzeum, 2019. április 25.

központ) előadásával folytatódott a Smidt Múzeumban a *Planetária – az univerzum felfedezése* sorozat. Az előadó ... *keresve az igazságot* címmel a Gothard-fivérek – Jenő, Sándor és István – különleges életművébe adott bepillantást, és beszélt a testvérek által megfigyelt és rögzített különleges természeti jelenségről, az 1882. május 17-i, csak részlegesen látszó teljes napfogyatkozásról.

2019. április 27.

A Szent Márton-temetőhöz kötődő versek álltak a *Verses Szombathely* sorozat legújabb állomásának középpontjában. A Szombathelyi séták sorozatban ezúttal Weöres Sándor, Balogh Gyula, Stránsky Lujza és Farkas Mariska verseiből, Kárpáti Kelemen műfordításaiból kaptak ízelítőt a csatlakozók. A sétát Orbán Róbert (Savaria Múzeum – Szent Márton Intézet) vezette.

2019. május 8.

Pannonia határvédelmi rendszere címmel dr. Borhy László régész, ókortörténész, az ELTE rektora tartott előadást az Iseumban, a Magyar Történelmi Társulat nyugat-dunántúli szervezetének meghívására. A szombathelyi születésű akadémikus elmondta: a tartomány elfoglalásával a Római Birodalom természetes határa a Duna lett, amelynek mentén az 1. századtól fából és földből készült erődíjmentet is építettek. Pannoniára ugyanis úgy tekintettek, mint Itália védőbástyájára, ahonnan a birodalom központja könnyen elérhető. A markomannok a 2. században ebből az irányból támadtak és pusztították el Aquileát. Később a gótok és a langobardok támadása miatt kellett megerősíteni a legsebezhetőbb szakaszokat, a Dunakanyart és a Duna alsó folyását – az akkorra már kőből átépített erődöket többször is felújították. Így sikerült tartani állásaikat az 5. század első feléig.

2019. május 9.

A Savaria Múzeumban folytatódott a *Planetária – az univerzum felfedezése* című előadásorozat. *Egyedül vagyunk-e az univerzumban?* – ezt a kérdést tette fel és hagyta nyitva dr. Kovács József (ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidisziplináris Kutatóközpont). Az elmúlt két

évtized alatt több ezer exobolygót fedeztek fel, így soha nem volt aktuálisabb a címben megfogalmazott kérdés – derült ki az előadásból.

2019. május 11.

Hudetz József szobraival, keresztjeivel és épületdíszjeivel ismerkedhetett meg, aki részt vett a Szombathelyi séták újabb alkalmán, amelyen a Kálváriától a Károlyi Gáspár térig kalauzolta az érdeklődőket Orbán Róbert (Savaria Múzeum – Szent Márton Intézet).

2019. május 23.

A Puli Space Technologies mutatkozott be a *Planetária – az univerzum felfedezése* sorozat újabb rendezvényén a Savaria Múzeumban, *Egy „magyar kutya” a Holdra készül. De miért és hogyan?* címmel. A közönség a Puli-csapat történetével, céljaival és holdjárójával ismerkedhetett meg. Szó esett a Google Lunar XPRIZE versenyről, a Holdfaluról, valamint a Puli jelenlegi munkáiról és terveiről.

Planetária – az univerzum felfedezése - Egy „magyar kutya” a Holdra készül. De miért és hogyan? Dr. Pacher Tibor előadása. Savaria Múzeum, 2019. május 23. Fotó: Unger Tamás

2019. május 25.

Bozzay Ödön és Raffensperger Ignác szobrait és emlékműveit mutatta meg a résztvevőknek Orbán Róbert (Savaria Múzeum – Szent Márton Intézet) a *Szombathelyi séták* keretében, az evan-

gélikus templomtól a Szent Márton térig vezető útvonalon.

2019. június 29.

A *Szombathelyi séták* résztvevői Merkly Ferenc szobrait és domborműveit keresték és tekintették meg a Szent Márton utcai temetőben, ahol Orbán Róbert (Savaria Múzeum – Szent Márton Intézet) volt a kalauzuk.

2019. szeptember 7.

Új tematikával indult el a *Szombathelyi séták* őszi sorozata: a csatlakozók azokat a városrészeket járták végig, amelyek egykor önálló települések voltak. A *Falusi séták a városban* elnevezésű sorozatban először Újperinttel ismerkedtek a résztvevők, és annak nyomába eredtek, mi látszik még a régi Perintből 80 évvel Zala Tóth Jánosnak a faluról megjelent építéstörténeti tanulmánya után.

2019. szeptember 12.

Előadásorozat kezdődött a *KÉP-TÉR* című tematikus kiállítássorozathoz kapcsolódva. Az első alkalommal a múlt századelő szombathelyi kávéházainak történetét elevenítette fel dr. Hollerné Mecséri Annamária történész, intézményvezető a Smidt Múzeumban. Az előadás az *Egy szelet Szombathely* című kiállítást háttérként használva bemutatta a város főbb kávéházait: épületüket, berendezésüket, közönségüket, miliójüket.

KÉP-TÉR – Kávéházak a múlt századelő Szombathelyén. Dr. Hollerné Mecséri Annamária előadása. Smidt Múzeum, 2019. szeptember 12.

2019. szeptember 18.

A Savaria MHV Múzeum – Szent Márton Intézet saját szervezésű programokkal csatlakozott az országos Ars Sacra Fesztiválhoz, amely egybeesett a *Kulturális Örökség Napjaival*. *Kövessd a lépőköveket!* címmel a Szent Márton Történelmi Sétaút bebarangolására várták a diákokat és más csoportokat, akik az útvonal 9 állomásán szakemberek vezetésével ismerhették meg Szombathely híres szentjei, Szent Márton és Szent Quirinus életének egy-egy epizódját.

2019. szeptember 20.

Az *Ars Sacra Fesztivál* és a *Kulturális Örökség Napjai* keretében, a Savaria MHV Múzeum – Szent Márton Intézet szervezésében a gyöngyösfalui Szent Márton-templom belső díszítésével ismerkedhettek meg az érdeklődők.

2019. szeptember 21.

A *Szombathelyi séták* soron következő alkalma az *Ars Sacra Fesztivál* és a *Kulturális Örökség Napjai* programsorozatába illeszkedett. A résztvevők az oladi Szentháromság-templomba látogattak, ahol egyebek mellett a 19. századi oltárképről és a 20. századi mennyezeti falképekről szereztek ismereteket.

2019. szeptember 26.

A Smidt Múzeumban folytatódott a *KÉP-TÉR* kiállításokhoz kapcsolódó előadássorozat. Ezúttal a Szombathely életében kiemelkedő szerepet játszó, az évtizedek alatt különböző helyszíneken üzemelő Sabaria kávéház történetével foglalkozott dr. Hollerné Mecséri Annamária előadása, arra is keresve a választ: miért volt olyan népszerű ez a hely a szombathelyiek körében?

2019. szeptember 26.

2019. szeptember 27.

Két alkalommal, előre meghirdetett időpontban tekinthették meg a Mercurius-szentély ásatását az érdeklődők a Romkertben. A program az ArcheON projekt keretében valósult meg.

2019. október 3.

A *KÉP-TÉR* sorozat harmadik előadását Tangl Balázs történész tartotta a Smidt Múzeumban A

századfordulós *Szombathely katonai helyőrsége* címmel. A hallgatóság megismerkedett a helyőrség kialakulásával, a tisztikarnak a városban betöltött szerepével és a helyi polgársághoz való viszonyával.

2019. október 12.

A Gyöngyös mentén barangoltak a *Szombathelyi séták* újabb alkalmának résztvevői. A *Falusi séták a városban* sorozat keretében olyan egykori kis falvakat kerestek fel, amelyek már nagyon régen elvesztették önállóságukat. Orbán Róbert (Savaria MHV Múzeum – Szent Márton Intézet) Zarkaháza, Bádofa és Bogát területén vezette az érdeklődőket.

2019. október 17.

A *KÉP-TÉR* előadássorozat keretében dr. Horváth Sándor néprajzkutatót hallgathatták meg az érdeklődők a Savaria Múzeumban. Az *Én elmentem a vásárba...* című előadás azt a témát járta körül, hogyan jelent meg a falu a városban, főként a kereskedelem és a szolgáltatások terén.

KÉP-TÉR – „Én elmentem a vásárba...”. Dr. Horváth Sándor előadása. Savaria Múzeum, 2019. október 17.

2019. október 26.

„Egy külterületi lakott hely” átalakulásának történetét kísérelték nyomon a *Szombathelyi séták* résztvevői, akik ezúttal a város déli részén található egykori Dérmán, ma Petőfi-telep területén jártak. Ez volt a *Falusi séták a városban* tematikájú sorozat negyedik programja, amit a szokásokhoz híven Orbán Róbert (Savaria MHV Múzeum – Szent Márton Intézet) vezetett.

2019. november 14.

A városi ásatás módszertanát ismerhették meg az érdeklődők a *KÉP-TÉR* előadássorozat ötödik programján: dr. Pap Ildikó Katalin régész (Savaria Múzeum) *Hogyan kerültek olyan mélyre?* címmel tartott előadást az Iseumban. Az előadás a régészek szemszögéből mutatta meg azt a rejtett világot, ahol az utcák, terek burkolata alatt falak, temetkezések, járósíntek, utak, közművek, épületek nyomai halmozódnak egymásra, és a templomok alatt kripták rejtőznek.

2019. november 23.

Maradt-e valami a régi Szentmárton faluból? – ezt keresték felfedező útjukon a belvárosban a *Szombathelyi séták* résztvevői, Orbán Róbert (Savaria Múzeum – Szent Márton Intézet) vezetésével. A program a *Falusi séták a városban* tematikájú alkalmak utolsó rendezvénye volt.

2019. november 28.

Feltárás, megőrzés, műemléki rekonstrukció – Az ásatás és örökségvédelem lehetősége a városi régészetben címmel tartott előadást Sosztarits Ottó régész (Iseum Savariense) a *KÉP-TÉR* sorozat keretében az Iseumban. Az előadó a hallgatósággal közösen kereste a választ a kérdésekre: van-e lehetőség a feltárt ókori emlékek, múltunk és örökségünk megmentésére és bemutatására? Hogyan oldható fel a konfliktus a modern város igényei és az egykori római település nyomainak megőrzése között?

2019. december 12.

A városi régészet helyzete és Aquincum, avagy van még mit kutatnunk? Dr. Láng Orsolya előadása. Iseum Savariense, 2019. december 12.

A városi régészet helyzete és Aquincum, avagy van még mit kutatnunk? – ezzel a címmel tartotta meg a *KÉP-TÉR* sorozat utolsó előadását dr. Láng Orsolya régész (BTM Aquincumi Múzeum) az Iseumban. Az előadó aquincumi esettanulmányokon keresztül kereste a választ a kérdésre: hogyan lehet a beruházásvezérelt, szűk határidejű, városi környezetben végzett feltárásokon minőségi szakmai munkát végezni, tudományosan hasznosítani a begyűjtött információkat, megmenteni a főváros római régészeti örökségét az utókor számára?

Múzeumpedagógia

2019-ben a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum hat tagintézményében összesen 664 alkalommal valósult meg múzeumpedagógiai foglalkozás, 16 395 fő résztvevővel.

Sorozatok

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum hat tagintézménye szoros együttműködésében hetedik alkalommal hirdette meg egységes tematikára épülő múzeumpedagógiai programsorozatát, mely a 2019–2020-as tanévben is nagy sikernek örvendett. A sorozat a *KÉP-TÉR* címet kapta. A foglalkozások Szombathely helytörténetével kapcsolatos sokrétű témákat jártak körül az állandó kiállításokhoz kapcsolódva, óvodától negyedik osztályig négy, felső tagozaton hat helyszínen, érintve a társadalom-, történet- és természettudományokat, valamint a képző- és iparművészetet. A megrendezett program korosztály és intézmény szerinti bontásban:

- az óvodásoknak és 1–2. osztályosoknak *BEL-TÉR* (Savaria Múzeum: *Vásárfia*, Szombathelyi Képtár: *Képes-lap*, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Archeomanók*, Smidt Múzeum: *Heinz Gyula műhelyében* – négy múzeumi intézményünkben).
- a 3–4. osztályosoknak *KÜL-TÉR* címmel (Savaria Múzeum: *Szombathely 2050-ben*, Vasi Múzeumi Látványtár: *Ace Ventura állatira nyomos*, Szombathelyi Képtár: *A mi terünk*, Iseum

Barakkváros titkai. Múzeumpedagógiai foglalkozás. Savaria Múzeum, 2019

Planetária. Múzeumpedagógiai foglalkozás. Savaria Múzeum, 2019

Az ásó tudománya. Múzeumpedagógiai foglalkozás. Savaria Múzeum, 2019

Vásárfia. Múzeumpedagógiai foglalkozás. Savaria Múzeum, 2019

„Tegnap istenítélet volt Szombathelyen”. Múzeumpedagógiai foglalkozás. Savaria Múzeum, 2019

Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *(L)ássuk Savariát*, Smidt Múzeum: *Cukrászinas kerestetik*, Vasi Skanzen: *Falu végén kurta kocsmá*).

– az 5–8. osztályosoknak *FŐ-TÉR* címmel (Savaria Múzeum: *A Nyugat királynője*, Szombathely,

Vasi Múzeumi Látványtár: *Urbanizálódott állatok mágiája*, Szombathelyi Képtár: 2020, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Savaria underground*, Smidt Múzeum: *Nem (kávé)babra megy a játék!*, Vasi Skanzen: *Fogadóné drága lelkem...*).

Múzeumpedagógiai foglalkozás. Smidt Múzeum, 2019

Múzeumpedagógiai foglalkozás. Iseum Savariense, 2019

A Szombathelyi Képtár múzeumpedagógiai foglalkozása. Savaria Múzeum, 2019

Múzeumpedagógiai foglalkozás. Vasi Múzeumi Látványtár, 2019

A 2019–2020-as *KÉP-TÉR* sorozat 10 422 résztvevő számára tagintézményeink különböző helyszínein, összesen 503 foglalkozás során nyújtott múzeumi élményeket. A Szombathelyi Képtár foglalkozásait az épület felújítási munkálatai miatt a Savaria Múzeum Múzeumbogár Klubjában rendeztük.

Egyedi múzeumpedagógiai foglalkozások

A tagintézmények összesen 22 különböző témájú egyedi foglalkozást hirdettek a 2019–2020-as iskolai tanévben. Nagy érdeklődés kísérte a Savaria Múzeum *Barakkváros foglyai* című múzeumpedagógiai óráját. Az Iseumban az *Isis savariai otthonában* múzeumpedagógiai foglalkozást, a Szombathelyi Képtárban a *DIY-csináld magad!* alkalmat igényelték a legnagyobb számban. A Smidt Múzeum termeiben *Az 1848–49-es szabadságharc emlékei* foglalkozás, a Vasi Skanzenben *A falu használlatai*, míg a Vasi Múzeumi Látványtárban a *Plüssállattól a leírókartonig* címet viselő foglalkozás nyerte el a látogatók kiemelt figyelmét.

Az egyes intézmények által egyedileg kínált foglalkozások iránt ebben az évben is nagy volt az érdeklődés. Múzeumunk tagintézményeiben egyedi múzeumpedagógiai alkalmakon 2019-ben 86 alkalommal 2221 gyermeknek tartottak kollégáink egyedi foglalkozásokat, melyeken szép számú távoli városból érkező diák és tanár is részt vett.

Múzeumi témnapok

Az előző évekhez hasonlóan a középiskolák részére múzeumi témnapokat kínáltunk. 2019 májusában sem maradhattak el az ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium „élménynapjai”. A középiskolások számára ez a nap az élményszerű tanulást jelentette a Vasi Skanzen, a Smidt Múzeum, a Savaria Múzeum és az Iseum kiállításában. A helytörténetre alapozott múzeumi témnapjainkon a diákok az új ismeretek elsajátítása mellett egy-egy kézműves foglal-

kozáson is részt vettek. Projektnap keretében júniusban a Boldog Brenner János Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium alsó tagozatosainak nagy sikerű Mátyás-napot tartott a múzeumpedagógus csoport a Vasi Skanzen épületeiben és a szabad terén.

Nyári táborok

2019-ban a múzeumi tagintézményekben a tanév befejezését követően megrendezett nyári táborokban újra megteltek élettellel a kiállítóterek és foglalkoztatók. Az Iseum Savariensében a *Megélt múlt – ókori élménytábor*, a Savaria Múzeumban a *Régésztábor* 2019 júniusa és júliusa közötti időszakban 42 gyermeket csábított be a múzeum falai közé.

Múzeumpedagógia a közművelődési rendezvényeken

A tagintézmények múzeumpedagógusai intézményeink közművelődési rendezvényein óvodás kortól a nagyszülők generációjáig összesen 2842 főt foglalkoztattak. A Vasi Skanzenben a *Szent György-napi kézműves vásáron* és a *Szent Márton-napi országos nagyvásáron*, illetve *Húsvéthétfőn*, több helyszínen a *Régészet Napján*, a *Múzeumok éjszakáján*, az Iseum piazzettáján a Savaria Karneválon és a Savaria Múzeumban a *Kutatók éjszakáján*, valamint a *Karácsonyi vásárban*. Ezen magas látogatottság létrejöttét segítette, hogy 2019-ben a *Múzeumok éjszakája* országos rendezvényének kiemelt helyszíne Szombathely volt.

Diáktáborok

2019. július 1–5.

A *megélt múlt – ókori élménytábor* címmel 8–12 éves gyerekeknek hirdette meg napközis táborát az Iseum. A gyerekek játékos formában ismerkedtek meg az ókori egyiptomi kultúra varázslatos világával, a római kor mindennapjaival, Savaria történetével és a régészek munkájával.

A Vasi Múzeumbarát Egylet rendezvényei

A VME 2019-ben 18 nyilvános, ingyenes előadást, pódiumbeszélgetést, 1 könyvbemutatót, 1 kiállítást, 29 gyalogtúrát, 3 autóbuszos kirándulást, 1 kerékpártúrát, 3 zenés versműsort, 32 múzeumbogár klubfoglalkozást és 2 diáktábort szervezett. A rendezvényeknek a Savaria MHV Múzeum tag-

intézményei, a Berzsényi Dániel Könyvtár, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára és a szergényi Néprajzi Kiállítás adtak otthont. A természetjáró csoport Vas, Zala, Veszprém és Győr-Moson-Sopron megyékbe szervezte túráit. A www.muzeumbarat.hu honlapon összesen 83 fényképes és szöveges beharangozó, illetve tudósítás jelent meg.

Pódiumbeszélgetések, előadások

Január	
16. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	A földabrosztól a MapSource-ig Fórum a régi térképek digitálisan hozzáférhető változatairól és a számítógépes túratervező programokról, Karáth László vezetésével.
25. péntek, 16:00 Savaria Múzeum	A Savaria Múzeum kincsei A Múzeumbarátok ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program a Savaria Múzeumban Tóth Kálmán múzeumpedagógus és Varga Péter tárlatvezető közreműködésével.
30. szerda, 17:00 Berzsényi Dániel Könyvtár	Dr. Pál Ferenc levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára) előadása a Berzsényi Dániel Könyvtár Helytörténeti Klubjával közös szervezésben.
Február	
13. szerda, 17:00 MNL Vas Megyei Levéltára	Szombathely mindenképpen! – könyvbemutató A „Műkedvelő- és amatőr fényképészek Szombathelyen a 19–20. században” alcímet viselő album a MNL VaML és a Vasi Múzeumbarát Egylet közös kiadványaként jelent meg. A pódiumbeszélgetés résztvevői voltak: Bajzik Zsolt és Mayer László levéltárosok, dr. Melega Miklós igazgató (MNL VaML). Beszélgetésvezető: Kelbert Krisztina történész (Savaria MHV Múzeum).
22. péntek, 16:00 Vasi Múzeumi Látványtár	Látványtári látnivalók A Múzeumbarátok ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program a Vasi Múzeumi Látványtárban (Szombathely, Pásztor utca 2.) Tóth Kálmán múzeumpedagógus és Varga Péter tárlatvezető közreműködésével.
27. szerda, 17:00 Berzsényi Dániel Könyvtár	Gombfoci Dr. Gráfik Imre néprajzkutató muzeológus előadása a népi játék és hivatásos sportág történetéről, a Berzsényi Dániel Könyvtár Helytörténeti Klubjával közös szervezésben.
Március	
13. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Vicenzától Bergamóig – Zátonyi János filmjének bemutatója. A videófilm a Gabbiano Travellel közösen, 2018. 10. 25–29. közt szervezett észak-olaszországi utazás élményeit eleveníti fel.
20. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Császári és királyi hadifogolytáborok a Csallóközben Beszélgetés Horváth Lajos (Somorja), Nagy Attila (Dunaszerdahely) és Varga László (Nagymegyér) helytörténészekkel, a Szlovákiai Magyar Művelődési Intézet gondozásában megjelent, a csallóközi hadifogolytáborok történetét feldolgozó kötet szerzőivel. Narrátor: Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria Múzeum).

27. szerda, 17:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	A kámoni Reiszig kastély története Bajzik Zsolt levéltáros (MNL VaML) előadása a Berzsenyi Dániel Könyvtár Helytörténeti Klubjával közös szervezésben.
29. péntek, 16:00 Smidt Múzeum	Dr. Smidt Lajos hagyatéka A <i>Múzeumbarátok</i> ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program a Smidt Múzeumban, dr. Hollerné Mecseri Annamária mb. igazgató és Tóth Kálmán múzeumpedagógus közreműködésével.
Április	
10. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Bárdosi Németh János emlékezete Az Egylet nyitott versmondó köre és a Vivace Kamarazenekar költészet napi műsora.
14. vasárnap Szentgotthárd-Rábafüzes	Virágvasárnapi Pável Ágoston emlékséta A Szombathelyi Szlovén Önkormányzattal és a Pável Ágoston Szlovén Kulturális Egyesülettel közös szervezésben.
24. szerda, 17:00 MNL Vas Megyei Levéltára	Utcanevek – családon belül Pódiumbeszélgetés a Családtörténetek sorozat keretében a Brenner, Hübner, Géfin, Gayer família azon jeles tagjairól, akikről utcát neveztek el Szombathelyen. Vendég: Pankotay Fruzsina Magda, narrátor: Mayer László levéltáros (MNL VaML).
26. péntek, 16:00 óra Vasi Skanzen	Skanzen-járás A <i>Múzeumbarátok</i> ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program a Vasi Skanzenben, dr. Horváth Sándor néprajzkutató és Tóth Róbert múzeumpedagógus közreműködésével.
27–május 1.	Bosznia-Hercegovina, Montenegro, Horvátország (Dubrovnik) 5 napos autóbuzsós utazás a Gabbiano Travel Utazási Irodával közös szervezésben.
Május	
8. szerda, 16:30 Savaria Múzeum	Évi rendes közgyűlés
24. péntek, 16:30	A középkori Banafölde birtok határjárása A Berzsenyi Dániel Könyvtár Helytörténeti Klubjával közösen szervezett határjárást vezette: dr. Kiss Gábor régész (Savaria MHV Múzeum Szent Márton Intézet).
Június	
5. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Beszélgetés a pedagógia és a történeti kutatómunka kapcsolatáról Vendég: dr. Wirth Zsuzsanna, a Kanizsai Dorottya Gimnázium ny. történelemtanára, beszélgetésvezető: Bodó Judit mestertanár, a VME elnökségi tagja.
Augusztus	
II. vasárnap, 16:00 Bozsok, kastélypark	Bárdosi Németh János emlékezete A VME nyitott versmondó körének zenés műsora a bozsoki Aranypatak Versfesztiválon.
21. szerda, 17:00 MNL Vas Megyei Levéltára	A márka neve: Savaria/Sabaria – Szombathely Kiállítás a köz- és magángyűjteményekben, illetve a szombathelyi polgárok polcain, fiókjában rejtőző, a város nevét magukon viselő tárgyakból, dokumentumokból.

Szeptember	
18. szerda, 17:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	Filmbe mentett emlékezet Évfordulós beszélgetés a függetlenfilmes alkotópárossal, Boros Ferencsel és Horváth Zoltánnal. Moderátor: Lovass Tibor, a Helyi Televíziók Országos Egyesületének elnöke. Társszervezők: a BDK Helytörténeti Klubja és a H+ Média és Kulturális Egyesület.
22. vasárnap, 16:00 Szergényi, Néprajzi Kiállítás	Szergényi történetek Látogatás a Kulturális Örökség Napjai alkalmából a szergényi Néprajzi Kiállításban. Dr. Horváth Sándor néprajzkutató (SMHVM Vasi Skanzen) <i>Hetedhét játékkország</i> című előadása.
23. hétfő, 16:00 11-es huszár laktanya	Laktanyabejárás A szombathelyi 11-es huszár-laktanya bejárása Tangl Balázs történész (Smidt Múzeum) vezetésével.
Október	
2. szerda, 17:00 MNL Vas Megyei Levéltára	A márka neve, Szombathely Látogatás a MNL VaML, a Vasi Múzeumbarát Egylet és a Berzsenyi Dániel Könyvtár közös szervezésében megvalósult kiállításban. Tárlatvezetők: Bajzik Zsolt levéltáros (MNL VaML) és Spiegler Tibor helytörténeti kutató.
3–5. csütörtök–szombat	Dél-csehországi várak, kastélyok, múzeumok éjszakája Linzben Háromnapos kirándulás a Gabbiano Travel Utazási Irodával közös szervezésben.
16. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Óráról órára A Gyűjtemények gyűjteménye sorozat újabb eseményének vendége: Pfiessler Ármán óragyűjtő. Beszélgetésvezető: Bodó Judit mestertanár, a VME elnökségi tagja.
30. szerda, 16:30 Szent Márton te- mető	Kegyeleti séta a Szent Márton-temetőben Gyertyagyújtás olyan személyiségek sírján, akik a város életében egykor jelentős szerepet játszottak. A sétát vezeti: Orbán Róbert. Társszervezők: a BDK Helytörténeti Klubja és a Szombathelyi Szépítő Egyesület.
November	
13. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Emlékezés dr. Sill Aba Ferencre A beszélgetés résztvevői: Dobri Mária ny. könyvtáros (Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár), Brenner József nagyprépost, dr. Pácz Miklós. Beszélgetésvezető: Mayer László levéltáros (MNL Vas Megyei Levéltára). Társszervezők: Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Vas Megyei Honismereti Egyesület.
27. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Egy elfeledett iskola 75 éve semmisült meg a bombatámadások következtében a szombathelyi Szövő Utcai Elemi Iskola. Előadó: dr. Kalocsai Péter történész, a VME elnökségi tagja.
18. szerda, 17:00 Savaria Múzeum	Csillagod mutasson fény-utat A VME nyitott versmondó körének karácsonyváró műsora.

Császári és királyi hadifogolytáborok a Csallóközben, 2019. március 20. (Fotó: Kocsner Anita)

A kámoni Reiszig-kastély története, 2019. március 27. (Fotó: Tóth Kálmán)

Szombathely mindenképpen! – könyvbemutató, 2019. február 13. (Fotó: Tóth Kálmán)

Dr. Smidt Lajos hagyatéka, 2019. március 29. (Fotó: Tóth Kálmán)

Bárdosi Németh János emlékezete, 2019. április 10. (Fotó: Kocsner Anita)

Virágvasárnapi Pável Ágoston- emlékséta, 2019. április 14. (Fotó: M. Kozár Mária)

Virágvasárnapi Pável Ágoston- emlékséta, 2019. április 14. (Fotó: Tóth Kálmán)

Utcanevek – családon belül, 2019. április 24. (Fotó: Tóth Kálmán)

Autóbuszos kirándulás, 2019. április 27 – május 1. (Fotó: Tóthné Talabér Gyöngyi)

Autóbuszos kirándulás, 2019. április 27 – május 1. (Fotó: Tóth Kálmán)

A középkori Banafölde birtok határjárása, 2019 május 24.

Beszélgetés a pedagógia és a történelmi kutatómunka kapcsolatáról, 2019. május 5. (Fotó: Tóth Kálmán)

Laktanyabejárás, 2019. szeptember 23. (Fotó: Tóth Kálmán)

A márka neve: Savaria/Sabaria – Szombathely, 2019. augusztus 21. (Fotó: Tóth Kálmán)

Szergényi történetek, 2019. szeptember 22. (Fotó: Tóth Kálmán)

Dél-csehországi várak, kastélyok, múzeumok éjszakája Linzben, 2019. október 3-5. (Fotó: Tóth Kálmán)

Emlékezés dr. Sill Ába Ferencre, 2019. november 13. (Fotó: Tóth Kálmán)

Óráról órára, 2019. október 16. (Fotó: Tóth Kálmán)

Egy elfeledett iskola, 2019. november 27. (Fotó: Tóth Kálmán)

Kegyeleti séta a Szent Márton-temetőben, 2019. október 30. (Fotó: Tóth Kálmán)

Csillagod mutasson fény-utat, 2019. december 18. (Fotó: Kocsner Anita)

Természetjáró csoport

Január	
5. szombat	Évkezdő „kijózanító” túra Dozmat, Muzsla-forrás – Krisztina-kilátó – Jáplánpuszta – Vaskeresztes. Táv: 11 km. Túravezető: Karáth László.
20. vasárnap	Gerinctúra a Kőszegi-hegységben Velem – Szent Vid – Hörmann parkoló – Kendig – Kopasz Kendig – Vöröske- reszt – Óház-kilátó – Kincs-pihenő – Kőszeg vasútállomás. Táv: 19 km. Túra- vezető: Süle Antal.
Február	
2. szombat	Barangolás Kőszegfalva térségében Kőszegfalva vasútállomás – Abért-tó – Peruska Mária kápolna – Őz-kút – Kő- szeg. Táv: 16 km. Túravezető: Süle Antal.
16. szombat	Irány Nemescsó! Gyöngyösfalu – Pusztacsó – Nemescsó – Lukácsháza. Táv: 9 km. Túravezető: Urbán László.
Március	
2. szombat	Tőzike túra Körmend vasútállomás – Batthyány-kastély – Dobogó-erdő – Horvátnádálja vasútállomás. Táv: 12 km. Túravezető: Urbán László.
15. péntek	Tóth Béla emléktúra a Pinka-szurdokban Felsőcsatár – Pinka-szurdok – Pinkaóvár (Burg) – Várújfalu (Woppendorf) – Vashegy (Eisenberg) – Vaskeresztes szőlőhegy – Felsőcsatár. Táv: 19 km. Túra- vezető: Süle Antal.
Április	
3. szerda	Nyugdíjas túra a Szajki-tavaknál Szajk – Mikosd-kastély – Mikosszéplak. Táv: kb. 10 km. Túravezető: Karáth László.
13. szombat	Vicinális túra Kőszeg vasútállomás – sörgyári megálló helye – Rótfalva (Rattersdorf, Auszt- ria), volt vasútállomás – Andalgó – Kőszeg. Táv: 15 km. Túravezető: Urbán László.
20. szombat	Pintér-tetőre fel! Kőszeg vasútállomás – Kálvária – Pintér-tető – Kincs-pihenő – Kőszeg. Táv: 14 km. Túravezető: Süle Antal.
Május	
11. szombat	Irány Pannonhalma! Pannonhalma – Lombkorona tanösvény – Nagyboldogasszony kápolna – Mil- lenniumi emlékmű – Pannonhalmi Apátság (látogatást nem tervezünk) – Pan- nonhalma. Táv: 7–9 km. Túravezető: Urbán László.
18. szombat	Túra a Somlóra Somlónásárhely vm. – Szent Márton kápolna – vár – Szent Ilona kápolna – Pince – Somlónásárhely vm. Táv: kb. 16,5 km. Túravezető: Süle Antal.
25. szombat	Kirándulás a Ság hegyre Celldömölk – Pördömölk – Ság hegy – Trianon kereszt – Sághegyi Múzeum – Celldömölk. Táv: 13 km. Túravezető: Urbán László.

Június	
1. szombat	Túra a Kőrös-hegyre Borzavár – Kőrös-hegy – Bakonybél. Táv: 14 km. Túravezető: Urbán László.
8–9. szombat–vasárnap	Göcseji barangolás kávási bagolytúrával 1. nap: Zalalövő – Salomvár – Kávás. Táv: 13 km. Kávási bagolytúra 18:00-tól: Kávás, kulcsos ház – Zsidó-hegy – Zsimba-hegy – Vaskó-hegy – Dombi-pince – kulcsos ház. Táv: 6 km. 2. nap: Csurgasz – Boncodföldre – Göde – Hottó – Andrásida vasútállomás. Táv: 9 km. Túravezető: Antalovits György.
Július	
7. vasárnap	Az őrségi tavaktól a göcseji szőlőhegyig Órimagyarósd – Vadása-tó – Malomgát tanösvény – Borostyán-tó – Zalalövő – Kisfernekág – Zalapatakalja – Zalalövő vá. Táv: 18 km. Túravezető: Antalovits György.
20. szombat	Túra a tanúhegyeken I. Badacsonytördemic vasútállomás – Bujdosók lépcsője – Kisfaludy-kilátó – Badacsonylábdihegy vasútállomás. Táv: 9 km. Túravezető: Süle Antal.
27. szombat	Túra a Kissomlyón Kissomlyó falu – Kissomlyó-hegy – Borgáta. Táv: 10 km. Túravezető: Urbán László.
Augusztus	
3. szombat	A Pál utcai fiúk nyomában Budapesten Corvin negyed, Pál utcai fiúk szobra – a Grund – Fűvészkert – hajókirándulás a Dunán. Kirándulásvezető: Urbán László.
24. szombat	Túra a tanúhegyeken II. Badacsonytördemic vasútállomás – Szigliget – szigligeti vár – Szent György-hegy – Tapolca vasútállomás. Táv: 17,5 km. Túravezető: Süle Antal.
Szeptember	
8. vasárnap	Ismerkedés Zalaegerszeggel és környékével Zalaegerszeg vasútállomás – Kertváros – Becsali-hegy – Tévétorony és Kilátó – Új-hegy – Vorhota – Teskánd – Andrásida vasútállomás. Táv: 14,5 km. Túravezető: Antalovits György.
Október	
19. szombat	Őszi erdei túra Kőszeg vasútállomás – Felső-Pogányok – Vöröskereszt – Borha-forrás – Kőszeg. Táv: 16 km. Túravezető: Süle Antal.
November	
15. péntek	OKT túra a Szeleste – Sárvár szakaszon Hosszú túra: Szeleste – Bögöt – Porpác vasútállomás – Csénye újmajor – Sárvár. Táv: 21 km. Rövid túra: Szeleste – Bögöt – Porpác vasútállomás. Táv: 10 km. Túravezető: Süle Antal.
December	
7. szombat	Hagyományos Mikulás túra Kőszeg vasútállomás – Királyvölgy – Okmányos – Hétforrás – Okmányos – Kőszeg. Táv: 16 km. Túravezető: Urbán László. Bővített túra: Kőszeg vasútállomás – Királyvölgy – Okmányos – Hétforrás – Óház-tető – Okmányos – Kőszeg. Táv: 20 km. Túravezető: Süle Antal.
27. péntek	Óévbúcsúztató túra Oladi Tesco – Gencsapáti, Szentkút – Gencsapáti, Vigadó – Herény, Béke tér – Szombathely. Táv: kb. 12 km. Rövid túra Gencsapátiig: kb. 7 km. Túravezető: Süle Antal.

Tőzike túra, 2019. március 2. (Fotó: Urbán László)

Túra Dozmatról Vaskeresztesig, 2019. január 5. (Fotó: Urbán László)

Nyugdíjas túra a Szajki-tavaknál, 2019. április 13. (Fotó: Urbán László)

Gerinctúra, 2019. január 20. (Fotó: Urbán László)

Vicinális túra, 2019. április 13. (Fotó: Urbán László)

Barangolás Kőszegfalva térségében, 2019. február 2. (Fotó: Urbán László)

Túra a Somlóra, 2019. május 18. (Fotó: Urbán László)

Túra a Kissomlyón, 2019. július 27. (Fotó: Urbán László)

Vasi Múzeumbogár Klub

Az Egylet ifjúsági csoportja, a Vasi Múzeumbogár Klub a korábbi évek gyakorlatának megfelelően, a nyári hónapok kivételével, heti rendszerességgel, péntek délutánonként tartotta foglalkozásait.

A Savaria Múzeum és a VME 2019-ben 17. alkalommal hirdette meg a nyári régésztábort a régmúlt korok iránt érdeklődő, 5–9. évfolyamos

Hagyományos Mikulás túra, 2019. december 7. (Fotó: Urbán László)

diákok számára. A régésztábor szakmai tervét ezúttal az időutazás jegyében állította össze Tóth Kálmán múzeumpedagógus.

Negyedik alkalommal gyűltek össze Szergényben az Örökségőr tábor középiskolás résztvevői, hogy Nagy Rebeka restaurátor (Iparművészeti Múzeum) szakmai irányításával, közösségi szolgálatuk keretében folytassák a helyi néprajzi gyűjtemény állagmegóvási és dokumentálási munkálatait.

Január	
4. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Páratlan párták a középkorból Látogatás a Savaria Múzeum restaurátorműhelyében. Foglalkozásvezető: Edőcs Judit restaurátor (Savaria Múzeum).
11. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Tréning ifjú tárlatvezető-jelöltek számára Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria Múzeum).
16. szerda, 15:00 Savaria Múzeum	Tréning ifjú tárlatvezető jelöltek számára Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
18. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Tárlatvezetés Vendégek: a Vakok és Gyengénlátók Vas Megyei Egyesülete tagjai.
25. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	A Savaria Múzeum kincsei A Múzeumbarátok ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program. Foglalkozásvezetők: Tóth Kálmán, Varga Péter tárlatvezető (VME).
Február	
1. péntek Savaria Múzeum	A legősibb tudomány, a csillagászat Foglalkozásvezető: Fülöp Gábor tanár (VME).
8. péntek, 15:00 VGyvME	Érzékenyítő foglalkozás Vendégségben a Vakok és Gyengénlátók Vas Megyei Egyesületénél. Foglalkozásvezető: Bősze György elnök (VGyvME).
15. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Szombathely mindenkép(p)en Miről mesélnek az amatőr és műkedvelő fényképészek városfotói? Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
22. péntek, 15:00 Vasi Múzeumi Látványtár	Tárlatvezetés a Vasi Múzeumi Látványtárban A Múzeumbarátok ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program. Foglalkozásvezetők: Tóth Kálmán, Varga Péter.

Március	
1. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Világjáró – spanyolországi kiruccanás: Madrid és Toledo Foglalkozásvezetők: Mártfai Márta könyvtáros (Savaria Múzeum), Tóth Kálmán.
08. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Világhírű hölgyekről és híres szombathelyi nőkről A nemzetközi nőnap alkalmából. Foglalkozásvezető: Ágoston Eszter kommunikációs munkatárs (VME).
22. péntek, 15:30 Vízmű Történeti Múzeum	Látogatás a szombathelyi Vízmű Történeti Múzeumban A víz világnapja alkalmából. Foglalkozásvezető: dr. Handler András kommunikációs referens (Vasivíz Zrt.).
29. péntek, 15:00 Smidt Múzeum	Dr. Smidt Lajos hagyatéka A Múzeumbarátok ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program. Foglalkozásvezetők: dr. Hollerné Mecséri Annamária művészettörténész, Tóth Kálmán.
Április	
5. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Legyen Ön is egyiptológus! Foglalkozásvezetők: Kocsner Anita tanár, Varga Péter.
12. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Legyen Ön is egyiptológus! Foglalkozásvezető: Kocsner Anita, Varga Péter.
26. péntek, 16:00 Vasi Skanzen	Séta a múzeumfaluban A Múzeumbarátok ²⁰ című kvízzjátékhoz kapcsolódó program. Foglalkozásvezető: Tóth Róbert múzeumpedagógus (Vasi Skanzen).
Május	
10. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Szombathelyi múmia-históriák Ókori egyiptomi emlékek a vasi megyeszékhelyen. Foglalkozásvezető: Kocsner Anita, Tóth Kálmán.
17. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Kőbe vésett történetek Séta a Savaria Múzeum kőtárában. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
24. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Kanopusz edény készítése Tárgyalkotó foglalkozás. Foglalkozásvezető: Kocsner Anita.
31. péntek, 15:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	Retro játékok és babák búvóletében Beszélgetés Tóth Erika babagyűjtővel a Berzsenyi Dániel Könyvtár retro gyermekjáték kiállításában.
Június	
24–28. hétfő–péntek Savaria Múzeum	Régésztábor
Augusztus	
12–17. hétfő–szombat	Örökségőr tábor Szergényben
Szeptember	
6. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	A természettudományi gyűjtemények hasznáról Foglalkozásvezető: Dankovics Róbert biológus (Savaria Múzeum).
13. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Öt nap Párizsban Élménybeszámoló. Foglalkozásvezető: Edöcs Judit restaurátor (Savaria Múzeum) és Foki Éva festőművész.
20. péntek, 15:00 MNL Vas Megyei Levéltára	A márka neve: Szombathely Tárlatlátogatás. Foglalkozásvezető: Bajzik Zsolt levéltáros (MNL VaML).
23. hétfő, 16:00 II-es huszárlaktanya	Látogatás az egykori II-es huszár-laktanyában Foglalkozásvezető: Tangl Balázs történész (Smidt Múzeum).

Október	
11. péntek 15:30 Berzsenyi Dániel Könyvtár	A szombathelyi domonkos leányoktatás (1905–1945) Foglalkozásvezető: Szalainé Bodor Edit igazgatóhelyettes (BDK) és Tóth Kálmán.
18. péntek Savaria Múzeum	Szőlőszüret Újperintben, a Kúti-Vincze család telkén.
25. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Népvándorlás kori népek hagyatéka Ismerkedés a Savaria Múzeum új állandó kiállításával. Foglalkozásvezető: Varga Péter és Tóth Kálmán.
November	
15. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Aranykor, falu, város Ismerkedés a Savaria Múzeum időszakos kiállításával. Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
22. péntek, 15:00 Berzsenyi Dániel Könyvtár	Helytörténeti kutatómunka a 11-es százazredről Foglalkozásvezető: Szalainé Bodor Edit és Tóth Kálmán.
29. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Csontleletek, csontékszer készítés Foglalkozásvezető: Tóth Kálmán.
December	
7. szombat, 15:00 Savaria Múzeum	Közreműködés a múzeum karácsonyi vásárának kézműves programjaiban.
13. péntek, 15:00 Savaria Múzeum	Karácsonyváro klubfoglalkozás Vendégek: a Gencsapáti Gyermekotthon lakói. Foglalkozásvezetők: Ágoston Eszter, Foki Éva, Edőcs Judit, dr. Major Gyöngyi, Szabóné Lesch Andrea, Tóth Kálmán.

Páratlan párták a középkorból, 2019. január 4. (Fotó: Tóth Kálmán)

Világjáró, 2019. március 1. (Fotó: Tóth Kálmán)

Tárlatvezetés, 2019. január 18. (Fotó: Tóth Kálmán)

Látogatás a szombathelyi Vízmű Történeli Múzeumban, 2019. március 22. (Fotó: Tóth Kálmán)

Érzékenyítő foglalkozás, 2019. február 8. (Fotó: Tóth Kálmán)

Legyen Ön is egyiptológus! 2019. április 5. (Fotó: Tóth Kálmán)

Legyen Ön is egyiptológus! 2019. április 12. (Fotó: Tóth Kálmán)

Séta a múzeumfaluban, 2019. április 26. (Fotó: Tóth Kálmán)

Kanopusz edény készítése, 2019. május 24. (Fotó: Tóth Kálmán)

Szombathelyi múmia-históriák, 2019. május 10. (Fotó: Tóth Kálmán)

Kőbe vésett történetek, 2019. május 17. (Fotó: Tóth Kálmán)

Retro játékok és babák bűvöletében, 2019. május 31. (Fotó: Tóth Kálmán)

A természettudományi gyűjtemények hasznáról, 2019. szeptember 6. (Fotó: Tóth Kálmán)

A szombathelyi domonkos leányoktatás (1905–1945), 2019. október 11. (Fotó: Szalainé Bodor Edit)

A márka neve: Szombathely, 2019. szeptember 20. (Fotó: Tóth Kálmán)

Népvándorlás kori népek hagyatéka, 2019. október 25. (Fotó: Tóth Kálmán)

Aranykor, falu, város, 2019. november 8. (Fotó: Tóth Kálmán)

Helytörténeti kutatómunka a II-es huszárezredről, 2019. november 22. (Fotó: Tóth Kálmán)

Csontleletek, csontékszer készítés, 2019. november 22. (Fotó: Ágoston Eszter)

Régésztábor, 2019. június 24–28.

(Fotó: Cziráki István)

(Fotó: Várnai Anna)

(Fotó: Tóth Kálmán)

(Fotó: Tóth Kálmán)

Örökségőr tábor, Szergény

(Fotó: Gacs Szabina, Tóth Kálmán)

kötetszerkesztő

Vig Károly

lektorok

Boér Hunor (Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, Románia)

Csapláros Andrea (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

Merkl Ottó (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Valuch Tibor (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Vig Károly (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

angol fordítás

Brian McLain

borító- és kiadványterv

Bonyhádi Károly

nyomdai előkészítés

Koltai János (B.K.L. Kiadó)

nyomdai és kötészeti munkák

Print Team Nyomda Kft.

kiadja

Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9.

Telefon: +36/94/313-736; fax: +36/94/509-682

igazgatosag@savariamuseum.hu

felelős kiadó

Csapláros Andrea múzeumigazgató

HU-ISSN 0230-1954